

LETTERS
FOR PEACE

•

ՆԱՄԱԿՆԵՐ
ՀԱՆՈՒՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ

•

SÜLH NAMİNƏ
MƏKTUBLAR

YEREVAN • ԵՐԵՎԱՆ • İRƏVAN

2020

Peacebuilding through Capacity
Enhancement and Civic Engagement
European Union Initiative

EURASIA
PARTNERSHIP
FOUNDATION

LETTERS FOR PEACE

•

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՀԱՆՈՒՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ

•

SÜLH NAMİNƏ MƏKTUBLAR

ISBN 978–0–578–61869–2

© LETTERS FOR PEACE, 2020

TABLE OF CONTENTS

Disclaimers	6
Founder’s Introduction	7
Tatul Hakobyan Introduction (Armenia)	9
Arzu Abdullayeva Introduction (Azerbaijan)	13
Letters for Peace Mission & Values	16

LETTERS 2019

Group 1 & 2

Penguin – Flower	18	Mariana – Nazim	41
Lilit – Zulfyya	24	Gohar H. – Anonymous	45
Tatul – Ilkin	31	Sofia – Laman	49
Gohar T. – Nazrin	34	Susanna – Peace Advocate	52
Mery – Fira	38	Megi – Anonymous	55

Groups 3 & 4

Saadet – Alex	59	Seyyad – Nina	79
Javidan – Anna	63	Amelia – Panda	82
Hamida – Diana	68	Nara – Mane	86
Fuad – Lusine	72	Umid – Syuzanna	89
Roya – Nelly	76		

LETTERS 2018

Tatev – Kamran	91	Diana – Writer	106
Anais – Tofik	95	Lidia – Gulshen	109
Milena – Gunel	99	Jemma – Turan	112
Arayik – Togrul	104	Shushanik – Fatima	115
Acknowledgments	371		
Partners	372		
Individuals	372		

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Պատասխանատվության սահմանափակման մասին	6
Կազմակերպչի նախաբան	119
Թաթուլ Հակոբյան – նախաբան (Հայաստան).	122
Արզու Արդուլասա – նախաբան (Ադրբեջան).	127
Նամակներ հանուն խաղաղության ծրագրի առաքելությունն ու արժեքները	131

ՆԱՄԱԿՆԵՐ 2019

1-ին և 2-րդ խմբեր

Պինգվին – Շադիկ	133	Գոհար Հ. – Անանուն	166
Լիլիթ – Չուֆիյա	140	Սոֆյա – Լաման	171
Թաթուլ – Իլկին	149	Սուսաննա – Խաղաղության	
Գոհար Թ. – Նազրին	152	ջատագով	175
Մերի – Ֆիրա	157	Մեզի – Անանուն	179
Մարիանա – Նազիմ	161		

3-րդ և 4-րդ խմբեր

Սադեթ – Ալեքս	184	Սայադ – Նինա	208
Ջավիդան – Աննա	189	Ամելիա – Պանդա	212
Համիդա – Դիանա	195	Նառա – Մանե	216
Ֆուադ – Լուսինե	200	Ումիդ – Սյուզաննա	219
Ռոյա – Նելլի	204		

ՆԱՄԱԿՆԵՐ 2018

Տաթև – Բյամրան	222	Դիանա – Գրող	240
Անաիս – Թոֆիկ	227	Լիդիա – Գյուլշան	244
Միլենա – Կունել	231	Ջեմմա – Թուրան	248
Արայիկ – Թողրուլ	237	Շուշանիկ – Ֆաթիմա	251
Երախտիքի խոսք	371		
Գործընկերներ	373		
Անհատներ	373		

MÜNDƏRİCAT

Maliyyəlaşmə mənbəyinin bəyanı mətni	6
Təsisçinin ön sözü	255
Arzu Abdullayevanın ön sözü (Azərbaycan)	257
Tatul Hakobyannın ön sözü (Ermənistan)	260
Sülh Naminə Layihəsinin missiyası və dəyərləri	264

MƏKTUBLAR 2019

1-ci və 2-ci Qruplar

Pinqvin – Çiçək	266	Mariana – Nazim	291
Lilit – Zulfıyya	272	Gohar H. – Anonim	295
Tatul – İlkin	279	Sofya – Ləman	299
Gohar T. – Nəzrin	282	Susanna – Sülh Tərəfdarı	303
Meri – Fira	287	Megi – Anonim	307

3-cü və 4-cü Qruplar

Səadət – Aleks	311	Səyyad – Nina	331
Cavidan – Anna	315	Amelia – Panda	335
Həmidə – Diana	320	Nara – Mane	339
Fuad – Lusine	324	Ümid – Syuzi	342
Röya – Nelli	328		

MƏKTUBLAR 2018

Tatev – Kamran	345	Diana – Yazıçı	360
Anayis – Tofiq	349	Lidia – Gülşən	363
Milena – Günel	353	Cemna – Turan	366
Arayik – Toğrul	358	Şuşanik – Fatimə	369
Təşəkkürlər	371		
Tərəfdaşlar	374		
Fərdlər	374		

DISCLAIMERS

This book has been produced with the assistance of the European Union within the framework of the “Peacebuilding through Capacity Enhancement and Civic Engagement” (PeaCE) programme. The contents of this book are the sole responsibility of the managers of Letters for Peace project and can in no way be taken to reflect the views of the European Union, or any of the facilitators of the PeaCE programme including EPF–Armenia, EPF–Azerbaijan, International Alert and CRRC–Georgia.

Այս գիրքը ստեղծվել է Եվրոպական միության ֆինանսական աջակցությամբ՝ «Խաղաղարարության ամրապնդում կարողությունների զարգացման և հանրային մասնակցության միջոցով» ծրագրի շրջանակներում: Գրքի բովանդակության համար պատասխանատու է Նամակներ Հանուն Խաղաղության ծրագրի ղեկավարությունը: Բովանդակությունը կարող է չհամընկնել Եվրոպական միության և ծրագիրն իրականացնող գործընկեր կազմակերպությունների, այդ թվում՝ ԵՀՀ–Հայաստանի, ԵՀՀ–Ադրբեյջանի, «Ինթերնեյշնլ ալերթ»-ի և ՀՌԿԿ–Վրաստանի տեսակետների հետ:

“Bu kitab, Avropa İttifaqının dəstəyi ilə baş tutan ‘Bacarıqların artırılması və vətəndaşların iştirakı ilə sülh quruculuğu’ (PeaCE) layihəsi çərçivəsində həyata keçirilib. Bu kitabın məzmunu və tərkibi Sülh Namina Məktublar komanda rəhbərlərinin məsuliyyətindədir və heç bir halda Avropa İttifaqının və ya PeaCE layihəsinin tərəfdaşlarının (AƏF Ermənistan, AƏF Azərbaycan, QTRM Gürcüstan və International Alert) mövqeyini əks etdirmək üçün əsas göstərilə bilməz.”

FOUNDER'S INTRODUCTION

To go fast, go alone. To go far, go together.
African proverb

Babies do not enter the world with hate in their hearts. Hate is learned. It is taught. It is a tool used by those with power to instill fear. Fearful people are more easily controlled, and peace gets distorted into an impractical indulgence when, in fact, it is the very bedrock of a healthy society. As such, the practice of peace, in certain contexts, can require incredible courage. When the noise of conflict grows so loud that we cannot sense the steps of transformation before us, words of peace can thunder stronger than any bomb.

The 2018 and 2019 Letters for Peace (LFP) cohorts in Armenia and Azerbaijan – 52 youth on both sides of the closed border – took an extraordinary step. Despite pervasive militarization and hate speech on both sides, these individuals charted an alternative path. They chose dialogue over silence. They chose hope over hate. They chose humanity, with its inherent challenges, over the brutality of war.

Letters will not fix the problems stifling relations between the governments of Armenia and Azerbaijan. The challenges are complex. The status of Nagorny Karabagh (NK) has become the tip of an iceberg for a feud that unravels into territorial disputes, military fighting, and worst of all, the loss of innocent civilians on all sides. Resentment is staggering, especially given the role of external forces who use the hostility for their own benefit. Armenia and Azerbaijan, it seems, are both focused on winning, on building power *over* rather than *with*, the other. By virtue of this dynamic, we lose the possibility of compromise: when

both sides lose a little in order to gain each other's partnership. Without compromise, the conflict grows, and so do the losses for all involved.

Letters can, however, achieve what the governments and militaries have failed to provide: a first step in the journey of conflict transformation. The people of Armenia, Azerbaijan, and NK deserve opportunities to engage with one another. They deserve the chance to devote themselves to peace, just as they are required to devote themselves to war through mandatory military service. They deserve to not have their lives shaped by inherited animosities and bickering elites. They deserve to live in a region of harmony, and to come together and articulate what that might look like.

I don't have the answers, but in the beautiful pages written by the LFP participants, the seeds of transformation have been planted. I have learned so much from these young people, and believe that anyone strong enough to read their words in this book will understand how and why a better way exists. I hope these pages are as enlightening for you, dear reader, as they have been for me.

Raffi Joe Wartanian

INTRODUCTION FROM ARMENIA

Peace Comes at a Price

The “neither peace, nor war” situation since 1994 along the Armenian–Azrbaijani border and contact line comes at a price, and that price is paid by Armenian and Azerbaijani boys between the ages of 18 and 20.

Since 1994, thousands of Armenian and Azerbaijani youth have fallen victim to snipers and military sabotage. This is how high we pay for “neither peace, nor war.”

In fact, it is not a price in its usual sense, but a price with devastating costs: unhappy families, mothers who lose their sons, and fathers who wait for their sons till the decline of their lives. And unless the tragedy comes to our homes, we look at the young boys who fall on the border as sad statistics; we feel sorry for their death but forget about it soon after, returning to a state of “neither peace, nor war” until we hear a one–line report in the media about the death of the next soldier.

Like any other armed conflict on the planet, the “frozen” Karabakh conflict has a solution, too. A solution must simultaneously be found in three dimensions.

First, superpowers – in this case the United States, Russia, and France, and the co–Chairs of the OSCE Minsk Group – should be interested. Of course, they are only mediators, but in reality, they can accomplish a lot on the difficult road to peacebuilding if the governments involved in the conflict want it so.

But the United States, Russia, and France are not doctors to cure us. At best, they can give us a bitter pill, and a prescription for treatment. We, Armenians and Azerbaijanis, should seek to heal from the wounds of the conflict and recover from the propaganda of hatred, the threat of war, and the bellicose rhetoric that accompany the conflict.

Second, the solution and peace must be of interest to all governments involved in the conflict. Undoubtedly, any solution poses a risk to the current regime as the path to regulation goes through painful compromises. Governments and the media under their control must put an end to bellicose rhetoric, war propaganda, and hate speech. The path to a solution must overcome the anti-Armenian and anti-Azerbaijani sentiments prevalent in the media as they only serve to feed nations and populations with hatred, leaving no room for peace and tolerance.

Third, the solutions must be acceptable to the nations – the societies involved in the conflict. Resolution and harmony should be simultaneously reached on these three levels.

But there is also a fourth level, which is not visible. Armenians and Azerbaijanis must first achieve peace in their souls, hearts, and minds. They must realize that peace is advantageous and profitable. They must come to terms with the idea that the alternative to peace is a new war with unpredictable consequences.

Like all other neighboring nations in the world, Armenians and Azerbaijanis want peace too. But peace has a price that they are unwilling – or are not ready – to pay. And when you are not ready or are not willing to pay the price, it is paid by Armenian and Azerbaijani boys ages 18 to 20.

Both Armenians and Azerbaijanis are convinced that geography has not been favorable to them. Geography, however, is not chosen.

Consequently, Armenians and Azerbaijanis have no choice but to reconcile with the unfavorable geography. Sooner or later, Armenians and Azerbaijanis will come to terms with the reality that they are neighbors, and that neighbors can fight for one, or ten years, maybe longer, but not forever.

Armenians belong to the Indo-European group, and are Christians. Azeris are part of the Turkic language family, and are Muslims. But religion, language, or origin are not incompatible obstacles if neighboring nations want peace and are willing to pay for it, without paying the price of the lives of youth ages 18 to 20 who must fight.

During the most intense period of the war, from 1992 to 1994, contact was maintained between Armenians and Azerbaijanis. When the villagers of the Armenian settlement were taken captive, people did not turn to the Red Cross or the government, but to their acquaintances in the neighboring Azerbaijani village with whom they had shared bread. The Azerbaijanis did the same. When they were in trouble, they turned to their Armenian acquaintances. There are many cases when neighboring villages were able to solve problems to help each other.

Today, the generation in those villages that had contact with their neighbor is passing away. In these villages, the new generation has never seen a real Azerbaijani or an Armenian. They grow up under the threat of a new war, and propaganda of hatred against the neighboring nation.

The Armenian-Azerbaijani dialogue is more formal today. From time to time, Armenian and Azerbaijani leaders and foreign ministers negotiate in different cities of the world. Communication between representatives of Armenian and Azerbaijani civil societies occurs more often.

The settlement of the Karabakh conflict should start with talking to each other. How can we solve a seemingly insurmountable problem if we don't

take the first step, if we don't talk to each other? Young Armenian and Azerbaijani people writing letters to each other have started in the right place. They've been told to talk to each other, and they have started talking.

Perhaps the language and vocabulary they use are not yet fully understood by each side, but we need to continue writing letters and talking to each other. Their letters, especially their content, may be subject to criticism by the general public – both in Armenian and Azerbaijani societies – but one should not be afraid of criticism.

Of course, it is not possible to find a solution to the Nagorno–Karabakh conflict and to reach a dignified and acceptable peace for all parties by writing letters, or by dialogue between civil society representatives. But when hatred, war propaganda and bellicose rhetoric are propagated at the state level – when borders are closed with mined fields – letters and dialogue acquire special meaning and significance.

Let this be my letter addressed to the Armenian and Azerbaijani young people who write letters to each other.

Tatul Hakobyan

Tatul Hakobyan is an Armenian reporter and an author of two books – “Green and Black; Karabakh Diary” and “Armenians and Turks.” He is CivilNet reporter and a founder of ANI Armenian Research Center.

INTRODUCTION FROM AZERBAIJAN

“There’s a pot of gold at the end of the rainbow” or

“To strive, to seek, to find, and not to yield.”

Alfred Lord Tennyson, *Ulysses*

I recently got very upset while working on the concept of peace. I wanted to find out our current status given the high level of hostility and propaganda in Armenian and Azerbaijani societies. Considering the high levels of mutual rejection in our societies, it is evident how successful the slanders of war are. Is it possible to resist this with limited resources for this purpose? Therefore, I came up with the following articulation: *resolving the conflict peacefully – an unachievable dream, or – to strive, to seek, to find and not to yield!* This articulation expresses how the struggle for peace should be purposeful, well-conceived, and organized.

It was necessary to honestly answer the following question: are we – those who want peace – weak? Weaker than those who play war? Where are our mistakes? What can be done? What depends on us, on international organizations, on politicians of the world?

There were endless questions that needed to be answered in order to know where to go next. “Камо грядеши. Quo vadis?” (from Slavic and Latin: “Where are you going?”) This was the title of the book by the famous Polish writer Henryk Sienkiewicz, for which he was awarded the Nobel Prize in literature. There are three film adaptations of this book. I would like everyone who fights for the triumph of justice to read this book, or at least watch the 2001 version of the film. It describes the period of the formation of Christianity in Rome, showing terrible pictures of persecution of people for their faith and courageous firmness in the

struggle for their ideals. The question *Where are you going?* according to the Bible, was asked to Jesus by Peter the Apostle.

“Many of their secret conversations do not bring good, unless they exhort to give alms, do good, or reconcile people. To those who act in such a way, striving for the satisfaction of Allah, We give a great reward,” the Koran says (en–Nisa 4/114).

I was recently invited to meet and talk with the Azerbaijani participants of the Letters for Peace project with Armenian and Azerbaijani youth. To say that I was pleasantly surprised is to say nothing. There is so much sincerity, and a desire to know each other better; to reach out to each other, and a willingness to work together to reconcile their nations!

We, activists of peace, are often called naive and idealistic. But isn't it better than being sophisticated players in political games leading their countries to cruelty, destruction, refugees, death, wounds, disability, hostage, captivity, and loss?

Are peace activists not strong? They call for a peaceful settlement of the conflict, despite the dangers, persuasions, and threats. They work relentlessly and fearlessly for a just solution to the conflict in a peaceful way based on a mutually acceptable solution. Are they not smart if – with their small numbers and with limited possibilities – they can resist the huge industry of war with its countless resources?

We believe that it is impossible to resolve the conflict by military means. You can win some rounds in the war. The losing side will always want to take revenge. Only a common solution based on mutual understanding can be the final solution to the conflict. Reconciliation of the nations is a necessary foundation.

Peacekeepers have the intellectual potential for developing a mutually acceptable option for resolving the conflict. There are also examples of conflict transformation from around the world that can be taken as a model for the preparation of a jointly-agreed Karabakh conflict settlement model. For this, a joint effort is needed: Azerbaijani and Armenian societies must come together with young peacekeepers, well-known experts, international intergovernmental organizations, and international NGOs. We appeal to everyone: Help us set a precedent for the peaceful settlement of the once-armed, now-frozen Karabakh conflict.

I take this opportunity to thank Raffi Wartanian and Ilkin Aliyev, the authors and coordinators of the Letters of Peace project; Eurasia Partnership Foundation, and other institutions and donor organizations for supporting such a good project. And, of course, all the young participants for their sincerity, openness, and courage in the wonderful letters, which will certainly contribute to the cause of peace between Azerbaijanis and Armenians who are, in fact, so close to each other.

Arzu Abdullaeva

Arzu Abdullaeva is the Chairwoman of the Azerbaijan National Committee of Helsinki Citizens' Assembly (ANC HCA); and winner of the Olof Palme International Peace Award, Laureate of EU and US Government Award for the Efforts in Construction of Civil society and Democracy, and the Civil Society Award for HR and Peace Activity by Netherlands Helsinki Committee.

LETTERS FOR PEACE MISSION & VALUES

MISSION

Letters for Peace (LFP) is a program that organizes workshops at the intersection of creative writing and conflict transformation to foster constructive dialogue in regions impacted by war. In the summers of 2018 and 2019, LFP worked with a total of 52 Armenian and Azerbaijani youth (ages 16–32) to exchange letters articulating the importance of and possibility for a peaceful future between the two populations. By the end of the workshop, each participant produced one letter, which was then translated and made available in three languages (Armenian, Azerbaijani, and English). Letters were exchanged between the Armenian and Azerbaijani participants, and later published online at www.lettersforpeace.org and in a book. The project encourages peace building through youth-driven voices offering a different narrative for relations between Armenians and Azerbaijanis in the region and beyond.

The workshops, which each lasted two weeks, lived at the intersection of creative writing and conflict transformation, and included: 1) guest lectures with experts on peace building, regional affairs, and creative expression; 2) seminar-style conversations around topics of amity, discord, and identity; and 3) exercises to develop creative writing skills through letters, poetry, and beyond.

The first Yerevan workshop, where students wrote originating letters, took place in July 2018. The Baku workshop, where students wrote response letters, took place in August 2018. LFP participants wrote a total of 16 letters that year. In 2019, the first of four workshops took place in

Baku. Then in July, two workshop groups met in Yerevan. One of those groups responded to the letters written by the first Baku workshop, while the second Yerevan group wrote letters to the second Baku workshop which met in August and penned responses. In 2018 and 2019, LFP participants wrote 52 total letters.

VALUES

1. We believe dialogue is the essential first step to begin and nurture the path to peace.
2. We believe respectful disagreement is a difficult but necessary component to transform a conflict towards resolution.
3. We believe sustainable transformation happens from the bottom up.
4. We reject violence, hate, and division.
5. We believe in the transformational power of knowledge and facts supported by evidence. As facilitators of dialogue, we do not take sides in debates.
6. We hold the safety of our participants and partners as a top priority.

LETTERS 2019

* Letters are presented as pairs, starting with the originating letter first, followed by the response letter. Some writers chose to remain anonymous, or to use pseudonyms.

GROUPS 1 & 2

Penguin – Flower

Hello, my Dear Friend. I'm writing to you not as a stranger, but as your sister who often thinks about you.

I'm happy that I have an opportunity to speak to you, to share with you my thoughts. I have so many things to say, it seems this paper isn't enough. But first I would like to introduce myself. I'll call myself Penguin. No, do not laugh, please. First, I like penguins very much (they're such beautiful animals), and then the dearest person in my life calls me that.

I'm a person like you with purposes and dreams; with unreal (and a bit charming) thoughts. I have many interests like you. I want to talk a little about them. (I would like you to talk a bit about yours in your response letter). Do you like to watch stars at night? What about the Moon? Or are you a sunny person? Maybe you haven't tried to look at stars at night and dream? Well, I'll tell a small fairy tale about the Universe.

Once upon a time there was a girl. She liked watching stars very much and imagine her future life, which would be full of happiness and the priceless love of her relatives. But there came a day when the tears

appeared on her cheeks while watching stars, you know? The destiny struck her with the hands of her very dearest people. Do you know, when she was sad, she went out from her house at night, lay on the ground, and looked up, to boundless dark blue sky, to numerous shining stars, to the one and unique Moon? And... started thinking. Do you know what she was feeling while looking at the sky? For her, the dark blue sky was the imaginary life, the stars were the people whom she lost, who always smiled at her and filled her life with their brightness. And the Moon... She didn't like to talk about the Moon to other people; it was her secret. Do you know why she imagined these things instead of the future full of dreams? Her very dearest people settled in the sky, built a house, and even grew flowers and fruit-bearing trees. They lived in the sky. They went to the sky struggling for peace. Two brothers of the girl and her closest friend became stars, and rose up to the seemingly infinite sky. It was the first of April. The day seemed to be sunny, it would pass monotonously and monolithically like the other days, but... the girl's heart was turbulent. She hadn't heard yet that there was a fight on the border, but knew—but felt—the disaster was near. It was only a day ago when she tightly hugged her best friend, said good-bye as he made his way again to the army. This time she fidgeted while seeing him off. It's true that the tears are bad signs. That night she almost didn't sleep. When morning came, she took the phone immediately and called her friend. She talked to him, listened to his clear and adamant voice, but felt that the boy's heart was beating fast. When the girl asked him whether everything was okay, the boy answered softly, "There can't be anything wrong with me. I want you to know that I'm going to the frontline for several minutes. Yes, I'm not going to lie to you, the situation is intense here. But be sure that I'm doing all these, so that my mother, my beloved, you live in peace. And something, too. If there's something wrong with me, know that an Angel is going to ward your sleep every night. I'm hugging you. And now I have to go." The phone was switched off, and the girl never heard his voice, never felt the warmth of his hug, never looked at his sunny eyes. After talking to her friend, the girl immediately called her

brothers, but the calls were going, and there was nobody to answer. The sunny weather of the morning turned to gloomy, the weather of irrevocable pain. It seemed that the girl was also dead. She was divided into four parts. The three parts were all gone, were dead. One of our parts dies with the death of every relative person. It was one part of her that tolerated the disasters of life, but the bright remembrance of loss made her stand up and go ahead. It was one part of her who saw the Angel, who came and hugged her every night. At the end of the fairy tale three stars fall, but the girl's dreams never came true by those falling stars.

Do you know that this fairy tale is reality? And the hero is me. They went so that I live, they closed their eyes so that I see a brighter future in my own eyes, their smiles became cold on their faces so that I smile being sure that they're feeling it. Do you feel how unfairly the destiny treats us? Do you know how difficult it is to smile widely when you want to cry with all your soul, to be silent, when you want to cry loud that the whole pain will go off from your heart? They became heroes but did not die, as the heroes didn't die, they became immortal.

Do you know what it means to walk in the streets under the mild rain, hold your Soldier's hand mentally, and imagine that he is with you? Then confuse the Soldier coming towards you with yours and want to hug her? Believe me, I know.

Do you know how painful it is to wake up in the morning, to hand over your phone, to enter the very dear phone number but to click "call" knowing that instead of your favourite voice you'll hear a delicate voice of a girl who is going to say that the phone is switched off? Do you know that they are not here with me, that me and you put our heads quietly on the pillow every night and sleep in peace?

But we are all heroes, you know? You're a hero, I'm a hero. The heroes are our and your girls waiting for their soldiers, believing they'll return.

The heroes are our and your mothers praying for their sons every night. The heroes are the children born every day in maternity wards and the old who are being treated in hospitals. They're heroes, we are heroes. Let's not separate anyone.

I think, that you, my Dear Friend, want to live in peace too. But, unfortunately, I know that my letter isn't going to have a great effect on this big and patriotic world, but I hope that you and me, that we TOGETHER, can bridge future gaps through the subtle art of living in peace. We TOGETHER can bring up our children with the spirit of Peace. We TOGETHER can smooth the path which leads to Peace. And for the sake of our future family, for the sake of the bright, light-hearted and peaceful future of our children, for the sake of the meaningful life of the coming generation, we TOGETHER must do that.

I want to whisper to you in a low voice. Let's forget our enmity and live under the peaceful and blue sky, as there was a time when we were relatives and shared with each other our happiness and pain.

Let's love each other, spread love all over the world, and show everyone that two nations can love each other honestly and impartially. Let's teach the world the art of being Strong, Proud and Peaceful. Let's not allow each other to cry because of the death of relatives and Dear people. Let's do something with a little of our powers, that the tears of pain won't appear on our cheeks while watching the sky. Let's not wake up on the wet pillow every morning. Let's do something, so that we are never afraid for the life of every Soldier who is joining the army. Let's never allow our hearts to be pressed by the fierce wind of Longing/Yearning. Let's not allow the Death, the Pain, the Loss, the Tear and the Yearning be our guests. Let's be a Piece of Peace.

I know that there are no tears on your cheeks. Believe me, I don't need sympathy. Unfortunately, I'm so proud. But I hope that I could give you

my honest thoughts, painful memories, sad feelings, and also my desired love towards the Peace.

With great love, your friend, Penguin!

P.S. When one day you look up and see that the full moon is smiling at you, when you hear his ringing laughter, be sure that it's me. Speak to me at that time. I promise I'll listen to you.

* * *

Hi Peace-Loving Penguin,

Call me Flower (*Chichek*) as the meaning of my name is a lonely flower. Thank you for sharing your dreams, desires and feelings with me. I also support your love for peace. I wish there were millions of peace-loving people like you. We'd live on Earth in peace and realize our dreams. You asked me to write about my interests. You must have heard about utopia. A utopian world is very interesting to me. In modern terms, people live a joyful and peaceful life there regardless of their religion, language, nationality and race. Sorrow and tears don't have anything to do with them. I wonder if we can create such a world if we unite.

I really want people to live in peace and tranquility. Let there be no more tears of mothers, no more loss and bitter days. Let's not look at each other with a look full of malice and revenge. Let's not go to sleep and wake up under the sounds of bullets.

What a heavy word "war" is. The tragedies caused by it are never erased from people's memories, and the wounds never heal. I imagine the rough days of the past that the present generations went through. My friend, Penguin, let's fight for peace together, so our children, our future, don't go through the terrible past again.

You ask me whether I love the stars, the moon or the sun. I love the sun better as it shines on everyone equally. I've seen and felt the loss of the fathers and brothers of my friends, and I've realized that pain is the same for everyone. Why should life granted to us from God be shortened? How many wishes and dreams were left unfinished, how many children lost their fathers?

I believe that peace will be established between our nations and, as you say, the whole world will be happy for that. Each of us has the right to live in peace, tranquility, and joy with our loved ones. We can make so many changes. We all have chances to start it all over. If we put aside the hatred, we will be able to achieve peace. We must be able to do it.

We should start from somewhere. We lived together in the past and we were neighbours. I've heard it from the stories and memories of the older generation. I totally agree with what you say: yes, we must live together, and show this subtle art to everyone.

My friend, Penguin, let's make an appeal for peace to our nations, so they live a happy, joyful, and peaceful life. I dream that the dove of peace always hovers in the sky with the flower in its beak.

I'll look at the moon and remember you.

Best wishes,

Chichek (Flower)

Lilit – Zulfiyya

Hi Dear Friend,

Many letters were left unfinished and many more weren't sent to you when I needed your help most, when you would understand me as there was war... war in my country and in yours.

You know, someday we may both drown in the unspoken words, restrained tears and misunderstood hatred. But no, I don't hate you because we share the same fate.

You know, I think it's only the weak who hate, those who don't find the strength to love others or at least feel nothing at all. I'm sure you don't hate me either, do you? Oh, sorry, I haven't introduced myself yet. I'm Lilit. I'll turn 20 next month but I don't like my birthday. You know, when I remember that my peers should have been celebrating their twenties but for some reason they fell victim, this doesn't let me celebrate my happiness.

I live in Lori, one of the Northern regions of Armenia. I've lived in Agarak village, Stepanavan for 18 years and have now moved to study in Vanadzor which was called Gharakilisa in the past. Of course, I miss my village but I also realize that education is a must. Have you heard about Lori? If not, please search in Google to see the wonderful nature we have.

You know, people in Lori are considered naive because of their extreme sincerity and kindness. In our dialect they're called "Shash." Would you tell me about your city or village? I'm so curious! I'd love to invite you and show you all of our attractions.

Oh, by the way, I again forgot to say that you can be sure you will be accompanied by a skillful guide as I study tourism and service. You're now probably thinking why I'm writing so long, why I go from Vanadzor to Yerevan everyday just for this one letter. I'm writing one letter, but believe me, I'm sending the many written and unsent letters of the past with this.

You know, I have both a brother and a sister. How about you? I don't know if you have a brother or not, but I'm sure you know young people who go to protect the borders and your homeland. You're afraid for them, aren't you? I'm afraid for my brothers, too. You know, it's so hard to look at the photo of your soldier and realize that the cold night of the trench is heavy on his eyelids. You understand me, don't you? Why shouldn't we live in peace, wake up in the morning without fear, without wanting to touch and sniff the air, without predicting war? I want a different feeling. I want to wake up and feel the spirit of friendship. I want us to unite and become one, and solve this seemingly unsolvable issue. You and I are strong. We can, I'm sure.

I know that our peers living abroad get acquainted and communicate, and even make friends. Is it because fighting on someone else's land isn't honorable? Why then do borders make us enemies if we're capable of living peacefully beyond those borders? Maybe we draw our own borders? Have you ever wondered who decided the size of the land given to you and us, and if they had the right to do so?

No one can make decisions on one's behalf. Do you agree with me?

Although painful to confess, we've both become puppets in the hands of history that constantly deceives us. Who has drawn those transparent borders? Because the problem truly lies only in the borders. I wonder if you'd like to start economic relations even if it's connected with tourism only yet. I'd like it very much. I hope it won't remain a dream and someday I'll get to know the touristic treasures in your country, and introduce you to

mine. What if we try appealing to our Governments and they like the idea? We can be the pioneers. Do you agree? Let's think and discuss, ok?

Fighting on a third land doesn't do credit to our states. What about conflicting on our own lands, is it honorable? It seems to be a theatre show, where the prize is Karabakh and the superpowers are the spectators. So, you and I compete to show better acting and bow more respectfully. I'm tired of bowing, and I'm sure so are you. I'm tired of wars, too, how about you?

You know, I'm horrified each time I remember April of 2016. My eyes are filled with a red river and the river of blood of my loved ones, and compatriots flow down my eyes making me stay brave. But I know that the river of my eyes has merged into one with yours. How many bloodstreams called tears have flowed down my eyes, merged together becoming one, crossed the border flowing, and flowing freely!

Enough is enough! We must finally close the riverbed, fill it with soil and plant forget-me-nots to remember the martyrs, pay tribute to them by taking care of the flowers, keep their dim stars alive without crying, without creating dew with tears. Let's stop blood and tears. Enough. I'm tired of crying.

I don't know how you will feel about my letter, I don't know if you'd like to answer my letter, but I want you to know that you helped me a lot by making me know myself and my origins. You made me overcome difficulties, you made me learn to appreciate, and I'm thankful to you. Let us both think out of the box and borders, and look for solutions. You know the saying: "He who seeks, shall find." Let's be Baba and Haj.

Let God always be with you.

With love,

Your Lilit

* * *

Hi, Lilit!

Thank you for your amazing letter! It was very interesting to read your opinions. You were very sincere, which is very important for me. You gave brief information about yourself and mentioned that you want to hear something about me. I am also a 20-year-old girl who moved from another city to the capital for studying. It seems, I got a letter from someone with whom I have a similar lifestyle. I do not miss that much my city as I stay with my family and I really love the architecture of this city where I live now. More than that, I feel very lucky. Unlike some of my peers, I can visit my motherland whenever I want. Some people have never seen the places where their parents used to live. I know you are familiar with this situation and you probably have such acquaintances. By the way, you mentioned that you are studying tourism. What a coincidence, I am a tour guide! I guide tourists in the city center as well as in suburb areas such as Gobustan, Ateshgah. Baku is amazing! Old city, Shirvanshakh Palace, Maiden Tower, etc. It also has an Armenian Church. It is not destroyed and our government preserves it until now. To be frank, my major is completely different. I do this work as a hobby. I love my job because I enjoy talking with different people from different countries. Probably my work helped me to be that much tolerant. We both are very lucky for that reason :).

I checked your motherland in Google. That place is very nice and it is great that you feel proud of your homeland! I also moved from a small city named Goychay. It is located in the central part of my country and famous with pomegranates. There are 40 types of pomegranates which are popular not only in my country but also in other neighboring countries. I also have some relatives from Gabala (we call this place the

Switzerland of Azerbaijan). This is my favorite place, especially for summer holidays. You can look at photographs in Google if you want ☺ .

I suppose this is your first peace project. Probably, your first time contacting somebody from Azerbaijan. I feel proud for that! Even though I do not know you, I could change some stereotypes as you said that I changed you. In terms of myself, it is not my first peace project. I have participated in similar projects before. I was in Georgia a couple times because of peace building trainings and this is why I have many acquaintances from Armenia. Even with some of them, we can discuss some sensitive topics without any problem because we can understand each other, because we can tolerate each other. I hope we also will see each other and have a chance to know ourselves. You may not imagine how many similarities we have! Our mindset, beliefs, stereotypes, thinking style. EVEN WEDDING CEREMONIES! ;)

I hope you and me will be able to change something. It is not that easy. I am sure you also understand this. Nevertheless, I will try to change something since small things can cause big changes. It is hard because we are a minor part of society who think like that. This is why we should work harder and not give up! I know, you also have an enthusiasm for making changes. I have good news. You have already changed something in your society. You changed yourself! It is the biggest step for you. Now we should have an impact on others.

You mentioned about your worry for your brothers and close people. Believe me it is everywhere like that. Nobody wants war. Nobody wants to see dead bodies. Nobody wants to hear from news about how many people died. I was in Tartar (line of contact area) recently and we had a talk with local children. They said that they could not visit a school for one month during April 2016. You cannot imagine how their faces were when those children described it. Almost every day they hear gunshots.

They are just small children but they experienced many tough moments in their short lives.

I think everybody knows that we are just tools in this war. We could solve this conflict years ago if there were not three sides. It is the biggest failure for both Armenia and Azerbaijan that we border on huge countries. To take an example, nowadays, about 30 million Azerbaijanis live in Iran, while this number is 10 million in my country. Even those people do not have autonomy there. We also were unlucky as we were part of the Soviet Union. I am sure you are also conscious about that. Other Post Soviet Union countries faced similar problems as well. In Georgia, Ukraine, etc. I noticed many similarities. For example, Ossetia and Ajaria make up 18% of all Georgia, as Nagorno–Karabakh and surrounding regions in Azerbaijan. There was a war in Donbass in April, and we had war in April too.

This is not that big of a problem if we look at it globally. We can find a solution! There are thousands of situations all over the world that show how people could solve such conflicts. Maybe you have heard about Aland Iceland in Finland. They also had such problem in 1917. You know, they could solve this conflict in four years. Can you imagine? We are struggling for 30 years! Peace is really possible! We can do it! I recommend you to do some research about that situation in Aland. It is exactly the same case as in Nagorno–Karabakh. As a result, they could solve this problem. Nowadays, Aland Iceland's local dwellers are the wealthiest people in all Finland. Now, they are very happy. This place attracts millions of tourists every year and is quite a safe place for everybody. I can give many examples where countries were enemies but nowadays, they are strong partners.

Now it is 02:43 at night and I am writing you this letter to the sound of piano music. I love listening to songs without words while I am typing something. Such songs do not contain words but they say many things.

They remind us of many happenings. They make us silent and they can make us aggressive. For example, songs can be used as a tool for making people enemies. In our occasion Sari Galin (Sari Astghik). Why don't people just listen to this song and continue their lives instead of arguing? Why should we prove ownership over a folk song?

I also recommend you to read my letter while listening to your favorite song ☺ .

As you mentioned, I hear sad news as well. We could be very strong Caucasian countries as there are many opportunities for that. Caucasus is very rich with natural resources and if we did not have a war, I cannot imagine how strong we could be. However, it is not late! We can handle it! We can change everything. We can make many alterations for future generations, for our future, for the future of our countries. For me, human lives are crucial. We must think about future generations. I can empathize and understand the hardships of people who lost their relatives. Exactly for that reason, we must stop the fighting! As you wrote, we are very strong and we can handle with these hardships. We are stronger together!

With love,

Zulfiyya

P.S. I wrote my letter in English in order to make accessible for you the original version of my letter. Maybe you would like to read without translation ☺

Tatul – Ilkin

Hi my neighbor,

I say “neighbor” as I live just 2km away from the Armenian–Azerbaijani border. My name is Tatul. I’m 32 years old and I’m a geographer by profession. I’ve served in the army.

Although I was a small kid at the time, I remember the war, the dark and cold years. Staying in the basement of our house for days, escaping the village on foot at night. In a word, I’ve spent my whole life in war, in an active one till 1994 and then neither war, nor peace, which is no less dangerous. Yurdash jan, I’m telling you this, so you know who I am. Now I’ll tell you what I think.

Despite all this, I don’t consider you an enemy, but a like-minded person, and from now on, without any preconditions, without seeking the guilty ones, will only seek peace. I offer you a hand of peace, and suggest taking small steps for a brighter and peaceful future. Let’s start with our families, and talk to them about friendship instead of hatred. Let’s talk about peace instead of war with our friends; let’s talk about the necessity of exchanging a weapon with a pen. My friend, have you noticed that we have a common goal? It’s peace, and we have common viewpoints to help achieve it.

You know, I often go to Marneuli where I have Azerbaijani “dosts.” We communicate with ease and do trade. My “dosts” treat me with tea and I treat them with Armenian cigarettes, and we have long conversations about our similarities: music, cuisine, appearance.

Yurdash jan, I have an offer: let's meet in Georgia, look into each other's eyes, shake hands, and talk about peace.

Your neighbor,

Tatul

* * *

Hi Tatul,

When I read that you call me “neighbor” in your letter, I had emotions at that moment that aren't possible to describe. For a moment I thought it was the neighbors in my hometown calling me in this sweet way. Indeed, there are few neighbors that live so close, yet stay so far from each other. In fact, we're one of them. Though sooner or later, these neighbours realize that staying away from each other is pointless, and that the power of love and unity can lead both sides to prosperity. I absolutely don't want to see neighbors like us in this situation. The neighbors I've known have always valued solidarity, respect, sharing, laughing, having fun together, loving, and being loved; just being good neighbors. We lived like this years ago. It's never too late.

My name is Ilkin and I'm 20 years old. I live in Baku. I'm an economist by profession, but I'm also an amateur actor. I'm a socially active young man. I've attended a number of trainings on peacebuilding, and I've also played a role on the subject.

For the first time, I had an opportunity to meet young people from Armenia during a regional project in Georgia. I got acquainted with very sincere and nice young Armenians. During the seminar, I realized how

many similarities we have on the household level and in our characters, and it was nice.

Yes, for a more progressive, loving, and prosperous future, we need to start taking steps towards peace in our midst. Prolonging this conflict brings nothing but lethal damage. Hatred kills, and love helps to live on.

Why should we be enemies while being so close? Why shouldn't we be able to visit each other's countries? Why shouldn't we work together on projects for a better future? Territories, songs, food, traditions, borders, wealth: none of these are important. It's a human being that is important. Love and emotions are important. Living and helping others to live on is important.

I accept your offer to meet in Georgia with pleasure.

Ilkin

Gohar T. – Nazrin

Dear Friend,

I'm Gohar, a future doctor who wants to see the world full of love. I'm writing this letter, and at the same time imagining how we meet for a cup of coffee years later, and remember with a smile how we got acquainted as doves of peace.

With a great desire to see and feel all this, I've put aside everything, grabbed a pen and a paper, and have forgotten about my problems and everyday issues.

We're still strangers, but one thing is certain: we both live in the same world. There is one sun for both of us and the sky, the moon and the stars are the same. We're both rational people with a heart and a soul and the ability to love, with eyes and ears that want to see and hear only about peace.

Yet in the cradle, I desired freedom; I wanted to release my wings. I know we all want freedom, but we shouldn't forget about keeping peace.

Hostility, passed through the centuries, has taken millions of lives, and as a result, love has diminished in the world around us.

It is high time that people like you and I find the lost dream where only peace lived.

You know, I have Turkish and Azerbaijani friends, and I want you to know that I'm hostile neither against them nor you, your friends or peers.

I dream of the day when you pay me a visit in Armenia as a resident of the neighbor country and not an enemy, as other nations do, and you get acquainted with our culture, traditions, and history.

Be sure that all of this is sincere, and not just empty words.

Trust me and give me your hand, and let us be the generation that is able to get rid of the bonds of the past, and build a future full of love and affection.

Let's be the young people who overcome the inside hatred forever, so there are no obstacles on the way to reestablishing peace.

How about you? What dreams do you have, and what are your thoughts about peace?

I'm glad I have an opportunity like this to convey my feelings to you.

I hope to find sincerity in your letter, too.

Thank you for reading this letter, my friend.

Waiting for your letter impatiently,

Gohar

* * *

Dear friend Gohar,

I greet you warmly and thank you for your sincerity. I'll try to show the same sincerity to you in my letter. You are absolutely right when you say that we live in the same world and share the same universe. For centuries,

our nations had good relations as neighbors. As a young supporter of peace, I condemn and criticize war, as it means loss, pain, mother's tears, death and sickness. It's horrible. I've lost relatives during the war. I'm sure you have such friends and acquaintances, too.

Undoubtedly, the first responsibility of our young generation is to try to put an end to the war and achieve peace. This is especially important for countries like Armenia and Azerbaijan that had friendly relations for years. My parents, and the older generation, always tell me about their close relations with Armenians.

My grandmother tells me that many years ago she had an Armenian neighbor with whom they were in great relations, often visiting and helping each other.

My father and mother mention that some of their classmates were Armenians, and they made no distinction. I think it's no surprise, as during the Soviet years, Baku was a multi-ethnic city and one could meet representatives of different nations. In fact, if our nations weren't subjected to the intervention of a third party, the territorial issue that we have could have been resolved earlier.

I assure you that I don't have any hatred toward you or your nation, as I think hating a person because of their nationality contradicts humanitarian principles. It's not right to blame or hate a person or a nation because of war or conflict. I'm sure young people like us – including me – are not in favor of the war, and don't approve of the losses your nation continues having because of territorial fights. I'd love to get to know the girl – the author of this beautiful letter – to have a long conversation with her, and as you mention, to sit for a cup of tea with her. Unfortunately, it isn't possible because of the hostility between our countries, but I firmly believe that the day will come. This territorial conflict will be resolved peacefully, the war will end, and our nation will be able to visit your

territories and you'll be able to visit ours. At that time, I'll invite you to my place and introduce our history, traditions and culture to you. In general, the things you'll learn won't seem unfamiliar to you, because we're all Caucasian nations who have similar national values.

You ask me how I imagine peace. I believe peace is friendship, brotherhood, and high-level relations between the two countries. In my opinion, my friend, peace should start between the nations and the relations between them. It should be started, continued, and sustained by young people like us from both sides. If achieving peace is hard, then owning and maintaining it is even harder.

I study political science and I'm already in my third year. My main goal for the future is to resolve this conflict peacefully; putting an end to loss, pain and grief of mothers on both sides. I hope to achieve this, because it's my ultimate goal.

I'm very glad to hear your thoughts and impressions. I hope that after peace is established, we'll be proud of the work we've done together. I want to thank you again for your letter. Take care, my friend. I wish you good luck on this difficult but honorable path.

Looking forward to your visit to my country,

Nazrin

Mery – Fira

Hello, my so close living yet so far away friend,

I'm Mery, a Soldier's sister. I hope you know what it means to be a soldier's sister, brother, or a relative. I don't want to sleep with the fear that I may wake up in the morning to bad news from the border. I don't want to hear the sound of shootings interrupting my conversation with my brother. This is the main reason I'm writing this letter to you. I'm writing it with great pleasure and excitement, as I know that there is someone in the neighboring country who listens to me and shares my thoughts. You may not agree with some thoughts here, but believe me, the most important thing is that you and I have united for the same reason: to reach a peaceful resolution of the conflict.

What is peace? The term "peace" can be explained in different ways, but I think all those thoughts lead to the same idea. We all know the history well: we've lost a lot and maybe gained certain things, but those gains have been at the cost of human lives. I believe there is no material thing, conflict, or interest that is worth more than a human life.

We're not to blame for the deeds of our ancestors, but as their younger generations we're responsible for those deeds. Maybe like us, they didn't want war, but there were circumstances or people who induced them to war.

We're responsible for what is in the future; we decide what's going to happen in the future. So, why not do acts of kindness? Why not be kind?

We've inherited the war from our ancestors, but I'm sure you wouldn't like to inherit the cruel war to our children. And if history proves that we can live in peace, why not do so?

We've already taken the first, most important step towards peace: we're ready to listen to each other.

The second step is to leave the past in the past and live in the present, not looking back and not searching for the guilty. As mentioned above, we're not to blame for the mistakes of our ancestors, but if we repeat what they did in the past, we'll be equally guilty. We should look ahead, be positive, and develop projects that will lead us towards peace step by step.

The third most important step is erasing the borders. If there are no borders between the stars in the sky, why should people close borders here on the Earth between states? But before erasing the borders on the map, we should first erase those borders in our hearts and souls, so that love, kindness and peace are spread across the world. So, let's be doves who spread peace not only inside the borders, but also beyond them. Then, in the near future, when I'm in beautiful Azerbaijan or you are in beautiful Armenia, we'll talk long. We'll proudly remember our steps taken in the name of peace. We'll serve as an example for the new generation as well as for the generation at war, and will prove that peace should be achieved without a weapon.

With best, peaceful wishes,

Your friend Mery

* * *

Dear Mery,

I am Fira. It's the short form of my name. I was looking forward to your letter and I read it with great excitement. I'm glad we have the same feelings. You've expressed your thoughts in such a nice way that they've made an impression on me. It feels great to know that you're going to

read my words. I share your emotions of fear and worry related to your brother. You are so right, as my father is also in the military, and my brother will be drafted soon, too. I hate that serving in the army is mandatory.

Of course, I don't live in a frontier zone, but I'm always concerned with all that happens there, and this is an important first step that I'm taking. Our thoughts on peace are pretty similar, and I'm happy about it. As you mention, "We're not to blame for the actions of our ancestors."

Perhaps we don't know anything except what is set before us. Whatever the case, the results are at the cost of human lives. So far, no side has been satisfied, but we can do something for a mutually beneficial future, and that will be true patriotism. Though they say there is no war and everything's okay, our loved ones and compatriots continue to fall victim. I don't want war either. I hope that the corresponding bodies will make the right decisions without war, losses, and weapons.

I know what a friendly nation we were throughout history, but years have passed after the war without any progress. And our compatriots change for the sake of certain things, and I'm really sorry about it.

You know, Mery, I dream of becoming a traveler and travelling around the world. I've been travelling across my country so far, but I dream of visiting Armenia. Sometimes I look at Karabakh on Google Earth and want to see it myself, instead of listening to stories and memories of my parents. I hope that one day we'll meet as neighbors. And then we'll take pride in these letters. Now I say "see you soon," because as long as we exist, hope exists, too.

Your peace-loving friend,

Fira

Mariana – Nazim

Hi my familiar and unfamiliar friend,

I'm Mariana. I write to you from a country where you've never been, but I'm hopeful that when you read my letter you'd like to see me and my country, as I'd like to know you and how you're doing, my so familiar and unfamiliar friend.

This letter, addressed to you, is an opportunity to break the stereotype that it's impossible to get in touch with citizens of your country, and moreover, talk about peace: the greatest issue of our times.

You know, peace is what a child dreams of, not even realizing it, and wishes peace for the whole world, unaware of notions of animosity and hatred which are unfamiliar to their childish, pure mind.

Let us see, I don't say "me" and "you," but "us" to create our future. Let's put aside the words "hatred" and "enemy," and use "darling" and "friends" instead.

I have my own thoughts and viewpoints about peace. So, peace is not a term for me that one can define and move forward. While contemplating this issue, I realized that peace can be understood in many ways, and what's important is that all manifestations of peace are interconnected. If your country is at peace, you're peaceful too; peaceful is your soul and the sky. Doesn't it feel good to have inner peace? And how good it is when the country is at peace? For me, peace has colors, too. For instance, war is characterized with inherent grey colors – darkness, clouds of dust,

blood – while peace is associated with whiteness, a blue sky, bright sun and a smile. I hope you agree with me.

You know, I've always wondered what you, and your friends and relatives, think about this, and how you see the way to peace.

I've not had the opportunity to visit your country, to talk to people and listen to their opinions, but I believe that a person with a healthy mind – a member of the society, a citizen of a state – wants to see his or her country in peace, and two nations that live peacefully on earth under the same one sky.

Now I'll tell you a story in which our nations lived at peace. You'll see that being in peace is hidden inside us, and the many “buts” that exist between us need to be erased.

Together with her parents, my Grandmother lived in Shamkir, Azerbaijan for 20 years, until she got married and came to Armenia. Her parents moved in 1992 during the movement. Grandma says that her great-grandparents lived there, too, and they never thought they would have to leave that place. Our nations lived so peacefully that they didn't even lock the doors because of the trust between them. My grandma's father's friends were mostly Azerbaijanis and one of them, Mahar, was so close that they called him “dayi.”

You know, my Grandma's dream is to see her parental home after so many years, and if she doesn't manage to do so, she has delegated it to her grandchildren.

I believe the circumstances were strong and inflamed a fire of hostility exacerbating the paths leading to war. But it's our turn now, people like me and you, so we stand stronger than those circumstances. Imagine how great it will be if you visit my country; I'll show you the places you're

looking for, and you'll show my grandma's house to me. We'll remember these letters together and realize how much has changed. We'll laugh at our letters wholeheartedly even if it happens 10 or 20 years later. We'll spread light on people – on the dark corners of their aching souls – and infect them with our optimism and sound judgments, and be the best example for them.

I'd also like to mention that I study at Yerevan State University, Faculty of Armenian Philology, so based on my profession just want to say that the word peace – «խաղաղություն» in Armenian is a simple derivative word, but it conveys noble notions, bringing a human close to perfection, purification – catharsis.

I don't know what you'll feel when you read my letter but I'd love you to share with me. Sorry for being so long, just couldn't cut it short. My letter is a small call for humanism.

P.S. My steps are small but bold.

With love,

Mariana

* * *

Dear Mariana,

I am Nazim. It felt great to read your thoughts on peace. I agree with your thoughts and want to share mine with you. I'm a 20 year-old young man who loves travelling. A peaceful world for me is the one where I can visit any country. Unfortunately, today's reality doesn't let me visit your country, nor can you visit mine.

As I was reading your grandmother's story in Shamkir and thereafter, I realized how similar our lives and destinies have been.

My grandfather's family moved from Chambarak (Krasnoselsk) to Baku in 1965. When I was young, he used to tell me about his Armenian classmates and army friends. He'd tell about the games they played and the food they ate. Though born in the Gubadli region, my father had to move to Sumgait in 1992 as an internally displaced person. When writing this letter, he told me how they made barbeque with Armenian friends on the bank of the River Hagari. This is an exciting reason for us to resolve the conflict in a peaceful way.

I'd like to introduce myself briefly. I study International Affairs. The process may take 50 years but if diplomatic relations are established between the two countries, I'll gladly be one of those people who work at the future Embassy.

I couldn't express my thoughts with long and rich sentences, but I'd like you to know that I want peace as much as you do.

Peace be with you,

Nazim

Gohar H. – Anonymous

Hello my friend,

My name is Gohar and I'm 18 years old. I live in Armenia. I offer my hand proudly, and want to talk to you about re-establishment of peace.

We both live in a difficult situation when we hear about sad occurrences on the border every day. Of course, no one wants it; we're all human and want to live under a peaceful sky.

We want to build peace, so what are the roads that lead there? We can't stay away and be indifferent knowing that the peacekeepers are young people of our age. Unfortunately, though, that's not enough.

Undoubtedly, peace starts with dialogue. I'm sure that just like me, you don't want war either, dear friend.

My peace-loving friend, let's spread peace across the world and arch the sky of our countries with a seven-color rainbow of peace.

You know, I've even imagined the outcomes of peace:

A cloudless sky,

Joy and happiness,

Dry eyes,

A peaceful heart and a joyful childhood,

A mother waiting for her son without worry and an undisturbed sleep

Peaceful borders and a calm soldier
And finally: creation and prosperity.

We, me and you, realize the disastrous outcomes of war, don't we?
Mutilated destinies and lost lives. Is this what we need?

So, dear friend, let's forget it all for a minute, let's put it all aside and get out of the circle that has held us tightly for many years. Let's hold each other by the hands and break the inner stereotype that it isn't possible to communicate like ordinary people.

Let's make friends. Let's be the pulling power that will change our people and our countries. Dear, we are our tomorrow and our future. Let's live side by side with love. Let's take a step to create motivation, instead of waiting for motivation to take a step.

Please understand, my friend, the best thing is living independently and in peace on the Earth.

Let's always remember that a mistake continues to be a mistake as long as we've not fixed it. Let's try to learn the lesson from our mistakes. Let's compromise to be happy. Let's love each other as there is no other feeling in the world more beautiful than human love.

I love my country as you love yours. I want to see you here. Read my name again: I'm Gohar. Come and find me.

Your Armenian friend, or close friend Gohar, as you wish...

* * *

Dear Gohar,

I'm glad you honor me with the title "friend." Reading your letter, I realized that we have similar mindsets and a similar desire for peace.

You've already mentioned the outcomes of peace: peaceful sky, joy, happiness and prosperity. Azerbaijan and Armenia are neighbors. The nations that are in such a difficult political situation are deprived of certain privileges: we're not able to travel. Both Armenia and Azerbaijan have beautiful places that should be seen. Some of us can't even visit our birthplaces.

We're also deprived of friends. People who see each other as enemies now were once friends and can be friends in the future, too. It will take years before we can trust each other again. I'm from a small region where Armenians used to live as well during the Soviet years. The population lived peacefully until the events of the 1990s which created hatred. Armenians left Azerbaijani lands, leaving the houses where they had dwelled for decades, though not all of them did so; some changed their names staying in their native land.

While looking at my mom's school photos, I found a few where the faces of some children were torn. Later I learned that there had been Armenian kids at my mom's group who had once been perceived as her friends, but she tried to remove them from her life and memories. She did it because of the events of 1989–1990s that changed the mindset of the teenager; she lost trust in the people she knew.

As we're at war, we're also deprived of gaining knowledge. Exchange of experience is the best way, but we're unable to share our knowledge with a country that is so close geographically and ethnically.

We spend too much money on weaponry, defense, and border protection. It's not difficult to imagine how medicine, education and other areas will be transformed if that money isn't spent on ARMOR.

What are the roads that lead to peace? This is a question in your letter that is difficult to answer. I think the people have a key role. We've built the first road, and I'm sure there are many others like me and you. You

mention stereotypes. Unfortunately it's so difficult to break them. My friend's father was one of the last people who left Kelbajar. Her sisters told him that they were not going to leave the native lands and left for the mountains, and there has been no news from them so far. How can that family break stereotypes? How can they believe in peace? How can they accept those (Armenians) who have been living in their houses for 20 years already after they left Kelbajar? These people still keep the keys to their houses in Kelbajar, hoping to return one day. It's difficult to persuade these people that peace is possible.

I'm sure you have many similar stories, too, dear friend. Breaking the stereotypes and accepting and trusting each other are the greatest challenges we face. But it's temporary, and I'm sure we're going to accomplish it with honor. The next generation isn't going to communicate via letters, but will be able to talk to each other personally. Peace is freedom of speech, mind and mobility. Peace is reconciliation and serenity. Peace is joy.

Sofia – Laman

Hello dear neighbor,

I'm Sofia, a young student and a supporter of justice. I'm an optimist by nature, and have an optimistic view on life and most situations.

You know, at first I thought it would be very difficult to write a letter to you. I thought I'd get very emotional, would go back and remember old stories and there would be tension. I thought I should find the right words and calm my mind, so you could feel the breath of peace while reading my letter. But as I'm writing now, I realize that there is no tension or pain, only a feeling of peace. I've even bought a new pen to write with more pleasure. I'd like you to share your feelings and personality traits, too.

My first memories come from my dad who told me that we had disturbances, that the borders were closed and we couldn't communicate freely. He told me about the fights in Yeraskh without any sign of hatred or a bad attitude but on the contrary, he would say it wasn't hatred that made him go to the fights on the border. People don't go to war because they hate, they go to war as it's a form of self-defense provoked by the authorities.

Many people I know as well as my family say that they used to live in the same village side by side, go to the same school, have good friends, good relations.

Probably, the third person is POLITICS who hinders the opening of the border and peacemaking between the two countries.

I feel we have a great mission in this life. We should unite around the same idea and make our own symbol of peace. Let's prove to the world that nothing is impossible. We just need the desire and will and an ability to listen.

I hope you don't want this situation to continue either, so 20 years later in front of the TV you don't hear the news of escalation on the border. We should be the initiators to change the course of this procrastinated issue and influence political decision-making.

I believe our small steps of writing these letters matter in the peace-building process.

This much, I think. I've written the letter with utmost sincerity and without any subtexts. I'll wait for yours with love and impatience.

Thank you for consideration.

Best regards,

Sofia

* * *

Dear neighbor Sofia,

First, thank you for your letter. My name is Laman. I'm writing to you from Baku. I study journalism. I read your letter and the letters of other supporters of peace and justice with great pleasure. You have peculiar characteristics that almost coincide with mine, and I agree with your thoughts in the letter. I was glad to read your letter that was written with

great enthusiasm and excitement to someone you don't know, and may never even meet.

As you mention in your letter, we should pursue only one goal, and that is the way towards peace, joy and cultural development. We should unite around the same idea of achieving peace. The wish of every peaceful nation – and human beings and even kids – is peace, tranquility, justice, and safety.

Eternal peace is one of the most important issues constantly troubling a righteous nation.

Peace means life, and a healthy generation.

Together with equality, freedom and justice, peace is one of the ideas most pursued by societies and humanity. All of this taken together means constant development of countries and cooperation between them.

I don't want war, and I know many young Azeris and Armenians don't want it, either. We want to find a mutually acceptable solution and live together again. As a citizen of Azerbaijan, I'd like to visit Armenia, and travel in the country as you do in Georgia.

I'd like the Caucasus to be a place where citizens of two countries live in equal conditions.

Sincerely,

Laman

Susanna – Peace Advocate

Hi Friend,

I'm Susanna, 16 years old from neighboring Armenia. While writing my letter, I became speechless for a moment: emotions strangling my throat, with pain in my heart and sorrow in my soul, but with a sober mind.

I know that you're young like me, with your own dreams, and unwilling to hear the word "enemy." Over the years, our nations have lived together peacefully as neighbors. My grandma tells me that goods were sold mostly by Azerbaijanis in the Ijevan market, and we used to be good neighbors. Each Armenian family had their friend, or "dost" as you call it in your language.

When I hear the word "war," my body shivers. I'm not trying to find the guilty ones, or find out who started it all. Both countries suffered irreversible losses because war breaks people's unfulfilled dreams, devastates countries, leaves children orphaned, takes away the son from the mother, separates loving people, and what's even worse, sows animosity and hatred in people's hearts. War takes away everything from us.

A state must avoid war as a captain avoids a shipwreck; but in both our cases, the states encourage enmity and war. A mother who buries her son, whose heart is broken with pain and suffering, whose soul is stormed, doesn't need a certificate of appreciation or a hero's title. She just needs to see her son again, to hug him and breathe him in, and live for him.

You and I are the future of our nations. We should assure our generations that there is no good in war. We shouldn't allow victims any more. Our

children should live in peaceful and safe countries where love, unity, and a bright future reigns. The 21st century should be one of peace and unity.

I'd like our countries to open the borders so that each can visit the tombs of our relatives, as both sides have left the tombs of their relatives in different places.

The April war ripped us from many young people. Many dreams were left unfulfilled and many goals were unrealized. I want to lay my head on the pillow safely, and I want our nations to live without hatred. From today on, let's do our best to spread the idea that we shouldn't fight; that the 21st century is an era of civilization, and we should no longer suffer, mourn and cry.

May God give us sober minds, peace and love, unity, and respect.

Youth is power, and I'm sure that we, young people, can thumb the last page of the book called "War" and write a new one, called "Peace."

Best regards,

Peace supporter – Susanna

* * *

Hi Susanna,

My name is Peace Advocate. I'm 20 years old. Thank you for expressing your thoughts in such a beautiful way, and for being a supporter of a peaceful resolution of the conflict. I agree with your thoughts.

Just like your parents, my parents too explained the situation of the past to me. They told me about the friendly relations between the two

countries. My mother had Armenian friends as a kid – so did my grandparents – and this proves that the two nations were in good relations, and didn't want war.

However, the situation led to tragic events that deeply affected the relations between the two nations. Two nations that were once in good relations are now hostile.

No one wants war; neither do I. I had relatives too who fell victim or were wounded during the war, and it deeply affected me. April events proved that war is an absolutely bad solution. A great number of people fell victim, and their families were left in a bad situation.

I'd love to put an end to the occupation regime of the territories occupied by the local Armenian forces, so people are able to live in equality again and I'm able to visit those places.

My grandfather was born in Lachin, and he often tells me about the beauty of that place. This motivates me to go and see those places. I'd love my parents to be able to visit the graves of their relatives and see their homeland. This is the dream of every Azerbaijani like me.

No matter what today is like, our tomorrow should be peaceful. We – the younger generation – shouldn't become victims of past events. I'd love to help my nation and country, but my debt of honor towards them shouldn't be paid with war. The future depends on young people like us. If we focus our strength on peace, education and development instead of war, we'll be more useful citizens. We must do our best to resolve this issue peacefully.

Best regards,

Peace Advocate

Megi – Anonymous

Hi,

I'm Megi – your friend from Armenia. Do you know why I consider you a friend? Because I understand that neither you, nor I are to blame for the hostility between our countries. First, I'd like to tell you about myself. I live in Armenia, in Sardarapat village in Armavir region. I'm a student and study at Yerevan State Conservatory after Komitas. I'm a classical singer by profession and this year I've been qualified as an Opera singer. I love singing and one of my dreams is to become a famous opera singer. By the way, I know a famous Azerbaijani tenor – Yusif Eyvazov. His singing is great. He is married to the famous opera singer Anna Netrebko. I follow them on Instagram and my friends are completely ok with it. You know, I also want to visit your Baku Opera Theatre. I've seen photos of it, you have a very nice theatre. I'd like to learn about your interests, where you study and what profession you have.

So, let me pass to the next topic. I've been to many border villages in Armenia and Karabakh and have talked to the locals asking them: "What would you like?" The answer was the following: "Peace," so they never hear shots, so they can go out of their houses into the yards without the fear that one beautiful day their lives may be interrupted by a bullet of an Azeri soldier, so they see off their sons to the army without tears but with joy, so they sleep peacefully at nights and have minds and souls free of horror.

Your and our mothers wish that their sons come back from the Army safely. I'm sure your fellow citizens, living in border villages, want the

same – peace. We don't want war, we are a peaceful nation. I know the loss is great: both you and I have brothers and friends killed in war and it's the pain of loss that makes forgiveness difficult. If we continue this way, the war may resume resulting in thousands of casualties and a greater loss.

I understand that it's impossible to maintain peace by force. Peace is established through mutual understanding, and as long as we have not found peace in ourselves, we can't find peace in the external world. If you're reading my letter, then I've gone one step ahead and you want the same thing as I do.

My parents often tell me how we've once been friends, visited each other, shared bread and how your and our kids played together. If we were once friends, we can be so now, too. I refuse to accept that mankind is so tightly bound to the starless night of war that the bright sun of peace is never going to rise. I believe in the power of weaponless truth and love.

Peace starts with a smile: let's smile and say "I've forgiven."

With love,

Your friend

* * *

Hi,

My name is Anonymous. I graduated from university last year. I'm a social-psychologist by profession. You ask me about my interests. I love reading books, watching movies, and doing research related to my profession.

I've read your letter where you mention that if I'm reading your letter, I've taken a step forward and I want the same as you. In fact, participating in this project is a step forward itself.

Given my background, I understand the psychological impact of war and the difficulties that come with it very well. Pain, tears, bitterness, death, separation, fear: this is War.

I know that neither you nor I are to blame for the hostility between our countries. Both of our countries have suffered many casualties and losses. Just as you do not want an Azeri soldier to shoot at an Armenian soldier one day, we do not want an Armenian soldier to kill a young Azeri soldier, either. How many relatives, friends we have, who serve on the front lines, and their families worry and fear for them every day. Peace unites us. We must unite around this motto because both you and we want people to live a fearless and tranquil life. I understand you in that regard.

I wasn't born during the war but I imagine the war in detail from the books I've read, films I've watched, the studies I've conducted, and the stories I've heard.

My grandfather lost his family in the war, and this had a great negative psychological impact on him. He became a cruel man because of a horrific incident during the war. Fear and hatred nested in him. He became an orphan and grew up surviving on bread. He used to tell his children and grandchildren the horrible stories about the war and the survivors, and he did it in such a way that you got goosebumps. The name of the one who hurts the souls of people depriving them of relatives is War.

I know that we were once friends. We shared bread together. It means we can be like that now, too. We've survived a lot throughout history. We've had both territorial and human losses. I know it may be difficult, but one cannot focus solely on hatred and war, and forget that people want peace.

I visited one of the regions near the front line in the frames for a project. I met children there and listened to their thoughts on war, its consequences and bitterness. They were nervous and couldn't answer the questions fully. They were also well aware of what their relatives had gone through.

If you've only heard or read about war and it's hard for you to talk about it, then it's even harder for a survivor, for someone who has lost relatives and lived in worry and fear. I know that nothing can be achieved without establishing peace between us, and without spreading the idea in our communities. Those living on the front line live in constant fear. So many mothers live in the horror of war, worrying about their children. We can't change them anymore, but we can take steps to eliminate the horror.

We're strong together.

With love.

GROUPS 3 & 4

Saadet – Alex

Hello, I am writing you this letter from the homeland of fire, from the beautiful oil country Azerbaijan. To be honest, the writing of this letter is difficult for me, and gives me a reason to think. This is the first time that I have written a letter about peace.

All people have different approaches to peace. In my opinion, peace is the establishment of solidarity among people. It is security, development, prosperity, and freedom. Wherever there is oil and conflict, people live in war. There are no such concepts, or those concepts are incorrectly reflected. Everyone knows about the conflict between our peoples, about the history and what is going on today. Innocent massacres and slaughters, countless losses and destructions, civilians deported from their homes, tears, pain, and pain.

All this is horrible, is it not? Perhaps it is unacceptable from the point of view of witnesses of these horrors that Azerbaijan is negotiating for peace. But I want to end the Nagorno–Karabakh conflict, and the hostility between our peoples without the repetition of history and without the same tragedy. I wish that the military budget was spent on healthcare and other areas that are waiting for their development. Let's raise the level of solidarity and tolerance. I wish the citizens of Azerbaijan to feel safe and comfortable next to a citizen of Armenia, just like citizens of other states. I wish the concept of peace and justice – considered to be utopian by many – becomes reality. As a social work student, I highly value the philosophy of humanity and peace, and call for fair peace, not hatred.

Saadet

* * *

Hey Saadet. By the way, that's a very pretty name. I looked it up on the internet and it means "happiness." Anyway, it's really hot here. Like cooking eggs on asphalt hot. I bet it's really hot over there too. See, that's why I like the cold weather better. My dad always says that you can escape the cold by staying inside or wearing warmer clothing. But what are you going to do against the heat? Walk around naked? Carry an air conditioner on your back?

Either way, my name is Alex and I'm from your neighboring country. The one on the left. First of all, thank you for the letter. It's great to hear from someone living on the other side of the border and to see your perspective on the conflict. I read your letter, and I agreed with everything you wrote regarding peace and the value of human lives.

I'm very happy to see that you share my desire for peace and harmony between our two countries, and an end to the bloodshed and tears. And while history must never be forgotten, we shouldn't cling to it, but rather learn from it to build a better future. Armenians know this quite well too. So, let's put the history that you and I did not have a hand in writing, and focus on the history we can make.

I'm 23, by the way. I go to college. I like to drink with friends and have fun. My favorite food is khinkali, and I'm so happy that we're neighbors with the country that makes them. Do you like Georgian food? Do you guys have Georgian restaurants over there? Please agree with me that khinkali is the best thing ever. The funny thing is, we have more traditional Georgian restaurants here than Armenian. How about over there? See, we like to gossip about each other, about Georgians as well, but that still doesn't mean we can't enjoy their food, right?

I lived abroad for all my childhood. I had many friends of different ages, mentalities, shapes and sizes, and, of course, ethnicities. And my best friend was a guy from Azerbaijan. I met him when I was 11 years old and we became very good friends. We spent a long time together doing the stupidest things that came to our minds, and we got into a lot of trouble for it all. But we had a lot of fun, and we never let the conflict get in the way of our friendship. We sometimes got into arguments, but not about the Nagorno Karabakh conflict; about things like what movie to watch or what game to buy, or who gets the last chicken wing (he was a little bigger than me, so he'd always get the last chicken wing). Things dumb teenagers would argue about. Things you probably argued about as well when you were younger.

At the end of it all – regardless of where we were from, what color skin we had, what language we spoke, what music we listened to, what kind of propaganda was fed into our brains – we were just kids, and we just wanted to be friends. Just like you and I right now.

But it's been seven years since I last saw him. We've still kept in touch, but it's just not the same. And only three years after I left my friend and returned to Armenia, I was drafted to serve in the military. I spent two years reliving the same day, counting down from 730 days, or 104 weeks, or 24 months. If you have a relative or a friend serving in your army, could you ask them how they count their time in the military? Our guys would tend to draw a phone battery on their belts and slowly fill it up as time went by. And once the battery was fully charged, it meant you would be demobilized. I would be really interested in knowing how your soldiers count their days too.

The military left a big impression on me and I still have vivid memories of it to this very day. I still remember all the good times, but unfortunately, the bad times are always a little more abundant. In fact, as I play the clarinet, I was taken as a musician to different events, and

unfortunately, seven of them were military funerals where I had to perform with the military band. And one of the sounds that still rings in my ears is the crying. Specifically, the crying of the parents. While I always have this cynical belief that people cry just to put on a good show, nothing can squeeze all the blood out of your heart like a parent crying for their dead child.

They were crying, begging the yellowed corpse to come back to life, refusing to put it in the grave, and they looked at other soldiers with a terrifying stare. I always thought it was unfair for their children to die in a conflict they had no role in starting. And I can imagine that the same happens in your country as well. It's truly unfair to take the lives of people who haven't even spent two decades in this world. And if there is any reason for a peaceful resolution, it should be to end all the funerals and all the crying.

And I've never liked funerals and crying. The sound of crying gets on my nerves.

Instead, I like hearing people laugh. In fact, I believe laughter is the most human thing we do.

So, enough with the sentimentality. Here's a joke that me and my Azerbaijani friend used to tell each other all the time: a Georgian, an Armenian and an Azerbaijani walk into a bar. The bartender says: "Get the hell out."

Alex

P.S. If you want to keep in touch and hear some more terrible jokes, here's my email:

Javidan – Anna

Hi, Dear Neighbor.

My name is Javidan. I live in the largest city in the Caucasus, in Baku. It is very surprising but I have seen Armenians before. As far as I know, today more than 20,000 Armenians live in Azerbaijan. Most of them live in Baku and Sumgayit. In the past, I have seen Armenians in Turkey and Arabic countries. But I am writing a letter to someone living in Armenia; in other words, to you for the first time.

As you know, the conflict between us has been going on for more than 30 years. It is easy to start a war, and it is very difficult to finish it. I would like to ask you one question: is there a more terrible thing in the world than the loss of parents? Or what can be more horrible than living far from your homeland and missing it terribly? The famous Arab philosopher Ibn Khaldun has a famous saying: “Geography is the destiny of nations.” Our people have lived side by side for centuries. The famous Armenian poet Sayat–Nova has written both in Armenian and Turkish.

Dear neighbor, I would like to ask you several questions. Isn't it time to put an end to this conflict, originated between our ancestors and transferred to us? Let's step aside for a second, and look who benefits from this conflict, and who loses. I am convinced that you also will see that this conflict harms both sides. And if it does, why do not we end it and reconcile? Certainly, the reconciliation of our nations will not be easy, but we have to start from somewhere for our children not to grow up without parents, for our countries not to be robbed, and for there to be

peace. Should we not try firstly to greet each other, then to smile while meeting; to visit each other as guests, and again live in peace as before?

For example, my grandmother is from Sisian, a city in Syunik province of Armenia. She came to Azerbaijan at the age of 60. Many of my friends' grandparents are from Ghapan, Sisian, Masis. Every time they tell me about the beauty of Sevan and other places mentioned above. Of course, I really want to see those places. When I was abroad I often met Armenians who had previously lived in Azerbaijan. Every time they asked about Baku or Ganja, and said that they wanted to return.

At the end of my letter, I wish for a peaceful and progressive world without wars.

Javidan

* * *

Dear Javidan,

I am Anna from neighboring Armenia. I'm 20 years old. I'm in my third year of study at the linguistic university.

I was so happy to receive your letter and was even more excited and surprised to read your thoughts on the Armenian – Azerbaijani conflict. This is the first time I'm writing a letter to an Azerbaijani, too. I'm from Northern Armenia by origin, from the town Vanadzor in the Lori region.

It's 3 a.m. now. Both my mother and brother are sound asleep. I'm the only one awake, sitting in front of the computer with my hands on the keyboard, ready to start my letter. As usual, I have my earphones on at this moment, listening to "Sari Aghjik," or "Sari Gelin" as you call it. I love it, be it Armenian or Azeri. But what does it matter who the author

is? One thing is for sure: whoever it is, he is talented and has created a wonderful song.

In recent years, I've been very interested in the culture; particularly the music of the South Caucasian countries. We have so many similarities that we can't even imagine. Of course, each nation adds their own elements, enriching it with different instruments and melodies. Let me tell you that the half-musical but agreeable grandpas in my yard are still huge fans of your Zeyneb; Zeyneb Khanlarova, I mean. You can still see the black and white photo of that woman with a magical look, the master of Aerbaijani folk music hanging in shoemaker Grandpa Hamlet's shop on the opposite wall of his working area. And up until now, on Saturday evenings, you can still hear the majors and minor of the accordion, the rhythms of the fork on vodka glasses by Grandpa Mihran, and Grandpa Razmik's hoarse voice, hardly suppressing his laughter imitating Zeyneb's gentle voice.

Anyway, let me move on to the main topic. First of all, I'd like to answer your questions that seemed rhetorical to me. Yes, I sincerely agree with your opinion that there is nothing more painful than the loss of parents by their children, and nothing is more terrible than the longing for the place where you were born and raised. There will be many people among both of our nations who recall similar stories and bitter memories from their past. Both sides have suffered. There are no winners in war. There are villains in every nation to whom money is more valuable than blood.

I wish it was all in our hands. We'd certainly be able to reestablish friendship and trust between our nations. But putting aside romantic sincerity and forgiveness, it's actually very difficult to accomplish that. I'm sure you understand it, too. The mutual animosity, and the real or distorted history that has been instilled in us for years by our governments, has opened great wounds in the hearts of both nations. Apologizing – denying the facts that have become part of our identity,

and accepting the one who's firing at you from the border – is not an easy thing to do, especially when those who should apologize are two populous, proud, and fiery nations.

Our journalism lecturers at the University always tell us, “If you’ve not seen or heard anything yourself, you can never be sure of its truthfulness. Therefore, you must verify the information you receive from at least three credible sources.” So, what do we have now? We have a huge real story with black and white pages, and two very different variations by the two nations, each presented with their preferable shade of black. Both you and I have been hearing many contradictory stories since our childhood. On the one hand: nations who are good neighbors and friends, and on the other hand: armies destroying one another and, most importantly, governments that take care of deadlocked and unyielding relations. It all comes from the top. But I believe that the direction of the wheel of reality and relations can be changed so that the nations take control of it. No matter how many volumes of loving and friendly letters the two of us write to each other, nothing will change between our countries. The change will be between us. And that will be the first step. As we are a part of our nations, aren't we? Imagine how many individuals like me and you will communicate with each other over the years. And maybe one day that number will equal the number of our populations. I swear, I have nothing against you, nor your nation, nor the 18-year-old soldier who has put aside his flourishing youth and is executing destructive commands standing in the trench. Please, reply to my letter by some means. You'll find my email address and Facebook page at the end of this letter. Be sure that you have a good friend in Armenia. I have a great desire to see you here and be able to show you all the places that you've heard about but never seen, as mentioned in your letter. You will come; we'll travel across Armenia and make tolma together. We'll see who makes it better. We'll eat and laugh. We'll listen to Sari Aghjik and then to Sari Gellin on our way and enjoy ourselves. Then we'll go to a stranger's wedding. We'll

raise our arms and dance with the same hand movements we both dance, under the sound of zurna – dhol. No surprise we're neighbors.

When I borrow coffee from our neighbor Gyulo who came to Armenia with her Armenian husband from Baku years earlier, the taste and smell of coffee in our home resembles that of their home. We're neighbors, so it's ok to argue and reconcile, isn't it?

Looking forward to your response.

Your Armenian friend,

Anna

Hamida – Diana

Hello, My name is Hamida. As you know, I am writing to you from the other side. I am writing to you from a country you consider your enemy from your childhood. But if I am writing this letter and you are reading this letter, it means that we are individuals who are making steps for changing the current situation.

In the past, I also thought not all Armenians are bad, and it wasn't only us who suffered from forced deportations. I first understood this when I was reading the book "A" authored by Qaraqan (an Azerbaijani writer). The hero of that book is an Azerbaijani, who with all his force had hated Armenia and Armenians, believing that all Armenians – from any child to any elderly – were cruel, bad and vicious. But one day he was informed that he was an Armenian, and during the war he had come to Azerbaijan by mistake and had grown up there. From here, it is understood that this hatred and vengeance has nourished us. Who would like to leave his home, backyard, and garden, and go once and forever? We are usual students here in Baku and, when it is possible, we go to our regions. In spite of this, we miss our homelands very much. Now just imagine that someone forever leaves the places of his memories. Such cruel cases happened with citizens of both sides.

For the second time I thought to myself, how could it happen? Two peoples living together like neighbors, sharing bread and marrying each other, killed women and elderly people the next day by torture without pity. Of course, first of all, I do not think that the peaceful population did that. Probably, they had chosen the bravest men to do all that. After that, both sides had some unpleasant incidents of self-defense.

It is true that this conflict, which has been taking place for 30 years, is coming from an earlier past. But I think not only you are sinful. As young people, we aim to destroy this hatred, which is not beneficial for anyone, and raise our children without saying that Armenians or Azerbaijanis are your enemies.

With good wishes!

* * *

Hey Hamida,

My name is Diana and I am from Yerevan. I was actually wondering what kind of letter I would get, and I was really excited to read yours.

I would like to share my thoughts first. You're right that you're writing from the other side, whom we are used to seeing as an enemy. However, I want to tell you that I have never considered Azerbaijani people as enemies; maybe a neighbor with whom we are in not that good relations, but not as an enemy. Probably, this is connected with the fact that no member of my family has served in the armed forces, and I don't have personal stories connected to military or loss. This made me always wonder what the perspective of the people from the other side of the border is. Our collective thinking has made us hate each other, but the example of the ethnically Armenian Azerbaijani writer that you show in your letter illustrates how hate and the sense of distinction are instilled in us from childhood. We have marked borders not only between our territories and people, but also cultures, mentality, and traditions. But it is not right.

I want to share my first experience of meeting Azerbaijani people in Ukraine during an international project. We were supposed to introduce

our culture, our food and dances. I was amazed at the fact that we have so much in common in terms of songs, food, and even how we dance. Finally, we have found out that both Azerbaijani and Armenian people prepared the same song for the introduction “Sari Aghjik,” or “Sari Gelin,” as you call it. At that moment we just united our cultures in one and called our evening “Armenian–Azerbaijani cultural night.” I felt warmth and excitement singing the same song in both languages.

I believe if we concentrate more on our similarities rather than differences we will be able to hear each other, and will eventually create a platform for dialogue. Of course, I am not naïve; I understand that both our nations have grievances towards each other for a number of acts that our ancestors committed, and it’s true that there will always be extreme people who will try to restart military actions at their own benefit, but we – the young people advocating youth – need to be those who understand the destructive consequences of war, and do everything to prevent it.

I want to tell you that there are more young people in Armenia who see the transformation of this conflict only in dialogue and negotiation. I believe it’s the same in Azerbaijan as we are writing to each other now. It’s not impossible. It already happened. I was very inspired by the story that I am reading now. The book is about the time when, in the second half of the 1980s – with the beginning of the Armenian–Azerbaijani military escalation in Nagorno–Karabakh – Azerbaijani residents of Kyzyl–Shafag (a village in northern Armenia) and Armenian residents of Kerkenj (a village in central Azerbaijan) met through their own initiative to negotiate a peaceful exchange of their villages. This story is apolitical for me; it’s a story about people who understood how to take responsibility into their own hands without sacrifices.

While our governments count and brag about how many victims there are on the other side of the border, the two nations are trapped in constant sense of fear, loss, and pain.

We are carriers of our history, but we are also the creators of the new one, and I believe that we are the change that our societies desperately need.

P.S. If you also want to read the book, or to learn more about the peaceful exchange of villages, it is called, “Beyond the Karabakh Conflict: The Story of Village Exchange,” which is a result of cooperation between Armenian–Azerbaijani researchers.

Sincerely yours,

Diana

Fuad – Lusine

Hi, Dear Friend,

My name is Fuad. I am a student and now I live in Baku. I am an enthusiastic and positive young man. For me, “there are no winners or losers in a war, but all are losers less or more.” That is why I think that peace is the only way for people to live prosperously and together. Relations between our countries have negative impacts on many aspects, including aspects of interethnic dialogue, economy, and policy. The military budget could be spent on education. If the borders were opened and Azerbaijanis abandoned their cradle, they would be able to visit their homes freely. The field of interstate trade would be developed as well.

Since childhood, we have listened to anti-Armenian ideas at schools and in families. This continues. The results of this process are diverse stereotypes and artificial hatred. So, first of all, we should change our views and imaginations, and find the causes of the hate and disagreements.

Frequently, I think positively on overcoming all these because there are such programs as “Letters for Peace.”

I send everyone a message of love and peace, not hate. I do not want to avoid talking to someone because of his Armenian nationality anymore. I don't want his or her nationality to shade my thoughts. Virtually, there never was such a reaction from my side. Nationality, religion, and differences never were problems for me. I have friends in many states.

We should love people for their thoughts. Other factors are not barriers. I hope you also think so. Can nationality be a barrier for you to be a pen friend with him? Would you like to participate in Peacebuilding (as now) in the future?

Full with peace.

With best wishes,

Fuad

* * *

Hi Dear Fuad,

I'm Lusine from Yerevan. I'm a student like you. Being interested in conflicts and their resolution since University years (in particular the Nagorno–Karabakh conflict and its negotiation process), I've come to understand that in the case of Nagorno–Karabakh, the conflict is between the governments and not the nations. For me, this conflict is one of those that are created artificially by a superpower in their own interest. The problem, perhaps, is that governments continue to be suppressed by superpowers, and peoples by governments. This is the reason why governments continue to preach hatred inside their countries, while outside of their countries – for the international community – they speak about peace, and a peaceful resolution, from time to time.

The problem, however, is that one side sees the end result of a peaceful settlement within the nation's self-determination, and the other side in the context of restoring territorial integrity. But for me, peace is beyond these limits. By saying peace, first of all, I imagine harmony in relations. Projecting this on the field of conflict, then the peaceful settlement of the conflict for me is a mutually acceptable compromise which results not

only in the settlement of the conflict, but also the diplomatic relations between the parties. In other words, the stress is put on the cooperation between the two parties, because achieving peace requires bilateral efforts. Perhaps the peaceful settlement of the Nagorno–Karabakh conflict will foster both economic and political development of the South Caucasus.

I've read your letter and mostly share your perceptions of peace, and the negative influence of the conflict on the relations of our countries. I'm glad I'm replying to a letter of a conscientious person like you, because consciousness is an important tool for achieving peace.

Unfortunately, not everyone in our societies has it, and as a result, there is not only an armed conflict but also an informational one. This may be due to the fact that the farther people live from a conflict zone, the more tolerant they are towards other nations as opposed to those living in the conflict zone.

Another sad fact is that trying to preserve the nationality, and actually engaging in nationalism, creates hatred and intolerance towards other nations. But there are cultural similarities between our nations, aren't there? I had a chance this year to communicate with young Azerbaijani people during a workshop in Georgia, and I can state from my own experience that nationality does not have to be a barrier to communication or friendship, and examples in history can also prove that. Armenians and Azeris lived side by side, both during the Soviet Union, and now in the villages Mirzoevka, Tso, and Khozhorni in the Kvemo Kartli region in Georgia.

Your and my letters may serve as tangible proof that there are peaceful people who strive to achieve harmony between the two nations.

P.S. I'm sending you my Facebook page link in case you'd like to continue our conversation beyond these letters.

For the sake of breaking stereotypes and eliminating hatred,

With peaceful greetings,

Lusine

Roya – Nelly

Hi, dear friend. I am Roya. For the first time, I am writing a letter to someone I have never seen and recognized before. I can do this for some time, but it is also possible to have an opportunity to meet that stranger, to talk to and form deep relations with. Unfortunately, it is not possible now. I must admit that this hurts me very much. I have never seen or talked to an Armenian before, even in virtual life. My friends, who have had an opportunity to meet and talk to you, always express positive opinions about you. Does it not sound ironic that we live so close to each other and I have never seen an Armenian?

My friends frequently complain that I live in a utopia. Yes, I love to create dreams. I have always dreamed of a world of peace and calmness, without wars and borders, without violations of human rights. I want to live in a world where children always smile, where everyone is free. But I have never confined myself only to my dreams; I believe all my dreams sincerely. Maybe my dreams will never come true, but I believe that the more people believe all these, the more violence, illiteracy, and hatred will decrease. Everything starts and ends with belief. What we believe in: that is the real one. That is why, my friend, I urge you to boost peace as much as you can. We must do this not only for the safety of our relatives, friends, family, and homeland, but also for the welfare of the world.

Of course, we cannot make the people who suffered from war and loss forget. And we should not make them forget. We should not forget all this to prevent the repetition of the past. Everything is in our hands, my friend.

I look forward to your letter.

* * *

Hi Dear Roya,

I'm Nelly. I'm 20 years old. Thank you for your kind letter!

When I was reading it I was trying to imagine what you look like in my head. So now, if you are trying to do the same thing, just imagine a young girl with a little bit of dark skin color and with black curly hair. This is also my first time writing a letter to someone who I don't know. I hope that one day I will be able to meet and talk to you in person, maybe in Georgia, in Ukraine, or in any other country in the world; or maybe in Armenia or in Azerbaijan, who knows. I actually have met a few Azerbaijani young people before and had the opportunity to talk to them in person. And let me tell you one thing: I got only good and positive impressions of them.

Just like you, I also believe that one day everything will be over, the world will become a more peaceful place, and I will have the chance to have many more Azerbaijani friends, and we both will be able to visit each other in our countries. Recently, during a conference in Ukraine, I was taking part in a cultural night. All the participants had to shuffle the names of the countries attending the conference and had to pick out just one piece of paper. That paper was going to say which country's dance you are going to learn. I picked out Azerbaijan. I was actually very interested and excited to learn one of your traditional dances. It was called "Naz elama." We had to dance it with a partner, and my partner was one of my Georgian friends. We noticed how similar the dance moves of all three of our traditional dances are: the beautiful hand moves for the girls, and the clapping for the boys. An Armenian and a Georgian dancing an Azerbaijani dance: sounds fun, right? That was the day when I felt how many similarities we have in our cultures, in our nations and

even in our dances. I felt some kind of warmness and familiarity while dancing it. I was thinking that one day if we all could concentrate more on our similarities, and less on our differences, we would be living in a more perfect and peaceful world. If peace is an ocean, then I want to have my drop of water in it.

My friend, I agree with you that we, me and you, need to do everything to prevent the repetition of the past. I want us to continue believing that my and your generations will become the ambassadors of peace.

Thank you for your time. I hope that one day I will meet you in person and I will be able to get to know you better. But before that, I am going to attach my email address to this letter. I will be happy to hear from you:).

With love,

Your first Armenian friend

Nelly

Seyyad – Nina

Hello, My name is Seyyad. I am 20 years old. I write you this letter with great hope because I know that you also want peace. I don't know you. But I know that you will read my letter. That means that you also desire to wish. I want to be sincere with you. In our society, Armenian is associated with the enemy. I am sure that it is the same in your society. But I don't think so. Living in a war situation only damages us. I don't have a feeling of hatred towards you. Living in a war situation is not a sin of mine or yours. I think you are not to blame for the occupation of Nagorno–Karabakh and surrounding areas, the killing of thousands of citizens and the fact that millions of people can't return to their homelands, are not your blame. I am very sad that this conflict is still going on because this situation damages both sides. I am sure that you also feel sorrow when your soldiers die on the frontline, as we feel sorrow when our soldiers die. That killed soldier is a son of a mother, and the father of a child. This is not logical that we can live in peace but we continue to live in a war situation. And this conflict causes only harm to two people, two nations. This conflict hampers the development of two states from economic and social points of view. I think you understand me very well. The establishment of peace may become the cornerstone of development in our region.

With wishes–for–peace

Be healthy!

Hi Sayad,

I'm Nina and I'm 17 years old. I don't know how many Ninas you know, or if you've heard that name at all, but I'm sure I'm the first Nina from Armenia writing a letter to you.

I've always believed that peace is created by the nations. Please, pay attention, not the nation but the nations. So, the conflict between Armenia and Azerbaijan, and the Karabakh conflict, should be solved by us. By saying "us," I mean I, you, my younger brother who hasn't served in the army yet; your friends who have already served in the army, and perhaps our friends and relatives, mine and yours, who fell during the war. I'm more than convinced that both Armenians and Azeris have cried too much. Enough!

During the April War, when we heard the stories – the unfinished stories of brave young men of 18–19 – we mourned as a nation, as the loss was irreversible. Seeing the pain of my relatives, friends, or even people I didn't know, I suffered too, and felt that something was wrong. That we, both Armenians and Azerbaijanis, were doing something wrong. You mention thousands of victims; now imagine that we have lost a similar number of young lives, too. So, how many thousands of people fell victim from both sides, just people regardless of nationality? What could these young men not do? So many good and kind deeds remained unaccomplished.

You're right when you say you're considered enemies here, too. I agree that going on this way is illogical, and I'm sure if our generation spreads the idea of peace, one day your and my children may discuss economic cooperation together.

I don't want the stories of my brother, future husband, son, close friends, or someone else to be left unfinished. I don't want anyone to become a

POSTHUMOUS hero of war. I don't want any mom to lose her child any more, any wife to become a widow, any kid become an orphan. You see, I'm not saying an Armenian mother, an Armenian child. No; let your people never fall victim. Let them live peacefully. Let them smile.

I want a bit too much, like a wayward child, don't I? But we need to think like children. If we bring Armenian and Azeri kids together, they won't ask: "Who are you?" and "Where are you from?" They won't say: "You want to take our land" or "Give our lands back." They may argue, and take one another's toys, but they'll reconcile in the end.

We can't even reconcile as two kids do, stealing smiles from one another's faces.

Perhaps we just need to talk to each other more frequently; look into each other's eyes and then we – Armenians – will see that Azeris smile no worse than we do, and you will see that Armenians do know how to smile. When we value and appreciate those smiles, we won't dare take them away...

Ohh, I don't know... I'm talking too much, Sayad, aren't I? If you're not bored yet and are still reading, you may have already understood that with this long text, I just wanted to say that I agree with your thoughts, almost all of them. I've never been able to cut it short, sorry for boring you :D.

OK, whatever, perhaps this is too much. I'd like you to respond, to have discussions with you, but even if we don't talk anymore and never see each other, I just want you to remember that you have a talkative, wayward but good contact (or friend if you like), with a beautiful smile who shares your ideas and awaits peace like you.

With love and a smile,

Nina ^_~^

P.S. You smile, too ☺

Amelia – Panda

Hello, my Pen-Friend.

I am Amelia and I am 19 years old. It is the first time that I am writing a letter to an Armenian. To be honest, I was thinking about what I would write. I don't even know where I should start. When I read a story or a book, I like to imagine the heroes of that book. I would like you also imagine the person who is writing to you while keeping this letter in your hands. I'm a middle-aged, medium height, risible girl with curly hair. My family is from Zangelan. Unfortunately, I was not born there. My parents say that they were in very good relations with you. My uncle says that he had many Armenian friends; he passed good times with them creating fine memories. My mother says that they often went to Kapan for shopping. Although I was not born and raised there, I have always been interested in what kind of territory it is. My friends from Baku go to their regions and towns in the summer, but I can't go to mine, because it is occupied, you know? Maybe you have been to all those areas I wish to see. Who knows, maybe one day we will meet and walk in the forest of plains. Or imagine us sitting on the shore of the Araks river and talking about the emotions we felt writing these letters to each other. It is true, maybe that could happen many years ago. We should spread peace through many more people to accelerate that process. If you read this letter it means you also choose peace and not a war.

With best wishes.

Hi, Dear Amelia,

Thank you for your letter for peace. I agree with you and share your idea of spreading peace among people. I'm glad to know that your relatives communicated with Armenians and have good memories.

My friends often call me Panda, reasoning that I'm "soft" and "small" (probably referring to my height). So, let me introduce myself: Panda, 19 years old, a dreamy girl. I have so many dreams about my family, relatives, and myself. I dream of establishing my own school that will provide quality education for children. I dream of charity work helping orphanages, nursing homes, and families in need. In my dreams, peace takes a special place with all its manifestations: peace at home, in human relations, and most importantly on the border.

You know, I've never communicated with an Azerbaijani in the past either, and I'm glad I have this opportunity now. I'm writing to you with high hopes that we will meet one day and that meeting will be on the opposite side of war, in peace. That meeting may take place in your country or mine. I'll be happy in either case. If that meeting takes place I'll consider my dream of peace to be half-fulfilled.

Amelia, dear, I'm for peace just like you.

Peace is one of the most beautiful phenomena in the world. It's the guarantee of harmony for the soul. It's peace that unites people around one idea and enables them to create gems of culture. It's impossible to imagine peace without negotiation, communication, and interaction with the environment.

Though neighbors, our countries aren't at peace with each other, unfortunately. Over time, our nations have become hostile against each other, and have started to fight for land. They've delegated their generations to fight against the enemy, and even kill them. Looking at history, we can see that no war has ever produced any good. Casualties and lost young lives: these are the products of war.

It's time to say no to this cruel reality; to stop living with fear in our hearts, continually dreading the words, "There are casualties due to escalation on the border."

In fact, it's the governments that fight; people are mostly peaceful. My teacher, who fought in the Karabakh war, told us that Armenian and Azerbaijani soldiers exchanged food and water with each other during the ceasefire.

Both your and my nations have suffered great losses, from the beginning of animosity to this day. So, as the future of countries, we should advocate peace to our nations, so no family has a loss any more.

They say Armenians and Azerbaijanis once lived in the same territory; they spoke the same language, and their children went to the same school. If there was friendship years ago, why can't it be now? Why fight if there is peace?

My aunt is from Kapan. During the Soviet Union her family lived in the neighborhood of Yerevan–Baku train station. She says that the employees of the station were mostly Azerbaijanis who were very polite and respectful towards the locals. She remembers that they used to buy tea and waffles from Azerbaijani merchants who were very kind people, too.

While working in Moscow, my father got to know an Azerbaijani person who was a sociable and respectful man.

So, my peace-loving friend, let's become part of the long-awaited process of establishing peace.

Thank you for reading my letter.

With peaceful greetings,

Panda from Armenia.

P.S. You have a beautiful name, Amelia.

Nara – Mane

Hi, person, who shares the same ideology with me.

My name is Nara and, maybe, we are peers. Maybe, our mentalities and thoughts are also the same. When I was writing this letter to you, my aim was well-known. It had just one name: Peace. We are united with you under the same name. Can millions of people be unified under that name? Don't you want it? I wish it more than anything, and more than anyone. I don't want to look at the past. I want to look ahead, and look to the future. It's not something to forget. We both have bitter memories and traces. But we should do something to have a different future. Don't you think so? Don't you think that it is in our hands? Can we call to millions of people for charity, humanity, and courage? As long as we have this belief inside of us, we can do everything.

The word "Peace" consists of five letters for everyone, but very few people realize the difficulty and the aim of that. Don't you want to live in a happy, prosperous, peaceful and quiet world? Do you want tears, sorrows, fears, destruction, suffering, and hate? Or do you want laughing faces, shining eyes, and love? I invite you to these nice feelings and, most importantly, I call for peace. I am sure, we can make this world a nicer place via peace.

With regards,

A girl who wishes peace

Dear Nara,

Hi, my name is Mane, I'm 17 years old. I would like to start by thanking you for your letter. I've never thought that I would be talking to someone from Azerbaijan but I'm really happy that I got the chance to, because I believe that the only way we can solve this is by talking and trying to understand each other. This could also be the beginning of a very great friendship. I really like your ideas about peace, and I believe that sooner or later millions of people will gather around the same idea, and realize that nothing is more important than that.

Just like you, I've always dreamed of having peace between our two countries, because there really was a time when we lived together, side by side. When I was a kid, I always thought that if two countries are neighbors they must have the strongest and the most peaceful relationship. That's why the hate between our countries always surprised me. I always wondered, why couldn't we just stop killing each other, and why couldn't we just live in peace? Have you ever thought about what our countries would be like if we weren't enemies, if there wasn't any war and if all of those people weren't killed? I believe that both of our countries would be in a much better state than they are now because war never brings anything good. I, too, don't want to remember the past; of course it can never be forgotten, but I believe that we can never think about the future if we always remember the past. Yes, we all have our personal stories and bitter memories. We all have lost a loved one and we all have grieved. I'm sure that both of us had a time when we were full of hate towards each other and believed that revenge is the only way. But it's not, it's truly not. None of our people – neither ours nor yours – want this to continue, even those people who say that they would never agree to live in peace; that they would never forget the past and would never forgive. But this isn't about forgiving. This isn't about ignoring the past,

but understanding that what has happened cannot be changed. We can never change our past, but as you said, it's in our hands to build our future. We can come together and do everything for our future to be completely different from our past, to be full of happiness and love. Together we can make that happen. Together we can make a change.

Sincerely,

Mane

Umid – Syuzi

Hello, Dear Friend,

My name is Umid. I am from Baku. How are you? I hope everything is going well with you. The aim of my letter is to call you to peace. I know that our countries have been in war for many years. Both countries have had victims. I have a question for you. So many losses, so many deaths... For what? This world is for all of humanity. Why should people live as enemies and not as brothers?

Dear neighbor, life is very short, and there will be times when we won't exist. I think we should give up these cold relations, and should call the whole world to peace and stability. This world is for all of us. Even geniuses – like Napoleon, Alexander the Great, and Sultan Suleiman – were not able to become immortal. Why should we be enemies for a piece of land? I think peace will save the world.

I think you also support this idea. I hope that although we are from different nations and cultures, both of us are sure that peace is the only way for regulation of the conflict. It's true that for many years we have heard that you are our enemies, and you have heard that we are your enemies. But I think we should break this stereotype. In my life, I have seen only one Armenian in Romania. I didn't have a chance to have a long talk with him. I wish to talk to you one day and understand what's going on. I want to know your attitude toward us. If there was an opportunity, we could meet in the framework of this program and have a long talk. I am looking forward to the day when you receive this letter. I think everything will get its solution; not only for us, but also for our two nations.

With regards, Azerbaijani peace-lover

* * *

Hello Dear Friend,

We have never met or spoken, but I think we are friends. How are you? I think that everything is okay with you. I share your letters and I think the way that you think. It seems we are close friends under one sky, but still far from each other. Today I will make a wish when I go to bed. That will be our secret wish — to see you one day. I have lots of things to tell you, to say to you.

I am Syuzanna. I am from Gavar, a very little city in Armenia. I am a student and want to become a famous ambassador. I like swimming, and some of my friends call me swimming Syuzan. I think about your letter day and night, and I really want to tell everything about me, and to get to know you.

My grandmother has told me about how your nation and ours have great similarities. She told me that our songs, music, dance, and even meals are very similar... Then how can we be enemies?

We have been relatives and will stay relatives, even if there are some kind of misunderstandings between our nations. But I believe a day will come when I can see you and you can see me, and we can sit at the table and have a talk together. I will make a meal for you, and you will try it. I hope I am a good cook! Just let everything go, and let's be good friends, leaving all the sorrow and tears in the past. Brilliant future for all of us!

Best regards,

Syuzanna

LETTERS 2018

Tatev – Kamran

Hello My Dear Friend,

I am Armenian.

I'm very excited and proud to write my letter as I know it's going to be read by you, my peer, a citizen from neighboring Azerbaijan, living under the same sky but having a different worldview.

I am Tatev. I live in Armenia. Our countries are not far from each other, yet they're on different poles of ideas and worldview. Over the years, the lingering conflict has stoked animosity between our two countries, while the word "war" is associated with Karabakh and Azerbaijan.

You and I, and our parents, relatives, and friends, were born to create, to love each other, to smile at each other, and to live peacefully on the Earth.

Why are we constantly fighting? Maybe because those lands are ours or yours? Or for some other reason? One fact is clear: people need much more courage to pursue peace than war. I believe that one day our nations will have the courage to speak about peace; not only with documents, but with their thoughts, ideas, and peaceful actions.

They say that Armenians and Azerbaijanis once lived as good neighbors and helped each other in any matter. My grandparents told me a lot about their Azerbaijani friends. They told me that every year they would go on a

vacation to Naftalan, a town in Azerbaijan. There my grandparents interacted with many Azerbaijanis, developed bonds with them, and even invited them to my aunt's wedding. They had a good time together, and slept at our family's home. My grandparents conveyed these stories with a sweet but dreary smile.

My other grandmother was born and raised in the town of Kirovabad, which is currently a territory in Azerbaijan. All her best memories and childhood years are associated with the people and history of that town. She says that they lived with Azerbaijanis in peace, broke bread together, went to school, played, and grew up as one family. And my grandmother's brother is still in touch with his friends in Azerbaijan. It's very difficult for my grandmother to accept that she is no longer able to return to her childhood home because of the iron gates between Armenia and Azerbaijan.

As for me, I have never been to Azerbaijan, nor have I ever met or talked to a citizen of Azerbaijan. I've only heard about your nation, country, and culture.

Three years ago, I visited Karabakh, close to the border, for two days. The most interesting part of this journey was staying in the former house of an Azerbaijani resident. A local couple kept telling me about their former Azerbaijani neighbors who had to drop everything and leave.

You know, in that village, not long ago, there was no fear, no hatred. There was no difference between Armenian and Azerbaijani houses. I spent those two days in an ordinary house, and it was later that I realized it wasn't an ordinary house, because the stone structures, the garden, and the outdoor water tap were all made by Armenians and Azerbaijanis together who shared everything with one another.

If you meet an Armenian in Armenia – or in any other country in the world – and ask what they wish for more than anything else, their answer will be, “Peace on our borders and to our soldiers.”

In Armenia, if people say a toast for an Armenian soldier, they don’t forget your brothers standing on the front line. They don’t forget to wish peace and courage to your soldiers too.

My dear friend, I hope that one day Armenians and Azerbaijanis will break the stereotypes and become friendly, neighborly nations who overcome new challenges in an atmosphere of love and peace.

We must understand that our nations can’t think alike as we look at the same truth from different perspectives. Maybe we won’t even be able to look from the same perspective. But in order to live in solidarity and peace, we need to be tolerant towards each other.

Armenians and Azerbaijanis must have the courage to forgive each other. The hatred that has been cultivated for years must be substituted by love and care.

I know that peace should neither be preached nor imposed; neither asked, demanded, nor persuaded. Peace should be created, or rather rediscovered by each person inside themselves. An inwardly peaceful person and nation will outwardly draw peace towards themselves.

My familiar yet unfamiliar friend, I wish peace to our nations, a peace that we steward responsibly.

Thank you for considering my letter.

With love from Armenia,

Tatev

* * *

Hi Tatev,

I'd like to start my letter with your own sentence. Indeed, one thing is very clear: peace requires more intelligence than war. Everyone can fight or wage war for something. However, not everyone can have the courage to do good, think about peace, and show more humanity.

The mistakes of some figures in history has turned our two nations into enemies. And of course, you're not to blame for the occupation of Karabakh, and for the deaths of thousands of innocent Azerbaijani victims during the war.

Who would want such a thing to happen? If you see the photos of children killed brutally in Khojaly and watch the videos, you won't be able to hold back your tears and would want the culprits of those incidents punished. Yes, today the majority here considers Armenians their enemies as you do in your country. But the reality is there are no individual people who are enemies. There are people who were taught to be enemies. Believe me, I share all your thoughts about peace. I want peace too, and I'm against the suffering people experience because of war.

I see the development of our countries in peace, too. If I ever come to Yerevan, I'd like to be treated not as an enemy, but as a neighbor and friend, when I'm shopping at stores or riding in taxis. And I'd like you to feel the same attitude towards yourself in Baku. As your grandmother told you – and as people who once lived in Karabakh explain – our people once lived in peace, both in Armenia and in Azerbaijan. And I hope it will be that way again.

With best peaceful wishes,

Kamran

Anais – Tofik

Dear Friend,

It's strange to think that I am writing to someone who I may never meet in their native land. That I cannot take a plane or a train or a bus to someone so close geographically. That if we wanted to meet, the easiest recourse would be to meet in Georgia – a place where you cannot point to your house and say, "I live there! Come inside and let's drink a tea, I have so much to tell you!"

What separates us are physical borders, but it's a psychological border that created this physical border. We are separated by the walls our governments and politicians and teachers and neighbors and relatives have put up in our minds. Walls that are made up of confusing, constructed versions and perceptions of history and identity. *Walls that stop us from asking questions*, because for people like us, whose identity and history is already so confusing and far-reaching and complex, it can be frightening and overwhelming to think about different versions.

Versions in which maybe we are not always the winners or the victims. Versions in which maybe we are not always doing the right thing. Versions in which we are... *frighteningly human*. Because humans are both good and bad inside... Humans make mistakes, they do both right and wrong...

It's strange to think that you and I, who have never met, are taught to be wary of one another. You and I, who share so many common values and

traditions. We who have the same culture of hospitality, of loyalty, of morality, of brotherhood...

We all want to do what's right for not only ourselves, but our neighbors and friends. We are not a selfish people. We think about others.

If I met you on the street and you fell and scraped your knee, I would reach into my bag and offer you a bandage, and I know you would do the same for me.

Because when we bleed, both of our blood runs red...

And when our friends laugh at us for tripping and scraping ourselves, we both roll our eyes, make a sassy comment back, and continue on our way home.

And when we get home later that day, and see the letter in the mail calling our brothers and friends to serve, we both feel the same pang of fear in our hearts.

And when our mothers cry on the day our brothers leave, or on the day our brothers come back in a coffin, they cry the same tears.

And when they shout in grief or in anger or frustration about this world, they shout the same words.

Perhaps, my dear friend, you think I am romanticizing, or simplifying. But have you asked why it may be so easy to romanticize? Why, when we stop and drop these ideas of enemies and borders and different peoples and lands, it becomes so easy to see the humanity in the other side, in the other person? That when we stop and begin to ask ourselves questions, we realize there are so many things we never stopped to think about?

Of course, this again sounds all so very easy. And I am of course not so naïve to think that a few letters and a few people who think like us will change anything today, or tomorrow, or next week.

But I do believe that what we represent certainly has the power to do so. Because simply in our willingness to attend these workshops – to question the status quo, to refuse to believe everything that has been told to us, to question the world around us, to stand up and say “No!” to conflict and animosity and divergences – we are already making a change.

Simply by being the people we are and speaking about these matters with the people around us, we are making, and will make, further change.

Around me, I see people who are curious. People who are tired. People who ask, “Why does it have to be like this?”

And this is where we come in and say, “It doesn’t have to be like this.”

My dear friend, isn’t it strange to think that you and I, and others our age, have never met, and might never meet if nothing changes? That our parents and grandparents might have once walked along the same street, laughing? That they may have sat side by side and discussed a recent book they read? But we and other people our age have not, and may never have, this humanizing experience?

I hope the work you and I do will one day allow for this to become a reality for us as well.

I hope one day you will point to your house, and you will invite me inside, and you will say “Let’s drink a tea, I have so much to tell you.”

Warmly yours,

Anais

* * *

Dear Friend,

I'm writing this letter to someone who I may never meet. I believe that despite all that has happened between us, we may meet one day, and I also believe that there will be peace.

I agree with the thoughts in your letter, and see the resolution of the conflict only through negotiations and peaceful means. I was glad to realize that there are young people who think like me, and it awakened a sense of peace in me. You mention in your letter that I can't show you my house and say, "I live there! Come inside and let's drink a tea, I have so much to tell you!"

In fact, it is not so. I wish that day comes at least as much as you do. The common thoughts in our letters is a call for peace. I believe that our example will make a change in the future and will end all forms of violence, conflict, and hatred.

To Anais,

From Tofik

Milena – Gunel

Dear Friend–*Jan*,

I am Milena, 16 years old and originally from the beautiful town of Dilijan. For over a year now, I reside in a frontier village that shares a border with Azerbaijan. From different vantage points in my village, I can clearly see Azerbaijani villages and even people and animals. They are very similar to mine. Sometimes I feel that we live on different sides of the same reality. We're so close, but separated by borders. But do you know that here, there is something that connects us?

Here is a cross-border river called “Khndzorut” which flows both through Azerbaijan and Armenia. When I go to the riverside I stand in front of the bank, look deeply into the water, and try to imagine the reflection of the landscapes and faces of the people of Azerbaijan who also looked into it. I imagined having a friend on the opposite side of the border who regularly goes to his side of the river to send me greetings, messages, and stories through the water. So whenever I go there, I pick up wild flowers, gently put them on the water, and send them to my river-friend. Since arriving to this village, the riverside became one of my favorite places, because I used to think it was the only way to keep in touch with your country. Now I have another great chance to do it. I would like to tell you a little about my country and myself.

Armenia is a place of resilient people. The Velvet Revolution proved that Armenian people are united and powerful, and they dare to be hopeful and look at the future with courage and determination. One of the unique features of Armenian culture is its language, particularly untranslatable

Armenian expressions. If you have noticed I used an Armenian word “jan” in the beginning of the letter. It is an untranslatable word which is used to show our warmth towards a person. Another favorite expression of mine is “mernem janid” which translates to “I will die on your body.” I know this sounds kind of terrible in English, but actually it is a friendly saying in Armenian which can mean, “I am ready to give my life for you.”

Now, about myself. I might be the world’s greatest daydreamer, as well as a big cat lover and crazy fan of Korean culture. People sometimes call me “Smiley” because I smile a lot and believe that peace starts from a smile. When I grow up, I want to become a doctor and work in an international organization like Doctors Without Borders, which travels to war zones and helps those affected by conflict.

One of my biggest dreams is to study in one of the 17 UWC colleges; to live its mission, and make this world a better and more peaceful place. There is one holiday that I love more than my birthday: September 21, International Peace Day. Every year on this day, UWC Dilijan’s international students organise marches and other peacebuilding activities in the city where Armenians and citizens of Turkey, Israel, and Palestine participate together to celebrate peace and cultural diversity.

As you already understand, peace is very important for me and I want to make my modest contribution to it. For me, peace is the ability to handle conflict with empathy, nonviolence, and creativity. For me, peace is a human right, an environment that will allow mindfulness, growth, and personal development. It may seem too optimistic, and maybe I have put rose-shaded glasses on, but I believe our letters will make a difference. If one student writes one letter, 100 students will write 100 letters, 1000 students will write 1000 letters, and one day our leaders and nations will get our message and resolve the conflict in a peaceful way.

I am heartbroken every time I learn about a soldier killed on the border. I am more disappointed to know that it is becoming normal. I feel down when I hear those who kill or spread violence are encouraged, and even considered “national heroes.” I feel sad when I watch videos and see how innocent children are told by teachers to consider us enemies and hate each other. Once we lived under the same sky united in the Soviet Union. What changed now?

I know there are many political reasons and interests behind this conflict, but I believe no political interest should be preferred over human lives. Hundreds of soldiers from both sides died, hundreds of families have been destroyed, hundreds of lovers lost their beloveds. It is already enough. There will never be winners in this conflict. We all lose when innocent people die. The saying goes, “United we stand, divided we fall.” We should realize the truth of this statement, and stand together to fight more serious problems like climate change and global poverty. After all, we are amazing human creations who deserve to live happily.

As one of my Azeri friends said, “Many countries have problems with each other, but every problem has a solution.” Our ancestors have failed to find a solution. But today’s motivated youth will not leave any stone unturned in their quest for justice, world peace, and friendship. The youth can change the whole outlook of their country. Today’s youth represent a new beginning; a new generation of open-minded people who believe nothing is impossible.

And so are you, my dear pen pal. Thank you for being open-minded and accepting. Reading our peace letters means that you are already one step ahead. Can’t wait to read your response.

Sincerely yours,

Milena

* * *

Dear Milena,

I've read your letter and had mixed feelings. Among these feelings was gladness that a 16-year-old young lady is so peace-loving. On the other hand, I had a feeling of regret that you praise your nation and your people. I will now explain my feelings in this letter.

Milena, I live in Baku and I am Azerbaijani. But if you'd like to give a name to my status, I'm an internally displaced person. My family was violently expelled from their lands in the past. I don't want to speak about the reasons for that incident, because beyond my status and your being Armenian, we are human beings created by God. I want to talk about the values of peace and humanity.

I was especially attracted to your letter among others. Dreaming of peace at 16 and being willing to help the injured without differentiating between them is truly noble. If you want peace, want it with all your heart, I want to ask you for a favor. When you feel peace, just be Milena, and not a representative of the Armenian nation. I will do the same. When I wish for peace between our states and for the whole world, I become just a girl who wants to see peace and help achieve peace. Then I try to forget about national identity and past incidents. It's very pleasing that under the same blue sky, you and I wish for a happy and peaceful life for both sides and for all humanity. Let the two of us – you and I, “US” – seek peace.

All human values – like justice and humanism – are more important than egos, national identity, revenge, and hatred. I write this letter with a deep sense of responsibility, and I wish that both of us keep the value of peace in our hearts. There is one thing that I want you to remember. You are not

Armenian Milena to me. You are Milena, a 16-year-old peace advocate with a compassionate heart and good intentions, and I wish you to always stay that way.

Best regards,

Gunel – a young girl seeking peace

Arayik – Togrul

Hello My Dear and Respectable Friend,

I'm a kind and peaceful young man like you. I'd like to share my story, and express my opinion about the relations of our countries and their solution.

I was born into a family from Artsakh, and my father took part in the Artsakh War. There has always been an anti-Azerbaijani mood and atmosphere in my family, which intensified during the April 2016 events when I served in the military.

After service, I visited my uncle in Moscow, and this had a great impact on my attitude. I was introduced to my brother's friend, who was Azerbaijani. Communicating with him and getting to know him, I realized that it is only at the state level that our countries dislike each other, and how propaganda is used to sow hostility among ordinary people.

None of us want victims in our families. On the contrary, you and I are lively young men with our future in our hands, and we don't need anything else but peace, so why not fight for peace? Imagine, for a moment, that we are fellow countrymen, as it was years before our birth. At that time, everything was wonderful and peaceful, as there was no barbed wire separating us. We should strive for this again, and fight with every possible peaceful means.

I encourage and persuade all my friends to fight a peaceful fight, and I am sure you will do the same and will take one more step towards a peaceful future.

With love and respect from a young Armenian man,

Arayik

* * *

Hi Arayik,

How are you? How is it going? I've read your message about peace, and though we may have differences, it doesn't mean I don't want peace. Usually everyone wants peace and tranquility in their country. Is there a sister who would like his brother to die? Or is there a mother who would like to see her son's inanimate body?

Every country that wants to establish peace should first be at peace with the minority groups living within its borders, as well as with its neighboring countries.

The truth is that I too love peace. I don't want tears shed on either side, because I am a cosmopolitan. I want to tell you a secret (though before the secret reaches you, others will have read this): I owe my life to an Armenian girl. She knew that I was Azerbaijani, and though she was Armenian, she still rescued me from the Black Sea where I was drowning and gave me artificial respiration. A nation should not be judged by a few people and the regime.

With wishes of eternal peace,

Togrul

Diana – Writer

Hello My Dear Friend,

I am Diana. I'm writing to you from your neighboring country: Armenia. I am 20 years old. I study at the linguistic university and want to become an English language specialist. Like others, I'm full of ideas, desires, and aspirations, but besides these, I have a big and important dream: peace. This has different meanings for different people, but one thing is certain: regardless of age, gender, and nationality, everyone wants to live under a peaceful sky.

For me, peace is the friendship between you and me, and the solidarity between our countries. Both you and I have studied the history of our countries at school, and we both know that besides animosity and war, our countries have also had years of love and friendship.

It's true that we are the bearers of our history, and it is history that has shaped – and is shaping – us, our nations, and our lifestyles. Neither me, nor you, nor anyone else, can erase or forget the many painful events that, in my opinion, have given nothing; they have only taken away many lives.

In the midst of fighting for land – win or lose – the lives of people who are so full of aspirations, goals, and a desire to live can suddenly disappear and leave us forever. Now it's my and your turn, the turn of our generation. I want our fight to differ from the rest. I want the past mistakes of our countries and the optimism of our generation to be our weapons.

Certainly it's not easy to solve the problem without conflict or weapons. But for a generation living in an age of technology, when everything is changing rapidly and information spreads in no time, it is possible and important that the issue is resolved through peaceful negotiations.

I want you, me, and all of us to pursue peace as the basis for establishing neighborly relations between our countries. The economy, education system, culture, and other important fields in both countries that are important for development suffer and are overlooked because of the tense military situation. Money spent on ammunition can instead be spent on economic development, and Karabakh can serve as a link between our countries to boost sales, tourism, and the exchange of resources and ideas.

Our countries are neighbors. We can't live apart from each other. We can lean on one another to improve the situation in both countries. Having a good ally is the best way to build a powerful and prosperous state. The time has come, and we can become allies step by step. It's our turn to fight, so let's do it with peace and solidarity.

I look forward to your letter.

With love,

Diana

* * *

Dear Diana,

I'm writing from Baku, the same Baku that you know as an oil capital and a kingdom of wealth. If you have an acquaintance in your community who has been to Baku, I'd like you to tell them that Baku has changed a

lot and is more beautiful now. I hope I was able to present you the current state of Baku to some extent. I'm 20 years old, just like you. I'm going to become a lawyer. Just like you, I follow values and prioritize aspects of my identity; being a human being is the most important among them.

I do my best to contribute to the creation of an environment where a human being will live a quiet, peaceful life, and where human rights will be protected. In your letter, you describe the friendship and brotherhood between our nations in the past. In fact, it's pleasing to the ear. That's true. I've heard from my parents and teachers that there was a time when there was only "we" and it was before 1988. Now, there is "we and you." What ruined the "we" and created the "we and you" was the war. War is a terrible phenomenon, and it has left traces in our memories that can't be erased. It has cheapened the value of human life. It has made death commonplace.

Despite all this, it's very encouraging that the people, especially the youth, have hope for a peaceful settlement of the conflict. That peace should, of course, be fair. Our nations are destined to live together in peaceful neighborly relations in the near future, and this is inevitable. I believe that achieving peace in the region can lead to a breakthrough for development, and progress for both countries.

The war continues to rob us of success and brings pain through mournful stories of death. In response to the appeal for peace in your letter, I join you in being led by the principle of working towards the restoration of peace and justice.

Best wishes,

A law student always in pursuit of justice

Lidia – Gulshen

Hello Dear Neighbor,

I am Lidia. Let me start my letter with a question: what do you understand by saying *peace*? The question *What is peace?* has numerous answers, and I'd like to share my viewpoint. We are now separated by hundreds of kilometers, religious beliefs, and controversial political views, but one thing is certain: the language of peace is the same throughout the world. Despite these differences, we have a major similarity: we're all HUMANS. We're humans who want to live our everyday lives free of anxiety and hostility. It's easy to be human, yet it's difficult to demonstrate human will to resolve an international conflict like this.

Let me tell you an interesting fact about Armenians. While making wishes during New Year, Armenian kids wish peace to the whole world. I've made such wishes myself. It's interesting how peace is an unrealistic wish for them, even though children are the greatest peacemakers.

The Velvet Revolution changed a lot in us, in our mindset and worldview. After a tenacious two-month fight, our youth demonstrated whose hands the future of the country is in. Now this same youth is ready to bypass the fence of hatred and spread waves of peace.

I know that the Armenian–Azerbaijani conflict will hardly be solved with one letter, but we can create a positive atmosphere for the further settlement of the situation. We can be the people who put an end to the

propaganda machine of hatred and hostility. Political interests shouldn't prevail over human relations.

If we try to go back in a time machine by a few decades, we'll see how our neighborly nations lived side by side. To this day, many remember their Azerbaijani friends. It all changed after the war.

Only war divides reality into black and white colors. But we can be the people who will break this duality. We need to look at the situation not only through a prism just true to us, but to step out of the prism to look further, beyond the constraints of comfort. We can shape our path to peace, because it is us who can change the world.

Respectfully yours,

Lidia

* * *

Hello Lidia,

Thank you for your letter. I'm an advocate of peace. Both you and I know what peace is. Let's put it this way: peace is the path that leads us to prosperity. And who doesn't want peace? I believe everyone wants peace. The problem is how to get there.

I love Azerbaijan. But I also understand that our path to peace is very intricate. I don't know if you've heard about the butterfly effect. In a few words, it's about creating a huge effect with small steps. I believe that one day we will achieve peace. I believe in myself. I'll do what I can. Both sides should work in order to build a healthy peace.

More than 30 years have passed, but my relatives can't forget the horror and occupation of the lands. They can't forget; not because someone needs to leave that land, but because they have memories there and promises given to the land. Let's not forget either that it hasn't always been so, and our nations have lived together in prosperity. But there have been problems.

I feel empathy for both sides when I read about the death of soldiers in the news, when I hear about young people whose dreams will remain unrealized, when I know I can't return the martyred son to the mourning mother. I support JUSTICE for you and your friends, the kind that won't hurt either side; justice that will allow my compatriots to breathe in the scent of their land before they leave this life. You know, so many elderly people died without seeing Karabakh. But what can be done?

I don't think that achieving peace is a utopian ideal. We can live together happily in our native Karabakh again. Sometimes we need to have a deeper faith towards our common desire.

See you when peace is established, and the chains are broken on the Karabakh border.

See you soon,

Gulshen

Jemma–Turan

Dear Friend,

I am writing to you with high hopes that we will meet one day.

First of all, I am Jemma, 19 years old. As you're reading my letter and trying to draw a picture of me in your mind's eye, just imagine me with curly hair. That's me, fuzzy Jemma!

I want you to know one thing. I have wonderful Azerbaijani friends and neither religion nor national identity nor hundreds of kilometers have ever hindered us from staying good friends.

I know that like me you also believe that we can live in peace. Our future depends on me, you, and other young people like us.

You know, throughout my conscious life, I have always wished to participate in a project like this, and now that I have the opportunity, I am writing to you with love and great hope. I am a young person like you, full of desire to establish peace.

I've read a lot, dug through the pages of history to understand the origin and reasons of the conflict. One simple thing I have come to realize is that this fight will never be resolved with military power. We need simple human feelings – love, conscience, compassion, an ability to listen and understand – to resolve the problem. These are human feelings and emotions possessed by each of us. As I have already said, I have great faith in myself, you, and other young people like us who want to live in

peace. Thank you for sharing my feelings. I am sure that one day we will make the barbed wire between us transform and blossom like flowers.

Jemma

* * *

Hi Dear Jemma,

First of all, thank you for your letter and message about peace. My name is Turan. I major in economics. I've read your letter and the others as well, and I'm happy to get acquainted with intellectual young people like you, even from afar.

Now, let's address the main topic. First of all, there have been too many unnecessary casualties during this conflict. My cousin, Samir Aghayev, died as a result of the conflict on March 23, 2010. This was a major loss for me and my family. At first, I was, of course, overwhelmed with aggression against you, but then I realized that the death of an Armenian or an Azerbaijani man is in vain. If those young people lived, they would have their ideas, and would have brought contribution to science and society. Unfortunately, what is done can't be undone, but let it not repeat because I'm sure neither you nor we want war or human loss.

The second issue is that this conflict has been too expensive for both countries. If the resources allocated for the army were spent on education, medicine, and for the increase of welfare, our citizens would have a higher standard of living.

I want peace as you do, and I want this game between our countries to end. This game has caused much loss and expense, but enough is enough.

It's time for us to stop this game and eliminate the plans of senior officials whose aim is to fill their pockets this way.

Your nationality doesn't matter to me. I know you not as a 19-year-old young Armenian lady named Jemma, but as a peace-loving, sincere human named Jemma. I hope to meet one day, and to discuss these questions in person.

Respectfully,

Turan – a young man who wants peace

Shushanik – Fatima

Hello My Dear Friend,

I'd like to share with you my thoughts on peace. Peace is the driving force of life that inspires happiness and harmony. In order to spread peace in the world, there should first be peace in people's minds. If one's mind is full of anger, then it's very difficult to achieve peace. I think we should rid ourselves of inner hatred, because war is inside of us, not outside. We can never find peace in the outside world until we establish internal peace.

We don't need any peacebuilding organizations if we can't be at peace with our own selves. There even exists a Nobel Peace Prize, but there is no peace in the world. No material value is worth a human being losing his sense of peace. Mother Teresa said, "I will never attend an anti-war rally; if you have a peace rally, invite me." So let's organize a movement that leads to peace.

Everyone sees peace in their own way. I think that this small letter has great meaning. They say it's easy to start war, but difficult to end it. Let's change the narrative and show the world that we are for peace, and only peace!

I am Shushanik and I am Armenian. I choose to trust and believe in peace only. You do too.

Shushanik

* * *

Hi Shushanik,

How are you? I've read your letter about peace, and can state that many of our thoughts and ideas coincide. Yes, peace is the resolution of conflict without violence, and we know that war disturbs an improved quality of life facilitated by peaceful conditions.

Peace thrives when people are content, and not at war with each other. The heart always desires peace and quiet; that wars end, that mothers do not have to live in worry, and that frontier residents may find peace at night.

I'm against future generations who say, "They are our enemies." Instead they should say, "They are your friends, and you should share with them." I am glad that you agree with me.

From your dear friend, full of hope to live in a peaceful world.

Fatima

ՀԱՅԵՐԵՆ
ԲԱԺԻՆ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՉԻ ՆԱԽԱԲԱՆ

*Եթե ուզում ես արագ գնալ, գնա՛ մենակ,
իսկ եթե հեռու, ապա՝ միասին:*

Աֆրիկական ասացվածք

Մանուկները լույս աշխարհ չեն գալիս ատելությունը սրտներում:
Ատելությունը սովորում են: Այն ուսուցանվում է: Ատելությունը
գործիք է, որն օգտագործվում է իշխանություն ունեցողների կողմից՝
վախ սերմանելու նպատակով: Վախեցած մարդկանց վերահսկելն
ավելի հեշտ է, իսկ խաղաղությունը խեղաթուրվում է՝ ներկայացվելով
որպես անարդյունավետ հարմարավետություն, մինչ, իրականում, այն
առողջ հասարակության հիմքն է: Որպես այդպիսին, խաղաղության
իրագործումը որոշակի համատեքստերում կարող է մեծ քաջություն
պահանջել: Երբ հակամարտության աղմուկն այնքան է ահագնանում,
որ մենք այնս չենք կարողանում տեսնել փոխակերպման քայլերը մեր
առջև, խաղաղության խոսքերը կարող են որոտալ ավելի բարձր, քան
որևէ ժամ:

2018 և 2019 թվականների «Նամակներ հանուն խաղաղության»
ծրագրի խմբերը Հայաստանում և Ադրբեյջանում՝ 52 երիտասարդ փակ
սահմանի երկու կողմից, արտասովոր քայլ արեցին: Չնայած երկու
կողմի համատարած ռազմականացմանն ու ատելության խոսքին՝ այս
անձինք այլընտրանքային ճանապարհ գծանշեցին: Նրանք
նախընտրեցին երկխոսությունը լռությունից: Նրանք նախընտրեցին
հույսն ատելությունից: Նրանք նախընտրեցին մարդկայինը՝ իր բնորոշ
մարտահրավերներով, պատերազմի դաժանությունից:

Նամակները չեն լուծի այն խնդիրները, որ կարծրացնում են հարաբերությունները Հայաստանի և Ադրբեջանի կառավարությունների միջև: Մարտահրավերները բազմակողմանի են: Լեռնային Ղարաբաղի (ԼՂ) հակամարտությունը դարձել է այսերգի գագաթ, որի արտացոլանքն են տարածքային վեճերը, պատերազմը և որ ամենավատն է՝ անմեղ քաղաքացիների կորուստը երկու կողմից էլ: Վրդովմունքն ապշեցուցիչ է՝ հատկապես հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ արտաքին ուժերն այս ատելությունը ծառայեցնում են իրենց շահերին: Կարծես, թե՛ Հայաստանը, թե՛ Ադրբեջանը կենտրոնացած են հաղթելու, ուժ ստեղծելու ոչ թե մյուսի *հետ*, այլ՝ մյուսի *նկատմամբ*: Իրավիճակի նման զարգացման հետևանքով մենք կորցնում ենք փոխզիջման հնարավորությունը, երբ երկու կողմն էլ մի փոքր կորցնում են փոխադարձ գործընկերություն ձեռք բերելու նպատակով: Առանց փոխզիջման՝ հակամարտությունն աճում է՝ իր հետ մեծացնելով կորուստները բոլոր ներգրավված կողմերից:

Նամակները, այնուամենայնիվ, ծառայում են մի նպատակի, որը չի հաջողվել ո՛չ կառավարությունների, ո՛չ էլ զինված ուժերի մոտ, այն է՝ առաջին քայլը հակամարտության փոխակերպման ճանապարհին: Հայաստանի, Ադրբեջանի և Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդներն արժանի են ունենալ միմյանց հետ շփվելու հնարավորությունը: Նրանք արժանի են հնարավորություն ունենալ նվիրվելու խաղաղությանը ճիշտ այնպես, ինչպես նրանցից պահանջվում է նվիրվել պատերազմին պարտադիր զինվորական ծառայության միջոցով: Նրանք արժանի են ունենալ կյանք, որը չի ձևավորվում ժառանգված թշնամության և միմյանց հետ վիճող վերնախավերի կողմից: Նրանք արժանի են ապրել ներդաշնակ տարածաշրջանում, միավորվել և արտահայտել այն, ինչը կրիսի այդ միասնությունից:

Ես չունեմ պատասխաններ, սակայն այն գեղեցիկ էջերում, որ գրել են ՆՀԽ-ի մասնակիցները, ցանկած են փոխակերպման սերմերը: Ես

այնքան բան եմ սովորել այս երիտասարդներից, և հավատացած եմ, որ յուրաքանչյուր ոք, ով բավականաչափ խիզախություն կունենա կարդալու նրանց խոսքներն այս գրքում, կհասկանա, թե ինչու գոյություն ունի ավելի լավ ճանապարհ: Հույս ունեմ, որ այս էջերը, սիրելի՛ ընթերցող, քեզ համար կլինեն նույնքան լուսավորող, որքան եղել են ինձ համար:

Րաֆֆի Ձո Վարդանեան

ՆԱԽԱԲԱՆ (ՀԱՅԱՍՏԱՆ)

Խաղաղությունը գին ունի

Հայ-ադրբեջանական պետական սահմանի և շփման գծի երկայնքով 1994-ի մայիսից պահպանվող «ոչ խաղաղություն, ոչ պատերազմ» իրավիճակը գին ունի և այդ գինը վճարում են 18–20–ամյա հայ և ադրբեջանցի տղաները:

1994-ից ի վեր հազարավոր հայ և ադրբեջանցի տղաներ են դարձել դիպուկահարների ու դիվերսիաների զոհ: Ահա այսպիսի թանկ գին ենք վճարում «ոչ խաղաղություն, ոչ պատերազմ»-ի համար:

Իրականում դա գին չէ սովորական իմաստով, այլ՝ դժբախտ ընտանիքներ, որդեկորույս մայրեր, մինչև կյանքի մայրամուտ որդիներին սպասող հայրեր, քույրեր ու եղբայրներ: Ու քանի դեռ ողբերգությունը չի եկել մեր տուն, հաճախ մենք սահմաններում ընկնող տղաներին նայում ենք որպես տխուր վիճակագրություն, ցավ ենք ապրում նրանց մահվան համար, բայց կարճ ժամանակ անց մոռանում ու կրկին վերադառնում «ոչ խաղաղություն, ոչ պատերազմ» իրավիճակին, մինչև այն պահը, երբ լրատվամիջոցները մեկ տողով հայտնում են հերթական զինվորի մահը:

Ղարաբաղյան «սառեցված» հակամարտությունը, ինչպես մոլորակի այլ զինված բախում, ունի լուծում: Դրան հասնելու համար լուծում պետք է գտնել միաժամանակ երեք հարթություններում:

Առաջին, խոշոր տերությունները, տվյալ դեպքում՝ Միացյալ Նահանգները, Ռուսաստանը և Ֆրանսիան, որպես ԵԱՀԿ Մինսկի

խմբի եռանախագահողներ, պետք է շահագրգռված լինեն: Ճիշտ է, նրանք միջնորդներ են միայն, սակայն իրականում, նրանք կարող են շատ բան անել խաղաղության կառուցման դժվար ճանապարհին, եթե դա, իհարկե, ցանկանում են հակամարտության մեջ ներգրավված կառավարությունները:

Բայց Միացյալ Նահանգները, Ռուսաստանը և Ֆրանսիան բժիշկներ չեն, որ բուժեն մեզ: Լավագույն դեպքում նրանք մեզ կարող են տալ բուժման դառը դեղահատը և դեղատոմսը: Մենք՝ հայերն ու ադրբեջանցիները, պետք է ցանկանանք բուժվել հակամարտության վերքերից ու ապաքինվել հակամարտությանը ուղեկցող ատելության քարոզից, պատերազմի սպառնալիքից և ռազմատենչ հռետորաբանությունից:

Երկրորդ, լուծումն ու խաղաղությունը պետք է հետաքրքրի հակամարտության մեջ ներգրավված բոլոր կառավարություններին: Անկասկած, որևէ լուծում պարունակում է ռիսկ տվյալ վարչակարգի համար, քանի որ կարգավորման ճանապարհն անցնում է ցավալի փոխզիջումներով: Կառավարությունները և նրանց վերահսկողության տակ գտնվող լրատվամիջոցները պետք է վերջ տան ռազմատենչ հռետորաբանությանը, պատերազմական քարոզչությանը, ատելության խոսքին, քանի որ, երբ արդեն իրականում լուծում ես ուզում գտնել, քո իսկ կողմից սերմանած ու անեցրած հակահայկականությունը կամ հակաադրբեջանականությունը աշխատում է քո դեմ, որովհետև քո ժողովրդին ու հանրությանը կերակրել ես ատելությամբ, իսկ խաղաղության, հանդուրժողականության համար տեղ չես թողել:

Երրորդ, լուծումը պետք է ընդունելի լինի հակամարտության մեջ ներգրավված ժողովուրդների՝ հանրությունների համար:

Ահա այս երեք մակարդակներում, ընդ որում՝ միաժամանակ, պետք է հասնել լուծման ու հարմոնիայի:

Բայց կա նաև չորրորդ մակարդակը, որը տեսանելի չէ: Հայերն ու ադրբեջանցիները նախ պետք է իրենց հոգիներում, սրտերում ու մտքերում հասնեն խաղաղության: Նրանք պետք է գիտակցեն, որ խաղաղությունը ձեռնտու է և շահեկան: Նրանք պետք է հաշտվեն այն մտքի հետ, որ խաղաղության այլընտրանքը նոր պատերազմն է՝ անկանխատեսելի հետևանքներով:

Հայերը և ադրբեջանցիները, ինչպես աշխարհի բոլոր հարևան ժողովուրդները, խաղաղություն են ուզում: Բայց խաղաղությունը գին ունի, որը, սակայն, չեն ցանկանում վճարել կամ պատրաստ չեն վճարել նրանք: Իսկ երբ դու չես ուզում կամ պատրաստ չես գին վճարել, այդ գինը վճարում են 18–20–ամյա հայ և ադրբեջանցի տղաները:

Հայերը և ադրբեջանցիները համոզված են, որ աշխարհագրությունը բարեհաճ չի գտնվել իրենց նկատմամբ: Աշխարհագրությունը, սակայն, ընտրություն չէ: Հետևաբար, հայերն ու ադրբեջանցիները այլ ընտրություն չունեն, քան հաշտվել անբարեհաճ աշխարհագրության հետ: Վաղ թե ուշ հայերն ու ադրբեջանցիները հաշտվելու են այն իրականության հետ, որ նրանք հարևաններ են, իսկ հարևանները կարող են պատերազմել մեկ, տասը տարի կամ գուցե ավելի, բայց ոչ՝ հավերժ:

Հայերը հնդեվրոպացիներ են և քրիստոնյա: Ադրբեջանցիները թյուրքական լեզվաընտանիքի մաս են կազմում և մուսուլման են: Բայց կրոնը, լեզուն կամ ծագումը անհամատեղելի խոչընդոտներ չեն, եթե հարևան ժողովուրդները խաղաղություն են ուզում և պատրաստ են վճարել դրա համար: Վճարել, բայց ոչ 18–20 տարեկան տղաների կյանքի գնով:

Պատերազմի ամենաթեժ շրջանում՝ 1992–1994 թվականներին, հայերի և ադրբեջանցիների միջև պահպանվել էին շփումներ: Երբ հայկական բնակավայրի գյուղացին գերի էր ընկնում, մարդիկ ոչ թե Կարմիր խաչին էին դիմում կամ իրենց երկրի բարձրագույն ղեկավարությանը, այլ հարևան ադրբեջանական գյուղի իրենց ծանոթներին, որոնց հետ հաց էին կիսել: Նույնն անում էին ադրբեջանցիները. երբ նեղն էին ընկնում, դիմում էին իրենց հայ ծանոթներին: Բազմաթիվ են դեպքերը, երբ հարևան գյուղերը կարողանում էին հարցեր լուծել՝ օգնել միմյանց:

Այսօր այդ գյուղերում կյանքից հեռանում է այն սերունդը, որը շփվել էր հարևանի հետ: Այդ գյուղերում մեծանում է սերունդ, որը չի տեսել կենդանի հայ կամ ադրբեջանցի: Նրանք մեծանում են նոր պատերազմի սպառնալիքի ու հարևան ժողովրդի նկատմամբ ատելության քարոզի պայմաններում:

Հայ–ադրբեջանական երկխոսությունը կամ շփումը այսօր ավելի շատ պաշտոնական բնույթ ունի: Ժամանակ առ ժամանակ աշխարհի տարբեր քաղաքներում բանակցում են Հայաստանի և Ադրբեջանի ղեկավարները և արտաքին գործերի նախարարները: Ավելի հաճախ շփվում են հայ և ադրբեջանական քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչները:

Ղարաբաղյան հակամարտության կարգավորումը պետք է սկսել միմյանց հետ խոսելուց: Ինչպե՞ս կարող ենք լուծել անլուծելի թվացող մի խնդիր, երբ մենք չենք անում առաջին քայլը՝ միմյանց հետ չենք խոսում: Միմյանց նամակ գրող հայ և ադրբեջանցի երիտասարդները սկսել են ճիշտ տեղից. նրանց ասում են, որ պետք է խոսել իրար հետ և սկսել են խոսել:

Գուցե նրանց օգտագործած լեզուներն ու բառապաշարը դեռ ամբողջությամբ հասկանալի չեն միմյանց, բայց պետք է շարունակել գրել նամակներ ու խոսել միմյանց հետ: Նրանց նամակները,

հատկապես դրանց բովանդակությունը, կարող են դառնալ հայ և ադրբեջանական հասարակության լայն շերտերի քննադատության առարկա, բայց քննադատությունից չպետք է վախենալ:

Անշուշտ, նամակներ գրելով կամ քաղաքացիական հասարակության ներկայացուցիչների երկխոսությամբ հնարավոր չէ դարաբաղյան կարգավորման լուծումը գտնել և հասնել արժանապատիվ, բոլոր կողմերի համար ընդունելի խաղաղության: Բայց երբ պետական մակարդակով ատելություն, պատերազմական քարոզչություն ու ռազմատենչ հռետորաբանություն է քարոզվում, երբ սահմանները փակ են ականապատ դաշտերով, նամակներն ու երկխոսությունը առանձնահատուկ իմաստ ու նշանակություն են ձեռք բերում:

Սա էլ ընդունեք իմ նամակը՝ ուղղված միմյանց նամակներ գրող հայ և ադրբեջանցի երիտասարդներին:

Թաթուլ Հակոբյան

Թաթուլ Հակոբյանը լրագրող է և հեղինակ երկու գրքերի՝ «Կանաչ ու սև. Արցախյան օրագիր» և «Հայացք Արարատից. Հայերը և թուրքերը»: Նա աշխատում է Սիվիլնեթում և հիմնադիրն է Հայկական ուսումնասիրությունների ԱՆԻ կենտրոնի:

ՆԱԽԱԲԱՆ (ԱԴԴԲԵԶԱՆ)

«Ոսկու կարա՛ն ծիածանի մյուս կողմում» թե՛
«Զգտե՛լ, փնտրե՛լ, գտնե՛լ և չնահանջե՛լ»
Լորդ Ալֆրեդ Թենիսոն, «Ուլիսես»

Վերջերս խաղաղության թեմայով աշխատանք էի կատարում և այդ ընթացքում շատ վրդովվեցի: Ցանկանում էի պարզել, թե որտեղ ենք մենք գտնվում՝ հաշվի առնելով հայ և ադրբեջանական հասարակություններում առկա թշնամանքի քարոզչության չափազանց բարձր մակարդակը: Որքանո՞վ են հաջողում պատերազմի վերաբերյալ զրպարտություններն ու մեր հասարակություններում առկա մերժողականության բարձր մակարդակը: Արդյո՞ք հնարավոր է դիմակայել դրան սահմանափակ ռեսուրսներով: Հետևաբար՝ որպես վերնագիր ընտրեցի հետևյալ բանաձևը՝ «Կոնֆլիկտի կարգավորումը խաղաղ ճանապարհով. *անհրաժեշտանալի երազանք, թե՛ ձգտել, փնտրել, գտնել և չնահանջել*»: Այսինքն՝ պայքարը հանուն խաղաղության պետք է լինի նպատակաուղղված, կանխամտածված և կազմակերպված:

Անհրաժեշտ էր անկեղծորեն պատասխանել հետևյալ հարցերին. «Արդյո՞ք մենք՝ հանուն խաղաղության պայքարողներս, թույլ ենք ավելի թույլ, քան նրանք, ովքեր պատերազմ են խաղում: Որո՞նք են մեր սխալները: Ի՞նչ կարելի է անել: Ի՞նչ է կախված մեզանից, միջազգային կազմակերպություններից և միջազգային քաղաքական գործիչներից»: Հարցերը, որոնք պատասխան էին պահանջում, անթիվ էին, և անհրաժեշտ էր պատասխանել դրանց՝ հասկանալու, թե որ կողմ գնալ: «Камо ґрадемо?» (եկե՛ղ. սլավոներեն. «Ու՛ր ես գնում»): «Quo vadis?» (լատ). այսպես է կոչվում անվանի լեհ գրող Հենրիկ

Մենկեկի խորհրդանշական գիրքը, որի համար նա Նոբելյան մրցանակի է արժանացել: Գոյություն ունի գրքի երեք էկրանավորում: Կցանկանայի, որ հանուն արդարության պայքարող յուրաքանչյուր որ կարդա այս գիրքը կամ առնվազն դիտի ֆիլմը (2001 թ.): Այստեղ նկարագրվում է քրիստոնեության տարածումը Հռոմում, և սարսափելի տեսարանները ցույց են տալիս, թե ինչպես են մարդկանց հետապնդում իրենց հավատի համար, և թե նրանք որքան խիզախորեն են պայքարում իրենց իդեալների համար: «Kamo rryademi?», «Quo vadis?», «Ո՞ւր ես գնում» հարցը, ըստ Աստվածաշնչի, Պետրոսը տվել է Հիսուսին:

«Նրանց գաղտնի գրույցներից շատերը բարիք չեն բերում, եթե կոչ չեն անում ողորմության, բարության և մարդկանց հաշտեցնելու: Նրան, ով այս կերպ է վարվում՝ ձգտելով գոհացնել Ալլահին, մենք մեծ պարգևի ենք արժանացնում» ասված է Ղուրանում (ան–Նիսասուրահ 4–114):

Եվ ահա ինձ հրավիրում են հանդիպել և գրուցել հայ և ադրբեջանցի երիտասարդների համար նախատեսված «Նամակներ հանուն խաղաղության» նախագծի ադրբեջանցի մասնակիցների հետ: Ասել, որ ես հաճելիորեն զարմացած էի, նշանակում է ոչինչ չասել: Որքա՛ն անկեղծություն, միմյանց ավելի լավ ճանաչելու ցանկություն, միմյանց ձեռք մեկնելու և իրենց ժողովուրդներին հաշտեցնելու պատրաստակամություն:

Մեզ՝ խաղաղության ակտիվիստներիս, հաճախ ռոմանտիկ–իդեալիստ են անվանում: Իսկ մի՞թե դա ավելի լավ չէ, քան քաղաքական խաղերի փորձառու խաղացող լինելը, որ երկրները տանում է դաժանության և ավերման՝ պատճառ դառնալով գերության և կորուստների, մահվան, փախստականների և վիրավորների:

Մի՞թե ուժեղ չեն խաղաղության ակտիվիստները, որոնք չեն շեղվում իրենց ճանապարհից և փորձում են նպաստել կոնֆլիկտի խաղաղ կարգավորմանը՝ անտեսելով վտանգները, համոզելու փորձերն ու սպառնալիքները: Արդյո՞ք խելացի չեն նրանք, որ, չնայած իրենց փոքրաթիվ լինելուն ու սահմանափակ ռեսուրսներին, կարողանում են դիմակայել պատերազմի հսկայական արդյունաբերությանը՝ իր անսահմանափակ ռեսուրսներով:

Խաղաղարարները պատերազմ հրահրողներին հակադրվում են իրենց անխոնջ, անվախ ու հետևողական աշխատանքով՝ հանուն հակամարտության՝ երկու կողմերի համար ընդունելի լուծման վրա հիմնված խաղաղ և արդարացի կարգավորման:

Մենք վստահ ենք՝ հակամարտության լուծումը ռազմական ճանապարհով անհնար է: Կարելի է հաղթել որևէ մրցափուլ պատերազմում, սակայն պարտվող կողմը միշտ կցանկանա ռևանշ վերցնել: Միայն փոխըմբռնման վրա հիմնված միասնական որոշումը կարող է հակամարտությանը վերջնական լուծում տալ, իսկ ժողովուրդների հաշտեցումն անհրաժեշտ հիմք է դրա համար:

Խաղաղության կողմնակիցներն ունեն հակամարտության խաղաղ կարգավորման համար երկուստեք ընդունելի տարբերակի մշակման համար անհրաժեշտ ինտելեկտուալ ներուժը: Ղարաբաղյան խաղաղ կարգավորման համար հիմք կարող են հանդիսանալ կոնֆլիկտների կարգավորման միջազգային հաջողված նախադեպերը: Դրա համար անհրաժեշտ են հայ և ադրբեջանցի երիտասարդների և հայտնի փորձագետների, միջազգային, միջկառավարական կազմակերպությունների և միջազգային ՀԿ-ների միասնական ջանքերը և համատեղ աշխատանքը: Մենք դիմում ենք բոլորին. օգնե՛ք մեզ ստեղծել նախկինում զինված, ներկայումս՝ սառեցված դարաբաղյան հակամարտության՝ խաղաղ կարգավորման նախադեպ:

Օգտվելով առիթից՝ ցանկանում եմ շնորհակալություն հայտնել «Նամակներ հանուն խաղաղության» նախագծի հեղինակներին և համակարգողներին՝ Իլկին Ալիևին և Րաֆֆի Վարդանեանին, Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամին և մյուս բոլոր հաստատություններին և դոնոր կազմակերպություններին՝ նման բարի նախագծին աջակցելու համար և, իհարկե, բոլոր երիտասարդ մասնակիցներին՝ այս նամակները գրելու հարցում իրենց ցուցաբերած անկեղծության և քաջության համար. դրանք, անշուշտ, իրենց նպաստը կունենան իրականում իրար այնքան մոտ հայերի և ադրբեջանցիների միջև խաղաղության հաստատման գործում:

Արզու Արդուլանա

Արզու Արդուլանան Հելսինկյան միջազգային ասամբլեայի Ադրբեջանական ազգային կոմիտեի (ՀՄԱ ԱԱԿ) նախագահն է, Օլոֆ Պալմեի անվան միջազգային խաղաղության մրցանակաբաշխության դափնեկիր, ԵՄ և ԱՄՆ կառավարության դափնեկիր քաղաքացիական հասարակության և ժողովրդավարության կառուցման գործում ջանքերի համար, ինչպես նաև Քաղաքացիական հասարակության մրցանակակիր մարդկային ռեսուրսների և խաղաղարար գործունեության համար Նիդեռլանդների Հելսինկյան կոմիտեի կողմից:

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ՀԱՆՈՒՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ ԾՐԱԳՐԻ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆՆ ՈՒ ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նամակներ Հանուն Խաղաղության (ՆՀԽ) ծրագիրը կազմակերպում է հանդիպումներ, որոնք ներառում են ստեղծագործական գրի և կոնֆլիկտի վերափոխման վերաբերյալ քննարկումներ՝ կոնֆլիկտի ազդեցության գոտում գտնվող տարածաշրջաններում երկխոսությունը խրախուսելու նպատակով: 2018–2019 թթ.ամռանը ՆՀԽ–ն շարունակեց աշխատել ընդհանուր առմամբ 52 հայ և ադրբեջանցի երիտասարդների հետ (16–32 տարեկան), որոնք երկու կողմերի միջև խաղաղ ապագայի կարևորությունն ու դրա հնարավորությունները արտահայտող նամակներ գրեցին: Հանդիպումների ավարտին յուրաքանչյուր մասնակից մեկական նամակ գրեց, որն այնուհետև թարգմանվեց և հասանելի դարձավ երեք լեզվով՝ հայերեն, ադրբեջաներեն և անգլերեն: Նամակները փոխանակվեցին հայ և ադրբեջանցի մասնակիցների միջև, ինչպես նաև հրապարակվեցին www.lettersforpeace.org կայքում և այլուր: Ծրագրի նպատակը երիտասարդների ձայների շնորհիվ խաղաղության ուղիների որոնումն է՝ ներկայացնելով հարաբերությունների այլընտրանքային տարբերակ հայերի և ադրբեջանցիների միջև տարածաշրջանում և ոչ միայն:

Երկու շաբաթ տևող վարպետության յուրաքանչյուր դասում միահյուսվում էին ստեղծագործական գիրն ու խաղաղության կոչը: Այսպիսով՝ 1) խաղաղության հաստատման, ստեղծագործական գրի և տարածաշրջանային խնդիրների թեմայով դասախոսություններ կարդացին ոլորտի փորձագետները, 2) սեմինար–քննարկումներ անցկացվեցին հակամարտությունների և ինքնության թեմաների

շուրջ, 3) ստեղծագործական գրի հմտությունները զարգացնող վարժություններ նամակների, պոեզիայի և այլ միջոցներով:

Երևանում առաջին հանդիպումը տեղի ունեցավ 2018 թվականի հուլիսին, և ուսանողները գրեցին իրենց առաջին նամակները: Բաքվում առաջին հանդիպումը տեղի ունեցավ 2018 թվականի օգոստոսին, որի ընթացքում մասնակիցները գրեցին պատասխան նամակները: ՆՀԽ–ի մասնակիցները 2018–ին գրեցին ընդհանուր առմամբ 16 նամակ: 2019 թվականին Բաքվում տեղի ունեցավ չորս վարպետության դասերից առաջինը: Այսօր հուլիսին, երկու վարպետության դաս տեղի ունեցավ Երևանում: Խմբերից մեկը պատասխանեց Բաքվի առաջին հանդիպման ընթացքում գրված նամակներին, մինչ Երևանի երկրորդ խումբը նամակներ գրեց Բաքվի երկրորդ հանդիպման մասնակիցներին: Բաքվում երկրորդ հանդիպումը տեղի ունեցավ օգոստոսին, որի ընթացքում էլ գրվեցին պատասխանները: 2018 և 2019 թթ. ՆՀԽ–ի մասնակիցները գրեցին ընդհանուր առմամբ 52 նամակ:

ԱՐԺԵՔՆԵՐԸ

1. Մենք հավատացած ենք, որ երկխոսությունը առաջին, ամենաեական քայլն է՝ խաղաղության ուղին բռնելու և շարունակելու համար:
2. Մենք հավատացած ենք, որ տարակարծությունն ընդունելը դժվար, սակայն անհրաժեշտ քայլ է՝ լուծման հասնելու համար:
3. Մենք հավատացած ենք, որ կայուն վերափոխումը տեղի է ունենում ներքևից վերև:
4. Մենք մերժում ենք բռնությունը, ատելությունն ու բաժանումը:
5. Մենք հավատում ենք ապացույցներով հիմնավորված գիտելիքի և փաստերի փոխակերպիչ ուժին: Որպես երկխոսության ջատագով՝ մենք անկողմնակալ մոտեցում ենք դրսևորում բանավեճերում:
6. Մեր մասնակիցների և գործընկերների անվտանգությունը առաջնահերթություն է մեզ համար:

ՆԱՄԱԿՆԵՐ 2019

* Նամակները ներկայացված են զույգերով, որոնցից առաջինը սկզբնական նամակն է, սպա՝ պատասխանը: Հեղինակներից ոմանք նախընտրել են անանուն մնալ կամ կիրառել կեղծանուններ:

1-ԻՆ ԵՎ 2-ՐԴ ԽՄԲԵՐ

Պինգվին – Ճաղիկ

Բարև՛, իմ սիրելի՛ Ընկեր,

Գրում եմ ես՝ քեզ անձանոթ, բայց քո մասին հաճախ մտածող քույրդ: Ուրախ եմ, որ հնարավորություն ունեմ խոսել քեզ հետ, կիսվել իմ մտքերով: Ասելու այնքան շատ բան ունեմ, որ ինձ թվում է՝ այս թուղթը չի հերիքի: Բայց նախ ներկայանամ: Ինձ կկոչեմ Պինգվին: Չէ՛, մի՛ ծիծաղիր, խնդրում եմ: Նախ շատ եմ սիրում պինգվիններին (այնքան գեղեցիկ թռչուններ են), հետո էլ կյանքումս ամենաթանկ մարդն ինձ այդպես է կոչում:

Ես էլ քեզ նման մի մարդ եմ՝ լի նպատակներով ու երազանքներով, անիրական ու մի քիչ էլ հմայիչ մտքերով: Ես էլ քեզ նման բազում հետաքրքրություններ ունեմ: Ուզում եմ մի փոքր դրանց մասին խոսել: (Շատ կուզեի, որ պատասխան նամակումդ մի փոքր նաև քո հետաքրքրությունների մասին խոսես:) Սիրո՞ւմ ես գիշերը աստղերին նայել: Իսկ Լուսնի՞ն: Թե՞ արևային մարդ ես: Գուցե չե՞ս փորձել գիշերը նայել աստղերին ու երազել: Լավ, մի փոքրիկ հեքիաթ կպատմեմ տիեզերքի մասին:

Լինում է չի լինում, մի աղջնակ է լինում: Նա շատ էր սիրում աստղերին նայել ու պատկերացնել իր հետագա կյանքը, որը պետք է լի լիներ ուրախությամբ ու հարազատների անգնահատելի սիրով: Բայց գիտե՞ս, եկավ մի օր, երբ աստղերին նայելիս նրա այտերին արցունքներ հայտնվեցին: Ճակատագիրը հարվածեց նրան կյանքում ամենաթանկ մարդկանց միջոցով: Գիտե՞ս, երբ տխուր էր լինում, գիշերը դուրս էր գալիս տանից, պառկում՝ գետնին ու հայացքն ուղղում դեպի վեր՝ դեպի անսահման մուգ կապույտ երկինքը, դեպի բազմաթիվ փայլող աստղերը, դեպի միակ ու անկրկնելի Լուսինը... ու սկսում էր մտածել: Գիտե՞ս ինչ էր զգում երկինք նայելիս. մուգ կապույտ երկինքը նրա համար երևակայական Կյանքն էր, աստղերը՝ կորցրած մարդիկ, որ նրան միշտ ժպտում էին ու կյանքն իրենց պայծառությամբ լցնում: Իսկ Լուսինը... Լուսնի մասին չէր սիրում պատմել ուրիշներին. դա նրա գաղտնիքն էր: Գիտե՞ս՝ ինչու էր հենց այս ամենը պատկերացնում ուրախ ու երազանքներով լի ապագայի փոխարեն: Նրա համար շատ թանկ մարդիկ տեղ էին գտել երկնքում, տուն էին կառուցել, անգամ այգում ծաղիկներ ու մրգատու ծառեր էին անեցրել: Նրանք երկնքում էին ապրում: Խաղաղության համար պայքարելու հետևանքով նրանք գնացել էին երկինք: Աղջկա երկու եղբայրներն ու ամենահարազատ ընկերը դարձել էին աստղեր ու վեր խոյացել՝ դեպի թվացյալ անսահման երկինքը: Այրիլի մեկն էր: Թվում էր՝ օրն արևային էր, պետք է անցներ նախորդ օրերի նման միապաղաղ ու միալար, բայց... աղջկա սիրտն անհանգիստ էր: Նա դեռ չէր լսել, որ սահմանագծին պայքար է ընթանում, բայց գիտեր, զգում էր, որ աղետը մոտ է: Մեկ օր առաջ էր, որ ամուր գրկեց լավագույն ընկերոջը, հրաժեշտ տվեց նրան ու նորից բանակ ճանապարհեց: Այս անգամ հուզվել էր նրան ճանապարհելիս: Ճիշտ են ասում, որ արցունքները լավ նշան չեն: Այդ գիշեր գրեթե չէր քնել: Երբ լույսը բացվեց, նա միանգամից վերցրեց հեռախոսն ու զանգեց ընկերոջը: Խոսում էր նրա հետ, լսում էր հստակ ու անհողդողո՜ ձայնը, բայց զգում էր, որ տղայի սիրտը արագ է բաբախում: Երբ աղջնակը հարցրեց՝ արդյոք ամեն ինչ լավ է, տղան

մեղմորեն պատասխանեց. «Ինձ մոտ ոչինչ չի կարող վատ լինել: Ուզում եմ իմանաս, որ ես մի բանի թուլեցիք բարձրանալու եմ դիրքեր: Հա՛, չեմ խաբի քեզ, այստեղ վիճակը լարված է: Բայց վստահ եղիր՝ այս ամենը անում եմ, որ իմ մայրը, որ սիրածս աղջիկը, որ դու խաղաղության մեջ ապրեք: Ու մի բան էլ: Եթե ինձ որևէ բան պատահի, իմացի՛ր, որ ամեն գիշեր մի Հրեշտակ հսկելու է քո անմեղ քունը: Գրկում եմ: Իսկ հիմա պիտի գնամ»: Հեռախոսն անջատվեց, ու աղջիկն այլևս երբեք չլսեց նրա ձայնը, այլևս երբեք չզգաց նրա գրկախառնության ջերմությունը, այլևս երբեք չնայեց նրա արևային աչքերին: Ընկերոջ հետ խոսելուց հետո աղջիկն անմիջապես զանգեց եղբայրներին, բայց զանգերը գնում էին, իսկ պատասխանող չկար: Առավոտվա արևային եղանակը փոխվեց մռայլ ու անդառնալի ցավի եղանակի: Թվում էր՝ աղջիկն էլ էր մահացել: Նա բաժանվել էր չորս մասի: Երեք մասերն էլ չկային, մահացել էին: Չէ՞ որ ամեն մի հարազատ մարդու մահով մեր մի մասն էլ մահանում է: Նրա մի մասն էր, որ դիմանում էր կյանքի արհավիրքներին, հաճախ էր ընկնում, բայց կորստի վամ հիշատակը ստիպում էր նրան վեր կենալ ու առաջ շարժվել: Նրա մի մասն էր, որ տեսնում էր այն Հրեշտակին, որն ամեն գիշեր գալիս ու գրկում էր նրան: Հեքիաթի վերջում երկնքից երեք աստղ ընկավ, բայց ընկնող աստղերն այդպես էլ ի կատար չածեցին աղջնակի երազանքները:

Գիտե՞ս՝ այս հեքիաթն իրական է: Իսկ հերոսն էլ ես եմ: Նրանք գնացին, որ ես ապրեմ, նրանք փակեցին իրենց աչքերը, որ ես ավելի լուսավոր ապագա տեսնեմ իմ աչքերով, նրանց ժպիտները սառեցին իրենց դեմքերին, որ ես ժպտամ՝ վստահ լինելով, որ նրանք դա զգում են: Չգո՞ւմ ես՝ ինչքան անարդար է վարվում ճակատագիրը մեզ հետ: Գիտե՞ս՝ ինչ դժվար է լայն ժպտալ, երբ ամբողջ հոգով ուզում ես լաց լինել, լռել, երբ ցանկանում ես բարձր գոռալ, որ դուրս հանես այն ամբողջ ցավը, որ կուտակվել է սրտումդ: Նրանք հերոսացան, բայց չմահացան, որովհետև Հերոսները չեն մահանում, նրանք անմահանում են:

Գիտե՞ս՝ ինչ է նշանակում քայլել փողոցով, անձրևի մեղմ կաթիլների ներքո, մտովի բռնել Չինվորիդ ձեռքն ու պատկերացնել, որ նա քեզ հետ է: Հետո դիմացից եկող Չինվորին շփոթել քոնի հետ ու վայրկյան առաջ ցանկանալ գրկել նրան: Հավատա՞ ես գիտեմ:

Գիտե՞ս՝ ինչ ցավոտ է վեր կենալ առավոտյան, ձեռքդ վերցնել հեռախոսը, հավաքել քեզ այդքա՛ն հարազատ հեռախոսահամարը, բայց այդպես էլ չսեղմել «գանգել» կոճակը՝ հասկանալով, որ սիրածդ ձայնի փոխարեն լսելու ես մի նրբանկատ աղջկա ձայն, որն ասելու է, թե հեռախոսն անջատված է: Գիտե՞ս, նրանք հիմա այստեղ՝ իմ կողքին չեն, որ ես ու դու ամեն գիշեր մեր գլուխները հանգիստ դնենք բարձին ու խաղաղության մեջ քնենք:

Բայց գիտե՞ս՝ մենք բոլորս էլ հերոսներ ենք: Հերոս ես դու, հերոս եմ ես: Հերոս են թիկունքում հավատով իրենց զինվորներին սպասող մեր ու ձեր աղջիկները: Հերոս են ամեն գիշեր իրենց որդիների համար աղոթող մեր ու ձեր մայրերը: Հերոս են ծննդատներում ամեն օր ծնվող երեխաներն ու հիվանդանոցներում բուժում ստացող ծերերը: Հերոս են: Հերոս ենք բոլորս: Արի՛ չառանձնացնենք ոչ մեկին:

Կարծում եմ՝ դու էլ, իմ սիրելի՛ Ընկեր, ուզում ես ապրել խաղաղության մեջ: Ցավոք, գիտեմ, որ նամակս հսկայական ազդեցություն չի ունենալու այս մեծ ու հայրենասեր գործում, սակայն հույս ունեմ, որ ես ու դու, որ մենք ՄԻԱՍԻՆ կարող ենք հետագա սերունդներին սովորեցնել Խաղաղ Ապրելու Նուրբ Արվեստը: Մենք ՄԻԱՍԻՆ կարող ենք մեր երեխաներին դաստիարակել խաղաղության ոգով: Մենք ՄԻԱՍԻՆ կարող ենք հարթել այն ճանապարհը, որը տանում է դեպի խաղաղություն: Եվ հանուն մեր ապագա ընտանիքի, հանուն մեր երեխաների պայծառ, անհոգ ու խաղաղ ապագայի, հանուն եկող սերունդների իմաստալից կյանքի մենք ՄԻԱՍԻՆ պետք է անենք դա:

Ես ուզում եմ շնչալ քեզ խաղաղաձայն. արի՛ մոռանանք մեր թշնամությունը և ապրենք խաղաղ ու կապույտ երկնքի տակ: Չէ՞ որ եղել է ժամանակ, երբ մենք բարեկամներ ենք եղել ու կիսել ենք միմյանց ուրախությունն ու ցավը: Արի՛ սիրենք միմյանց, սեր սփռենք ողջ աշխարհով մեկ, ցույց տանք բոլորին, որ երկու ազգ կարող են միմյանց հանդեպ անկեղծ ու անաչառ սեր տածել: Արի՛ աշխարհին սովորեցնենք Ուժեղ, Հպարտ ու Խաղաղ լինելու արվեստը: Արի՛ չթողնենք միմյանց լաց լինել թանկ ու հարազատ մարդկանց մահվան համար: Արի՛ ամեն մեկս մեր ներածին ուժերով այնպես անենք, որ երկնքին նայելիս մեր այտերին չհայտնվեն ցավի արցունքները: Արի՛ առավոտյան այլևս թաց բարձին չարթնանանք: Արի՛ այնպես անենք, որ այլևս չվախենանք բանակ գնացող ամեն մի Չինվորի կյանքի համար: Արի՛ էլ երբեք չթողնենք, որ մեր սրտերը կծկվեն կարոտի դաժան քամուց: Արի՛ չթողնենք, որ Մահը, Ցավը, Կորուստը, Արցունքն ու Կարոտը մեր հյուրերը լինեն: Արի՛ խաղաղության մի մասնիկը լինենք:

Ես գիտեմ, որ քո այտերին չհայտնվեցին արցունքի կաթիլներ: Հավատա՛, ես կարեկցանքի կարիք չունեմ: Ցավոք, շատ հպարտ եմ: Բայց հույս ունեմ, որ կարողացա քեզ փոխանցել իմ անկեղծ մտքերը, ցավոտ հիշողությունները, տխուր ապրումներն ու նաև խաղաղության հանդեպ ունեցած իմ տենչալի սերը:

Մեծագույն սիրով՝

քո ընկեր Պինգվին

Հ.Գ. Երբ մի օր նայես վերև ու տեսնես, որ Լիալուսինը ժպտում է քեզ, երբ լսես նրա զրնգուն ծիծաղը, վստա՛հ եղիր, որ դա ես եմ: Խոսի՛ր ինձ հետ այդ ժամանակ: Խոստանում եմ՝ ես կլսեմ քեզ:

Ողջուն, խաղաղասեր Պինգվին,

Ինձ Չիչեք (ծաղիկ) անունով ճանաչիր, որովհետև անունս ունի միայնակ ծաղիկ իմաստը: Ուրախ եմ և իմ շնորհակալությունն եմ հայտնում, որ նամակիդ մեջ ինձ հետ կիսվեցիր քո իղձերով, երազանքներով ու զգացմունքներով: Նաև ողջունում եմ քո խաղաղասիրությունը: Երանի՛քեզ պես միլիոնավոր խաղաղասեր մարդիկ լինեին: Մենք Երկիր մոլորակի վրա կապրեինք խաղաղության մեջ ու միասին կիրականացնեինք մեր երազանքները: Ինձ խնդրել էիր, որ իմ հետաքրքրությունների մասին գրեմ: Երբևէ լսե՞լ ես ուտոպիայի մասին: Ուտոպիստական աշխարհն ինձ շատ է հետաքրքրում, եթե ժամանակակից լեզվով ասենք, անկախ կրոնից, լեզվից, ազգությունից, ռասայից՝ մարդիկ այնտեղ ապրել են շատ երջանիկ ու խաղաղ: Թախիծը, արցունքը նրանցից շատ հեռու են եղել. տեսնես եթե ինձ և քեզ պես խաղաղասեր մարդկանցով միավորվենք, կկարողանա՞նք այդպիսի աշխարհ ստեղծել:

Շատ եմ ուզում, որ մարդիկ հանգստության ու խաղաղության մեջ ապրեն: Այլևս թող չլինեն մայրական արցունքներ, կորուստ ու դառն օրեր, թող միմյանց չնայենք դիտվ, վրեժխնդրության զգացումով, թող չքնենք ու չարթնանանք փամփուշտների ձայնի տակ:

Ի՛նչ ծանր բառ է «պատերազմը»: Դրա հետևանքով առաջացած ողբերգությունները չեն ջնջվում մարդկանց հիշողությունից, իսկ վերքերը երբեք չեն բուժվում:

Պատկերացնում եմ անցյալ ու ներկայիս սերունդների ապրածներն ու ծանր օրերը: Իմ ընկե՛ր Պինգվին, արի՛ միասին պայքարենք հանուն խաղաղության, որպեսզի երեխաները՝ մեր ապագան, կրկին չապրեն այդ սարսափելի անցյալը:

Ինձ հարցնում ես, թե որն եմ ավելի շատ սիրում՝ աստղե՞րը, լուսի՞նը, թե՞ արևը: Ես ամենից շատ արևն եմ սիրում, քանի օր այն բոլորի վրա հավասար է շողում:

Մոտ հարազատներիս, ընկերներիս հայրերի ու եղբայրների կորուստը նրանց հետ միասին ապրել եմ: Եվ հասկացել եմ, որ բոլորը ցավը հավասար են զգում: Աստծու կողմից մեզ պարգևած կյանքը ինչո՞ւ կարճ ապրենք: Որքա՞ն իղձեր, երազանքներ են կիսատ մնացել, որքա՞ն մանուկներ են անհայր մնացել:

Ես հավատում եմ, որ մեր ժողովուրդների միջև խաղաղություն է հաստատվելու և ինչպես դու ես ասում, ամբողջ աշխարհը կուրախանա դրա համար: Մեր բոլորի իրավունքն է, որպեսզի մեր հարազատների և սիրելի մարդկանց հետ ապրենք խաղաղությամբ, հանգիստ ու երջանիկ: Մենք շատ փոփոխություններ կարող ենք անել, կրկին սկսելու համար շատ հնարավորություններ ունենք: Եթե մի կողմ թողնենք ողջ ատելությունը, ապա կհասնենք խաղաղության: Մենք պետք է կարողանանք անել այդ:

Մի տեղից պետք է սկսել: Մենք նախկինում միասին ենք ապրել, հարևաններ ենք եղել, ես դա լսում եմ ավագ սերնդի պատմածներից ու հուշերից: Քո ասածի հետ ամբողջությամբ համաձայն եմ, այո՛, մենք պետք է միասին ապրենք և այս նուրբ արվեստը ցուց տանք բոլորին:

Իմ ընկե՛ր Պինգվին, արի՛ երկուսս էլ մեր ժողովուրդներին խաղաղության կոչ անենք, որպեսզի նրանք ապրեն երջանիկ, խաղաղ ու ուրախ: Երազանքս է, որ խաղաղության աղավնին, ծաղիկը կտուցին, միշտ սավառնի մեր երկնքում:

Ասածիդ համաձայն՝ նայելու եմ լուսնին ու քեզ հիշեմ:

Բարի մաղթանքներով՝

Չիչեք (Ծաղիկ)

Լիլիթ – Զուլֆիյա

Բարև՛, իմ սիրելի՛ ընկեր,

Գիտե՞ս՝ քանի նամակներ են մնացել կիսատ, քանի գրված նամակներ չեն ուղարկվել քեզ այն ժամանակ, երբ երևի ամենից շատ քո օգնության կարիքն ունեի, երբ դու էլ ինձ կհասկանայիր, որովհետև պատերազմ էր... պատերազմ թե՛ քո և թե՛ իմ երկրում:

Գիտե՞ս, երևի երկուսս էլ մի օր խեղդվելու ենք իրար չասված բառերից, գապված արցունքներից ու չհասկացված ատելությունից: Բայց չե՛, ա՛խր ես չեմ ատում քեզ՝ իմ բախտակցին:

Գիտե՞ս, ինձ թվում է, որ ատում են միայն թույլերը, որոնք իրենց մեջ ուժ չեն գտնում դիմացինին սիրելու կամ գոնե նրա հանդեպ առանձնակի ոչինչ չզգալու համար: Ես վստահ եմ, որ դու էլ ինձ չես ատում, այդպես է չե՞:

Վա՛յ, կներես, այսքան գրեցի, բայց դեռ չեմ ներկայացել: Ես Լիլիթ Մելիքջանյանն եմ: Մի ամսից կլրանա իմ քսանը, բայց ես չեմ սիրում իմ ծննդյան օրը: Գիտե՞ս, որ հիշում եմ՝ հասակակիցներս պիտի իրենց քսանը նշեին, բայց ինչ–ինչ պատճառներով զոհ են դարձել, դա չի թողնում ինձ ուրախ նշել:

Ես ապրում եմ Հայաստանի հյուսիսային մարզերից մեկում՝ Լոռիում, 18 տարի ապրել եմ Ստեփանավանի Ազարակ գյուղում, իսկ հիմա ուսման նպատակով տեղափոխվել եմ Վանաձոր, որը հնում Դարաքիլիսա է կոչվել: Ես, ճիշտ է, կարոտում եմ իմ գյուղը, բայց նաև

հասկանում եմ, որ ուսումն անհրաժեշտ է: Դու լսե՞լ ես Լոռվա մասին: Եթե ոչ, կխնդրեմ գուզում փնտրես և տեսնես, թե ի՞նչ հրաշք բնություն ունենք:

Գիտե՞ս, լոռեցիներին միամիտ են համարում, որովհետև շատ անկեղծ ու բարի են: Մեր բարբառով ասած՝ ՇԱՇ են: Իսկ դու կպատմե՞ս ինձ քո քաղաքի կամ մարզի մասին. ինձ շատ հետաքրքիր է: Ես մեծ սիրով քեզ կհրավիրեի և ցույց կտայի մեր բոլոր տեսարժան վայրերը:

Հա՛, ի դեպ, կրկին մոռացա ասեմ. դու կարող ես վստահ լինել՝ քեզ հմուտ գիդ կուղեկցեր, որովհետև ես ուսումնասիրում եմ հենց տուրիզմ ու սպասարկում: Հիմա երևի կմտածես, թե ինչ եմ չե՞ր կար–բարակ գրում, ինչու եմ Վանաձորից ամեն օր հասնում Երևան, ինչ է այս մի նամակը գրեմ քեզ: Գրում եմ այս նամակը, բայց հավատա՛ւ՝ սրա հետ ուղարկում եմ նաև բազում տարիների գրված, բայց չուղարկված նամակները:

Գիտե՞ս ես ունեմ և՛ եղբայր, և՛ քույր: Իսկ դու քույր, եղբայր ունե՞ս: Չգիտեմ, եղբայր ունես թե ոչ, բայց որ քո շրջապատում կլինեն տղաներ, որոնք գնում են սահմանները հսկելու, հայրենիքը պաշտպանելու, դա հաստատ է: Նրանց համար վախենում ես չե՞: Ես էլ եմ վախենում իմ եղբայրների համար: Ես չեմ ուզում կորցնել նրանց և քաջ գիտակցում եմ, որ քո հարազատները ևս թանկ են քեզ համար: Գիտե՞ս՝ որքան դժվար է նայել զինվորիդ նկարին ու հասկանալ, որ խրամատի սառը գիշերը ծանրացած է նրա կոպերին: Դու հասկանում ես, չե՞, ինձ: Իսկ ինչու՞ գոնե մենք խաղաղ չապրենք, արթնանանք ամեն օր առանց վախի զգացման, առանց օդ շոշափելու ու հոտոտելու ցանկության, առանց պատերազմի կանխագագցման: Խորթ զգացում եմ ուզում: Ուզում եմ արթնանալ ու բարեկամության շունչ զգալ: Ուզում եմ համախմբվենք, մի բուռ դառնանք ու միասին լուծենք այս անլուծելի թվացող խնդիրը: Ես ու դու ուժեղ ենք, մենք կարող ենք, ես վստահ եմ: Ես գիտեմ, որ դրսում ապրող մեր հասակակիցները

Ծանոթանում են, շփվում, նույնիսկ ընկերանում: Միթե՞ նրանց պատիվ չի բերում ուրիշի հողի վրա հակամարտելը: Այդ դեպքում ինչո՞ւ են սահմանները մեզ ստիպում թշնամանալ, եթե սահմաններից դուրս մենք կարողանում ենք համատեղ ապրել: Իսկ գուցե մե՞նք ենք մեր սահմանները գծում: Երբևէ մտածե՞լ ես՝ ով է երկրագնդի՝ մեզ և ձեզ բաժին ընկած հատվածի չափը որոշել և արդյո՞ք նա դրա իրավունքն ուներ: Նա, բնականաբար, որոշել է մեր երկուսի փոխարեն:

Ա՛խր ոչ ոք չի կարող որոշումներ կայացնել իմ փոխարեն, դու այդպես չե՞ս կարծում:

Որքան էլ ցավոտ լինի, երկուսս էլ խամաճիկ ենք դարձել մի ողջ պատմության ձեռքին, որը մեզ անդադար խաբում է: Ո՞վ է գծել այդ թափանցիկ սահմանները, և իսկապես, խնդիրը միայն այդ սահմանների մեջ է: Ինձ հետաքրքիր է, դու կցանականա՞ս միմյանց հետ սկսել տնտեսական կապեր, թեկուզ դեռևս կապված միայն տուրիզմի հետ: Ես շատ կցանկանայի: Հուսամ, դա երազանք չի մնա, և ես մի օր կծանոթանամ քո երկրի զբոսաշրջային գանձերին՝ ծանոթացնելով քեզ իմին: Իսկ եթե մենք փորձենք դիմել կառավարություններին ու նրանք այս գաղափարը հավանե՞ն: Մենք կարող ենք լինել առաջինը: Դու համաձայն ե՞ս: Արի՛ մտածենք ու քննարկենք, լա՛վ:

Ուրիշի հողի վրա հակամարտելը մեր պետություններին պատիվ չի բերում, իսկ արդյո՞ք մեր երկրներում պատերազմելը նրանց համար անպատվաբեր չէ: Թատերաբեմ լինի, կարծես, որտեղ դրված է մրցանակը՝ Ղարաբաղը, իսկ նրա շուրջը նստած են գերտերությունները՝ որպես հանդիսատես: Դե՛, մենք ու դուք էլ մրցում ենք իրար դեմ, թե ով ավելի լավ դերասանական խաղ ցույց կտա և ամենից լավ կխոնարհվի: Ես խոնարհվելուց հոգնել եմ, գիտեմ՝ դու էլ: Ես պատերազմներից էլ եմ հոգնել, իսկ դո՞ւ:

Գիտե՞ս, սարսափում եմ, երբ հիշում եմ 2016 թ.–ի ապրիլը. աչքերս լցվել են կարմիր գետով. սիրելիներիս, հայրենակիցներիս արյունից ստեղծված գետը հոսում է ուղիղ աչքերովս՝ ստիպելով ինձ քաջ լինել: Բայց ամիսը գիտեմ, որ աչքերիս արյան այդ գետը միացել է քոնին: Որքան արյան գետեր են հոսել աչքերիցս վար, արցունք կոչվելով, խառնվել իրար, դարձել մեկ ընդհանուր և հատել սահմանն ու ազատ հոսել – հոսել:

Հերի՞ք է: Պիտի վերջապես փակենք այդ գետի հունը: Պիտի հողով լցնենք գետի ամբողջ տարածքը և այնտեղ անմոռուկներ ցանենք, հիշենք նահատակներին, հարգանքի տուրք մատուցենք՝ անմոռուկներին խնամելով, նրանց մարած աստղերը վառ պահենք, բայց էլ չլացենք, արցունքով անձրևի ցող չստեղծենք: Վե՛րջ տանք արցունքներին ու արյանը: Հերի՞ք է: Ես լացելուց հոգնել եմ:

Գիտե՞ս, չգիտեմ՝ ինչ կզգաս նամակս կարդալիս, չգիտեմ, կցանկանա՞ս պատասխանել իմ նամակին, բայց միևնույնն է, իմացի՛ր, որ դու ինձ շատ օգնեցիր, դու ստիպեցիր ինձ ճանաչել ինձ ու իմ ակունքները, դու ստիպեցիր ինձ հաղթահարել դժվարությունները, ստիպեցիր սովորել գնահատել, որի համար շնորհակալ եմ քեզ: Ե՛կ երկուսս էլ մտածենք քառակուսիներից ու սահմաններից դուրս ու լուծում փնտրենք: Դե գիտես՝ ով փնտրում է, նա անպայման գտնում է: Արի՛ լինենք Բաբա ու Հաջ: Թող Աստված միշտ քեզ ուղեկից լինի:

Սիրով՝

Քո Լիլիթ

Բարև, Լիլիթ,

Շնորհակալ եմ հրաշալի նամակիդ համար: Շատ հետաքրքիր էր կարդալ մտքերդ: Դու շատ անկեղծ էիր, ինչը շատ կարևոր է ինձ համար: Դու համառոտ տեղեկություն էիր տվել քո մասին և նշել, որ ցանկանում ես իմ մասին ինչ-որ բան իմանալ: Ես 20 տարեկան աղջիկ եմ, որը մեկ ուրիշ քաղաքից տեղափոխվել է մայրաքաղաք՝ սովորելու նպատակով: Ինձ թվում է՝ ես նամակ եմ ստացել մի մարդուց, որի կենսակերպը շատ նման է իմին: Ես շատ չեմ կարոտում այն քաղաքը, որտեղ ապրում էի ընտանիքիս հետ, և իրոք սիրում եմ այն քաղաքի ճարտարապետությունը, որտեղ ապրում եմ հիմա: Ես ավելի քան երջանիկ եմ համարում ինձ: Ի տարբերություն իմ շատ հասակակիցների՝ ես կարող եմ այցելել իմ ծննդավայր, երբ ցանկանամ: Որոշ մարդիկ երբեք չեն տեսել այն վայրերը, որտեղ իրենց ծնողները ժամանակին ապրել են: Ես գիտեմ, որ դուք էլ եք ծանոթ այս իրավիճակին և գուցե նման ծանոթներ ունեք: Այնուամենայնիվ, դու նշել էիր, որ հիմա զբոսաշրջություն ես ուսումնասիրում: Ինչպիսի՞ գուգադիպություն. ես էլ զբոսավար եմ: Ես ուղեկցում եմ զբոսաշրջիկներին քաղաքի կենտրոն, ինչպես նաև մերձակա տարածքներ, ինչպիսին են Գորուստանը, Աթեշգահիր: Բաքուն հրաշալի է: Հին քաղաքը, Շիրվանշահների պալատը, Մեյդանի աշտարակը և այլն: Այստեղ նաև հայկական եկեղեցի կա: Այն ավերված չէ, և մեր կառավարությունը պահպանում է այն մինչ օրս: Իմ հիմնական մասնագիտությունը բոլորովին այլ է: Ես այս գործն անում եմ որպես հորբի: Ես սիրում եմ իմ գործը, որովհետև հաճույք եմ ստանում տարբեր երկրներից ժամանած մարդկանց հետ խոսելուց: Հավանաբար իմ աշխատանքն է օգնել, որ ես այսքան հանդուրժող լինեմ: Մենք երկուսս էլ շատ բախտավոր ենք այս առումով: Ես գտա քո ծննդավայրը Google-ում: Շատ գեղեցիկ վայր է, և հրաշալի է, որ հպարտանում ես քո հայրենիքով: Ես նույնպես տեղափոխվել եմ փոքր

քաղաքից, որի անունը Գյոյչայ է: Այն գտնվում է իմ երկրի կենտրոնական հատվածում և հայտնի է իր նռներով: Այնտեղ նման 40 տեսակ կա, որոնք հայտնի են ոչ միայն մեր, այլև՝ հարևան երկրներում: Ես նաև հարազատներ ունեմ Գաբալայից (մենք այս վայրը աղբբեջանական Շվեյցարիա ենք անվանում): Այն իմ սիրելի վայրն է՝ հատկապես ամառային արձակուրդներին: Դու կարող ես նայել յուսանկարները Google-ում, եթե ցանկանում ես ☺ :

Կարծում եմ, սա քո առաջին խաղաղության նախագիծն է: Հավանաբար դու առաջին անգամ ես կապ հաստատում որևէ Ադրբեջանցու հետ: Ես հպարտ եմ դրա համար: Թեև չեմ ճանաչում քեզ, ես կարողացա կոտրել քո որոշ կարծրատիպերը, քանի որ դու ասացիր, որ ես փոխել եմ քեզ: Իմ հերթին, սա իմ առաջին ծրագիրը չէ: Ես մասնակցել եմ նման ծրագրերի նախկինում: Ես մի քանի անգամ եղել եմ Վրաստանում խաղաղության կառուցման ծրագրերի համար և շատ ծանոթներ ունեմ Հայաստանից: Նրանցից ոմանց հետ մենք անգամ կարող ենք որոշ խնդրահարույց հարցեր քննարկել՝ առանց որևէ խնդրի, որովհետև հասկանում ենք միմյանց, որովհետև հանդուրժող ենք միմյանց հանդեպ: Հուսով եմ, մենք էլ կհանդիպենք և հնարավորություն կունենանք ճանաչելու միմյանց: Դու պատկերացնել չես կարող, թե որքան նմանություններ ունենք մենք: Մեր մտածելակերպը, համոզմունքները, կարծրատիպերը, անգամ ԱՄՈՒՄՆՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ:

Հուսով եմ, որ ես ու դու կարողանալու ենք որևէ բան փոխել: Դա այնքան էլ հեշտ չի: Ես վստահ եմ, որ դու էլ ես հասկանում դա: Այնուամենայնիվ, ես կփորձեմ ինչ-որ բան փոխել, քանի որ փոքր բաները մեծ փոփոխությունների են բերում: Դժվար է, քանի որ մենք հասարակության փոքր մասն ենք, որն այսպես է մտածում: Ահա թե ինչու մենք պետք է ավելի շատ աշխատենք և չհանձնվենք: Ես գիտեմ, որ դու էլ փոփոխություններ անելու խանդավառություն ունես: Ես լավ նորություն ունեմ: Դու արդեն ինչ-որ բան փոխել ես քո

հասարակության մեջ: Դու ինքդ փոխվել՝ ես: Դա ամենամեծ քայլն է քեզ համար: Հիմա մենք պետք է ազդենք մյուսների վրա:

Դու նշել էիր, որ անհանգստանում ես եղբայրներիդ և մոտ մարդկանց համար: Հավատա՞ ինձ, ամեն տեղ է այդպես: Ոչ մեկ պատերազմ չի ուզում: Ոչ մեկ մահացածներ չի ուզում տեսնել: Ոչ մեկ չի ուզում լսել լուրեր այն մասին, որ շատ մարդիկ են մահացել: Ես եղել եմ Թարթարում (շփման գծում) վերջերս և գրույց եմ ունեցել տեղաբնակ երեխաների հետ: Նրանք ասացին, որ 2016 թ. պատերազմի ժամանակ մեկ ամիս չեն կարողացել դպրոց հաճախել: Դու չես կարող պատկերացնի նրանց դեմքերը, երբ նկարագրում էին դա: Համարյա ամեն օր նրանք կրակոցներ են լսում: Նրանք դեռ փոքր երեխաներ են, բայց արդեն ծանր կենսափորձ ունեն:

Ես կարծում եմ՝ բոլորը գիտեն, որ մենք պարզապես գործիք ենք այս պատերազմում: Մենք կարողացած կլինեինք լուծել այս հակամարտությունը, եթե այստեղ միայն երեք կողմ լիներ: Ե՛վ Հայաստանի, և՛ Ադրբեջանի համար մեծագույն խնդիր է, որ մենք սահմանակից ենք մեծ երկրների: Օրինակ, այսօր Իրանում ապրում է շուրջ 30 մլն ադրբեջանցի, այն դեպքում, որ իմ երկրում այդ թիվը 10 մլն է: Այդ մարդիկ անգամ ինքնավարություն չունեն այնտեղ: Մենք նաև անբախտ ենք, որովհետև Խորհրդային միության մաս ենք եղել: Վստահ եմ, դու էլ ես գիտակցում դա: Մյուս հետխորհրդային երկրներն էլ են առերեսվում այս նույն խնդրին: Վրաստանում, Ուկրաինայում և այլն: Ես շատ նմանություններ եմ նկատում: Օրինակ՝ Օսիան և Աջարիան ողջ Վրաստանի 18 տոկոսն են, ինչպես Լեռնային Ղարաբաղը և հարակից շրջանները Ադրբեջանում: Դոմբասում պատերազմ է եղել ապրիլին, և մենք էլ ենք ապրիլին պատերազմել:

Սա մենձ խնդիր չէ, եթե մենք գորբալ նայենք: Մենք կարող ենք լուծում գտնել: Հազարավոր իրավիճակներ կան աշխարհում, երբ մարդիկ կարողացել են նման հակամարտություններ հարթել:

Գուցե դու լսել ես Ֆինլանդիայում գտնվող Ալանդ կղզու մասին: Նրանք նույնպես նման խնդիր են ունեցել 1917թ.: Դու գիտն՞ս, նրանք այդ հակամարտությունը լուծել են 4 տարում: Կարո՞ղ ես երևակայել: Մենք տառապում ենք դրա համար արդեն 30 տարի: Խաղաղությունն իրոք հնարավոր է: Մենք կարող ենք անել դա: Ես խորհուրդ եմ տալիս քեզ ուսումնասիրել Ալանդի դեպքը: Դա ճիշտ նույն դեպքն է, ինչ Լեռնային Ղարաբաղինը: Նրանք լուծել են այս խնդիրը: Այսօր Ալանդ կղզու տեղաբնակները ամբողջ Ֆինլանդիայի ամենահարուստ մարդիկ են: Հիմա նրանք երջանիկ են: Այս տարածքը տարեկան միլիոնավոր զբոսաշրջիկների է գրավում և խաղաղ ու ապահով վայր է բոլորի համար: Ես կարող եմ շատ օրինակներ բերել, որտեղ երկրները թշնամիներ են եղել, բայց այսօր սերտ գործընկերներ են:

Հիմա գիշերը 2:43 է, և ես քեզ գրում եմ այս նամակը դաշնամուրային երաժշտության ներքո: Ես սիրում եմ գրելիս առանց բառերի երաժշտություն լսել: Նման երգերը բառեր չեն պարունակում, բայց շատ բան են ասում: Նրանք մեզ շատ բաներ են հիշեցնում: Նրանք ստիպում են մեզ լռել կամ դարձնում են ագրեսիվ: Օրինակ, երգերը կարող են օգտագործվել մարդկանց թշնամի դարձնելու համար. մեր դեպքում Սարի գելինը (Սարի աղջիկը): Ինչո՞ւ մարդիկ պարզապես չեն լսում այս երգն ու շարունակում իրենց կյանքը՝ վիճելու փոխարեն: Ինչո՞ւ ենք մենք ապացուցում ինչ-որ մեկին, թե ով է այդ երգի տերը: Ես նաև խորհուրդ եմ տալիս քեզ նամակս կարդալ քո սիրած երգի ներքո ☺ :

Ինչպես դու էիր նշել, ես էլ եմ հոգնել տխուր լուրեր լսելուց: Մենք կարող ենք շատ ուժեղ կովկասյան երկրներ լինել, քանի որ դրա համար շատ հնարավորություններ կան: Կովկասը շատ հարուստ է բնական

ռեսուրսներով, և եթե մենք պատերազմի մեջ չլինեինք, չեմ կարող
պատկերացնել, թե որքան ուժեղ կլինեինք: Մենք կարող ենք շատ
այլընտրանքներ ստեղծել ապագա սերունդների համար, մեր
ապագայի համար և մեր երկրների ապագայի համար: Ինձ համար
մարդկային կյանքերը կարևոր են: Մենք պետք է մտածենք ապագա
սերունդների համար: Ես կարեկցում եմ հարազատներ կորցրած
մարդկանց և հասկանում նրանց դժվարությունները: Հենց այդ
պատճառով մենք պետք է դադարեցնենք թշնամանքը: Ինչպես դու էիր
գրել, մենք շատ ուժեղ ենք և կարող ենք հաղթահարել այս
դժվարությունները: Մենք առավել ուժեղ ենք միասին:

Սիրով,

Զուլֆիյա

Հ.Գ. Նամակս գրել եմ անգլերեն, որպեսզի քեզ հասանելի լինի
նամակիս բնօրինակը: Գուցե դու ցանկանաս կարդալ այն առանց
թարգմանության: ☺

Թաթուլ – Իլկին

Բարև՛, իմ հարևան՛,

Ասում եմ հարևան, քանի որ ապրում եմ հայ-ադրբեջանական սահմանից 2 կմ հեռավորության վրա: Անունս Թաթուլ է, 32 տարեկան եմ, մասնագիտությամբ աշխարհագրագետ եմ, ծառայել եմ բանակում:

Չնայած փոքր եմ եղել, բայց հիշում եմ պատերազմը, մութ ու ցուրտ տարիները. օրերով տան նկուղում փակված լինելը, գիշերով ոտքով գյուղից փախնելը, մի խոսքով՝ պատերազմի մեջ է անցել ամբողջ կյանքս մինչև 1994 թ.-ը ակտիվ, իսկ դրանից հետո ո՛չ պատերազմ, ո՛չ խաղաղություն, որը պակաս վտանգավոր չէ: Յուրդա՛շ ջան, սա պատմում եմ քեզ, որպեսզի իմանաս՝ ով եմ ես, իսկ թե ինչ եմ մտածում, հիմա կասեմ:

Չնայած այս ամենին՝ ես քեզ թշնամի չեմ համարում, այլ՝ մարդ, որը կհամաձայնի ինձ հետ ու այս պահից առանց նախապայմանի, առանց մեղավորներ փնտրելու կմտածի միայն խաղաղության մասին: Ես քեզ խաղաղության ձեռք եմ մեկնում ու առաջարկում փոքր-փոքր քայլեր անել՝ հանուն ապագայի լուսավոր ու խաղաղ օրվա: Սկսե՛նք մեր ընտանիքներից՝ ատելության փոխարեն խոսելով բարեկամությունից: Խոսե՛նք ընկերների հետ պատերազմի փոխարեն խաղաղությունից, խոսենք զենքը գրիչով փոխելու անհրաժեշտության մասին:

Բարեկա՛մս, նկատեցի՞ր, որ մենք ունենք մի ընդհանուր նպատակ. դա խաղաղությունն է, և մենք ունենք դրան հասնելու շատ նման մոքեր: Գիտե՛ս, հաճախ եմ լինում Մառնետուլի քաղաքում, որտեղ ունեմ ադրբեջանցի դոստեր. շատ հանգիստ շփվում ենք, առևտուր անում:

Դուստերս ինձ չայ են հյուրասիրում, ես՝ հայկական սիգարետ ու երկար խոսում ենք մեր նմանությունների մասին՝ նման երաժշտություն, կուլինյա, արտաքին տեսք:

Յուրդա՛շ ջան, մի առաջարկ ունեմ. արի՛ հանդիպենք Վրաստանում, նայենք իրար աչքերի մեջ, ձեռք սեղմենք ու խոսենք խաղաղության մասին:

Քո հարևան՝

Թաթուլ

* * *

Ողջու՛յն, Թաթու՛լ,

Երբ կարդացի նամակդ և տեսա, որ ինձ դիմում ես որպես «հարևան», չեմ կարող նկարագրել, թե ինչ զգացմունքներ ունեցա: Մի պահ կարծեցի, թե քաղցր ու սիրալիր տոնով ինձ են դիմում հարազատ թաղամասիս հարևանները: Իսկապես, շատ հազվագյուտ հարևաններ կան, որ կարողանում են այսքան մոտ, բայց միևնույն ժամանակ այսքան հեռու լինել միմյանցից, փաստորեն մենք էլ նրանցից մեկն ենք: Սակայն վաղ թե ուշ այդ հարևաններն սկսում են տեսնել, որ իսկապես միմյանցից այդքան հեռու մնալն անիմաստ է, և սերն ու միասնության ուժը կարող են երկու կողմերին էլ տանել բարգավաճման: Ես մեզ պես հարևաններին կտրականապես չեմ ուզում այսպես տեսնել: Իմ տեսած հարևանները միշտ արժևորել են համերաշխությունը, հարգանքը, անկեղծությունը, ծիծաղը, միասին ուրախանալը, սիրելն ու սիրվելը, հարևանությունն անելը: Այդպիսին էինք մենք ժամանակին, տարիներ առաջ: Սակայն դեռ ուշ չէ:

Անունս Իլկին է: Ես 20 տարեկան եմ: Ապրում եմ Բաքվում:

Մասնագիտությամբ տնտեսագետ եմ, սակայն որպես սիրողական մասնագիտություն՝ զբաղվում եմ դերասանությամբ: Սոցիալապես ակտիվ երիտասարդ եմ: Խաղաղարարության թեմայով մասնակցել եմ մի շարք դասընթացների, ինչպես նաև այդ թեմայով դերախաղ եմ ունեցել:

Վրաստանում տարածաշրջանային երկրների հետ միասին մի նախագծում առաջին անգամ հնարավորություն ունեցա շփվել հայաստանցի երիտասարդների հետ: Ծանոթացա շատ անկեղծ և սիրալիր երիտասարդների հետ: Դասընթացի ժամանակ հասկացա, թե որքան նմանություններ կան թե՛ կենցաղային մակարդակում և թե՛ մեր բնավորությունների մեջ, և դա ինձ համար հաճելի էր:

Այո՛, ավելի առաջադեմ, սիրով լեցուն, ավելի բարեկեցիկ ապագայի համար պետք է խաղաղարարության ուղղությամբ գոնե ինչ-որ բաներ ձեռնարկենք մեր շրջապատում: Այս հակամարտության ձգձգումը ոչ մեկին օգուտ չի բերում, այլ միայն սարսափելի վնասներ է հասցնում: Ատելությունը սպանում է, իսկ սերը՝ ապրեցնում:

Ինչո՞ւ պետք է թշնամիներ լինենք՝ միմյանց այսքան մոտ լինելով հանդերձ: Ինչո՞ւ չենք կարողանում այցելել միմյանց երկրներ: Ինչո՞ւ լավ ապագայի համար համատեղ նախագծերում չաշխատենք: Ախր մենք շատ հնարավորություններ ունենք, որոնք կարող ենք միասին արժևորել: Հողը, երգը, ուտելիքը, ավանդույթները, սահմանները, հարստությունները կարևոր չեն: Կարևորը մարդն է: Կարևորը սերն ու զգացմունքներն են: Ապրել և ապրեցնելն է:

Վրաստանում հանդիպելու վերաբերյալ առաջարկդ ընդունում եմ սիրով:

Իլկին

Գոհար Թ. – Նագրին

Ողջուն՝ն, սիրելի՛ ընկեր,

Ես Գոհարն եմ՝ ապագա բժշկուհի, որն աշխարհն ուզում է տեսնել սիրով լեցուն:

Նամակը գրում եմ ու միաժամանակ պատկերացնում, որ տարիներ անց գուցե հանդիպենք միմյանց սուրճի սեղանի շուրջ, ժպիտով հիշենք, թե ինչպես ծանոթացանք և ինչպես դարձանք խաղաղության աղավիններ:

Այս ամենը տեսնելու ու զգալու մեծ ցանկությամբ հիմա ամեն բան թողել եմ մի կողմ, վերցրել եմ թուղթն ու գրիչը, մոռացել մնացյալ խնդիրների ու առօրյա մտածմունքների մասին:

Անձանոթ ենք դեռ, բայց մի բան հաստատ է, որ երկուսս էլ ապրում ենք նույն աշխարհում: Երկուսիս համար էլ արևը մեկն է, երկինքը, լուսինը, աստղերը նույնն են: Երկուսս էլ բանական մարդիկ ենք, որոնք սիրտ ունեն, հոգի, սիրել գիտեն, ում աչքերն ու ականջները միայն խաղաղություն են ուզում տեսնել ու լսել:

Դեռ օրորոցում ես արդեն ազատության կռիվ էի տալիս, թևերս արձակել էի ուզում: Գիտեմ, բոլորս էլ ձգտում ենք ազատության, սակայն չպետք է մոռանանք խաղաղություն պահպանելու մասին:

Դարերով փոխանցվող թշնամանքը միլիոնավոր կյանքեր է խլել, ինչի պատճառով սերը պակասել է մեզ շրջապատող աշխարհում:

Հասունացել է այն պահը, երբ ինձ ու քեզ պես մարդիկ կգտնեն այն կորած երազը, որտեղ միայն խաղաղությունն է ապրել:

Գիտե՞ս, ես ինքս ունեմ թուրք և ադրբեջանցի ընկերներ և ուզում եմ՝ համոզված լինես, որ ինչպես նրանց, այնպես էլ քո ու քո ընկերների և հասակակիցների հանդեպ լցված չեմ թշնամանքով: Երազում եմ, որ մի օր ինչպես այլ ազգի մարդիկ, այնպես էլ դու հյուր գաս ինձ Հայաստանում որպես հարևան երկրի բնակիչ, այլ ոչ թե թշնամի, և հենց այստեղ ծանոթանաս մեր մշակույթին, ավանդույթներին և պատմությանը: Իմացի՛ր, որ այս ամենն անկեղծ է, այլ ոչ թե ուղղակի ասված խոսքեր:

Վստահի՛ր ինձ ու տո՛ւ՛ր ձեռքդ, և թո՛ղ մենք լինենք այն սերունդը, որը կկարողանա ազատվել անցյալի կապանքներից և սիրով ու համերաշխությամբ լեցուն ապագա կառուցել:

Թո՛ղ մենք լինենք այն երիտասարդները, որոնք վերջնականապես կհաղթեն իրենց մեջ ապրող ատելությունը, որպեսզի խաղաղությունն վերագտնելու ճանապարհին այլևս ոչ մի արգելքի չհանդիպեն:

Իսկ դու՞, դու ի՞նչ երազանքներ ունես, և ինչպիսի՞ն են քո պատկերացումները խաղաղության մասին:

Ուրախ եմ, որ նման հնարավորություն ընձեռվեց, և կարողացա իմ սրտինը փոխանցել քեզ: Հուսով եմ, որ քո նամակում ևս կգերակշռի անկեղծությունը: Շնորհակալ եմ նամակս ընթերցելու համար, ի՛մ բարեկամ:

Քո նամակին անհամբեր սպասող՝

Խուճուճ Գոհար

Բարև՛, իմ սիրելի՛ ընկեր Գոհար,

Սրտանց ողջունում եմ քեզ նամակիդ համար, ինչպես նաև շնորհակալությունս եմ հայտնում ցուցաբերած անկեղծությանդ համար: Ես էլ կփորձեմ իմ նամակի մեջ քեզ ցույց տալ նույն անկեղծությունը: Դու շատ ճիշտ ես նշում, որ մենք մի նոր աշխարհում ենք ապրում, նոր մի տիեզերք ենք կիսում: Դարեր ի վեր մեր ժողովուրդներն ապրել են բարեկամական հարաբերությունների պայմաններում և եղել են հարևաններ: Ես էլ, որպես մի խաղաղասեր երիտասարդ, դատապարտում ու քննադատում եմ պատերազմը, որովհետև պատերազմը կորուստ է, ցավ, մայրական արցունքներ, մահ, հիվանդություն: Դա սարսափելի մի բան է: Ես էլ եմ կորցրել մի քանի բարեկամ, որոնք զոհվել են պատերազմում կռվելիս, անկասկած դու էլ նման բարեկամներ ու ծանոթներ ունես:

Անխոս, մեր՝ երիտասարդ սերնդի առջև ծառացած առաջին պարտականությունն է փորձել վերջ դնել պատերազմին և հասնել շահավետ խաղաղության: Հատկապես Հայաստանի և Ադրբեջանի պես երկար տարիներ բարեկամական հարաբերություններ ունեցած պետությունների համար սա շատ կարևոր է: Իմ ծնողները, ավագ սերունդը միշտ պատմում են հայերի հետ մոտ ու հարազատ կապերի մասին:

Տառիկս նշում է, որ տարիներ առաջ հարևաններից մեկը հայ է եղել, և նրա հետ շատ սիրալիք հարաբերություններ են ունեցել, հաճախ միմյանց տուն հյուր են գնացել, օգնել միմյանց:

Հայրս և մայրս նշում են, որ նրանց դասընկերների մի մասը հայեր են եղել, և նրանց համար որևէ տարբերություն չի եղել: Կարծում եմ, այստեղ զարմանալու ոչինչ չկա: Բաքուն ԽՍՀՄ կազմում եղած

Ժամանակ բազմազգ քաղաք էր, և այստեղ կարելի էր հանդիպել տարբեր ազգերի ներկայացուցիչների: Իրականում, եթե մեր ժողովուրդները չենթարկվեին երրորդ կողմի միջամտությանը, մեր միջև ծագած այս տարածքային խնդիրը կարելի էր ավելի շուտ կարգավորել:

Ես կարող եմ քեզ լիովին վստահեցնել, որ ես քո ժողովրդի, ինչպես նաև քո հանդեպ ատելություն չեմ տածում, քանի որ կարծում եմ, որ մարդու հանդեպ զուտ նրա ազգության պատճառով ատելություն տածելը դեմ է մարդասիրական սկզբունքներին: Ճիշտ չէ ատելություն տածել ու մեղադրել ժողովրդին որևէ անհատի հանդեպ պատերազմի կամ հակամարտության պատճառով: Ես վստահ եմ, որ մեզ նման երիտասարդները կողմ չեն, որ պատերազմը շարունակվի ու ձեր ազգակիցները զոհվեն տարածքային վեճերի պատճառով. հավատա՛, որ ես էլ եմ այդ գաղափարը կրողներից մեկը: Շատ կուզեի ճանաչել ինձ այս գեղեցիկ նամակը գրած աղջկան, նրա հետ երկար–երկար զրուցելի, ինչպես դու ես նշել նրա հետ միասին նստելի թեյի սեղանի շուրջ: Ցավոք, մեր եկրների միջև առկա թշնամանքի հետևանքով դա հնարավոր չէ: Բայց ես սրտանց հավատում եմ, որ այդ օրը գալու է: Մեր տարածքային հակամարտությունը հենց խաղաղ ճանապարհով է լուծվելու, պատերազմին վերջ է դրվելու, և մեր ժողովուրդը հանգիստ կարողանալու է այցելել ձեր տարածքներ, դուք էլ՝ մեր տարածքներ: Ահա այդ ժամանակ ես քեզ հյուր կկանչեմ իմ տուն, կծանոթացնեմ մեր պատմությանը, ավանդույթներին ու մշակույթին: Ընդհանրապես, այն ամենն ինչին կծանոթանաս, քեզ այնքան էլ օտար չեն թվալու, քանի որ մենք Կովկասի ժողովուրդներ ենք, և մեր ազգային արժեքները նման են միմյանց:

Ինձ հարցրել էիր, թե ինչպես եմ պատկերացնում խաղաղությունը: Ըստ իս, խաղաղությունը բարեկամությունն է, եղբայրությունն է, երկու երկրների հարաբերությունների՝ բարձր ու հիմնալի մակարդակը: Ընկերս, իմ կարծիքով խաղաղությունը պետք է սկսվի

Ժողովուրդներից ու նրանց միջև հարաբերություններից: Այն պետք է սկսեն, շարունակեն ու պահպանեն մեզ պես երիտասարդները՝ երկու կողմից էլ: Եթե խաղաղության հասնելը դժվար է, ապա այն պահելը, դրան տեր կանգնելն ավելի դժվար է:

Ես քաղաքագիտություն եմ ուսումնասիրում և արդեն 3–րդ կուրսում եմ: Ապագայում հիմնական նպատակս է այս հակամարտությունը լուծել խաղաղ ճանապարհով և վերջ դնել կորուստներին, ցավին, երկու կողմից ցավ ապրող մայրերի հառաչանքներին: Հույս ունեմ՝ կհասնեմ այդ երազանքիս, որովհետև դա իմ գերագույն նպատակն է: Ես շատ ուրախ եմ, որ ծանոթացա քո մտքերին ու տպավորություններին: Հույս ունեմ, որ խաղաղության հասնելուց հետո քեզ հետ միասին կհպարտանանք միասին կատարած մեր այս քայլով: Մեկ անգամ ևս ցանկանում եմ երախտիքս հայտնել նամակիդ համար: Լա՛վ եղիր, ընկերս: Դժվար, սակայն պատվաբեր ուղում քեզ հաջողություն եմ մաղթում:

Մեր երկիր հյուր գալուդ օրվան անհամբերությամբ սպասող՝

Խաղաղասեր Նազրին

Մերի – Ֆիրա

Բարև՛, ինձ այդքան մոտ, բայց միևնույն ժամանակ այդքան հեռու ապրող, սիրելի՛ բարեկամ:

Ես Մերին եմ՝ Չինվորի քույր: Հուսով եմ՝ գիտես, թե ինչ է նշանակում լինել զինվորի քույր, եղբայր կամ բարեկամ: Ես չեմ ուզում գիշերը քնել այն վախով, որ առավոտյան կարող եմ վատ լուր լսել սահմանից: Ես չեմ ուզում ամեն անգամ եղբորիցս զանգ ստանալիս լսափողում կրակոցի ձայներ լսել, որի պատճառով ընդհատվում է մեր խոսակցությունը: Ահա այն գլխավոր պատճառը, որ ես գրում եմ քեզ այս նամակը: Եվ գրում եմ մեծ ուրախությամբ ու ոգևորությամբ, քանի որ գիտեմ, որ հարևան երկրում կա ինձ լսող, իմ մտքերը կիսող մարդ: Հնարավոր է՝ դու չհամաձայնես իմ որոշ մտքերի հետ, բայց հավատա՛ կարևորն այն է, որ մենք երկուսս համախմբվել ենք մեկ նպատակի համար. հասնել հակամարտության խաղաղ կարգավորմանը:

Ի՞նչ է խաղաղությունը: Խաղաղություն տերմինը յուրաքանչյուր ոք կարող է բացատրել յուրովի, բայց և կարծում եմ, որ գրեթե բոլորի մտքերը հանգեցնում են մի գաղափարի:

Մենք բոլորս էլ լավ գիտենք մեր պատմությունը: Մենք շատ բաներ կորցրել ենք, գուցե որոշ բաներ՝ ձեռք բերել, բայց այդ ձեռքբերումները արժեցել են մարդկային կյանքեր: Ես չեմ կարծում, որ աշխարհում կա մի որևէ նյութական բան, կոնֆլիկտ, շահ, որը թանկ արժի և վեր է դասվում մարդկային կյանքից:

Մենք մեղավոր չենք մեր նախնիների արարքների համար, բայց որպես նրանց սերունդներ՝ պատասխանատու ենք այդ արարքների համար: Գուցե և նրանք, ինչպես մենք, չեն ցանկացել պատերազմ, բայց եղել են հանգամանքներ, միգուցե մարդիկ, որոնք նրանց դրդել են պատերազմելու:

Այն, ինչ լինելու է կամ կարող է լինել ապագայում, մենք ենք դրա պատասխանատուն. մենք ենք որոշելու, թե ինչ է լինելու հետագայում: Ուրեմն՝ ինչու՞ չանել բարին, ինչու՞ չլինել բարի:

Մենք մեր նախնիներից ժառանգել ենք պատերազմ, բայց ես վստահ եմ, որ դու էլ չես ուզի, որ մենք մեր երեխաներին ժառանգություն տանք այդ դաժան պատերազմը: Եվ եթե փորձը ցույց է տվել, որ կարող ենք ապրել խաղաղությամբ, ինչու՞ չանել այդպես:

Խաղաղության հասնելու առաջին և կարևոր քայլը արդեն մենք արել ենք. մենք պատրաստ ենք լսել միմյանց, դա ամենակարևորներից մեկն է:

Երկրորդը՝ անցյալում թողնել անցյալը և ապրել ներկայով: Չնայել հետ, չփնտրել մեղավորներ: Ես վերևում նշել եմ, որ մենք մեղավոր չենք մեր նախնիների կատարած քայլերի համար, բայց եթե մենք հիմա էլ անենք այն, ինչ նրանք են արել առաջ, մենք նույնքան մեղավոր կլինենք: Մենք պետք է նայենք առաջ, լինենք լավատես և մշակենք նոր ծրագրեր, որ մեզ քայլ առ քայլ կտանեն խաղաղության:

Երրորդ կարևոր քայլն այն է, որ պետք է մաքրենք սահմանները: Եթե երկնքում չկան փակ սահմաններ աստղերի միջև, ապա ինչու՞ են մարդիկ սահմանները փակում երկրի վրա՞ պետությունների միջև: Բայց նախքան սահմանազծերը քարտեզի վրայից մաքրելը, մենք պետք է բացենք մեր հոգու և սրտի միջև եղած սահմանները, որպեսզի սերը, բարությունը, խաղաղությունը սփռվի աշխարհի վրա: Ուստի՝

արի՛ լինենք այն խաղաղության աղավնիները, որ բարություն կտարածեն ոչ միայն սահմաններից ներս, այլև՝ դուրս: Եվ հետո ոչ հեռու ապագայում, երբ ես կլինեմ հյուր գեղեցիկ Ադրբեջանում կամ դու՝ գեղեցիկ Հայաստանում, մենք կխոսենք երկար: Հպարտությամբ կհիշենք խաղաղության հասնելու համար արված մեր քայլերը: Եվ օրինակ կծառայենք նոր սերնդին և ինչու՞ չէ նաև՝ պատերազմող սերնդի ներկայացուցիչներին և կապացուցենք, որ խաղաղության կարող ենք հասնել առանց զենքի:

Լավագույն խաղաղասիրական մաղթանքներով՝

Քո ընկեր Մերի

* * *

Բարև՛, սիրելի՛ Մերի,

Ես Ֆիրան եմ, սա իմ անվան կրճատ ձևն է: Ոգևորությամբ սպասում էի նամակիդ և նույն ոգևորությամբ էլ կարդացել եմ այն: Ուրախ եմ, որ նույն զգացմունքներն ունենք: Այնքա՛ն ճիշտ արտահայտություններ ես օգտագործել, որ նամակդ ինձ վրա մեծ ազդեցություն է թողել: Անհավատալի զգացողություն ունեմ, քանի որ գիտեմ՝ կարդալու ես խոսքերս: Եղբորդ հետ կապված վախերդ ու անհանգստություններդ ես էլ եմ ապրում: Այնքան իրավացի ես, քանի որ իմ հայրն էլ է զինվորական, շուտով նաև եղբայրս է բանակ գորակոչվելու. լավ չէ, որ զինծառայությունը պարտադիր է: Ճիշտ է, սահմանամերձ գոտում չեմ ապրում, բայց այնտեղ տեղի ունեցող ամեն բան միշտ անհանգստացնում է ինձ, և սա առաջին դժվար քայլն է, որը ես անում եմ: Խաղաղության վերաբերյալ մեր մտքերը միմյանց շատ նման են, և դա շատ ուրախալի փաստ է ինձ համար: Ինչպես դու ես նշել. «Մենք մեղավոր չենք մեր նախնիների արարքների համար»:

Գուցե մենք մեզ հրամցված «իրականությանից» զատ ոչինչ չգիտենք: Ինչ էլ լինի, արդյունքում ամեն բան նորից մարդկային կյանքի գնով է լինում: Մինչ այժմ տեղի ունեցածները ոչ մի կողմին չի գոհացրել, սակայն համատեղ ապագայի համար մենք կարող ենք ինչ–որ բան անել և դա կլինի իրական հայրենասիրություն: Թեև ասում են, որ պատերազմ չկա և ամեն ինչ լավ է, սակայն դեռ մեր սիրելիները, հայրենակիցները զոհվում են: Հույս ունեմ, որ համապատասխան անձինք առանց պատերազմի, առանց կորուստների և զենքի համատեղ որոշման կհանգեն: Գիտեմ, թե որքան հարագատ ժողովուրդներ ենք եղել պատմության ընթացքում, սակայն պատերազմից տարիներ են անցել, և առաջընթաց չունենք: Իսկ մեր հայրենակիցները հանուն ինչ–որ բաների փոխվում են: Ես միայն դրա համար եմ ցավում: Գիտե՞ս, ՄԵՐԻ, իմ երագանքը ճանապարհորդ դառնալն ու աշխարով մեկ շրջելն է: Դեռևս իմ երկրում եմ շրջագայում, բայց կուզենայի մի օր էլ Հայաստան գալ: Երբեմն Google Earth–ով նայում եմ Ղարաբաղը. ես արդեն ուզում եմ ծնողներիս պատմածների ու հուշերի փոխարեն ինքս տեսնել այդ ամենը: Հույս ունեմ, որ մի օր ես և դու կհանդիպենք որպես հարևաններ: Եվ այդ ժամանակ այս ճանապարհին միավորվելու համար հպարտանալու ենք այս նամակով: Առայժմ ցտեսություն եմ ասում, որովհետև եթե մենք կանք, նշանակում է հույս ևս կա...

Քո խաղաղասեր ընկեր՝

Ֆիրա

Մարիանա – Նագիմ

Բարև՛, իմ ծանոթ և անծանոթ բարեկամ,

Ես Մարիանան եմ: Գրում եմ քեզ մի երկրից, որտեղ դու չես եղել, բայց մեծ հույս ունեմ, որ իմ այս նամակը կարդալիս կցանկանաս տեսնել ինձ ու իմ երկիրը, քանի որ ես ցանկանում եմ տեսնել քեզ և իմանալ, թե ինչպիսին է ինձ այդքան ծանոթ և անծանոթ բարեկամը:

Իմ այս նամակը, որն ուղղված է քեզ, հնարավորություն է տալիս կոտրել այն կարծրատիպը, թե երբեք հնարավոր չէ կապ հաստատել քո պետության քաղաքացու հետ, առավել ևս՝ խոսել խաղաղության մասին, որը մեր ժամանակների գերագույն խնդիրն է:

Գիտե՞ս, խաղաղությունն այն է, որ դեռ փոքր երեխան չգիտակցված, բայց իր երազանքների մեջ անպայման տեղ ունի դրա համար, և խաղաղություն է ցանկանում ողջ աշխարհին՝ չիմանալով, որ կան թշնամանալ, ատել հասկացությունները, քանզի դա խորթ է նրա մանկական, պարզ մտքին:

Արի՛ մենք, տես, չեմ ասում ես և դու, այլ մենք կերտենք մեր ապագան, մի կողմ թողնենք ատել և թշնամի բառերը և օգտագործենք բարեկամը, ընկերը, հարազատը:

Ես ունեմ իմ մտքերն ու կարծիքները խաղաղության վերաբերյալ, օրինակ՝ խաղաղությունն ինձ համար սահմանում չունի, որ սահմանենք և առաջ անցնենք: Այս հարցի շուրջ մտորելիս հասկացա, որ խաղաղությունը շատ տարբեր կերպ կարելի է ընկալել, և կարևորն այն է, որ բոլոր տեսակի խաղաղությունները փոխկապակցված են: Եթե երկիրդ խաղաղ է, խաղաղ ես դու, խաղաղ է հոգիդ և երկինքը:

Լավ է չէ՞, երբ ներսդ խաղաղ է, իսկ ինչքան լավ է, որ խաղաղ է երկիրդ: Ինձ համար խաղաղության գույներն էլ են տարբեր լինում, օրինակ՝ պատերազմն ունի իրեն բնորոշ գորշ գույները՝ մթություն, փոշու ամպ, արյուն, իսկ խաղաղություն ասելիս հասկանում եմ ճերմակ, կապույտ երկինք, պայծառ արև, ժպիտ: Հուսով եմ՝ կհամաձայնես ինձ հետ:

Գիտե՞ս, ինձ միշտ հետաքրքրել է՝ թե դու, քո ընկերները, հարազատները ինչպես եք մտածում և ինչ ճանապարհ եք տեսնում խաղաղության հասնելու համար: Ես առիթ չեմ ունեցել այցելել ձեր երկիրը, խոսել այդտեղի բնակիչների հետ, լսել նրանց կարծիքները: Բայց վստահ եմ՝ առողջ մտքի տեր մարդը, հասարակության անդամը, պետության քաղաքացին ցանկանում է իր երկիրը տեսնել խաղաղ և տեսնել երկու ժողովուրդ, որ ապրում են մեկ երկնքի տակ և հենց այդ մեկ երկնքով էլ համերաշխ լինել երկրի վրա:

Հիմա քեզ կպատմեմ մի պատմություն, որտեղ մեր ժողովուրդները հաշտ են եղել, և որ հաշտ լինելը մեր ներսում թաքնված է, ուղղակի հիմա շատ բայցեր կան մեր միջև, որ պիտի ջնջենք:

Տատիկս իր ծնողների հետ ապրել է Ադրբեջանի Շամխորի շրջանում 20 տարի, այնուհետև ամուսնացել է և եկել Հայաստան: Իսկ ծնողները 1992 թ. շարժման ժամանակ տեղափոխվել են: Տատիկս պատմում է, որ այդ տարածքում ապրել են նաև իր պապու պապերը, և չեն կասկածել, թե այդ տարածքը կարող են լքել: Մեր ժողովուրդներն այնքան հաշտ են ապրել, որ գիշերները տան դուռը չէին փակում, քանի որ վստահություն կար նրանց միջև: Տատիկիս հայրիկի ընկերների մեծ մասը ադրբեջանցիներ են եղել և մի ընկերը, որի անունը Մահար էր, այնքան հարազատ էր դարձել, որ նրան անվանում էին Մահար դայի:

Գիտե՞ս, տատիկիս ցանկությունն է, որ տեսնի իր հայրական տունը այսքան տարի անց, իսկ եթե չհասցնի, ապա դա պատգամել է իր թոռնիկներին:

Մտածում եմ, հանգամանքները ուժեղ գտնվեցին և բորբոքեցին թշնամական խարույկը, որը թեժացնում է պատերազմ տանող ուղիները, բայց հիմա հերթը մերն է՝ ինձ նմանների և քեզ նմանների հերթը. մենք այդ հանգամանքներից ավելի ուժեղ պետք է լինենք: Պատկերացրո՛ւ՝ որքան հրաշալի կլինի, որ այցելես մեր երկիր, ես քեզ ցույց կտամ քո փնտրած տարածքը, իսկ դու՝ իմ տատիկի բնակավայրը: Եվ միասին կհիշենք մեր այս նամակները, ու կասենք՝ ինչքան բան է փոխվել: Եվ մեր նամակները կարդալիս մի կուշտ կծիծաղենք, թեկուզ դա լինի այս պահից մի տասը կամ քսան տարի հետո: Եվ մենք մեր խաղաղասիրական ոգով կողողենք մարդկանց, նրանց հոգու, ցավի մութ անկյունները կլուսավորենք մեր լավատեսությամբ, առողջ դատողություններով և կլինենք լավագույն օրինակը:

Նաև ասեմ, որ սովորում եմ Երևանի պետական համալսարանի Հայ բանասիրության ֆակուլտետում և իմ մասնագիտությունից ելնելով ասեմ, որ հայերենում խաղաղություն բառը պարզ ածանցավոր է, բայց իր մեջ ամփոփում է վեհ գաղափարներ, մարդուն հասցնում կատարելության, կատարսիսի՝ մաքրագործման:

Ես չգիտեմ իմ նամակը կարդալիս՝ ինչ կզգաս, բայց հուսով եմ կարտահայտես դրանք ի պատասխան: Կներես, որ այսքան երկար գրեցի, ուղղակի չկարողացա կարճ գրել: Իմ նամակը փոքրիկ կոչ է, որ գալիս է մարդասիրությունից դրդված:

Սիրով՝

Մարիանա

Հ.Գ. Փոքր են քայլերս, բայց հստակ...

Բարև՝ սիրելի՛ ընկեր Մարիանա,

Ես Նազիմն եմ, խաղաղության վերաբերյալ քո մտքերը կարդալիս շատ գեղեցիկ զգացողություններ ունեցա: Միանում եմ խաղաղության մասին քո մտքերին և ուզում եմ քեզ կարճ պատմել խաղաղության վերաբերյալ իմ պատկերացումների մասին: Ես 20 տարեկան, շրջագայել սիրող մի երիտասարդ եմ: Ինձ համար խաղաղ աշխարհն այն է, որտեղ կարող եմ այցելել ցանկացած երկիր: Ցավոք, այսօրվա իրավիճակում ո՛չ ես կարող եմ այցելել քո երկիրը, ո՛չ էլ դու կարող ես այցելել իմ երկիրը:

Երբ կարդում էի քո տատիկի՝ Շամքիրում և դրանից հետո ապրած կյանքի պատմության մասին, մեկ անգամ ևս համոզվեցի, թե որքան նման են մեր կյանքերն ու ճակատագրերը:

Պապիկս և նրա ընտանիքը 1965 թ. Ճամբարակից (Կրասնոսելսկ) տեղափոխվել են Բաքու: Երբ ես փոքր էի, նա ինձ հաճախ էր պատմում իր հայաստանցի դասընկերների, ծառայակից ընկերների մասին: Պատմում էր միասին խաղացած խաղերի, ճաշակած ուտելիքների մասին: Թեև հայրս ծնվել է Ղուբադուի շրջանում, 1992 թ. որպես ներքին տեղահանության ենթարկված անձ՝ ստիպված էր հաստատվել Սումգայիթում: Անգամ այս նամակը գրելիս նա պատմում էր, թե ինչպես էին Հազարի գետի ափին հայաստանցի ընկերների հետ խորոված պատրաստում: Սա ինձ համար ոգևորող պատճառ է, որպեսզի հակամարտությունը շուտ կարգավորվի՝ խաղաղ ճանապարհով:

Ես էլ կցանկանայի հակիրճ ներկայացնել ինձ: Ուսանող եմ. ապագա միջազգայնագետ: Այս գործընթացը գուցե 50 տարի հետո լինի, սակայն եթե երկու ժողովրդի միջև դիվանագիտական

հարաբերություններ հաստատվեն, ես կլինեմ այն անձանցից մեկը,
որը սիրով կաշխատի ապագա դեսպանատանը:

Գուցե մտքերս չկարողացա արտահայտել երկար և հարուստ
նախադասություններով, սակայն ուզում եմ՝ իմանաս, որ ես էլ
խաղաղություն եմ ուզում նույնքան, որքան դու:

Մնաս խաղաղությամբ՝

Նազիմ

Գոհար Հ. – Անանուն

Բարև՛, բարեկա՛մս,

Անունս Գոհար է։ Ես 18 տարեկան եմ, ապրում եմ Հայաստանում։
Քեզ հպարտությամբ ձեռք եմ մեկնում. ուզում եմ խոսել
խաղաղության վերահաստատման մասին։

Մենք երկուսս էլ ապրում ենք բարդ իրավիճակում, երբ ամեն օր լսում
ենք սահմանի ցավալի դեպքերի մասին։ Իհարկե, ոչ մեկս էլ դա չենք
ցանկանում, բոլորս էլ մարդ ենք և ուզում ենք ապրել խաղաղ երկնքի
տակ։ Մենք ուզում ենք հասնել խաղաղության, իսկ որո՞նք են դեպի
խաղաղություն տանող ճանապարհները։ Մենք չենք կարող անվրդով
ու անմասն մնալ այդ իրադարձություններից, երբ գիտենք, որ մեր
տարիքի երիտասարդներն են փորձում պահել այդ խաղաղությունը։
Բայց, ցավոք, դա բավարար չէ։ Խաղաղությունը, իհարկե, պետք է լինի
երկխոսությամբ։ Ես համոզված եմ՝ ինչպես ես, այնպես էլ դու չես
ցանկանում պատերազմ, սիրելի՛ ընկեր։

Իմ խաղաղասե՛ր ընկեր, ե՛կ խաղաղություն սփռենք ողջ աշխարհում
և խաղաղության յոթներանգ ծիածան կապենք մեր երկրների
երկնակամարում։ Գիտե՞ս, ես նույնիսկ պատկերացրել եմ՝ ինչ կլինի
խաղաղության հաստատումից հետո.

Անամայ երկինք,

Խիհնդ ու ուրախություն,

Չորս աչքեր,

Խաղաղ սիրտ ու ուրախ մանկություն,

*Որդուն տազնապով չսպասող մայր և անխռով քուն,
Խաղաղ սահմաններ, զինվոր, որի սրտում տազնապ չկա,
Եվ վերջապես՝ արարում ու բարգավաճում:*

Մենք՝ ես ու դու, գիտակցում ենք պատերազմից բխող արհավիրքները, այդպես չէ՞. խեղված ճակատագրեր, կորսված կյանքեր, մի՞թե սա է մեզ հարկավոր...

Ուրեմն, սիրելի՛ս, ե՛կ մի պահ շեղվենք, մի կո՛ղմ թողնենք ամեն բան, դու՛րս գանք այն օդակի միջից, որն արդեն քանի տարի է՝ մեզ ամուրի իր մեջ է պահում: Ե՛կ ձեռք ձեռքի տանք, կոտրենք մեր մեջ այն կարծրատիպը, որ անհնար կլինի շփվել սովորական մարդկանց պես: Ե՛կ ընկերներ դառնանք: Դառնանք այն շարժիչ ուժը, որը կփոխի մեզ ու մեր երկրները: Սիրելի՛ս, մենք ենք մեր վաղվա օրն ու ապագան: Արի՛ ապրենք կողք-կողքի ու սիրով: Արի՛ քայլ անենք, որ այն շարժառիթ դառնա, այլ ոչ թե շարժառիթը երևան գա, և այդ քայլը հետո արվի: Հասկացի՛ր, բարեկա՛մս, լավագույն ստեղծագործությունը անկախ ու հանգիստ ապրելն է երկրի վրա:

Արի՛ միշտ հիշենք, որ սխալը սխալ է այնքան ժամանակ, քանի դեռ այն չենք ուղղել: Արի՛ փորձենք սովորել մեր սխալներից: Չիջենք միմյանց, որ երջանիկ լինենք: Սիրենք միմյանց, որովհետև չկա աշխարհում ավելի գեղեցիկ զգացմունք, քան մարդկային սերը: Ես սիրում եմ իմ երկիրը, ինչպես դու քո հայրենիքն ես սիրում: Ես ուզում եմ քեզ տեսնել այստեղ: Նորի՛ց կարդա անունս. ես Գոհարն եմ, արի՛ ու գտիր ինձ:

Քո հայաստանցի ընկեր կամ մտերիմ ընկեր՝ Գոհար, ինչպես որ կցանկանաս...

Բարև՛, սիրելի՛ Գոհար,

Ուրախացա, որ ինձ արժանացրել ես «ընկեր» պատվավոր կոչմանը: Կարդալով ձեր նամակը՝ հասկացա, որ նույն մտածելակերպն ունենք, ու մեր ցանկությունը նույնն է՝ խաղաղություն: Դուք արդեն նշել եք, որ խաղաղության հաստատումից հետո մենք կարող ենք հասնել խաղաղ երկնքի, ուրախության, երջանկության ու բարգավաճման: Աղոթեջանն ու Հայաստանը հարևան երկրներ են: Նման դժվար քաղաքական իրավիճակում գտնվող ժողովուրդը գուրկ է մի շարք «արտոնություններից»: Մենք չենք կարողանում շրջագայել: Հայաստանն ու Աղոթեջանը շատ գեղեցիկ վայրեր ունեն, որոնք տեսնել է պետք: Մեզինից ոմանք չեն կարողանում տեսնել անգամ իրենց ծննդավայրերը:

Մենք գրկվում ենք նաև ընկերներից: Այժմ որոշ հանգամանքների բերումով թշնամու աչքով միմյանց նայող մարդիկ մի ժամանակ ընկերներ են եղել և ապագայում կարող են կրկին ընկերներ լինել: Մինչ մենք կկարողանանք միմյանց վստահել, կանցնեն տարիներ: Ես մի փոքր շրջանից եմ, որտեղ Խորհրդային միության շրջանում հայեր էլ են ապրել: Բնակչությունը խաղաղ է ապրել, սակայն 90–ականների դեպքերից հետո ատելություն ի հայտ եկավ: Հայերը լքում էին աղոթեջանական հողերը, թողնում ու լքում էին այն տները, որտեղ տարիներ շարունակ ապրել էին, սակայն ոչ բոլորը, ոմանք դրա հետ չհամակերպվեցին, փոխեցին իրենց անուններն ու մնացին իրենց հարազատ հողում:

Մայրիկիս դպրոցական նկարները նայելիս մի քանի նկար գտա, որտեղ երեխաների դեմքերը պատռված էին: Հետո իմացա, որ մայրիկիս դասարանում հայ երեխաներ են սովորել և ժամանակին որպես ընկեր ընդունած երեխաներին փորձել է հանել իր կյանքից ու հուշերից: Դա

տեղի է ունեցել 1989–1990–ականների դեպքերի պատճառով, սակայն փոխվեց դեռահաս պատանու միտքը, ճանաչած մարդկանց մասին կարծիքը, այլևս նրանց նկատմամբ վստահություն չկար:

Քանի որ պատերազմական իրավիճակում ենք, կորցնում ենք նաև գիտելիքների առումով: Փորձի փոխանակումը ամենալավ ճանապարհն է, սակայն աշխարհագրորեն ու էթնիկակապես մեզ մոտ կանգնած երկրի հետ չենք կարողանում կիսել մեր գիտելիքները:

Չենքի և սահմանների պաշտպանության վրա շատ գումար ենք ծախսում: Եթե այդ միջոցները ՉԵՆՔԻ վրա չծախսենք, դժվար չէ պատկերացնել, թե ինչպես կարող են փոխվել բժշկությունը, կրթությունը և այլ ոլորտներ:

Ո՞ր ճանապարհներն են տանում դեպի խաղաղություն: Այս հարցը կար ձեր նամակում, սակայն դրա պատասխանը գտնելը դժվար է: Կարծում եմ՝ գլխավորը բնակչությունն է: Առաջին ճանապարհը մենք կառուցեցինք, և վստահ եմ, որ ձեզ ու ինձ պես մարդիկ քիչ չեն: Դուք նշում եք կարծրատիպերի մասին: Ցավոք, դրանք կոտրելը շատ դժվար է: Ընկերոջս հայրը Քելբաջարը լքած վերջին մարդկանցից է: Նրա քույրերն ասել են, որ չեն քելու հայրենի հողերն ու բարձրացել են սարերը. նրանց մասին դեռևս ոչ մի տեղեկություն չկա: Այդ ընտանիքն ինչպե՞ս կոտրի իր կարծրատիպերը, ինչպե՞ս հավատա խաղաղությանը: Քելբաջարը քելուց հետո իրենց տներում 20 տարի ապրող մարդուն (հային) ինչպե՞ս վերաբերվի ընկերաբար: Այդ մարդիկ դեռևս պահում եմ Քելբաջարի իրենց տան բանալիները՝ հույսով, որ մի օր կվերադառնան իրենց տները: Այդ մարդկանց համար խաղաղությանը հավատալը, նրանց խաղաղություն քարոզելը շատ դժվար է:

Վստահ եմ, որ նմանատիպ պատմություններ ձեզ մոտ էլ շատ կան, սիրելի՛ ընկեր: Կարծրատիպերը ոչնչացնելը, միմյանց համակերպվելն

ու վստահելը մեր առջև դրված ամենաբարդ գործն է: Դա ժամանակատար է լինելու, և վստահ եմ՝ մենք կկարողանանք պատվով կատարել այն: Հաջորդ սերունդը ստիպված չի լինելու իր մտքերն արտահայտել նամակների միջոցով, այլ ամեն բան կարողանալու են ասել անձամբ:

Խաղաղությունը խուքի, մոքի, շարժման ազատությունն է:

Խաղաղությունը հաշտություն ու հանդարտություն է:

Խաղաղությունն ուրախություն է:

Սոֆյա – Լաման

Ողջուն՛ն, իմ սիրելի՛ հարևան,

Ես Սոֆյան եմ՝ մի երիտասարդ ուսանող, որն արդարության կողմնակից է։ Ես ինքս լավատես մարդ եմ։ Լավատեսորեն եմ մոտենում կյանքին և գրեթե բոլոր իրավիճակներին։

Գիտե՞ս, սկզբում մտածում էի՝ շատ բարդ կստացվի քեզ նամակ գրել։ Մտածում էի՝ ներսումս կխառնվի ամեն բան, հետ կգնամ, տարիների պատմությունները կհիշեմ, ինչ–որ տազնապ կլինի։ Մտածում էի ճիշտ բառեր գտնեմ, որ հանգիստ մտքով գրելս հենց քեզ հասնի, որ դու ընթերցես նամակս՝ ամենակարևորը զգալով խաղաղության շունչը։ Բայց հասկացա, որ հիմա գրելիս չկա ոչ մի լարվածություն կամ ցավ, միայն ու միայն խաղաղություն զգալով՝ թղթին եմ հանձնում մտքերս։ Նույնիսկ նոր գրիչ եմ գնել, որ ավելի հաճույքով գրեմ։ Կցանկանայի՛ դու էլ կիսվելիք քո զգացողություններով ու անձնային հատկանիշներով։

Առաջին հիշողություններս հորս հետ եմ կապում, որը պատմել է, որ անհաշտություններ ենք ունեցել, որ փակ սահմաններ ունենք, ու չենք կարող ազատ շփվել, ելումուտ անել։ Պատմել է Երասխում մասնակցած կռիվների մասին, բայց երբեք ատելություն չի սերմանել կամ վատ տրամադրվածություն չի ունեցել, այլ՝ հակառակը։ Ասում էր, որ ձեզ ատելով չէ, որ գնացել է կռվի՝ դեպի սահման։ Պատերազմ չեն գնում ատելով, այլ պատերազմը ինքնավերկության ձև է, որը հրահրում են իշխանությունները։

Ինչպես ինձ շրջապատող շատ մարդիկ, այնպես էլ ընտանիքիս անդամները պատմում են, որ ապրել են նույն գյուղում՝ կողք-կողքի, նույն դպրոցն են գնացել, ունեցել են լավ ընկերներ, լավ հարաբերություններ:

Երևի ԶԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆ է այն երրորդ անձը, որը խանգարում է բացել սահմանն ու երկու երկրների միջև հաշտություն հաստատել:

Ես զգում եմ, որ մենք մեծ առաքելություն ունենք այս կյանքում: Մենք պետք է մի գաղափարի շուրջ միավորվենք ու կազմենք խաղաղության մեր սիմվոլը, աշխարհին ապացուցենք, որ անհնարին ոչինչ չկա: Հարկավոր է միայն ցանկություն, կամք ու միմյանց լսելու ունակություն:

Հուսով եմ, որ դու էլ չես ցանկանա, որ այս իրավիճակը շարունակվի, ու օրինակ՝ մոտ 20 տարի անց հեռուստացույցի առջև նստած՝ լսես սահմանի լարված իրավիճակի մասին: Եվ անընդհատ շարունակվող այս հարցի շուրջ հենց մենք պետք է լինենք նախաձեռնողները որևէ բան փոխելու մեր կյանքում, ազդելու քաղաքական որոշումների կայացման վրա:

Ես հավատում եմ, որ մեր այս փոքր քայլերով՝ նամակներ գրելով, որոշակիորեն հնարավոր է հասնել խաղաղության հաստատմանը:

Երևի թե այսքանը: Ամենայն անկեղծությամբ եմ գրել նամակս, ենթատեքստեր էլ չկան: Միրով և անհամբերությամբ կսպասեմ քո նամակին:

Շնորհակալություն լսելու համար:

Հարգանքներով՝

Սոֆյա

Բարև՝ սիրելի՛ հարևան Սոֆյա,

Նախ շնորհակալություն եմ հայտնում նամակիդ համար: Անունս
Լաման է: Ձեզ գրում եմ Բաքվից: Ես լրագրություն եմ
ուսումնասիրում: Ձեզ և ձեզ պես խաղաղության, արդարության
կողմնակից մյուս երիտասարդների նամակներն ընթերցեցի մեծ
հաճությամբ: Որոշ առանձնահատկություններ ունես, որոնք գրեթե
համընկում են, իսկ նամակում նշածդ մտքերի հետ համաձայն եմ:
Ուրախության և խաղաղության զգացողություններ ունեցա այն
հանգամանքից, թե ինչպես եք այսպիսի ոգևորությամբ լեցուն նամակ
գրում անձանոթ մեկին, որին գուցե երբեք չեք էլ հանդիպելու:

Ինչպես դուք եք նշել, այս կյանքում խաղաղության, անդորրի,
հանգստության, մշակութային բարգավաճման համար մեր առջև կա
մեկ նպատակ: Պետք է համախմբվել մեկ գաղափարի շուրջ ու հասնել
խաղաղության: Ցանկացած խաղաղասեր ժողովրդի, բոլոր
մարդկանց, հատկապես երեխաների իղձն է, որ աշխարհում
հաստատվի խաղաղություն, անդորր, արդարություն և
անվտանգություն:

Արդարամիտ հասարակությունը ձգտում է մարդկության համար
հավիտենական խաղաղության, և այս գաղափարը մարդու միտքն
անհանգստացնող, նրան միշտ մտահոգող ամենահիմնական
խնդիրներից է: Խաղաղություն նշանակում է կյանք, առողջ սերունդ:
Ազատության, հավասարության ու արդարության հետ մեկտեղ
խաղաղությունն այն գաղափարներից մեկն է, որի մասին ամենաազատ
է երագում հասարակությունն ու ընդհանրապես մարդկությունը: Այս
ամենը միասին վերցրած՝ նշանակում է առանձին երկրներում,

աշխարհում շարունակական բարգավաճում ու փոխադարձ
համագործակցություն:

Ես պատերազմ չեմ ուզում և գիտեմ, թե ինձ պես քանի-քանի
ադրբեջանցի ու հայ երիտասարդ պատերազմ չեն ոզում. մենք
ցանկանում ենք գտնել ընդհանուր դիրքորոշում ու կրկին ապրել
համատեղ: Ես, որպես Ադրբեջանի քաղաքացի, ցանկանում եմ այցելել
Հայաստան ու զբոսնել այնտեղ, ինչպես դա անում եմ Վրաստանում:
Ես ցանկանում եմ, որ Կովկասը լինի մի վայր, որտեղ երկու երկրների
քաղաքացիները կապրեն հավասար միջավայրում:

Անկեղծ սրտով՝

Լաման

Սուսաննա – Խաղաղության ջատագով

Ողջուն, հարգելի՛ս...

Ես Սուսաննան եմ՝ 16 տարեկան, հարևան Հայաստանից: Նամակս գրելիս մի պահ կարկամեցի, հուզմունքս խեղդում էր կոկորդոս, ցավը՝ սրտիս, վիշտը՝ հոգուս մեջ, բայց գիտակցությունս՝ սթափ:

Գիտեմ, որ դու էլ ինձ պես երիտասարդ ես, ով նպատակներ ունի և չի ցանկանում օգտագործել և լսել «թշնամի» բառը: Տարիներ շարունակ մեր ազգերը ապրել են համերաշխ, որպես հարևաններ: Տատիկս պատմում է, որ Իջևանի շուկայում մեծամասամբ աղբբեջանցիներն էին ապրանք վաճառում, և մենք լավ հարևաններ էինք, ձեր լեզվով ասած՝ յուրաքանչյուր հայ ընտանիք ուներ իր դոստը՝ բարեկամը:

Պատերազմ բառը լսելիս մարմնովս դող է անցնում: Ես չեմ փորձում գտնել մեղավորներ և պարզել, թե մեզնից ով սկսեց այն: Երկու կողմերն էլ ունեցան անդառնալի կորուստներ, չէ՞ որ պատերազմը փշրում է մարդկանց անկատար երազանքները, ամայացնում է երկրներ, որբացնում երեխաների, որդուն խլում է մորից, սիրող մարդկանց բաժանում է իրարից, և որ ամենավատն է՝ թշնամություն ու ատելություն սերմանում անմեղ մարդկանց հոգում: Պատերազմը խլում է մեզնից ամեն ինչ:

Պետությունը պետք է խուսափի պատերազմից այնպես, ինչպես նավավարը խուսափում է նավաբեկությունից: Բայց երկուսիս դեպքում էլ պետությունները խթանում են թշնամությունն ու պատերազմը: Մորը, որը թաղում է իր որդուն, ում սիրտը կտոր–կտոր

է լինում ցավից, տառապանքից, ում հոգեկան աշխարհում փոթորիկ է, պետք չեն պատվոգրեր կամ հերոսի կոչում, նրան միայն պետք է վերստին տեսնել, գրկել որդուն, ապրել ու շնչել նրանով:

Ես և դու մեր ազգերի ապագան ենք, մենք մեր սերունդներին պետք է հավաստիացնենք, որ պատերազմը մեզ ոչինչ չի տա: Պետք է թույլ չտալ, որ մեր ժողովուրդները նորից ունենան զոհեր: Մեր երեխաները պետք է ապրեն խաղաղ ու ապահով երկրում, որտեղ տիրում է սեր, համերաշխություն և պայծառ ապագա: Զսանմեկերորդ դարը պետք է լինի խաղաղության և համերաշխության դար:

Ես ցանկանում եմ, որ մեր երկրներն ապրեն բաց սահմաններով, որ մեզնից յուրաքանչյուրը կարողանա այցելել իր բարեկամի գերեզմանը, չէ՞ որ երկու կողմն էլ տարբեր տարածքներում թողել են իրենց հարազատների գերեզմանները:

Ապրիլյան պատերազմը մեզնից խլեց բազմաթիվ երիտասարդներ, անկատար մնացին բազմաթիվ երագանքներ, նպատակներ. դրանք հոդս ցնդեցին: Ես ուզում եմ հանգիստ խղճով գլուխս դնել բարձին, ես ուզում եմ, որ մեր ազգերը ապրեն առանց ատելության: Ե՛կ միասին հենց այսօրվանից մեր ուժերի ամբողջ լարումով մեր շրջապատում, ընկերական միջավայրում աշխատենք տարածել այն գաղափարը, որ պետք չէ պատերազմել, որ քսանմեկերորդ դարը քաղաքակրթության դարաշրջան է, որ մենք այլևս չենք կարող տառապել, սգալ, արտասվել:

Թող Աստված մեզ և ձեզ սթափ դատելու միտք, խաղաղություն և սեր, համերաշխություն և հարգանք տա:

Երիտասարդությունը հզոր ուժ է, և ես համոզված եմ, որ հենց մենք՝ երիտասարդներս, կարող ենք թերթել «Պատերազմ» կոչվող գրքի վերջին էջը և գրել մի նոր գիրք՝ «Խաղաղություն» վերնագրով:

Հարգանքներով՝

Խաղաղության կողմնակից Սուսաննա

* * *

Բարև՝,

Ես 20 տարեկան եմ: Շնորհակալ եմ քեզ՝ զգացմունքներդ այդքան գեղեցիկ ներկայացնելու, ինչպես նաև հարցի խաղաղ կարգավորման կողմնակից լինելու համար: Ասածդ մտքերի հետ համաձայն եմ:

Քո ծնողների պես իմ ծնողներն էլ են ինձ բացատրել այն ժամանակվա իրավիճակը, պատմել՝ երկու ժողովրդի բարեկամական հարաբերությունների մասին: Մայրիկս մանկության տարիներին հայ ընկերներ է ունեցել, տատիկս ու պապիկս հայ ընկերներ, ծանոթներ են ունեցել, և սա ցույց է տալիս, որ երկու ժողովուրդը լավ հարաբերություններ են ունեցել և չեն ցանկացել, որ պատերազմ լինի:

Սակայն իրավիճակի թելադրանքով նման ողբերգական դեպքեր են տեղի ունեցել, որն էլ շատ լուրջ ազդեցություն է ունեցել ժողովուրդների հարաբերությունների վրա: Մի ժամանակ լավ հարաբերություններ ունեցող ժողովուրդներն այժմ թշնամական հարաբերություններ ունեն:

Ոչ մի մարդ չի ցանկանա, որ պատերազմ լինի. ես նույնպես չեմ ցանկանում: Իմ հարազատները, նույնպես, պատերազմի ժամանակ գոհվել են, վիրավորվել, և դա ինձ վրա շատ ծանր ազդեցություն է գործել: Ապրիլյան կռիվները ցույց տվեցին, որ պատերազմն ընդհանրապես լավ ելք չէ: Մեծ թվով մարդիկ են գոհվել և այդ մարդկանց ընտանիքները վատ իրավիճակում են հայտնվել:

Շատ կուզեի, որ տեղական հայկական ուժերի կողմից օկուպացված տարածքներում վերջ դրվի օկուպացիոն ռեժիմին, մարդիկ կրկին հավասար պայմաններում ապրեն, ես էլ գնամ այդ տարածքները տեսնելու:

Պապիկս ծնվել է Լաչինի շրջանում և հաճախ է այնտեղի գեղեցկության մասին պատմում ինձ: Դա ավելի է ինձ ոգևորում, որպեսզի գնամ ու տեսնեմ այդ տարածքները: Շատ կուզեի, որ ծնողներս այցելեն իրենց հարազատների գերեզմանները, տեսնեն իրենց հայրենիքը: Սա ինձ նման յուրաքանչյուր ադրբեջանցու իղձն է:

Անկախ նրանից, թե ինչպիսին է մեր այսօրը, մեր վաղվա օրը պետք է խաղաղ լինի: Անցյալի եղելությունների համար մենք՝ երիտասարդ սերունդս, չպետք է զոհ դառնանք: Ես շատ կցանկանայի օգնել իմ ժողովրդին, պետությանը, սակայն ժողովրդի հանդեպ ունեցած պարտքը չպետք է վճարել պատերազմով: Մեզնից՝ երիտասարդներիցս է կախված ապագան: Եթե մենք մեր ուժերը կենտրոնացնենք ոչ թե պատերազմելու, այլ խաղաղության, կրթության, բարգավաճման վրա, ապա ավելի օգտակար քաղաքացիներ կլինենք: Մենք պետք է անենք ամեն բան, որպեսզի այս հարցը կարգավորվի խաղաղ ճանապարհով:

Հարգանքով՝

Խաղաղության ջատագով

Մեզի – Անանուն

Բարև,

Ես՝ Մեզին եմ՝ Հայաստանի քո ընկերը: Գիտե՛ս՝ ինչու եմ քեզ համարում ընկեր, քանի որ գիտակցում եմ, որ ո՛չ դու, ո՛չ էլ ես մեղավոր չենք, որ հիմա մեր պետությունները թշնամացած են միմյանց դեմ: Նախ քեզ ուզում եմ պատմել իմ մասին: Ես ապրում եմ Հայաստանում, Արմավիրի մարզի Սարդարապատ գյուղում: Ուսանող եմ, սովորում եմ Երևանի Կոմիտասի անվան Պետ. Կոնսերվատորիայում, մասնագիտությամբ դասական երգչուհի եմ, այս տարի որակավորում ստացա որպես օպերային երգչուհի: Շատ–շատ եմ սիրում երգել, ու երազանքներիցս մեկն աշխարհահռչակ օպերային երգչուհի դառնալն է: Ի դեպ, ճանաչում եմ աղբյուրների մի տեղորի, շատ հայտնի է, անունը՝ Յուսիֆ Էյվազով, շատ լավ է երգում, ամուսնացած է աշխարհահռչակ օպերային երգչուհի Աննա Նետրեկոյի հետ, ինստագրամով հետևում եմ նրանց, ու իմ ընկերները շատ հանգիստ են վերաբերվում այդ փաստին: Գիտե՛ս, շատ եմ ուզում նաև լինել ձեր՝ Բաքվի օպերային թատրոնում. նկարներով տեսել եմ, շատ գեղեցիկ թատրոն ունեք: Կուգեմ իմանալ՝ դու ինչ նախասիրություններ ունես, որտեղ ես սովորում, ինչ մասնագիտություն ունես:

Եվ այսպես, անցնեմ բուն թեմային. ես շատ եմ եղել Հայաստանի և Ղարաբաղի սահմանամերձ գյուղերում, խոսել եմ տեղի բնակիչների հետ ու նրանց հարց եմ ուղղել. ի՞նչ կուզեիք, պատասխանը հետևյալն էր՝ խաղաղություն, որ երբեք չլսեն կրակոցներ, հանգիստ իրենց տներից դուրս գան ու բակում շրջեն՝ չվախենալով, որ մի գեղեցիկ օր աղբյուրների ինչ–որ զինվորի մեկ փամփուշտով կարող է ընդհատվել

իրենց կյանքը, որ իրենց որդուն բանակ ճանապարհելիս արցունքներով չճանապարհեն, այլ՝ ուրախությամբ, որ գիշերները խաղաղ քնեն, որ իրենց հոգում և մտքում բույն չղնի սարսափը:

Ձեր և մեր մայրերը ուզում են, որ իրենց զավակները, մեկնելով բանակ, անվնաս վերադառնան հայրենի տուն: Ես վստահ եմ, որ քո հայրենակիցները, որոնք ապրում են սահմանամերձ գյուղերում, նույնն են ուզում՝ խաղաղություն: Մենք պատերազմ չենք ուզում, մենք խաղաղ ժողովուրդ ենք: Գիտեմ՝ կորուստները մեծ են. և՛ ես, և՛ դու ունենք սահմանում զոհված ընկերներ, եղբայրներ, և հենց կորստի ցավից չենք կարողանում իրար ներել: Եթե շարունակենք այսպես, հնարավոր է վերսկսվի նոր պատերազմ, ու կունենանք հազարավոր զոհեր, և կորուստն ավելի մեծ կլինի:

Ես հասկանում եմ, որ անհնար է ուժով խաղաղություն պահպանել: Խաղաղությունը հաստատվում է փոխըմբռնման շնորհիվ, ու քանի դեռ խաղաղություն չենք հաստատել մեր իսկ ներսում, ապա չենք կարող խաղաղություն գտնել արտաքին աշխարհում: Եթե դու իմ նամակը կարդում ես, ուրեմն՝ մեկ քայլ առաջ ես գնացել ու ուզում ես նույնը, ինչ՝ ես:

Ծնողներս միշտ պատմում են, թե ինչպես ենք ժամանակին եղել բարեկամներ, իրար տուն հյուր ենք գնացել, հաց կիսել, մեր և ձեր երեխաները՝ իրար հետ խաղացել: Եթե ժամանակին լավ բարեկամներ ենք եղել, ուրեմն՝ հիմա էլ կարող ենք լինել: Ես հրաժարվում եմ ընդունել այն տեսակետը, որ մարդկությունը այնքան սերտորեն է կապված պատերազմի անաստղ կեսգիշերին, որ խաղաղության պայծառ արշալույսը երբեք չի կարող իրականություն դառնալ: Ես հավատում եմ, որ անգլեն ճշմարտությունն ու սերն են որոշիչ դեր խաղալու:

Խաղաղությունը ժպիտից է սկսվում. արի՛ ժպտանք ու ասենք՝ ներել ենք:

Անհամբերությամբ սպասում եմ նամակիդ:

Սիրով՝

Քո ընկեր

* * *

Ողջուն,

Համալսարանն ավարտել եմ անցյալ տարի: Մասնագիտությամբ սոցիալ–հոգեբան եմ: Ինձ հարցրել էիր հետաքրքրություններիս մասին. սիրում եմ գրքեր կարդալ, ֆիլմեր դիտել ու մասնագիտությանս առնչվող ուսումնասիրություններ կատարել:

Կարդացի նամակդ: Քո նախադասություններից մեկում ընդգծել էիր, որ եթե կարդում ես նամակս, ուրեմն դու էլ ես մեկ քայլ դեպի առաջ արել և ուզում ես այն, ինչ ես եմ ուզում: Իրականում, այս նախագծին միանալն արդեն նշանակում է, որ այդ քայլերից մեկը կատարել եմ:

Ելնելով իմ մասնագիտությունից՝ ես ամբողջ մանրամասնությամբ հասկանում եմ պատերազմի հոգեբանական ազդեցությունը, դրանից առաջ եկած բարդությունները: Ցավ, արցունքներ, դառնություն, մահ, բաժանում, վախ. ահա սա է Պատերազմը:

Գիտեմ՝ ո՛չ դու, ո՛չ էլ ես մեղավոր չենք, որ մեր երկրները թշնամիներ են: Որպես երկու երկիր՝ շատ կորուստներ ու զոհեր ենք տվել: Ինչպես դուք չեք ուզում, որ մի գեղեցիկ օր ադրբեջանցի զինվորը կրակի հայ զինվորին, նույն կերպ մենք չեք ուզում, որ հայ զինվորը սպանի

երիտասարդ աղբրեջանցի զինվորին: Որքան հարազատներ, ընկերներ ունենք, որոնք ծառայում են առաջնագծում և ամեն օր նրանց ընտանիքները անհանգստանում ու վախենում են նրանց համար: Մեզ խաղաղությունն է միավորում: Մենք պետք է միավորվենք այս կարգախոսի ներքո: Որովհետև և՛ ձեր, և՛ մեր ուզածն էլ այն է, որ մարդիկ ապրեն առանց վախի ու հանգիստ՝ հանուն առողջ երեխաների, երջանիկ ընտանիքների ու հանգիստ կյանքի: Այդ հարցում քեզ հասկանում եմ:

Պատերազմական շրջանում չեմ ծնվել, սակայն կարդածաց գրքերից, դիտածս ֆիլմերից, ուսումնասիրություններիցս ու լսածներիցս ելնելով՝ պատկերացնում եմ պատերազմն իր մանրուքներով:

Պապիկս իր ընտանիքը կորցրել է պատերազմում, որը նրա հոգեբանության վրա բացասական հետքեր է թողել: Պատերազմի ժամանակ տեղի ունեցած սարսափելի մի դեպքի պատճառով պապիկս դաժան մարդ է դարձել: Նրա մեջ առաջ են եկել ատելությունն ու վախը: Պատմում էր, որ որբ է եղել և ցամաք հաց ուտելով է մեծացել, սակայն, այնուամենայնիվ, ապրել է: Մի ժամանակ գավակներին, թոռներին պատկերավոր պատմում էր պատերազմի սարսափների ու իր վերապրածների մասին, այնպես էր պատմում, որ ինքդ քեզ վրա զգում էիր այդ ամենը: Մարդկանց հոգին վիրավորողի, հարազատներից զրկողի անունը պատերազմն է:

Ես էլ գիտեմ, որ մենք բարեկամներ ենք եղել: Միասին հաց ենք կիսել: Նշանակում է, որ հիմա էլ կարող ենք լինել: Պատմության ընթացքում շատ բաներ ենք վերապրել: Թե՛ տարածքային, թե՛ մարդկային կորուստներ ենք տվել: Գիտեմ, գուցե դժվար է, սակայն չի կարելի կենտրոնանալ միայն թշնամանքի, պատերազմի վրա ու մոռանալ, որ մարդիկ խաղաղություն են ուզում: Մի ծրագրով այցելել էի առաջնագծին մոտ շրջաններից մեկը ու հանդիպել այնտեղի երեխաների հետ: Լսել եմ պատերազմի, պատերազմի հետևանքների

ու դառնությունների մասին նրանց մտքերը: Նրանք հուզված էին և չէին կարողանում հարցերին ամբողջությամբ պատասխանել, նրանց վրա նաև իր ազդեցությունն էր գործել այն, որ քաջատեղյակ էին իրենց հարազատների վերապրածներին:

Եթե պատերազմի մասին միայն լսել ես կամ կարդացել, ու քեզ համար դժվար է խոսել այդ մասին, ապա այն վերապրած, տազնապի ու վախի մեջ, հարազատներին կորցրած մարդկանց համար ավելի բարդ է գրել այդ ամենի մասին: Գիտեմ, որ առանց մեր մեջ խաղաղություն ստեղծելու, առանց այդ կարգախոսը մեր շրջապատում տարածելու ոչինչի չի ստացվի: Վտանգավոր գոտիներում ապրողներն ամեն օր վախի մեջ են ապրում: Որքա՛ն մայրեր կան, որոնք ապրում են պատերազմի սարսափները, տազնապը ու անհանգստանում են իրենց զավակների համար: Այսուհետ նրանց չենք կարող փոխել, սակայն կարող ենք քայլեր կատարել, որպեսզի չլինեն այդ սարսափները:

Մենք ուժեղ ենք միասին...

Միրով

3-ՐԴ ԵՎ 4-ՐԴ ԽՄԲԵՐ

Սադեթ – Ալեքս

Ողջուն՛ն,

Քեզ այս նամակը գրում եմ կրակի հայրենիք, նավթային երկրից՝ գեղեցիկ Ադրբեջանից: Ճիշտն ասած՝ այս նամակը գրելն ինձ համար և՛ դժվար է, և՛ խորհելու տեղիք է տալիս: Առաջին անգամ է, որ խաղաղության (շարժառիթ) մասին նամակ եմ գրում:

Յուրաքանչյուրի համար խաղաղությունը տարբեր նշանակություն ունի: Իմ կարծիքով՝ խաղաղությունը մարդկանց միջև համերաշխության հաստատումն է, անվտանգությունը, զարգացումը, բարգավաճումն ու ազատությունը: Այնտեղ, որտեղ կա նավթ, որտեղ առկա են հակամարտություններ և մարդիկ ապրում են պատերազմական իրավիճակում, այդտեղ կա՛մ նման հասկացություններ չկան կա՛մ էլ կիսատ են արտացոլված: Բոլորին հայտնի է մեր երկրների միջև առկա հակամարտությունը, պատմության ընթացքը և այսօրվա իրականությունը: Անմեղ կոտորածներ, սպանդ, անթիվ–անհամար կորուստներ ու ավերումներ, իրենց բնօրրանից արտաքսված քաղաքացիներ, արցունքներ, թախիծ ու ցավ:

Այս ամենը սարսափելի է, այնպես չէ՞: Գուցե սարսափը տեսածների տեսանկյունից անընդունելի է, որ այդ ողբերգությունն ապրած Ադրբեջանն այսօր բանակցում է խաղաղության շուրջ: Սակայն ես ցանկանում եմ, որ առանց պատմության կրկնության, առանց նույն ողբերգությունը ապրելու ավարտվի Լեռնային Ղարաբաղի խնդիրն ու

Ժողովուրդների միջև թշնամանքը: Ուզում եմ, որ սոցիալական ցանցերում այլևս չլինի ատելության խոսք ու անտեղի մեղադրանքներ: Ուզում եմ, որ այսօր մեր երկրներում պատերազմին, բանակին հատկացվող միջոցները հատկացվեն կրթությանը, առողջապահությանն ու մնացած այն ոլորտներին, որոնք սպասում են իրենց զարգացմանը: Բարձրացնենք համերաշխության ու հանդուրժողականության մակարդակը: Ես ուզում եմ, որ Ադրբեյջանի քաղաքացին փոխադարձաբար Հայաստանի քաղաքացու կողքին զգա իրեն անվտանգ ու հանգիստ, ինչպես մյուս երկրների քաղաքացիների դեպքում է: Ուզում եմ, որ շատերի կողմից ուստպիստական վերաբերմունքի արժանացած խաղաղություն հասկացությունն ու արդարությունը իրականություն դառնան: Որպես սոցիալական աշխատանք կատարող ուսանող՝ բարձր եմ գնահատում մարդասիրության ու խաղաղության գաղափարախոսությունը և ձեզ խաղաղության կոչ եմ անում, այլ ոչ թե ատելության:

Սադեթ

* * *

Ռոջու՛յն, Սադե՛թ,

Դու շատ գեղեցիկ անուն ունես: Ես որոնեցի այն համացանցում, և պարզեցի, որ այն նշանակում է «ուրախություն»: Այստեղ շատ շոգ է: Կարելի է ձու տապակել ասֆալտին: Վստահ եմ՝ այդտեղ նույնպես շատ շոգ է: Ահա թե ինչու եմ ցուրտ եղանակն ավելի շատ սիրում. հայրս միշտ ասում է, որ ցուրտ եղանակից միշտ էլ կարելի է խուսափել՝ տանը մնալով կամ ավելի տաք հագնվելով: Իսկ ի՞նչ կարող ես անել շոգի դեմ. մե՛րկ ման գալ, թե՞ օդորակիչ կապել մեջքիդ:

Ինչևէ, ես Ալեքսն եմ քո հարևան երկրից՝ Ճափ կողմից: Նախ, շնորհակալություն նամակիդ համար: Հրաշալի է լսել մեկին, ով

ապրում է սահմանից այն կողմ, և հասկանալ քո տեսակետը կոնֆլիկտի վերաբերյալ: Ես կարդացել եմ նամակդ և համաձայն եմ բոլոր գրածներիդ հետ խաղաղության և մարդկային կյանքի արժեքի վերաբերյալ:

Ես շատ ուրախ եմ, որ դու կիսում ես երկու երկրների միջև խաղաղության և ներդաշնակության վերաբերյալ իմ ցանկությունը, ինչպես նաև ցանկանում ես դադարեցնել արյունահեղությունն ու արցունքները: Եվ մինչ պատմությունը երբեք չի կարելի մոռանալ, մենք չպետք է կառչենք դրանից, այլ՝ դասեր քաղենք՝ ավելի լավ ապագա կառուցելու համար: Հայերը, նույնպես, սա լավ գիտեն: Ուրեմն, արի՛ մի կողմ թողնենք այն պատմությունը, որի մեջ իմ և քո մատը խառը չէ, և կենտրոնանանք այն պատմության վրա, որը մենք կարող ենք կերտել:

Ի միջի այլոց, ես 23 տարեկան եմ, սովորում եմ համալսարանում: Սիրում եմ խմել և զվարճանալ ընկերներիս հետ: Իմ ամենասիրելի ուտեստը խինկալին է, և ես շատ ուրախ եմ, որ մենք հարևաններ ենք այն երկրի հետ, որը պատրաստում է դրանք: Դու սիրո՞ւմ ես վրացական խոհանոցը: Իսկ դուք վրացական ռեստորաններ ունե՞ք այդտեղ: Խնդրում եմ, համաձայնի՛ր ինձ հետ, որ խինկալին աշխարհի ամենալավ բանն է: Հետաքրքիր է, որ մենք ավելի շատ ավանդական վրացական ռեստորաններ ունենք այստեղ, քան հայկական: Իսկ այդտե՞ղ: Գիտե՞ս, մենք սիրում ենք բամբասել իրարից, այդ թվում նաև՝ վրացիներից, սակայն դա չի խանգարում մեզ վայելել նրանց ուտելիքը, այնպես չէ՞:

Ողջ մանկությունս արտասահմանում եմ ապրել: Ես շատ ընկերներ ունեի՝ տարբեր տարիքի, «ձևերի և չափերի» և, իհարկե, ծագման: Իմ լավագույն ընկերն աղբբեջանցի էր: Ես նրան հանդիպեցի, երբ 11 տարեկան էի, և մենք լավ ընկերներ դարձանք: Մենք շատ ժամանակ էինք անցկացնում միմյանց հետ՝ անելով ամենահիմար բաները, որ

կարելի էր երևակայել, և շատ խնդիրներ էինք ունենում այդ ամենի պատճառով: Բայց մենք շատ ժամանակ էինք անցկացնում միասին և երբեք չէինք թողնում, որ կոնֆլիկտը հայտնվի մեր ընկերության միջև: Երբեմն վիճում էինք, բայց ոչ Լեոնային Ղարաբաղի կոնֆլիկտի վերաբերյալ, այլ օրինակ՝ թե ինչ ֆիլմ դիտել կամ ինչ խաղ գնել կամ թե ումն էր հավի վերջին թևիկը (նա ինձանից մի փոքր ավելի խոշոր էր և այն միշտ նրան էր բաժին հասնում): Այնպիսի բաներ, որոնց շուրջ միայն հիմար պատանիները կվիճեն: Այնպիսի բաներ, որոնց շուրջ, հավանաբար, դու, նույնպես, վիճել ես այդ տարիքում:

Վերջիվերջո, անկախ մեր ազգությունից, մաշկի գույնից, մայրենի լեզվից, նախընտրած երաժշտությունից և անկախ մեր ուղեղները սնուցած քարոզչությունից, մենք ընդամենը երեխաներ էինք, որոնք պարզապես ուզում էին ընկերներ լինել:

Սակայն արդեն 7 տարի է, ինչ նրան չեմ տեսել: Մենք դեռ կապի մեջ ենք, բայց դա նույնը չէ: Ընկերոջս հետ վերջին անգամ տեսնվելուց և Հայաստան գալուց ընդամենը 3 տարի անց գորակոչվեցի ծառայելու բանակում: Ես երկու տարի անցկացրի՝ վերապրելով միևնույն օրը և հետհաշվարկ անելով 730 օրը, 104 շաբաթը կամ 24 ամիսը: Եթե բարեկամ կամ ընկեր ունես, որը ծառայում է բանակում, կարո՞ղ ես հարցնել նրան, թե ինչպես են հաշվում օրերն այդտեղ: Մեր տղաները, սովորաբար, հեռախոսի մարտկոց էին նկարում իրենց գոտիների վրա և ժամանակի հետ աստիճանաբար լցնում այն: Իսկ երբ մարտկոցը լցվում էր, գորացրվելու ժամանակն էր:

Բանակն ինձ վրա մեծ տպավորություն է գործել, և ես մինչ օրս վառ հիշողություններ ունեմ այնտեղից: Ես դեռ հիշում եմ բոլոր լավ օրերը, սակայն, դժբախտաբար, վատ օրերը միշտ ավելի առատ են: Իրականում, քանի որ ես կլառնետ եմ նվագում, ինձ տարբեր իրադարձությունների էին տանում որպես երաժիշտ, որոնցից 7–ը զինվորական թաղումներ էին, որտեղ նվագում էի զինվորական

նվազախմբի հետ: Ձայներից մեկը, որ դեռ հնչում է ականջներումս, լացի ձայնն է: Հատկապես ծնողների լացի ձայնը: Մինչ ես կասկածամիտ վերաբերմունք ունեմ լացի հանդեպ՝ այն համարելով շոու, չկա ավելի սրտակեղեք ձայն, քան ծնողների լացն իրենց մահացած երեխայի համար:

Նրանք լացում էին՝ աղաչելով դեղնած դիակին կյանք վերադառնալ, հրաժարվելով գերեզման իջեցնել նրան: Հիշում եմ նաև այն սարսափազդու հայացքը, որով նայում էին մյուս զինվորներին: Ես միշտ կարծել եմ, որ անարդար է կորցնել երեխային մի կոնֆլիկտում, որը նրանք չէին սկսել: Պատկերացնում եմ, որ նույնը տեղի է ունենում քո երկրում: Իսկապես, անարդար է խլել կյանքը նրանց, ովքեր անգամ երկու տասնամյակ անգամ չեն անցկացրել այս աշխարհում: Եվ եթե կա պատճառ կոնֆլիկտի խաղաղ կարգավորման, ապա դա բոլոր թաղումներին և լացին վերջ տալն է:

Ես երբեք չեմ սիրել թաղումներն ու լացը: Լացի ձայնն ազդում է նյարդերիս վրա: Փոխարենը, սիրում եմ ծիծաղի ձայնը: Իրականում, ես կարծում եմ, որ ծիծաղելն ամենամարդկային բանն է, որ կարելի է անել:

Լավ, վե՛րջ տանք զգացմունքայնությանը: Ահա մի կատակ, որը ես ու աղբրեջանցի ընկերս պատմում էինք իրար. մի հայ, վրացի և աղբրեջանցի մտնում են բար: Բարմենն ասում է. «Կորե՛ք էստեղից»:

Ալեքս,

Հ.Գ.

Եթե կցանկանաս կապի մեջ մնալ և էլի ծիծաղելի կատակներ լսել, ահա իմ էլ. փոստի հասցեն՝

Զավիղան – Աննա

Ողջու՛յն, հարգելի՛ հարևան,

Անունս Զավիղան է: Ես ապրում եմ Կովկասի ամենամեծ քաղաքում՝ Բաքվում: Շատ զարմանալի է՝ ես նախկինում ևս հայեր տեսել եմ, որքան գիտեմ, այսօր անգամ Ադրբեջանում ավելի քան 20 հազար հայ է ապրում մեծամասամբ՝ Բաքվում և Սումգայիթում: Նախկինում Թուրքիայում և արաբական երկրներում էլ եմ հայերի հանդիպել: Սակայն այսօր առաջին անգամ Հայաստանում ապրող մեկին, այսինքն՝ քեզ, նամակ եմ գրում:

Ինչպես գիտես, արդեն ավելի քան 30 տարի մեր միջև հակամարտությունը շարունակվում է: Պատերազմ սկսելը շատ հեշտ է, ավարտելը՝ շատ դժվար: Կցանկանայի մի հարց տալ քեզ. աշխարհում կա՞ ավելի սարսափելի բան, քան (զավակի կողմից) ծնողների կորուստն է: Կամ ի՞նչը կարող է լինել ավելի սարսափելի, քան բնակավայրի կարոտը, որտեղ ծնվել ես ու մեծացել: Հայտնի արաբ փիլիսոփա Իբն Հալունդինը մի հայտնի խոսք ունի. «Աշխարհագրությունը ազգերի ճակատագիրն է»: Մեր ժողովուրդները դարեր ի վեր ապրել են կողք կողքի: Հայտնի հայ բանաստեղծ Սայաթ-Նովան գրել է և՛ հայերեն, և՛ թուրքերեն:

Հարգելի՛ հարևան, կցանկանայի քեզ մի քանի հարց տալ: Ժամանակը չէ՞ արդյոք վերջ տալ այս հակամարտությանը, որը ծագել է մեր նախնիների միջև ու փոխանցվել մեզ: Արի՞ մի վայրկյան կողքից դիտենք, թե այս հակամարտությունից ով է շահում և ով՝ կորցնում: Վստահ եմ՝ դու էլ ինձ պես կտեսնես, որ այս հակամարտությունը

երկու կողմերին էլ վնասում է: Ուրեմն, եթե այդպես է, ինչո՞ւ վերջ
չտանք դրան ու չհաշտվենք: Իհարկե, մեր ազգերին հաշտեցնելը հեշտ
չի լինելու, սակայն պետք է ինչ–որ տեղից սկսել, որպեսզի մեր
երեխաներն անհայր ու անմայր չնեծանան, որպեսզի մեր երկրները
չկողոպտվեն, որպեսզի խաղաղություն լինի:

Միթե՞ չպետք է փորձենք նախ սկսել միմյանց բարեւել, ապա միմյանց
տեսնելիս ժպտալ ու իրար տուն հաճախել և նախկինի պես կրկին
ապրել համերաշխ:

Օրինակ՝ իմ տատիկը Հայաստանի Սյունիքի մարզի Սիսիան քաղաքից
է, տատիկս Ադրբեջան է եկել 60 տարեկանում: Ընկերներիցս շատերի
նախնիները Ղափանից, Սիսիանից, Մասիսից են եկել: Նրանք ամեն
անգամ ինձ պատմում են Սևանի և թվարկածս մյուս բնակավայրերի
գեղեցկության մասին: Ես, իհարկե, շատ եմ ուզում տեսնել իմ
ընկերների պատմած վայրերը: Արտասահմանում գտնվելիս բազմիցս
հանդիպել եմ Ադրբեջանում ապրած հայերի, ամեն անգամ նրանք
հարցնում են Բաքվից կամ Գանձակից և հայտնում են, որ ուզում են
վերադառնալ:

Նամակիս վերջում մաղթում եմ առանց պատերազմների, խաղաղ ու
առաջադեմ աշխարհ:

Ջավիդան

* * *

Բարև՛, սիրելի՛ Ջավիդան,

Ես Աննան եմ՝ հարևան Հայաստանից: 20 տարեկան եմ: Սովորում եմ
լեզվաբանական համալսարանում: Երրորդ կուրս եմ փոխվել: Շատ
ուրախացա՝ ստանալով նամակդ և էլ ավելի ոգևորվեցի ու նաև

գարմացա՝ կարդալով քո մտքերը հայ-ադրբեջանական
հակամարտության առնչությամբ: Ինձ համար էլ է սա առաջին
անգամը, որ նամակ եմ գրում ադրբեջանցի երիտասարդի:
Արմատներով Հայաստանի հյուսիսից եմ Լոռու մարզի Վանաձոր
քաղաքից:

Գիշերվա ժամը երեքն է հիմա: Մայրս ու եղբայրս երկուսն էլ խորը
քնած են: Արթուն եմ միայն ես: Նստած եմ համակարգչի առաջ՝
ձեռքերս ստեղնաշարին ու պատրաստ եմ սկսել նամակս:
Սովորությանս համաձայն՝ ականջակալով եմ ու հենց այս պահին
ականջներումս «Սարի աղջիկ»-ն է հնչում կամ ինչպես դուք եք ասում
«Sari Gelin»-ը: Լինի այն հայկական, թե ադրբեջանական, մեկ է՝ շատ
եմ սիրում: Իսկ իրականում ի՞նչ կապ ունի, թե ով է ստեղծողը: Մի բան
հաստատ է. տաղանդավոր է ու հրաշք երգ է ստեղծել: Վերջին
տարիներին շատ եմ հետաքրքրվում Հարավային Կովկասի երկրների
մշակույթով, մասնավորապես՝ երաժշտությամբ: Այնքան
նմանություններ ունենք, որ չենք էլ պատկերացնում: Իհարկե, ամեն մի
ժողովուրդ իրենն ավելացնում է, հարստացնում զանազան
գործիքներով ու մելիզմներով: Ասեմ, որ մեր բակի կիսատ-պռատ
երաժիշտ, բայց համով-հոտով պապիկները մինչև հիմա ամբողջ
սրտով ձեր Չեյնեփին են երկրպագում՝ Չեյնեփ Խանյարովային:
Կոշկակար Համլետ պապի կրպակում՝ հենց իր աշխատասեղանի
դիմացի պատին, 1980 թ.-ից մինչև հիմա դեռ փակցված է
կախարդական հայացքի տեր և ադրբեջանական ժողովրդական
երաժշտության վարպետ այդ կնոջ սև ու սպիտակ լուսանկարը: Ու
մինչև հիմա շաբաթ օրվա վերջին կրպակի ներսից կարող ես լսել
ակորդեոնի մինորներն ու մաժորները, օդու բաժակների վրա գդալով
ու պատառաքաղով չխկչխկացնող Միհրան պապի ռիթմերն ու
Ռազմիկ պապի խոպոտ ձայնը՝ ծիծաղը հագիվ զսպելով՝ Չեյնեփի
նուրբ ձայնին նմանակելիս:

Ինչևէ, անցնենք բուն նյութին: Նախևառաջ ցանկանում եմ պատասխանել քո հարցերին, որոնք իրականում ինձ մի փոքր հռետորական թվացին: Այո, ես անկեղծորեն կիսում եմ կարծիքդ, որ ոչինչ աշխարհում ավելի ցավոտ չէ, քան զավակի կողմից ծնողների կորուստը և ոչինչ ավելի սարսափելի չէ, քան բնակավայրի կարոտը, որտեղ ծնվել ես ու մեծացել: Մեր երկուսի ազգից էլ բազում մարդիկ կգտնվեն, որ նմանատիպ պատմություններ ու ծանր հիշողություններ կունենան իրենց անցյալից: Երկու կողմն էլ տուժած է: Պատերազմից ոչ ոք չի շահում: Եվ յուրաքանչյուր ազգի մեջ էլ կան սրիկաներ, որոնց համար փողն արյունից թանկ է:

Շատ կուզեի, որ մեր երկուսի ձեռքում լինեիր ամեն ինչ: Հաստատ կկարողանայիր կրկին բարեկամություն ու վստահություն հաստատել մեր ժողովուրդների միջև: Բայց եթե ռոմանտիկ սրտաբացությունն ու ներողամտությունը մի կողմ թողնենք, ապա իրականում դա շատ դժվար է իրականացնել: Համոզված եմ՝ դու էլ ես դա շատ լավ հասկանում: Փոխադարձ թշնամանքն ու իրական կամ խեղաթյուրված պատմությունը, որ մեր մեջ տարիներ շարունակ սերմանել են մեր պետությունները, մեծ վերք է առաջացրել երկու ազգերի սրտում: Ներողություն խնդրելը, քո ինքնության մի մասը դարձած գիտելիքը ժխտելն ու սահմանից քեզ վրա կրակողին ընդունելը, առհասարակ, հեշտ բան չէ, հատկապես, երբ ներողություն են խնդրելու երկու բազմամարդ, հպարտ ու տաքարյուն ազգ:

Համալսարանում մեր լրագրության դասախոսները միշտ ասում են, «Եթե դու ինքդ չես տեսել կամ չես լսել որևէ բան, ուրեմն երբեք չես կարող համոզված լինել դրա ճշմարտացիության մեջ: Ուստի, պետք է ստացածդ տեղեկությունը ստուգես առնվազն երեք հավաստի աղբյուրից»: Հիմա ի՞նչ ունենք մենք: Ունենք հսկայածավալ մեկ իրական պատմություն՝ սև ու սպիտակ էջերով և երկու ազգերի՝ իրարից խիստ տարբեր վերապատումներ, որոնցից յուրաքանչյուրը իր նախընտրած երանգի սևով է ամեն ինչ ներկայացնում: Ես էլ, ու

վատահ եմ, դու էլ ծնված օրվանից լսում ենք իրար հակասող շատ պատմություններ. մի կողմից իրար հետ հարևանություն ու բարեկամություն անող ժողովուրդներ, մյուս կողմից՝ իրար ոչնչացնող բանակներ, և որ գլխավորն է՝ պետություններ, կառավարություններ, որոնք հոգ են տանում կողպված ու անհաշտ հարաբերությունների մասին: Ամեն ինչ հենց վերևից է գալիս: Բայց կարծում եմ՝ կարելի է հարաբերությունների ու իրականության ձևավորման անիվի ընթացքը փոփոխել այնպես, որ ժողովուրդները տնօրինեն դրա ճակատագիրը: Մենք երկուսով հատորներով էլ սիրառատ ու բարեկամական նամակներ գրենք իրար, մեր երկրների միջև բան չի փոխվի: Բայց մեր միջև կփոխվի: Եվ դա էլ հենց կլինի առաջին քայլը: Չէ՞ որ երկուսս էլ մեր ժողովուրդների մի մասն ենք: Պատկերացրո՛ւ իմ ու քո նման ինչքան անհատներ կլինեն, որ կշփվեն իրար հետ տարիների ընթացքում: Ու գուցե վերջապես գա մի օր, որ այդ անհատների թիվը հավասար լինի ժողովրդի թվին:

Երդվում եմ՝ քո դեմ ոչինչ չունեմ, ոչ էլ քո ազգի, ոչ էլ էն զինվորի, որ 18 տարեկանում խրամատում կանգնած, ծաղկուն երիտասարդությունը թողած՝ ավերիչ հրամաններ է կատարում: Խնդրում եմ՝ ինչ-որ ձևով պատասխանիր իմ այս նամակին: Նամակիս կից՝ կգտնես իմ էլեկտրոնային փոստի հասցեն ու Ֆեյսբուքյան էջը: Իմացիր՝ Հայաստանում մի լավ ընկեր ունես: Մեծագույն ցանկությունս է քեզ տեսնել այստեղ ու կարողանալ քեզ ցույց տալ այն բոլոր բնակավայրերը, որոնց մասին, ինչպես նշել էիր նամակումդ, շատ ես լսել, բայց երբևէ չես տեսել: Կգաս, Հայաստանով կճամփորդենք, երկուսով տոլմա կսարքենք: Ումը ավելի քիչ անհամ լինի՝ նա էլ կասի՝ իմն է: Կուտենք ու կծիծաղենք: Ճանապարհին մեքենայի մեջ մեկ «Սարի աղջիկը» կմիացնենք, մեկ «Sari gelin»-ը ու կվայելենք: Հետո մի անձանոթի հարսանիքի կգնանք: Երկուսս էլ թևերս վեր կպարզենք ու գունճա-դիռլի տակ ձեռքի պտույտներով կպարենք, ինչպես թե՛ մենք ենք անում, թե՛ դուք: Իզուր չէ, որ հարևաններ ենք:

Երբ մեր հարևան Գյուլո տոտայից, որն ի միջի այլոց ժամանակին Բաքվից է Հայաստան եկել իր հայազգի ամուսնու հետ, նույնիսկ մեկ անգամ սուրճ եմ «պարտքով» վերցնում, մեր տան սուրճի համն ու բույրը նմանվում է իրենց տան սուրճի համուհոտին: Էնպես որ հարևան ենք էլի... կկովենք էլ, կբարիշենք էլ:

Անհամբերությամբ սպասում եմ պատասխանիդ:

Քո հայ բարեկամ՝

Աննա

Համիդա – Դիանա

Բարև՝

Անունս Համիդա է: Ինչպես գիտես, գրում եմ հակառակ կողմից, մի երկրից, որը ծննդյանդ օրվանից որպես թշնամի ես ճանաչում: Սակայն եթե ես այս նամակը գրում եմ, իսկ դու ընթերցում ես այն, նշանակում է, որ մենք այն մարդիկ ենք, որոնք քայլեր են ձեռնարկում՝ առկա իրավիճակը փոխելու համար:

Նախկինում ես ևս մտածել եմ, որ բոլոր հայերը չէ, որ վատն են, և այս տեղահանություններից միայն մենք չէ, որ դժվարություն ենք կրում: Առաջին անգամ դա հասկացա, երբ կարդում էի Գարագանի (ադրբեջանցի գրող) «Ա վեպը»: Այնտեղ մի ադրբեջանցի ամբողջ ուժով ասում էր Հայաստանն ու հայերին, հավատում էր, որ բոլոր հայերը՝ մանուկից մինչև տարեց, դաժան, վատ ու արնախում են: Մինչև նա մի օր իմանում է, որ ինքն իրականում հայ է և պատերազմի ժամանակ պատահամա՞ր հայտնվել է Ադրբեջանում ու մեծացել այստեղ: Այստեղից պարզ է դառնում, որ այս ստեղծությունն ու վրեժխնդրությունը մեզ ուղղակի սնուցել են: Ո՞վ կուզի թողնել իր տունը, բակն ու այգին ու մեկընդմիշտ հեռանալ: Մենք այստեղ՝ Բաքվում, սովորական ուսանողներ ենք: Չնայած հնարավորություն ունենալուն պես գնում ենք մեր շրջաններ՝ միևնույն է, կարոտում ենք մեր հայրենի ծննդավայր: Այժմ ե՛կ պատկերացնենք, որ ինչ–որ մեկը թողնում է իր հիշողությունների վայրը ու հեռանում: Նման դաժան դեպքեր երկու կողմի քաղաքացիների հետ էլ տեղի են ունեցել:

Երկրորդ անգամ ինքս ինձ մտածեցի, թե այդ ինչպե՞ս է պատահում, որ դեռևս երեկ հարևանի պես միմյանց հետ հաց կիսող, միմյանց հետ ամուսնացող մարդիկ հաջորդ օրը կանանց ու ծերերին սպանեցին՝ առանց գթալու ու կտտանքներով: Իհարկե, նախ և առաջ չեմ կարծում, որ այդ ամենը խաղաղ բնակչությունն է արել: Հավանաբար, այդ ամենն անելու համար հատուկ անգութ մարդիկ են ընտրել: Դրանից հետո երկու կողմն էլ ինքնապաշտպանության նպատակով որոշակի տեղեր դեպքեր են իրականացրել:

Ճիշտ է, մեր միջև վերջին 30 տարում տեղի ունեցող այս հակամարտությունն ավելի վաղ ժամանակներից է գալիս, սակայն կարծում եմ, որ այդ ամենում միայն դուք չե, որ մեղավոր եք: Մենք՝ որպես երիտասարդներ, նպատակ ունենք ոչնչացնել ոչ մեկին օգուտ չբերող այս ատելությունը, և մեր երեխաներին մեծացնել՝ առանց ասելու, թե հայը կամ ադրբեջանցին քո թշնամին է:

Բարի մաղթանքներով՝

Համիդա

* * *

Ողջու՛յն Համի՛դա,

Ես Դիանան եմ Երևանից: Ինձ հետաքրքիր էր, թե ինչ նամակ կստանամ, և քո նամակն ինձ անչափ ոգևորեց:

Նախ կցանկանայի կիսվել իմ մտքերով: Դու ճիշտ ես, երբ ասում ես, որ գրում ես մյուս կողմից, որին մենք սովոր ենք թշնամի համարել: Այնուամենայնիվ, ուզում եմ ասել, որ ես անձամբ ադրբեջանցիներին երբեք թշնամի չեմ համարել, գուցե հարևան, որի հետ մեր հարաբերություններն այնքան էլ լավ չեն, բայց ոչ՝ թշնամի:

Հավանաբար, սա կապված է այն փաստի հետ, որ ընտանիքս երբեք ռազմականացված չի եղել, ոչ էլ ունեմ կորուստներ կամ անձնական պատմություններ՝ կապված պատերազմի հետ: Սա ինձ միշտ մտորելու տեղիք է տվել, թե ինչ են մտածում մարդիկ սահմանից այն կողմ: Մեր հավաքական մտածողությունը միշտ ստիպել է առել միմյանց, սակայն ծագումով հայ, ադրբեջանցի գրողի օրինակը, որը դու բերում ես քո նամակում, ապացուցում է, թե ինչպես են ատելությունն ու տարբեր լինելու զգացումները սերմանվում մեր մեջ մանկությունից: Մենք սահմաններ ենք գծել ոչ միայն մեր տարածքների և մարդկանց միջև, այլև՝ մշակույթների, մտածողության և ավանդույթների, սակայն դա ճիշտ չէ:

Ես ցանկանում եմ կիսվել իմ փորձառությամբ, երբ առաջին անգամ Ուկրաինայում՝ միջազգային մի ծրագրի շրջանակներում, հանդիպեցի ադրբեջանցիների: Մեզանից պահանջվում էր ներկայացնել մեր մշակույթը՝ խոհանոցը, պարերը: Ինձ հիացրեց այն փաստը, թե որքան նմանություններ ունենք մենք երգերի, խոհանոցի և նույնիսկ պարերի մեջ: Վերջում պարզվեց, որ թե՛ հայերը, թե՛ ադրբեջանցիները նույն երգն էին պատրաստել իրենց մշակույթը ներկայացնելու համար՝ «Սարի աղջիկ»-ը կամ «Սարի գեղին»-ը ինչպես դուք եք այն անվանում: Այդ պահին մենք, պարզապես, միավորեցինք մեր մշակույթները և մեր երեկոն կոչեցինք «Հայ-ադրբեջանական մշակույթային երեկո»: Ես ջերմություն և խանդավառություն զգացի նույն երգը երկու լեզվով էլ երգելիս:

Ես հավատացած եմ, որ եթե ավելի շատ կենտրոնանք մեր նմանությունների վրա տարբերությունների փոխարեն, մենք ի վիճակի կլինենք լսել միմյանց՝ ի վերջո հարթակ ստեղծելով երկխոսության համար: Ես, իհարկե, միամիտ չեմ և հասկանում եմ, որ մեր ժողովուրդները դժգոհություններ ունեն միմյանց նկատմամբ մեր նախնիների կատարած գործողությունների պատճառով. իրականությունն այն է, որ միշտ էլ կլինեն ծայրահեղականներ, որ

կփորձեն ռազմական գործողություններ սկսել հոգուտ իրենց, սակայն մենք՝ երիտասարդներս, որ հավատում ենք երիտասարդության ուժին, պետք է գիտակցենք պատերազմի ավերիչ հետևանքները և անենք ամեն բան՝ այն կանխարգելելու համար:

Ուզում եմ ասել, որ Հայաստանում շատ են այն երիտասարդները, որ այս կոնֆլիկտի փոխակերպումը տեսնում են երկխոսության և բանակցությունների մեջ: Հավատացած եմ, որ նույնը Ադրբեջանում է, քանի որ մենք հիմա գրում ենք միմյանց: Դա անհնարին չէ: Դա արդեն պատահել է: Ինձ շատ ոգեշնչեց այն պատմությունը, որը հիմա ընթերցում եմ: Գիրքը պատմում է 1980–ականների մասին, երբ Լեոնային Ղարաբաղում հայ–ադրբեջանական ռազմական էսկալացիայի ժամանակ Կիզիլ–Շաֆազի (գյուղ Հայաստանի հյուսիսում) ադրբեջանցի բնակիչները և Քերքենջի (գյուղ Ադրբեջանի կենտրոնում) հայ բնակիչները հանդիպում են սեփական նախաձեռնությամբ՝ բանակցելու իրենց գյուղերի խաղաղ փոխանակման շուրջ: Պատմությունն ինձ համար ապաքաղաքական է: Սա պատմություն է մարդկանց մասին, որոնք հասկացան, թե ինչպես պատասխանատվությունն իրենց ձեռքը վերցնեն՝ առանց զոհերի:

Մինչ մեր կառավարությունները զոհերն են հաշվում սահմանից այն կողմ և պարծենում դրանց թվով, երկու ժողովուրդները հայտնվել են անդադար վախի, կորստի և ցավի թակարդում:

Մենք մեր պատմության կրողներն ենք, բայց նաև՝ նոր պատմություն կերտողները, և ես հավատացած եմ, որ մենք ենք այն փոփոխությունը, որի կարիքը մեր հասարակություններն այնքան շատ ունեն:

Հ.Գ.

Եթե դու, նույնպես, ցանկանում ես կարդալ գիրքը և իմանալ ավելին գյուղերի խաղաղ փոխանակման վերաբերյալ, այն կոչվում է «Ղարաբաղյան կոնֆլիկտից այն կողմ. գյուղերի փոխանակման պատմությունը». այն ստեղծվել է հայ և ադրբեջանցի հետազոտողների համագործակցության արդյունքում:

Անկեղծորեն՝

Դիանա

Ֆուադ Մ – Լուսինե

Ողջուն՛ցն, սիրելի՛ ընկեր,

Անունս Ֆուադ է։ Ես ուսանող եմ և ներկայումս ապրում եմ Բաքվում։ Կյանքով լեցուն ու դրական երիտասարդ եմ։ Ինձ համար «պատերազմում հաղթողներ չեն լինում, լինում են կորցնողներ և ավելի շատ կորցնողներ»։ Այդ պատճառով էլ կարծում եմ, որ խաղաղությունը միակ ուղին է մարդկանց՝ համատեղ ու բարեկեցիկ կյանքով ապրելու համար։ Մեր երկրների հարաբերությունները բացասական ազդեցություն ունեն մի շարք ոլորտների վրա, այդ թվում՝ ազգամիջյան երկխոսություն, տնտեսական ու քաղաքական ոլորտների։

Ռազմական ոլորտին հատկացվող ծախսերը կարող էին հատկացվել կրթությանը։ Եթե սահմանները բացվեն, իրենց բնօրրանը լքած աղրբեջանցիները կկարողանան ազատ այցելել իրենց բնակավայրերը, իսկ տնտեսական տեսանկյունից կգարգանա երկրների միջև առևտուրը։ Դեռ մանկությունից դպրոցում, ընտանիքում, հասարակության մեջ հակահայկական մտքեր են մեզ մատուցվել և դեռ շարունակվում են մատուցվել։ Դրա հետևանքով առաջանում են մի շարք կարծրատիպեր ու ներքին արհեստական ատելություն։ Ուրեմն նախ և առաջ պետք է փոխենք մեր հայացքներն ու տեսակետերը, գտնենք ու վերացնենք այս ատելության ու անհամաձայնությունների պատճառները։ Հաճախ դրական եմ տրամադրվում այս ամենը հաղթահարելու ուղղությամբ, քանի որ «Նամակներ հանուն խաղաղության» ծրագրի նման ծրագրեր կան։ Բոլորին խաղաղության ու ընկերության հրավեր եմ ուղարկում ոչ թե

ատելության: Այլևս չեմ ուզում խուսափել խոսելուց որևէ մեկի հետ նրա հայ լինելու պատճառով, չեմ ուզում, որ նրա ազգությունը ստվեր գցի իմ մտքերի վրա: Իրականում, իմ կողմից երբեք նման բան տեղի չի ունեցել: Ինձ համար ազգությունը, կրոնը, ռասան ու տարբերությունները երբեք խնդիր չեն եղել: Ես շատ երկրներում ծանոթներ ունեմ:

Մարդկանց պետք է սիրել իրենց մտքերի համար, մնացած բաները արգելք չեն: Կարծում եմ՝ դու էլ ես ինձ պես մտածում: Իսկ քո կարծիքով ի՞նչ է խաղաղությունը: Քեզ համար մարդկանց ազգությունը կարո՞ղ է խոչնդոտ հանդիսանալ, որպեսզի նրանք գրչակից ընկերներ դառնան: Կցանկանայի՞ր հետազայում նույնպես մասնակից լինել Խաղաղության կառուցմանը (որը դու հենց հիմա անում ես):

Հանուն ապագայի, լեցուն խաղաղությամբ:

Ամենամիլիրական մաղթանքներով՝

Ֆուադ

* * *

Բարև՝, հարգելի՛ Ֆուադ,

Իմ անունը Լուսինե է: Ես Երևանից եմ և քեզ պես մի ուսանող եմ: Համալսարանական տարիներից հետաքրքրված լինելով հակամարտություններով և դրանց կարգավորմամբ (մասնավորապես Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտությամբ և դրա շուրջ ընթացող բանակցային գործընթացով)՝ հասկացել եմ, որ Լեռնային Ղարաբաղի դեպքում հակամարտությունը կառավարությունների միջև է, այլ ոչ թե՝ ժողովուրդների: Ինձ համար այս հակամարտությունը դասվում է

այն հակամարտությունների շարքին, որոնք արհեստական ճանապարհով ստեղծվել են այս կամ այն գերտերության կողմից՝ ելնելով սեփական շահից: Թերևս, խնդիրը նրանում է, որ կառավարությունները շարունակում են ճնշված մնալ գերտերությունների կողմից, իսկ ժողովուրդները՝ կառավարությունների: Սա է պատճառը, որ կառավարությունները շարունակում են ատելություն քարոզել միմյանց նկատմամբ իրենց պետության ներսում: Իսկ իրենց պետությունից դուրս միջազգային հանրության համար ժամանակ առ ժամանակ խոսում են խաղաղության և խաղաղ կարգավորման մասին: Սակայն, խնդիրը նրանում է, որ մի կողմը խաղաղ կարգավորման վերջնարդյունքը պատկերացնում է ազգի ինքնորոշման սահմաններում, իսկ մյուս կողմը՝ տարածքային ամբողջականության վերականգման սահմաններում: Մինչդեռ ինձ համար խաղաղությունը վեր է այս սահմաններից: Խաղաղություն ասելով՝ նախ և առաջ պատկերացնում եմ ներդաշնակություն փոխհարաբերություններում: Եթե տեղափոխենք սա հակամարտության ոլորտ, ապա խաղաղ կարգավորումն ինձ համար բանակցային ճանապարհով համատեղ ընդունելի փոխզիջման հասնելն է, որի արդյունքում կարգավորվում է ոչ միայն հակամարտությունը, այլև՝ կողմերի միջև դժվանագիտական հարաբերությունները: Այլ կերպ ասած՝ կարևորվում է համագործակցությունը կողմերի միջև, չէ՞ որ խաղաղության հաստատման համար անհրաժեշտ են երկկողմանի ջանքեր: Թերևս Լեռնային Ղարաբաղի հակամարտության խաղաղ կարգավորումը կնպաստի Հարավային Կովկասի թե՛ տնտեսական, թե՛ քաղաքական բարգավաճմանը:

Կարդալով նամակդ՝ մեծ մասամբ կիսում եմ խաղաղության վերաբերյալ քո պատկերացումները, ինչպես նաև հակամարտության բացասական ազդեցությունը մեր երկրների փոխհարաբերությունների վրա: Ուրախ եմ, որ քեզ պես գիտակից մարդու նամակին եմ պատասխան գրում, չէ՞ որ գիտակցությունն է խաղաղության հասնելու կարևոր գործիքը: Ցավոք, մեր հասարակություններում ոչ բոլորն են ձեռք բերել այն գիտակցությունը, որի պատճառով առկա է

ոչ միայն զինված, այլև՝ տեղեկատվական հակամարտություն:
Միգրացիոն պայմանավորված է նաև նրանով, որ որքան մարդիկ
հեռու են ապրում հակամարտության գոտուց, այնքան ավելի
հանդուրժող են այլ ազգերի նկատմամբ՝ ի տարբերություն
հակամարտության գոտուն մոտ ապրող մարդկանց: Մեկ այլ ցավալի
փաստ է այն, որ կառավարությունները, ձգտելով պահպանել
ազգայինը, իրականում զբաղվում են ազգայնամոլությամբ, ինչը այլ
ազգերի նկատմամբ ձևավորում է ատելություն և
անհանդուրժողականություն: Բայց չէ՞ որ մեր պետությունների միջև
կան մշակութային նմանություններ: Այս տարի հնարավորություն
ունեցա շփվելու ադրբեջանցի երիտասարդների հետ Վրաստանում
կայացած աշխատաժողովի ընթացքում և իմ օրինակով կարող եմ
ասել, որ մարդկանց ազգությունը չի կարող խոչընդոտ հանդիսանալ
շփվելու կամ ընկերանալու համար և պատմության մեջ տեղ գտած
օրինակները նույնպես կարող են փաստել դա: Այդպես, հայերն ու
ադրբեջանցիները կողք կողքի խաղաղ ապրել են թե՛ Խորհրդային
Միության ժամանակ և թե՛ ներկայումս Վրաստանի Քվեմո Զարթի
մարզի Մառնեուլի շրջանի՝ Միրզոկա, Ծոփ, Խոժոռնի գյուղերում և
այլն:

Թերևս իմ և քո նամակները կարող են նյութական ապացույց
հանդիսանալ այն բանի, որ կան խաղաղասեր մարդիկ, որոնք ձգտում
են հասնել ազգերի միջև ներդաշնակության:

Հ.Գ. Եթե ցանկանաս շարունակել մեր խոսակցությունը այս
նամակներից դուրս ձևաչափում, ապա կից ուղարկում եմ իմ
ֆեյսբուքյան էջի հասցեն՝

Հանուն կարծրատիպերի ու ատելության վերացման,

Խաղաղասեր մաղթանքներով՝

Լուսինե

Ռոյա – Նեկի

Բարև՛, սիրելի՛ ընկեր,

Ես Ռոյան եմ: Այս պահին կյանքում առաջին անգամ նամակ եմ գրում մի մարդու, որին երբեք չեմ տեսել ու չեմ ճանաչում: Ես դա կարող եմ անել մի քանի անգամ, սակայն հնարավոր է նաև հնարավորություն ունենամ հանդիպելու, գրուցելու ու կապերը խորացնելու այն մարդու հետ, որին նամակ եմ գրում, բայց չեմ ճանաչում: Ցավոք, այս պահին իմ և քո միջև դա հնարավոր չէ: Պետք է խոստովանեմ, որ դա ինձ շատ է վշտացնում: Ես երբեք, անգամ վիրտուալ տիրություն, հայի հետ չեմ խոսել, հայ չեմ տեսել: Ձեզ հետ հանդիպելու, գրուցելու հնարավորություն ունեցած ծանոթներս միշտ դրական կարծիք են հայտնել: Հեզնական չի՞ հնչում արդյոք այսքան մոտ լինելը, բայց երբեք հայ չտեսնելը: Ընկերներս հաճախ են ինձ բողոքում, թե ես ուսուպիայի մեջ եմ ապրում: Այո՛, ես սիրում եմ երազանքներ հորինել: Միշտ երազել եմ այնպիսի մի աշխարհի մասին, որտեղ բոլորը կապրեն խաղաղության ու անդորրի մեջ, որտեղ չեն լինի պատերազմներ ու սահմաններ, որտեղ չեն ոտնահարվի մարդու իրավունքները, որտեղ երեխաների դեմքին միշտ ժպիտ կլինի, որտեղ բոլորը կլինեն ազատ: Սակայն միայն երազելով չեմ սահմանափակվել և թվարկածս ամեն ինչին ամբողջ սրտով հավատացել եմ ու շարունակում եմ հավատալ: Գուցե թվարկածներս երբեք չլինեն, սակայն վստահ եմ՝ որքան շատ լինի այդ ամենին հավատացող մարդկանց թիվը, այնքան կնվազի բռնությունը, վայրենությունը, անգրագիտությունն ու ատելությունը: Ամեն ինչ սկսում է հավատքով և ավարտվում՝ հավատքով: Ինչին հավատում ենք, այն էլ իրական է: Այդ պատճառով էլ, բարեկամս, քեզ

կոչ եմ անում խթանել խաղաղությունը, որքան հնարավորություն կունենաս: Մենք դա պետք է անենք ոչ միայն մեր հարազատների, ընկերների, ընտանիքի ու հայրենիքի անվտանգության, այլև՝ ամբողջ աշխարհի բարօրության համար:

Ծիշտ է, մենք չենք կարող ստիպել պատերազմ տեսած, կորուստներ կրած, ցավ տեսած մարդկանց մոռանալ այդ ամենը: Եվ պետք էլ չէ ստիպել մոռանալ: Չպետք է ստիպենք, այլ այդ ամենը նորից չվերապրելու համար պետք է անենք հնարավոր ամեն բան: Ամեն ինչ մեր ձեռքերում է, բարեկամ:

Անհամբերությամբ կսպասեմ քո նամակին,

Ռոյա

* * *

Ռոջու՛յն, սիրելի՛ Ռոյա,

Ես Նելլին եմ՝ 20 տարեկան: Շնորհակալ եմ բարի նամակիդ համար:

Նամակը կարդալիս փորձում էի պատկերել քեզ իմ մտքում: Ուրեմն հիմա, եթե դու փորձում ես նույնն անել, պատկերացրո՛ւ երիտասարդ աղջկա՝ մի փոքր թուխ մաշկով և սև, զանգուր մազերով: Ես նույնպես առաջին անգամ եմ նամակ գրում մեկին, ում չեմ ճանաչում: Հույս ունեմ մի օր անձամբ հանդիպել և գրուցել քեզ հետ գուցե Վրաստանում, Ուկրաինայում կամ որևէ այլ երկրում կամ գուցե Հայաստանում կամ Ադրբեջանում, ո՛վ գիտի: Նախկինում ես հանդիպել եմ ադրբեջանցի երիտասարդների և նրանց հետ անձամբ խոսելու հնարավորություն ունեցել: Թու՛յլ տուր քեզ մի բան ասել. ես միայն լավ և դրական տպավորություններ եմ ստացել:

Ծիշտ քեզ նման ես նույնպես հավատացած եմ, որ մի օր ամեն բան ավարտվելու է, աշխարհը դառնալու է ավելի խաղաղ վայր, ես ավելի շատ աղոթեջանցի ընկերներ եմ ունենալու, և մենք երկուսս էլ կարողանալու ենք այցելել միմյանց մեր երկրներում: Վերջերս Ուկրաինայում մի կոնֆերանսի ժամանակ, ես մասնակցում էի մշակութային երեկոյի: Մասնակիցները պետք է խառնեին բոլոր մասնակից երկրների անունները և յուրաքանչյուրը վերցներ միայն մեկ թղթի կտոր: Թղթի վրա գրված էր այն երկրի անունը, որի պարը պետք է սովորեր մասնակիցը: Իմ թղթի վրա գրված էր «Աղոթեջան»:

Իրականում ես շատ հետաքրքրված և խանդավառված էի, որ պետք է սովորեմ ձեր ավանդական պարերից մեկը: Այն կոչվում էր «Նազ Էլամա»: Մենք պետք է պարեինք զուգընկերոջ հետ, և իմ զուգընկերը վրացի ընկերներիցս մեկն էր: Մենք նկատեցինք, թե որքան նման էին մեր երեքի ավանդական պարերի շարժումները. աղջիկների ձեռքերի նույր շարժումները և տղաների ծափերը: Հայր և վրացին աղոթեջանական պար են պարում, ծիծաղելի է, այնպես չէ՞: Այդ օրը ես նկատեցի, թե որքան շատ են մեր ազգերի, մշակույթների և պարերի նմանությունները: Ես ջերմ ու ծանոթ զգացողություններ ունեցա այն պարելիս: Ես մտածեցի, որ եթե մի օր կարողանանք կենտրոնանալ մեր նմանությունների վրա տարբերությունների փոխարեն, մենք ավելի կատարյալ և խաղաղ աշխարհում կապրենք: Եթե խաղաղությունն օվկիանոս է, ապա ես ցանկանում եմ իմ կաթիլն ունենալ դրանում:

Ընկե՛րս, ես համաձայն եմ, որ մենք՝ դու և ես, պետք է անենք ամեն բան կանխարգելելու անցյալի կրկնությունը: Ես ցանկանում եմ, որ մենք շարունակենք հավատալ, որ իմ և քո սերունդները դառնալու են խաղաղության դեսպաններ:

Շնորհակալ եմ՝ ժամանակ տրամադրելու համար: Հույս ունեմ մի օր անձամբ հանդիպել և ավելի լավ ճանաչել քեզ: Իսկ մինչ այդ այս նամակին եմ կցում իմ էլ. փոստի հասցեն: Ուրախ կլինեմ լուր ստանալ քեզանից :):

Սիրով՝

Քո առաջին հայ ընկեր

Նելլի

Սայադ – Նինա

Բարև՛,

Անունս Սայադ է: 20 տարեկան եմ: Այս նամակը քեզ գրում եմ մեծ հույսով, քանի որ գիտեմ, որ դու էլ ես խաղաղության կողմնակից: Քեզ չեմ ճանաչում: Սակայն գիտեմ, եթե դու իմ նամակը կարդալու ես, ուրեմն՝ դու էլ ես խաղաղություն ուզում: Ուզում եմ քեզ հետ անկեղծ լինել: Մեր հասարակության մեջ, երբ ասում են հայ, թշնամուն են հիշում: Վստահ եմ, որ ձեզ մոտ էլ է այդպես: Սակայն ես այդպես չեմ մտածում: Պատերազմական իրավիճակում ապրելը մեզ միայն վնաս է հասցրել: Ես քո հանդեպ աստելության զգացմունք չունեմ:

Պատերազմական իրավիճակում գտնվելը ո՛չ իմ մեղքն է, ո՛չ քո: Կարծում եմ, որ Լեռնային Ղարաբաղի և հարակից շրջանների օկուպացիան, մեր հազարավոր քաղաքացիների սպանությունը, այն, որ ավելի քան մեկ միլիոն բնակչություն չի կարողանում վերադառնալ իր հարազատ բնակավայրեր, քո մեղքը չէ: Ինձ շատ է տխրեցնում, որ այս հակամարտությունը դեռևս շարունակվում է, որովհետև այս վիճակը երկու կողմին էլ վնասում է: Վստահ եմ, որ դուք էլ եք վշտանում, երբ առաջնագծում սպանվում է ձեր զինվորը, այնպես ինչպես մենք ենք տխրում, երբ սպանվում է մեր զինվորը: Ախր, այնտեղ սպանվող զինվորը մի մոր զավակ է, մի երեխայի հայր: Ախր, անտրամաբանական է, որ մենք կարող ենք ապրել խաղաղության մեջ, սակայն ապրում ենք պատերազմական իրավիճակում: Ախր, այս հակամարտությունը երկու ժողովուրդներին, երկու պետություններին միայն ու միայն վնաս է հասցնում: Այս հակամարտությունը պատճառ է դառնում, որպեսզի երկու երկրները թե՛ տնտեսական, թե՛ սոցիալական առումով ետ մնան: Կարծում եմ՝ դու ինձ շատ լավ ես

հասկանում: Մեր տարածաշրջանում խաղաղության հաստատումը երկու կողմի համար էլ զարգացման հիմնաքար կդառնա:

Խաղաղության հաստատման մաղթանքով:

Առողջ եղիք,

Սայադ

* * *

Բարև, Սայադ,

Ես Նինան եմ՝ 17 տարեկան: Չգիտեմ՝ քանի Նինա ես ճանաչում, քանի անգամ ես առհասարակ այս անունը լսել, բայց վստահ եմ, որ առաջին Նինան եմ, որը հայ է ու քեզ նամակ է գրում:

Ես միշտ եղել եմ այն համոզմունքին, որ խաղաղությունը ստեղծում են ժողովուրդները: Խնդրում եմ ուշադրություն դարձրու, ժողովուրդը չէ, ժողովուրդները: Ու Հայաստանի, Ադրբեջանի հարաբերություններն ու Ղարաբաղի հարցն էլ պետք է մենք լուծենք: Մենքը դա ես եմ, դու, իմ փոքր եղբայրը, որը դեռ բանակ չի գնացել, քո ընկերները, որ բանակում արդեն ծառայել են ու գուցե մեր ծանոթները կամ հարազատները, իմ ու քո, որ արդեն զոհվել են: Ես վստահ եմ, ավելի քան վստահ եմ, որ թե՛ հայերը, թե՛ ադրբեջանցիները արդեն շատ են լացել ու արցունք թափել, շատ–շատ. հերիք է:

Գիտե՞ս, երբ ապրիլյան քառօրյայի ժամանակ մենք լսում էինք հարյուրավոր 18–19 տարեկան քաջ երիտասարդների պատմություններ, անավարտ պատմություններ, ամբողջ ազգով սգում էինք, որովհետև կորուստն անդառնալի էր: Երբ ես տեսնում էի իմ հարազատների, ընկերների կամ թեկուզ անծանոթների ցավը, ինքս էլ

ցավում էի ու զգում, որ էստեղ ինչ–որ բան այն չի: Որ մենք՝ թե՛ հայերը, թե՛ ադրբեջանցիները, ինչ–որ բան սխալ ենք անում: Դու նշեցիր հազարավոր զոհերի, հիմա պատկերացրու, որ մի այդքան մատղաշ կյանք էլ մենք ենք կորցրել: Ուրեմն քանի՛–քանի՛ հազարավոր մարդիկ են զոհվել երկու կողմից էլ, ուղղակի մարդիկ, առանց ազգությամբ նայելու: Իսկ ինչե՛ր դեռ կարող էին անել այդ երիտասարդները, ինչքա՛ն լավ ու բարի բաներ, որ եղպես էլ չարեցին...

Ճիշտ ես, մեզ մոտ էլ են ձեզ թշնամի համարում: Համամիտ եմ, որ անտրամաբանական է այս ամենը շարունակելն ու վստահ եմ, որ եթե մեր սերունդը խաղաղության գաղափարը տարածի, մի օր գուցե իմ ու քո երեխաները միասին քննարկեն ինչ–որ տնտեսական համագործակցություն:

Ես չեմ ուզում, որ եղբորս, ապագա ամուսնուս, որդուս, մտերիմ ընկերներիս կամ ինչ–որ ուրիշ մեկի պատմությունն անավարտ մնա: Չեմ ուզում, որ որևէ մեկին ՀԵՏՄԱՀՈՒ հերոսի կոչում տան՝ պատերազմից հետո: Արդեն շատ ունենք հերոսներ, ավելի շատ՝ մահացած հերոսներ: Չեմ ուզում՝ ոչ մի մայր որդեկորույս համարվի, ոչ մի կին այրի մնա, ոչ մի երեխա՝ որբ: Տեսնո՞ւ՜ ես, չեմ ասում հայ մայր, հայ երեխա: Չէ՛, թող ձերոնք էլ չզոհվեն, թող ձերոնք էլ խաղաղ ապրեն, թող ժպտան:

Մի քիչ շատ բան եմ չէ՞ ուզում կամակոր երեխայի պես: Բայց մենք պիտի երեխաների պես մտածենք: Եթե հայ ու ադրբեջանցի երեխաներին իրար կողք նստեցնենք, չեն էլ հարցնի՝ դու ո՞վ ես, ի՞նչ ես, չեն ասի՝ դու ուզում ես մեր հողը գրավել կամ հե՛տ տուր մեր տարածքները: Հաստատ չէ, ուղղակի կխաղան իրար հետ ու կծիծաղեն: Հետո գուցե վիճեն, մեկը մյուսի խաղալիքը խլի, բայց վերջում հո՞ կհաշտվեն: Իսկ մենք մի երեխայի պես էլ հաշտվել չենք կարողանում: Ու միմյանց երեսից ժպիտներ ենք խլում...

Երևի պետք է ուղղակի հաճախ խոսենք իրար հետ, իրար երեսի նայենք ու այդ ժամանակ մենք՝ հայերս, կտեսնենք, որ աղբբեջանցին հայից վատ չի ժպտում, իսկ դուք էլ կտեսնեք, որ հայն էլ ամեն դեպքում ժպտալ գիտի: Երբ գնահատենք այդ ժպիտները, արժևորենք ու կարևորենք, էլ չենք համարձակվի ուրիշից խելե...:

Ու՛ֆֆ, չգիտեմ, չգիտեմ, շատ եմ չե՛ խոսում, Սայա՛դ: Եթե դեռ չես ձանձրացել ու կարդում ես, ուրեմն երևի հասկացար, որ այս երկա՛ր–բարա՛կ տեքստով ուզում էի քեզ ասել, որ համաձայն եմ մտքերիդ հետ, համարյա բոլորի: Միշտ չեմ կարողացել կարճ կապել, կներես, որ գլուխդ տանում եմ :D :

Լավ, ինչևէ, երևի էսքանը: Կուզեի՝ դու էլ պատասխանեիր, կուզեի դեռ երկար ինչ–որ բան քննարկել քեզ հետ, բայց եթե նույնիսկ էլ իրար հետ չխոսենք, եթե էդպես էլ իրար չտեսնենք, ուզում եմ՝ հիշես, որ Երևանում երկար–բարակ խոսող, գլուխ տանող, կամակոր, բայց շատ սիրուն ժպիտով մի ծանոթ (կամ ընկեր, ոնց կուզես) ունես, որը քո գաղափարները կխոսում ու քեզ պես խաղաղության է սպասում:

Սիրով ու ժպիտով՝

Նինա ^_^

Հ.Գ. Դու էլ ժպտա ☺

Ամելիա – Պանդա

Բարև՛, իմ գրչակի՛ց ընկեր,

Ես Ամելիան եմ, 19 տարեկան: Առաջին անգամ է, որ նամակ եմ գրում հային: Ճիշտն ասած, մտածում էի՝ ինչ եմ գրելու, անգամ չգիտեմ՝ որտեղից սկսել: Երբ որևէ պատմվածք կամ գիրք եմ կարդում, սիրում եմ մտովի պատկերացնել դրա հերոսներին: Շատ կուզեի, որ դու էլ կարողանաս պատկերացնել այս նամակը գրող մարդուն, երբ այն ձեռքդ առնես: Ես գանգուր մազերով, շատախոս, ծիծաղկոտ, միջահասակ մի աղջնակ եմ: Ընտանիքս Չանգիլանից է, սակայն, ցավոք, ես այնտեղ չեմ ծնվել: Նրանք ասում են, որ ձեզ հետ շատ մոտ են եղել: Զեղիս ասում է, որ նա շատ հայ ընկերներ է ունեցել, միասին շատ ժամանակ են անցկացրել և հետաքրքիր հուշեր ունեն: Իսկ մայրս պատմում է, որ առևտուր անելու նպատակով հաճախ էին Ղափան գնում–գալիս: Թեև ես այնտեղ չեմ ծնվել–մեծացել, բայց ինձ միշտ հետաքրքիր է եղել, թե ինչպիսին է այդ տարածքը:

Գիտե՞ս, ամռանը իմ բաքվեցի ընկերները գնում են իրենց շրջաններ ու քաղաքներ, ափսոս, ես չեմ կարողանում գնալ, որովհետև օկուպացվել է: Գուցե դու բազմիցս եղել ես այն վայրերում, որոնք ես շատ կցանկանայի տեսնել: Ո՞վ գիտե, գուցե ինչ–որ մի ժամանակ կհանդիպենք ու սոսիների անտառներում կգրոսնենք: Կամ պատկերացրու՝ նստած ենք Արաքսի ափին ու խոսում ենք այն հույզերի մասին, որ ապրել ենք միմյանց նամակ գրելիս: Ճիշտ է, գուցե դա լինի շատ տարիներ անց: Այդ գործընթացը արագացնելու համար մենք խաղաղությունը ավելի շատ մարդկանց մեջ պետք է տարածենք:

Կարծում եմ, եթե այս նամակը կարդում ես, ուրեմն դու էլ ես ընտրում խաղաղությունը, այլ ոչ թե պատերազմը:

Ամենաբարի մաղթանքներով՝

Ամելիա

* * *

Բարև՝ սիրելի՛ Ամելիա,

Ծնորհակալ եմ խաղաղության նամակիդ համար: Ես համակարծիք եմ քեզ հետ. կիսում եմ խաղաղությունը մարդկանց մեջ տարածելու գաղափարդ: Հաճելի է իմանալ, որ հարազատներդ շփվել են հայերի հետ եւ լավ հիշողություններ ունեն:

Ես Մելանյան եմ: Ընկերներս հաճախ ինձ պանդա են ասում՝ պատճառաբանելով, թե «փափուկ» եմ ու «փոքրիկ» (երևի հասակս նկատի ունեն): Ուստի ներկայանամ. Պանդա, 19 տարեկան, երազկոտ մի աղջնակ: Այնքան շատ երազանքներ ունեմ՝ կապված ընտանիքիս, ինձ, հարազատներիս հետ: Երազում եմ հիմնել իմ սեփական դպրոցը եւ այն ծառայեցնել երեխաների որակյալ կրթություն ստանալուն: Երազում եմ բարեգործություններ կատարել՝ օգնելով մանկատներին, ծերանոցներին եւ կարիքավոր ընտանիքներին: Երազանքներիս մեջ իր անփոխարինելի տեղն ունի խաղաղությունն իր բոլոր դրսևորումներով՝ տանը, մարդկանց փոխհարաբերություններում եւ ամենակարևորը՝ սահմանին:

Գիտե՞ս՝ ես ևս նախկինում չեմ շփվել աղբբեջանցու հետ եւ ուրախ եմ, որ այժմ նման հնարավորություն ունեմ: Գրում եմ քեզ՝ մեծ հույով, որ մի օր կհանդիպենք: Կհանդիպենք արդեն պատերազմի հակառակ կողմում՝ խաղաղության մեջ: Գուցե այդ հանդիպումը տեղի ունենա

քո՞ երկրում, կամ գուցե ի՞մ երկրում. երկու դեպքում էլ ես շատ ուրախ կլինեմ: Խաղաղության մասին երազանքս կիսով չափ իրականացած կհամարեմ, եթե այդ հանդիպումը տեղի ունենա:

Ամեն ի՞նչ, սիրելի՛ս, ես էլ քեզ պես խաղաղության կողմնակից եմ:

Խաղաղությունն աշխարհի ամենագեղեցիկ երևույթներից է: Այն հոգու ներդաշնակության գրավականն է: Խաղաղությունն է, որ մարդկանց համախմբում է նույն գաղափարի շուրջ եւ նրանց ի գործ է դարձնում կերտել մշակույթի գոհարներ: Խաղաղությունն անհնար է պատկերացնել առանց բանակցության, շփումի եւ կապի շրջակա միջավայրի հետ:

Մեր երկրները, թեև հարևաններ են, սակայն, ցավոք, խաղաղության մեջ չեն: Ժամանակի ընթացքում մեր ժողովուրդները թշնամացել են միմյանց դեմ եւ սկսել են պայքար մղել հողի համար: Նրանք պատգամել են իրենց սերունդներին կռվել հակառակորդի դեմ եւ նույնիսկ սպանել նրան: Հայացք նետելով պատմությանը՝ տեսնում ենք, որ ոչ մի պատերազմ բարիք չի ծնել: Չոհեր, վիրավորներ, երիտասարդ կյանքեր... Ահա թե ինչ է ծնում պատերազմը:

Ժամանակն է հրաժարվել այս դաժան իրականությունից, դադարել ապրել վախը սրտներումս, որ մի օր կլսենք այս խոսքերը՝ «Սահմանին լարված իրավիճակ է. կան զոհեր»:

Իրականում պատերազմում են պետությունները, ժողովուրդները մեծ մասամբ խաղաղ են: Ուսուցիչս, որը կռվել է Արցախյան պատերազմում, պատմում էր, որ հայ եւ ադրբեջանցի զինվորները հրադադարի ժամանակ պարանով սնունդ եւ ջուր էին փոխանցում իրար:

Թե՛ քո եւ թե՛ իմ ժողովուրդը մեծ կորուստներ են ունեցել թշնամանքի օրվանից մինչ այսօր: Ուստի մենք, լինելով մեր երկրների ապագան,

պետք է խաղաղության կոչ անենք մեր ժողովուրդներին, որ ոչ մի ընտանիք այլևս կորուստ չունենա:

Ասում են՝ հայերը եւ աղբրեջանցիները ժամանակին ապրել են նույն տարածքում, խոսել միևնույն լեզվով, նրանց երեխաները սովորել են նույն դպրոցում: Եթե այդ բարեկամությունը եղել է տարիներ առաջ, ինչո՞ւ չի կարող լինել նաև հիմա: Ինչո՞ւ պատերազմել, եթե կա խաղաղությունը:

Քեռակինս Կապանից է: Խորհրդային տարիներին իր ընտանիքը ապրել է Երևան–Բաքու գնացքի կայարանի հարևանությամբ: Պատմում է, որ կայարանի աշխատողների մեծամասնությունը աղբրեջանցիներ էին, որոնք շատ սիրալիր և հարգալից էին տեղացիների նկատմամբ: Հիշում է, որ կայարանում աղբրեջանցի վաճառականներից գնում էին թեյ, վաֆլիներ: Ասում է՝ նրանք ևս շատ բարի մարդիկ էին:

Հայրս Մոսկվայում աշխատելու տարիներին ծանոթացել է մի աղբրեջանցու հետ եւ ասում է, որ շատ մարդամոտ, հարգանքի արժանի մարդ է եղել:

Այսպիսով՝ իմ խաղաղասե՛ր բարեկամ, ե՛կ մեր խաղաղության կոչով դառնանք մի մասնիկը խաղաղության հաստատման երկար սպասված գործընթացում:

Շնորհակալ եմ նամակս ընթերցելու համար:

Խաղաղատենչ մաղթանքներով՝

Հայաստանաբնակ Պանդա:

Հ.Գ. Շատ գեղեցիկ անուն ունես, Ամե՛լիա:

Նառա – Մանե

Բարև՛, նույն գաղափարախոսությունն ինձ հետ կիսող մա՛րդ,

Իմ անունը Նառա է։ Մենք, գուցե, հասակակիցներ ենք։ Գուցե, մեր մտածելակերպն ու մտքերը նույնպես նույնն են։ Այս նամակը քեզ գրելու նպատակս հայտնի է. այն միայն մեկ անուն ունի՝ «Խաղաղություն»։ Մենք քեզ հետ նույն գաղափարի շուրջ ենք միավորվում։ Արդյոք չի՞ կարող լինել, որ միլիոնավոր մարդիկ այդ գաղափարի շուրջ միավորվեն։ Դու դա չե՞ս ցանկանա։ Ես ամենից շատ ու բոլորից շատ դա եմ ցանկանում։ Չէի ցանկանա անդրադառնալ անցյալին, կցանկանայի ավելի շատ նայել դեպի առաջ ու դեպի ապագա, սակայն դա մոռանալ հնարավոր չէ։ Երկուսիս հիշողությունների մեջ էլ դառը հուշեր և հետքեր կան։ Սակայն մենք կարող ենք գործել, որ մեր ապագան այդպիսին չլինի։ Քո կարծիքով այդպես չ՛է։ Արդյո՞ք դա մեր ձեռքերում չէ։ Կարո՞ղ ենք արդյոք միլիոնավոր մարդկանց գրթության, մարդասիրության, խիզախության ու քաջության կոչ անել։ Զանի այդ հավատը կա մեր մեջ, մենք ամեն ինչ կարող ենք։ Խաղաղություն բառը բոլորի համար 10 տառից է բաղկացած, սակայն շատ քիչ մարդ գիտի, թե որքան դժվար է այն, և որն է դրա նպատակը։ Դու չեի՞ր ցանկանա ապրել երջանիկ, բարեկեցիկ, խաղաղ ու հանգիստ մի աշխարհում։

Հոսող արցունքներ, հառաչանք ու կսկիծ, կորուստ, թախիծ ու ատելություն, սա՞ ես ցանկանում, թե՞ ծիծաղաշատ դեմքեր, փայլող աչքեր ու սեր։ Ես հրավիրում եմ քեզ դեպի այս գեղեցիկ զգացմունքները և, որ ամենակարևորն է, խաղաղության կոչ եմ

անում: Մենք խաղաղությամբ կգեղեցկացնենք մեր աշխարհը, ես վստահ եմ:

Հարգանքներով՝

Խաղաղություն կամեցող մի աղջիկ

Նառա

* * *

Սիրելի՛ Նառա,

Ես Մանեն եմ՝ 17 տարեկան: Նախ, ուզում եմ շնորհակալություն հայտնել նամակիդ համար: Երբևէ չեմ մտածել, որ կխոսեմ ադրբեջանցու հետ, բայց շատ ուրախ եմ ընձեռված հնարավորության համար, քանի որ հավատացած եմ, որ այս խնդիրը լուծելու միակ ճանապարհը խոսելն է ու միմյանց հասկանալ փորձելը: Սա նաև կարող է մեր հրաշալի ընկերության սկիզբը դառնալ: Ինձ դուր են գալիս քո գաղափարները խաղաղության վերաբերյալ, և ես հավատում եմ, որ վաղ թե ուշ միլիոնավոր մարդիկ կհամախմբվեն միևնույն գաղափարի շուրջ՝ հասկանալով, որ դրանից ավելի կարևոր բան գոյություն չունի:

Ճիշտ քեզ նման ես միշտ երագել եմ, որ մեր երկրների միջև խաղաղություն լինի, քանի որ կար ժամանակ, երբ մենք ապրում էինք միասին, կողք–կողքի: Երբ երեխա էի, ես կարծում էի, որ եթե երկրները հարևաններ են, ապա նրանց միջև հարաբերությունները պետք է շատ խաղաղ և ամուր լինեն: Այդ էր պատճառը, որ ատելությունը մեր երկրների միջև միշտ զարմացրել է ինձ: Միշտ հարցրել եմ ինքս ինձ՝ ինչու՞ չենք կարող, պարզապես, դադարեցնել միմյանց սպանելն ու ուղղակի ապրել խաղաղ:

Երբևէ մտածե՞լ ես, թե ինչպիսին կլինեին մեր երկրները, եթե թշնամիներ չլինեինք, եթե չլինեի պատերազմ և բոլոր այդ մարդիկ չսպանվեին: Ես վստահ եմ, որ մեր երկրները շատ ավելի լավ վիճակում կլինեին, քան ներկայումս են, որովհետև պատերազմը երբեք ոչ մի լավ բանի չի հանգեցնում: Ես, նույնպես, չեմ ցանկանում հիշել անցյալը: Այն, իհարկե, մոռանալ հնարավոր չէ, սակայն կարծում եմ, որ մենք երբեք չենք կարողանա մտածել ապագայի մասին, եթե միշտ անցյալի մասին մտածենք:

Այո՛, մենք բոլորս ունենք մեր անձնական պատմություններն ու դառը հիշողությունները, մենք բոլորս սիրելի մարդիկ ենք կորցրել, մենք բոլորս սգացել ենք: Կարծում եմ՝ երկուսիս համար էլ եղել են պահեր, երբ լի ենք եղել ասելությամբ միմյանց հանդեպ՝ կարծելով, որ միակ ճանապարհը վրեժխնդրությունն է: Բայց դա այդպես չէ, իսկապես այդպես չէ: Մեր ժողովուրդներից ոչ մեկը՝ ո՛չ մերոնք, ո՛չ ձերոնք, չեն ցանկանում, որ սա շարունակվի, նույնիսկ այն մարդիկ, որոնք ասում են, թե երբեք չեն համաձայնի ապրել խաղաղ, երբեք չեն մոռանա անցյալն ու չեն ների: Բայց խոսքը ներելու մասին չէ, ոչ է՛լ անցյալն անտեսելու, այլ՝ հասկանալու, որ այն, ինչ եղել է, փոխել հնարավոր չէ: Մենք երբեք չենք կարող փոխել անցյալը, բայց ինչպես դու ես ասում, ապագան կերտելը մեր ձեռքերում է: Մենք կարող ենք միավորվել և անել ամեն բան, որպեսզի մեր ապագան միանգամայն տարբեր լինի անցյալից, լեցուն լինի սիրով և ուրախությամբ: Մենք կարող ենք անել դա միասին: Միասին մենք կարող ենք փոփոխություն բերել:

Անկեղծորեն՝

Մանե

Հ.Գ. Նամակին կցում եմ իմ էլ. փոստի հասցեն՝ հույսով, որ կգրես ինձ:

Ումիդ – Սյուզաննա

Բարև՛, սիրելի՛ մարդ,

Անունս Ումիդ է, ես Բաքվից եմ: Ինչպե՞ս ես: Կարծում եմ՝ քեզ մոտ ամեն ինչ կարգին է:

Այս նամակը գրելու նպատակս քեզ խաղաղության կոչ անելն է: Գիտեմ, որ տարիներով մեր երկրները պատերազմական իրավիճակում են գտնվում: Երկու երկրներն էլ կորուստներ են կրել: Քեզ մի հարց տամ. այսքան կորուստ, այսքան մահ հանուն ինչի՞ էր պետք: Այս աշխարհն ամբողջ մարդկության համար է, ինչո՞ւ պետք է մարդիկ թշնամու պես ապրեն, այլ ոչ թե եղբայրների: Կյանքը շատ կարճ է, սիրելի՛ հարևան, կգա ժամանակ, երբ մենք այս աշխարհում այլևս չենք լինի: Կարծում եմ՝ այս սառը հարաբերությունները պետք է մի կողմ դնենք ու ամբողջ աշխարհին հղենք խաղաղության ու հանգստության ուղերձ: Այս աշխարհը մեզ բոլորիս համար է: Նապոլեոնի, Ալեքսանդր Մակեդոնացու, Սուլթան Սուլեյմանի նման հանճարները նույնպես մահկանացուներ են եղել: Ինչո՞ւ մենք պետք է մի բուռ հողի համար միմյանց թշնամի լինենք: Կարծում եմ՝ մարդկությանը կփրկի խաղաղությունը:

Ես կարծում եմ, որ դու համամիտ ես իմ մտքերի հետ: Չնայած մենք տարբեր ազգեր ու մշակույթներ ենք ներկայացնում՝ ըստ իս՝ երկուսս էլ կարծում ենք, որ խաղաղությունն է կարգավորման միակ ուղին: Ճիշտ է, տարիներ ի վեր մեզ ասում են, որ դուք մեր թշնամին եք, ձեզ էլ ասում են, որ մենք ձեր թշնամին ենք: Սակայն, իմ կարծիքով, մենք այս կարծրատիպերը պետք է կոտրենք: Ես իմ կյանքում միայն մեկ անգամ

եմ հայ տեսել, այդ ժամանակ Ռումինիայում էի, նրա հետ շատ զրուցելու հնարավորություն չեմ ունեցել: Ուզում եմ՝ մի օր քեզ հետ զրուցել, հասկանալ, թե ինչն ինչպես է: Շատ եմ ուզում իմանալ, թե դու մեր հանդեպ ինչ վերաբերմունք ունես: Եթե ստացվի, կարծում եմ մենք այս ծրագրի շրջանակում կհանդիպենք և երկար–երկար զրուցելու ժամանակ կունենանք: Անհամբեր սպասում եմ, թե երբ այս նամակը կհասնի քեզ: Կարծում եմ, որ ոչ միայն մեզ երկուսիս, այլև երկու ժողովրդի համար էլ ամեն ինչ իր լուծումը կգտնի:

Հարգանքներով՝

Խաղաղասեր աղբրեջանցի Ումիդ

* * *

Մտերիմ ընկերներիցս մեկին.

Ռոջու՛յն, իմ սիրելի՛ ընկեր,

Մենք երբեք չենք հանդիպել ու չենք խոսել, բայց կարծում եմ՝ մենք ընկերներ ենք: Ինչպե՞ս ես: Կարծում եմ՝ քեզ հետ ամեն ինչ լավ է: Ես կիսում եմ քո մտքերն ու մտածելակերպը: Կարծես՝ մենք մոտ ընկերներ ենք նույն երկնքի տակ, բայց միևնույն ժամանակ շատ հեռու: Այսօր քնելիս ես երազանք կպահեմ: Դա կլինի մեր գաղտնիքը, այն է՝ մի օր տեսնել քեզ: Ես շատ բան ունեմ քեզ պատմելու, քեզ հետ զրուցելու:

Ես Մյուզաննան եմ Գավառից՝ մի շատ փոքրիկ քաղաք Հայաստանում: Ես ուսանող եմ և ցանկանում եմ հայտնի դեսպան դառնալ: Ես սիրում եմ լողալ, և ընկերներս ինձ լողորդ Մյուզան են անվանում: Ես օր ու գիշեր քո նամակի մասին եմ մտածում և ուզում եմ իմ մասին քեզ պատմել ամեն բան և ճանաչել քեզ:

Տատիկս ինձ պատմել է մեր երկու ազգերի նմանությունների մասին:
Նա ինձ պատմել է, որ մեր երգերը, երաժշտությունը, պարը և նույնիսկ
ճաշատեսակներն են շատ նման... ուրեմն ինչպե՞ս կարող ենք մենք
թշնամիներ լինել:

Մենք բարեկամներ ենք եղել և բարեկամներ կմնանք անգամ եթե մեր
միջև տարաձայնություններ կան: Բայց հավատա՜ կգա մի օր, երբ ես
կկարողանամ տեսնել քեզ, դու էլ՝ ինձ, մենք սեղանի շուրջ կնստենք և
կգրուցենք: Ես քեզ համար կերակուր կպատրաստեմ, իսկ դու
կփորձես այն: Հույս ունեմ, որ ես լավ խոհարար եմ, հաիա... կատակ
էր: Արի՛ մի կողմ թողնենք ամեն բան և լավ ընկերներ լինենք՝ ողջ
տխրությունն ու արցունքները թողնելով անցյալում: Հրաշալի ապագա
եմ մաղթում բոլորիս:

Լավագույն մաղթանքներով՝

Սյուզաննա

ՆԱՄԱԿՆԵՐ 2018

Տաթև – Բյամբան

Բարև՛, իմ սիրելի՛ բարեկամ,

Ես հայ եմ: Մեծ հպարտությամբ ու ոգևորությամբ եմ գրում նամակս, քանի որ գիտեմ կարդալու ես հենց դու՝ նույն երկնքի տակ ապրող, սակայն այլ աշխարհայացք ունեցող, հարևան Ադրբեջանի իմ հասակակից քաղաքացի:

Ես Տաթևն եմ: Ապրում եմ Հայաստանում. քեզնից ոչ այնքան հեռու երկրում, սակայն գաղափարների և աշխարհընկալումների տարբեր բևեռներում: Տարիներով ձգվող հակամարտությունը մեր 2 երկրների միջև ձևավորել է թշնամի հասկացությունը, պատերազմ բառի բացատրությունը՝ Ղարաբաղ և Ադրբեջան:

Ես ու դու, իմ և քո ծնողները, հարազատները, ընկերները լույս աշխարհ են եկել՝ ստեղծելու, միմյանց սիրելու, միմյանց ժպտալու և աշխարհում միասին խաղաղ ապրելու համար:

Իսկ ի՞նչու ենք անընդհատ պատերազմում. միգուցե նրա համար, որ այդ տարածքները մե՞րն են կամ ձե՞րը կամ ա՞յլ պատճառով: Սակայն մեկ հիմնավորում շատ հստակ է՝ խաղաղության համար մարդկանց շատ ավելի քաջություն է հարկավոր, քան պատերազմի: Ես հավատում եմ, որ մի օր մեր ժողովուրդները կունենան այդ քաջությունը խոսելու խաղաղության մասին ոչ միայն

փաստաթղթերով, այլև իրենց մտքերով, գաղափարներով և խաղաղ գործողություններով:

Ասում են, որ նախկինում հայերն ու աղբրեջանցիները ապրել են հարևանությամբ, օգնել են միմյանց ցանկացած հարցում: Պապիկս և տատիկս շատ էին պատմում իրենց աղբրեջանցի ընկերների մասին. պատմում էին, որ իրենք ամեն տարի գնում էին Աղբրեջանի Նաֆթալան քաղաք հանգստանալու: Այնտեղ շփվում էին շատ աղբրեջանցիների հետ: Այնքան էին մտերմացել, որ նույնիսկ նրանցից մի քանիսին հրավիրել էին հորաքրոջս հարսանիքին և միասին լավ ուրախացել ու գիշերն անցկացրել մեր տանը: Նրանք այդ ամենը պատմում էին քաղցր և կարոտած ժպիտով:

Մյուս տատիկս ծնվել և մեծացել է Աղբրեջանի ներկայիս տարածք հանդիսացող Կիրովաբադ քաղաքում: Նրա ամբողջ հուշերը, մանկության լավագույն տարիները կապված են այդ քաղաքի մարդկանց և պատմության հետ: Պատմում է, որ ապրել են աղբրեջանցիների հետ, հաց կերել միասին, դպրոց գնացել, խաղացել, մեծացել որպես մեկ ընտանիքի անդամներ: Իսկ տատիկի եղբայրը դեռևս շարունակում է կապերը պահպանել այնտեղ ապրող իր հասակակից աղբրեջանցի ընկերների հետ: Տատիկի համար շատ դժվար է համակերպվել այն իրողության հետ, որ այլևս չի կարող վերադառնալ իր մանկության բնակավայրը, որ Հայաստանի և Աղբրեջանի միջև կան երկայնյա փակ դարպասներ:

Դե իսկ ես, ես երբեք չեմ եղել Աղբրեջանում, երբեք չեմ տեսել աղբրեջանցի, չեմ խոսել նրանց հետ, ես միայն լսել եմ քո ազգի, ձեր երկրի, ձեր մշակույթի մասին: 3 տարի առաջ, սակայն, առիթ ունեցա լինել Ղարաբաղում և 2 օր ապրել սահմանին շատ մոտ և որ ամենահետաքրքիրն է՝ աղբրեջանցու տանը: Այդ տանն արդեն աղբրեջանցիներ չէին ապրում, իսկ հարևանները չէին դադարում պատմել իրենց սիրելի նախկին հարևանների մասին, որոնք ստիպված

թողել էին ամեն ինչ ու հեռացել: Գիտե՞ս, չկար վախ, չկար ատելություն, չկար և ոչ մի տարբերություն հայկական և ադրբեջանական տների միջև: Այդ 2 օրը ապրեցի սովորական տան մեջ, բայց հետո հասկացա, որ սովորական չէր կարող լինել, որովհետև քարե տունը, այգին, ջրի ծորակը շինել էին հայերն ու ադրբեջանցիները միասին, ու իրար հետ կիսել էին ամեն–ամեն ինչ:

Հայաստանում և աշխարհի որևէ երկրում, եթե հանդիպես մի հայի և հարցնես, թե ի՞նչ է ամենաշատը ցանկանում, կպատասխանի. խաղաղություն մեր սահմաններին և մեր զինվորներին:

Հայաստանում եթե կենաց են խմում հայ զինվորի համար, չեն մոռանում նաև սահմանին կանգնած քո եղբայրներին, չեն մոռանում քաջություն և խաղաղություն մաղթել նաև ձեր զինվորներին:

Իմ սիրելի՛ բարեկամ, ես հույս եմ հայտնում, որ մի օր հայերն ու ադրբեջանցիները դուրս կգան ձևավորված կարծրատիպերից և կդառնան բարեկամ ժողովուրդներ, ամեն մի նոր փորձություն կհաղթահարեն սիրո և համերաշխության մթնոլորտում:

Մենք պետք է հասկանանք, որ մեր ազգերը միանման մտածել չեն կարող, որ մենք միևնույն ճշմարտությանը նայում ենք տարբեր անկյուններից, ու թերևս չկարողանանք էլ նայել նույն անկյունից, բայց համերաշխ և խաղաղ ապրելու համար պետք է պատրաստ լինենք հանդուրժել միմյանց:

Հայն ու ադրբեջանցին միմյանց ներելու արիություն պետք է ունենան: Ատելությունը, որը տարիներ շարունակ ձևավորվել է մեր ժողովուրդների մոտ պետք է փոխարինենք սիրով և ջերմությամբ:

Ես գիտեմ, Խաղաղությունը ո՛չ քարոզում են, ո՛չ պարտադրում, ո՛չ խնդրում, ո՛չ պահանջում, ո՛չ էլ համոզում, Խաղաղությունը ստեղծում

է կամ ավելի շուտ վերագտնում է ամեն մարդ ինքն իր մեջ: Ներքուստ խաղաղ մարդուն և ազգին ոչ այլ ինչ, քան խաղաղություն է սպասում:

Սիրելի՛ իմ ծանոթ և միաժամանակ անծանոթ բարեկամ, մաղթում եմ իմ և քո ժողովրդին գիտակցված խաղաղություն:

Շնորհակալ եմ նամակս ընթերցելու համար:

Սիրով Հայաստանից՝

Տաթև

* * *

Բարև՛, Տաթև,

Նամակս կցանկանայի սկսել քո իսկ նախադասությամբ: Իրոք, մի բան շատ հստակ է, որ խաղաղության համար մարդկանցից ավելի շատ խելամտություն է պահանջվում, քան թե պատերազմի համար: Կովել, մարտնչել ինչ–որ բանի համար, պատերազմել բոլորն էլ կարող են: Սակայն ոչ բոլորը կարող են համարձակվել լավություն անել, մտածել խաղաղության մասին ու մարդկային վերաբերմունք ցուցաբերել: Պատմության ընթացքում ոմանց կատարած սխալների պատճառով այսօր երկու ազգ թշնամի են դարձել: Սակայն, իհարկե, այսօր Ղարաբաղի օկուպացիայի, պատերազմի ժամանակ մահացած հազարավոր անմեղ աղբրեջանցիների մահվան մեջ դու մեղք չունես: Ախր, ո՞վ կցանկանար, որ նման բան տեղի ունենար:

Եթե Խոջալուում գազանաբար սպանված մանուկների նկարները տեսնես, նայես տեսանյութերը, չես կարողանա զսպել արցունքներդ և դու ինքդ կցանկանայիր, որ այդ միջադեպերի մեղավորները պատժվեն: Այո՛, այսօր ինչպես ձեզ մոտ (թարգ. – նկատի ունի

աղբբեջանցիներին կամ թուրքերին), այնպես էլ մեզ մոտ մեծամասնությունը հայ ազգին թշնամի է համարում: Սակայն իրականությունն այն է, որ միմյանց թշնամի անհատ մարդիկ չկան: Կան մարդիկ, որոնց միմյանց նկատմամբ դաստիարակել են որպես թշնամիներ:

Հավատա՛, կիսում եմ խաղաղության մասին քո գրած բոլոր մտքերը: Ես էլ եմ խաղաղություն ուզում, ես էլ եմ դեմ, որ այս պատերազմից մարդիկ տուժեն, ես էլ եմ հաշտություն ուզում: Ես էլ եմ մեր երկրների զարգացումը խաղաղության մեջ տեսնում: Ես էլ կցանկանայի, եթե երբևէ գամ Երևան խանութում կամ տաքսիում ինձ նայեն ոչ թե որպես թշնամու, այլ՝ հարևան երկրի մի բարեկամի: Կցանկանայի, որ նույն վերաբերմունքը դու զգաս Բաքվում քո հանդեպ: Ինչպես քո տատիկն է պատմել, ինչպես Ղարաբաղում ապրածներն են պատմում, մենք թե՛ Աղբբեջանում, թե՛ Հայաստանում ապրել ենք համերաշխ: Եվ հույս ունեմ, որ նորից այդպես կլինի:

Խաղաղության ամենահաճելի մաղթանքներով՝

Քյամրան

Անախ – Թոֆիկ

Միրելի՛ ընկեր,

Տարօրինակ է մտածել, որ գրում եմ մի մարդու, որին հնարավոր է, երբեք չհանդիպեմ իր հայրենիքում: Որ չեմ կարող ինքնաթիռով կամ գնացքով կամ ավտոբուսով հասնել մեկին, ում այսքան մոտ եմ աշխարհագրորեն: Որ եթե մենք ցանկանայինք հանդիպել, ամենահեշտ տարբերակը կլիներ հանդիպել Վրաստանում, մի վայր, որտեղ դու չես կարող ցույց տալ քո տունն ու ասել. «Ես այնտեղ եմ ապրում, արի նե՛րս գնանք ու թեյ խմենք. ես այնքա՛ն բան ունեմ քեզ պատմելու»:

Այն, ինչը բաժանում է մեզ, ֆիզիկական սահմաններ են, բայց հոգեբանական սահմանն է, որ ստեղծել է այս ֆիզիկական սահմանը: Մենք բաժանված ենք պատերով, որ մեր մտքերում կառուցել են մեր կառավարություններն ու քաղաքական գործիչները, ուսուցիչներն ու հարևաններն ու բարեկամները: Պատեր, որ կառուցված են պատմության և ինքնության շփոթեցնող, հորինված տարբերակներից ու ընկալումներից: *Պատեր, որ մեզ հետ են պահում հարցեր տալուց*, որովհետև մեզ նման ժողովուրդների համար, ում պատմությունն ու ինքնությունն արդեն իսկ շփոթեցնող են ու հեռահար ու բարդ, այլ տարբերակների մասին մտածելը կարող է վախեցնող և ճնշող լինել:

Տարբերակներ, որտեղ մենք, գուցե, միշտ չէ, որ հաղթողներ կամ զոհեր ենք: Տարբերակներ, որտեղ մենք, գուցե, միշտ չէ, որ ճիշտ ենք վարվում: Տարբերակներ, որտեղ մենք.... *վախեցնող աստիճանի մարդկային ենք*: Որովհետև մարդիկ ներքուստ և՛ լավն են և՛ վատը...մարդիկ սխալներ են գործում, նրանք և՛ ճիշտ, և՛ սխալ բաներ են անում...

Տարօրինակ է մտածել, որ դու և ես, որ երբեք չենք հանդիպել, վարժեցվել ենք զգուշանալ միմյանցից: Դու և ես, որ այսքան շատ ընդհանուր արժեքներ և ավանդույթներ ունենք: Մենք, որ հյուրընկալության, հավատարմության, բարոյականության և եղբայրության նույն մշակույթն ունենք:

Մենք բոլորս ուզում ենք անել այն, ինչ ճիշտ է ոչ միայն մեր, այլև մեր հարևանների ու ընկերների համար: Մենք եսասեր ժողովուրդ չենք: Մենք մտածում ենք ուրիշների մասին:

Եթե ես փողոցում հանդիպելի քեզ, դու ընկնելի ու քերծելի ծունկդ, ես պայուսակիցս վիրակապ կհանեի ու օգնություն կառաջարկեի քեզ և վստահ եմ, որ դու նույնը կանելի ինձ համար: Որովհետև երբ մենք արնահոսում ենք, երկուսիս արյունն էլ կարմիր է: Որովհետև երբ մեր ընկերները ծիծաղում են մեզ վրա ընկնելու ու ոտքը քերծելու համար, մենք երկուսս էլ պտտեցնում ենք մեր աչքերը, հանդուգն պատասխան ենք տալիս ու շարունակում տան ճամփան: Եվ երբ ավելի ուշ այդ օրը տուն ենք հասնում ու տեսնում փոստային նամակը, որ մեր եղբայրներին ու ընկերներին ծառայության է կանչում, մենք երկուսս էլ վախի նույն զգացողությունն ենք ունենում մեր սրտերում:

Ու երբ մեր մայրերը լաց են լինում մեր եղբայրների մեկնելու օրը կամ այն օրը, երբ նրանք վերադառնում են դազադում, նրանք նույն արցունքն են թափում: Ու երբ նրանք այս աշխարհի ցավից, վրդովմունքից կամ կատաղությունից աղաղակում են, նրանք նույն բառերն են բղավում:

Գուցե, ի՛մ ընկեր, դու մտածում ես, որ ես իդեալականացնում եմ կամ էլ պարզեցնում: Բայց դու հարց տվե՞լ ես, թե ինչու պետք է այսքան հեշտ լինեի իդեալականացնել: Ինչու՞ երբ մենք կանգնում ու մի կողմ ենք դնում թշնամության, սահմանների, տարբեր ժողովուրդների ու հողերի

այս գաղափարները, այնքան հեշտ է դառնում տեսնել մարդկայինը մյուս կողմում, մյուս անձի մեջ: Ու երբ մենք կանգ ենք առնում ու ինքներս մեզ հարցեր տալիս, մենք հասկանում ենք, որ այնքան բան կա, որի շուրջ մենք երբևէ կանգ չենք առել ու չենք մտորել:

Եվ իհարկե սա նույնպես շատ հեշտ է հնչում: Եվ ես, իհարկե, այնքան միամիտ չեմ, որ մտածեմ, թե մի քանի նամակ ու մի քանի մարդ, որ մեզ պես են մտածում, կարող են որևէ բան փոխել այսօր, վաղը կամ եկող շաբաթ:

Բայց ես հավատում եմ, որ մեր օրինակը ունի փոփոխություն բերելու այդ ուժը: Որովհետև այս աշխատարաններին հաճախելու միայն մեր պատրաստակամությամբ, ստատուս քվոն հարցականի տակ դնելով, մեզ պատմածներին հավատալուց հրաժարվելով, վեր կենալով ու «Ո՛չ» ասելով կոնֆլիկտին, թշնամությանն ու տարբերություններին՝ մենք արդեն իսկ փոփոխություն ենք բերում:

Պարզապես լինելով այն, ինչ կանք և խոսելով այս հարցերի մասին մեզ շրջապատող մարդկանց հետ՝ մենք փոփոխություն ենք մտցնում այսօրվա ու վաղվա մեջ:

Իմ շուրջը ես տեսնում եմ մարդկանց, որոնք հետաքրքրված են: Մարդկանց, որոնք հոգնել են: Մարդկանց, որոնք հարցնում են. «Ինչու՞ պետք է այսպես լինի»: Ու այստեղ է, որ մենք գալիս ենք ու ասում. «Պետք չէ, որ այսպես լինի»:

Իմ սիրելի՛ ընկեր, տարօրինակ չէ՞ մտածել, որ դու և ես, ու մեր հասակակիցները, երբեք չենք հանդիպել, ու եթե ոչինչ չփոխվի, չենք էլ հանդիպի: Որ մեր ծնողներն ու պապերը, հնարավոր է, մի ժամանակ ծիծաղով են քայլել նույն փողոցով: Որ նրանք, գուցե, նստել են կողք կողքի ու վերջին կարդացած գիրքը քննարկել: Բայց մենք ու մեր հասակակիցները, գուցե, երբեք այս մարդկայնացնող փորձառությունը չունենանք:

Ես հույս ունեմ, որ այն աշխատանքը, որը դու և ես անում ենք, մի օր հնարավոր կդարձնի, որ սա մեզ համար նույնպես իրականություն դառնա: Ես հույս ունեմ, որ մի օր դու ցույց կտաս քո տունը, ինձ ներս կհրավիրես ու կասես. «Արի՛ թեյ խմենք, ես այնքա՛ն բան ունեմ քեզ պատմելու»:

Ջերմորեն քո՝

Անաիս

* * *

Սիրելի՛ ընկեր,

Ես այս նամակը գրում եմ մեկին, ում գուցե երբեք չեմ հանդիպելու, սակայն նաև հավատում եմ, որ չնայած մեր միջև կատարվածներին՝ մենք մի օր կկարողանանք հանդիպել, նաև հավատում եմ, որ խաղաղություն կլինի: Քո գրած նամակում տեղ գտած մտքերի հետ համաձայն եմ և հակամարտության կարգավորումը միայն խաղաղ ճանապարհով ու բանակցությունների միջոցով եմ տեսնում: Ուրախ եմ, որ ինձ պես մտածող երիտասարդներ կան, և դա իմ մեջ արթնացրեց խաղաղության զգացողություն: Քո նամակում նշել ես, որ ես չեմ կարող իմ տունը ցույց տալ և ասել. «Ես այստեղ եմ ապրում, ներս արի, զնա՛նք, թե՛յ խմենք, քեզ պատմելու շատ բան ունեմ»:

Իրականում այդպես չէ, ես էլ եմ առնվազն քո չափ ցանկանում որ այդ օրը գա, մեր նամակներում ընդհանուր մտքերի առկայությունը մեզ խաղաղության կոչ է անում: Ես հավատում եմ, որ մեր օրինակը ապագայում ինչ–որ բան կփոխի և վերջ կդնի ցանկացած տեսակի բռնության, հակամարտության ու ատելության:

Թոֆիկ

Միլենա – Կունել

Միրելի՛ ընկեր ջան,

Ես Միլենան եմ՝ 16 տարեկան, Դիլիջան անունով գեղեցիկ քաղաքից։ Արդեն մեկ տարի է, ինչ ապրում եմ սահմանամերձ մի գյուղում, որը սահմանակից է Ադրբեջանին։ Իմ գյուղի տարբեր հատվածներից ես պարզորոշ կերպով տեսնում եմ ադրբեջանական գյուղեր և նույնիսկ այդտեղ բնակվող մարդկանց ու կենդանիներին։ Դրանք շատ նման են իմ գյուղին։ Երբեմն ինձ թվում է, որ մենք նույն իրականության տարբեր կողմերում ենք ապրում։ Մենք այնքան մոտ ենք, բայց միևնույն ժամանակ՝ բաժանված սահմաններով։

Բայց գիտե՞ս, կա մի բան, որ կապում է մեզ։ Այստեղով է հոսում միջսահմանային Խնձորուտ կոչվող գետը, որ հոսում է և՛ Ադրբեջանի, և՛ Հայաստանի տարածքով։ Երբ ես գետափ եմ գնում, ես կանգնում եմ գետի մոտ, նայում դրա խորքերը ու փորձում պատկերացնել Ադրբեջանի լանդշաֆտներն ու արտացոլումը այն մարդկանց, որոնք նայել են դրա մեջ։ Ես պատկերացնում եմ, որ սահմանի հակառակ կողմում ընկեր ունեմ, որը կանոնավոր կերպով գնում է գետի իր կողմը ու գետի միջոցով ինձ ողջույններ, նամակներ ու պատմություններ ուղարկում։ Իսկ երբ ես եմ գնում այնտեղ, վայրի ծաղիկներ եմ քաղում ու զգուշորեն դնում գետի վրա ու իմ հերթին ուղարկում գետի իմ ընկերոջը։ Այս գյուղ տեղափոխվելուց հետո, գետափը իմ սիրելի վայրերից մեկն է դարձել, որովհետև ես մտածում էի, որ դա քո երկրի հետ կապը պահելու միակ ձևն է։

Սակայն հիմա ինձ հիանալի հնարավորություն է ընձեռվել դա անելու համար: Ես կցանկանայի քեզ մի քիչ պատմել իմ և իմ երկրի մասին: Հայաստանը տոկուն մարդկանց երկիր է: Թավշյա հեղափոխությունը ապացույցն է այն բանի, որ հայ ժողովուրդը միասնական է, ուժեղ, հուսավառ և ապագային նայում է քաջությամբ ու վճռականությամբ: Հայ մշակույթի առանձնահատկություններից մեկն էլ լեզուն է, հատկապես դրա արտահայտությունները, որ անհնար է թարգմանել: Եթե նկատել ես, նամակի սկզբում ես «ջան» բառն եմ օգտագործել: Սա մի բառ է, որ հնարավոր չէ թարգմանել, բայց այն արտահայտում է մեր ջերմ վերաբերմունքը անձի հանդեպ: Իմ սիրելի արտահայտություններից մեկն էլ «մեռնեմ ջանիդն» է, որի բառացի թարգմանությունը ահավոր կինչի անգլերենով, իսկ իրականում այն ջերմ խոսք է, որ նշանակում է՝ պատրաստ եմ կյանքս տալ քեզ համար:

Իսկ այժմ իմ մասին: Ես, հավանաբար, աշխարհի ամենաերագլուտ անձն եմ, կատուների մեծ սիրահար և կորեական մշակույթի խենթ երկրպագու: Մարդիկ ինձ երբեմն «սմայլիկ» են կոչում, որովհետև ես շատ եմ ժպտում և հավատում եմ, որ խաղաղությունը հենց ժպիտից է սկսում: Երբ ես մեծանամ, ուզում եմ բժիշկ դառնալ ու աշխատել «Բժիշկներ առանց սահմանների» միջազգային կազմակերպությունում, որը շրջում է պատերազմական գոտիներով ու օգնում հակամարտության հետևանքով տուժած մարդկանց:

Իմ ամենամեծ երագանքներից մեկը Միացյալ համաշխարհային 17 քոլեջներից մեկում սովորելն է, դրա առաքելությամբ ապրելն ու այս աշխարհը ավելի լավ ու խաղաղ տեղ դարձնելը: Մի տոն կա, որ ես ավելի շատ եմ սիրում, քան իմ ծննդյան օրը: Դա սեպտեմբերի 21–ն է՝ խաղաղության միջազգային տոնը: Ամեն տարի խաղաղության միջազգային տոնի օրվա առթիվ Դիլիջանի Միացյալ համաշխարհային քոլեջի ուսանողները քայլերթեր և այլ խաղաղարար միջոցառումներ են կազմակերպում քաղաքում, որին մասնակցում են հայեր ու

թուրքեր, իսրայելացիներ ու պաղեստինցիներ՝ տոնելով
խաղաղությունն ու մշակութային առանձնահատկությունները:

Ինչպես արդեն հասկացար, խաղաղությունը շատ կարևոր է ինձ
համար և ես ուզում եմ իմ փոքր ներդրումն ունենալ դրանում: Ինձ
համար խաղաղությունը կոնֆլիկտի ժամանակ կարեկցանք, ոչ բռնի և
ստեղծագործական մոտեցում ցուցաբերելու կարողությունն է: Ինձ
համար խաղաղությունը մարդու իրավունք է, խաղաղությունը
միջավայր է, որ հնարավորություն է ընձեռում անձի կենտրոնացման,
աճի ու զարգացման համար: Հնարավոր է չափազանց լավատես թվա՞ն
կամ էլ վարդագույն ակնոց եմ կրում, բայց ես հավատում եմ, որ մեր
նամակները փոփոխություն կբերեն: Եթե 1 ուսանողը 1 նամակ է
գրում, 100 ուսանողը 100 նամակ կգրի, 1000 ուսանողը՝ 1000, և մի օր
մեր դեկավարներն ու ազգերը կստանան մեր ուղերձը ու
կհանգուցալուծեն կոնֆլիկտը խաղաղ ճանապարհով:

Միրոս կոտրվում է ամեն անգամ, երբ լսում եմ սահմանին զինվորի
մահվան մասին՝ առանց որևէ պատերազմի, և ես ավելի եմ
հիասթափվում, որ սա սովորական է դառնում: Ես ընկճվում եմ
իմանալով, որ մարդիկ, որոնք բռնություն են կիրառում կամ սպանում,
խրախուսվում են և նույնիսկ՝ «ազգային հերոս» համարվում: Ես
տխրում եմ՝ նայելով հոլովակներ և տեսնելով, թե ինչպես են
ուսուցիչները անմեղ երեխաներին սովորեցնում մեզ համարել ձեր
թշնամիները ու ատել միմյանց: Մի ժամանակ մենք ապրել ենք նույն
երկնքի տակ՝ միավորված Սովետական Միության կողմից: Ի՞նչը
փոխվեց հիմա:

Ես գիտեմ, որ շատ քաղաքական պատճառներ ու շահեր կան
կոնֆլիկտի ետևում, բայց ես գիտեմ, որ ոչ մի քաղաքական շահ չպիտի
գերակայի մարդկային կյանքերի դիմաց: Հարյուրավոր զինվորներ
գոհվեցին երկու կողմից էլ, հարյուրավոր ընտանիքներ քանդվեցին,
հարյուրավոր սիրահարներ կորցրին իրենց սիրեցյալներին: Բավական

Է: Այս կոնֆլիկտում հաղթողներ երբեք չեն լինի: Մենք բոլորս պարտվում ենք, երբ անմեղ մարդիկ են զոհվում: Ասացվածքը պնդում է. «Միասին մենք ուժեղ ենք, բաժանված՝ պարտվում ենք»: Մենք պետք է հասկանանք սա և միասնական ջանքերով պայքարենք կլիմայական փոփոխությունների և աղքատության պես լրջագույն խնդիրների դեմ:

Ի վերջո՝ մենք բոլորս զարմանահրաշ մարդկային արարածներ ենք, որոնք արժանի են երջանիկ ապրելու: Ինչպես աղբբեջանցի իմ ընկերներից մեկն ասաց. «Շատ երկրներ խնդիրներ ունեն իրար հետ, բայց յուրաքանչյուր խնդիր լուծում ունի: Մեր նախնիները չեն կարողացել լուծում գտնել:

Բայց այսօրվա երիտասարդությունը շատ ոգևորված է և հնարավոր ամեն բան կանի հանուն արդարության, համաշխարհային խաղաղության և բարեկամության իր պայքարում: Յուրաքանչյուր երկրի երիտասարդություն կարող է ամբողջությամբ փոխել այդ երկրի հայացքները: Այսօրվա երիտասարդությունը ներկայացնում է նոր սկիզբ, լայն մտահորիզոն ունեցող մարդկանց մի նոր սերունդ, ում համար անհնար ոչինչ չկա: Այդպիսին ես նաև դու, գրչի իմ սիրելի՝ ընկեր: Շնորհակալ եմ լայնախոհ ու ընդունող լինելու համար: Այն, որ կարողում ես խաղաղության մեր նամակները, նշանակում է, որ դու մի քայլ առաջ ես: Անհամբեր կսպասեմ քո պատասխանին:

Անկեղծորեն քո՝

Միլենա

Միրելի՛ Միլենա,

Նամակդ ընթերցել ու տարբեր զգացմունքներ եմ ապրել: Այդ զգացմունքներից էր ուրախությունը, որ 16-ամյա երիտասարդն այդքան խաղաղասեր է, մյուս կողմից ավստոսացի, որ գովերգում ես քո ազգին ու ժողովրդին: Այժմ այս նամակի մեջ կբացատրեմ քեզ իմ զգացմունքները:

Միլենա, ես ապրում եմ Բաքվում, ադրբեջանցի եմ: Սակայն եթե իմ ինքնությանն ուզենաս կարգավիճակ տալ, ես բռնի տեղահանված (թարգ. – ներքին տեղահանված) եմ: Ժամանակին ընտանիքս բռնի կերպով վտարվել է իր հողերից: Չեմ ցանկանում խոսել այդ միջադեպի և ոչ մի պատճառի մասին: Որովհետև ես այդ կարգավիճակից ու քո հայ լինելուց առաջ, որպես Աստծո կողմից արարված էակ՝ ցանկանում եմ խոսել խաղաղությունից ու մարդկային արժեքներից: Նամակների մեջ ինձ հատկապես գրավել է քո նամակը, որովհետև 16 տարեկանում խաղաղություն երազելն ու ապագայում առանց որևէ տարբերություն դնելու՝ ցանկացած վիրավորի օգնելու պատրաստակամությունդ ինձ շատ է ուրախացրել: Քեզ խնդրում եմ, եթե խաղաղություն ես ցանկանում, այն ամբողջ սրտով ցանկացիր: Երբ զգաս խաղաղությունը, եղի՛ր ուղղակի Միլենա, ոչ թե հայ ազգի ներկայացուցիչ: Ես էլ եմ դա անում: Երբ մեր պետություններին, ամբողջ աշխարհին խաղաղություն եմ մաղթում, դառնում եմ ուղղակի մի աղջնակ, որը ցանկանում է տեսնել խաղաղություն ու օգնել, որպեսզի խաղաղություն լինի: Այդ ժամանակ արդեն փորձում եմ մոռանալ ազգային ինքնությունն ու տեղի ունեցած դեպքերը:

Շատ ուրախալի է, որ նույն կապույտ երկնքի տակ ես ու դու երկու կողմերի համար նույնիսկ ամբողջ մարդկության համար երջանիկ և խաղաղ կյանք ենք մաղթում: Արի՛ երկուսս ուղղակի որպես Մենք,

որպես Ես ու Դու, ձգտենք դեպի խաղաղություն: Ամբողջ մարդկային արժեքները, արդարությունը, մարդասիրությունը, ստեղծված եսերից, ազգային ինքնությունից վրեժխնդրությունից ու ատելությունից ավելի կարևոր են: Այս նամակը ողջ պատասխանատվությամբ եմ գրում և մաղթում, որ երկուսս ընդմիշտ մեր սրտերում պահենք խաղաղություն արժեքը: Կա մեկ բան, որ ցանկանում եմ չմոռանա: Դու ինձ համար հայ Միլենան չես: Դու ինձ համար 16 տարեկան խաղաղության ջատագով, բարի նպատակներ ունեցող, գթասիրտ Միլենան ես, և մաղթում եմ, որ միշտ մնաս այդպիսին:

Հարգանքներով՝

Խաղաղության ձգտող երիտասարդ մի աղջնակ՝ Կունել

Արայիկ – Թողրուլ

Բարև՛, սիրելի՛ և հարգարժան՛ ընկեր,

Ես էլ քեզ նման բարի և խաղաղասեր երիտասարդ եմ և կուզեի քեզ ծանոթացնել իմ պատմությանն ու իմ կարծիքը հայտնել մեր երկրների հարաբերությունների և խնդրի լուծման վերաբերյալ:

Ես ծնվել եմ արցախցու ընտանիքում, և իմ հայրը մասնակցել է Արցախյան կռիվին: Մեր ընտանիքում միշտ հակաադրբեջանական տրամադրություն էր և մթնոլորտ: Այդ ամենը ավելի խորացավ ապրիլյան դեպքերի ժամանակ, երբ ես գինվորական ծառայության մեջ էի: Ծառայությունից հետո ես պետք է գնայի Մոսկվա՝ հորեղբորս մոտ, և այդ այցը իմ մտածելակերպի վրա շատ ազդեց: Այնտեղ ես ծանոթացա իմ եղբոր ընկերոջ հետ, որն Ադրբեջանցի էր: Նրա հետ շփվելով և ճանաչելով նրան՝ ես հասկացա և գիտակցեցի, որ մեր երկրները իրար չեն սիրում միայն պետական մակարդակով և կատարում են ամեն տեսակ քարոզչություն, որ թշնամանք սերմանեն հասարակ ժողովրդի մեջ:

Բայց չե՞ որ ոչ մեկիս էլ պետք չէ, որ մեր ընտանիքներում զոհեր լինեն, հակառակը՝ դու, ինչպես և ես, մեր կյանքի ծաղկուն տարիքում ենք. մեր ապագան մեր ձեռքերում է, և ոչ մեկիս խաղաղությունից բացի ոչինչ պետք չէ, և եթե այդպես է, ինչու՞ չպայքարենք հանուն խաղաղության: Մի պահ պատկերացրու, որ մենք բարեկամ երկրներ ենք, ինչպես եղել է տարիներ առաջ, երբ մենք դեռ չէինք ծնվել: Այն ժամանակ ամեն ինչ հրաշալի էր, համերաշխ և խաղաղ, որովհետև մեզ

չէր բաժանում ոչ մի փշալար, և դա է այն պատճառը, որ մենք նորից ձգտենք դրան ու պայքարենք բոլոր հնարավոր խաղաղ եղանակներով:

Ես իմ բոլոր ընկերներին հորդորում և համոզում եմ, որ նրանք նույնպես պայքարեն խաղաղ եղանակով և համոզված եմ, որ դու էլ կանես նույնը և կանես ևս մի քայլ դեպի խաղաղ ապագան:

Միտով և հարգանքով՝

Հայ երիտասարդ՝

Արայիկ

* * *

Ողջուն, Արայիկ,

Ինչպե՞ս ես: Ինչպե՞ս է անցնում կյանքը:

Կարդացել եմ խաղաղության քո մեսիջը. չնայած որոշակի նրբություններ կան՝ դա չի նշանակում, որ ես խաղաղություն չեմ ուզում, ընդհանրապես յուրաքանչյուր մարդ ցանկանում է, որ իր երկրում խաղաղություն ու անդորր լինի: Ո՞ր մի քույրը կցանկանա, որ իր եղբայրը գոհվի: Կամ ո՞ր մի մայրը կցանկանա տեսնել իր որդու անշունչ մարմինը: Ցանկացած երկիր, որը ցանկանում է, որ խաղաղություն հաստատվի, առաջին հերթին պետք է իր հարևանների հետ խաղաղության մեջ ապրի: Երկիրը կառուցողը նրա ժողովուրդն է, ժողովուրդը առաջին հերթին սկսում է ապրել երկրի ներսում առկա փոքրաթիվ ժողովուրդների հետ, այնուհետև հարևանների և մնացած երկրների հետ: Քեզ հետ անկեղծ կխոսեմ, ես էլ եմ խաղաղություն սիրում: Չեմ ուզում, որ ոչ մի կողմում մարդիկ արտասուք թափեն, ախր ես կոսմոպոլիտ մտածելակերպ ունեցող աշխարհաքաղաքացի

եմ: Քեզ մի գաղտնիք ևս ասեմ (ճիշտ է, մինչև այս գաղտնիքը քեզ հասնելը շատերը կընթերցեն). ես իմ կյանքը մի հայ աղջկա եմ պարտական:

Նա գիտեր, որ ես ադրբեջանցի եմ, իսկ նա՝ հայ, սակայն ինձ դուրս է բերել Սև ծովից, որտեղ ես խեղդվում էի, և շունչ է տվել ինձ: Ռեժիմի և մի շարք մարդկանց պատճառով ազգին չի կարելի ընդհանուր գնահատական տալ:

Հավիտենական խաղաղության մաղթանքով՝

Թողորուլ

Դիանա – Գրող

Ողջուն՝ իմ սիրելի՛ ընկեր,

Ես Դիանան եմ, գրում եմ քեզ քո հարևան երկիր Հայաստանից: Ես 20 տարեկան եմ, սովորում եմ լեզվաբանական համալսարանում և ցանկանում եմ դառնալ անգլերենի մասնագետ: Ինչպես յուրաքանչյուր ոք, ես նույնպես լի եմ շատ մտքերով, ցանկություններով և նպատակներով, բայց այդ ամենից գատ՝ ես ունեմ մի մեծ և կարևոր երազանք. դա խաղաղությունն է: Յուրաքանչյուր ոք տարբեր կերպ է պատկերացնում այն, ամեն մեկի համար այն տարբեր արժեք ունի, բայց մի բան հաստատ է, անկախ տարիքից, սեռից և ազգային պատկանելությունից՝ ամեն մարդ էլ ուզում է խաղաղ երկնքի տակ ապրել: Ինձ համար խաղաղությունը իմ և քո բարեկամությունն ու մեր երկրների համերաշխությունն է: Թե՛ ես, թե՛ դու դպրոցական տարիներին անցել ենք մեր երկրների պատմությունները և երկուսս էլ լավ գիտենք, որ թշնամանքից և պատերազմից գատ՝ մենք նաև սիրով և եղբայրությամբ լի տարիներ ենք ունեցել:

Ճիշտ է, մենք մեր պատմության կրողներն ենք, մեր պատմությունն է ձևավորել և ձևավորում մեզ, մեր ազգությունները և կենցաղը: Ես, դու կամ այլ ոք չի կարող ջնջել այն կամ մոռացության մատնել շատ ցավալի դեպքեր, որոնք, ըստ իս, ոչ ոքի ոչինչ չեն տվել, այլ իսկ են բազմաթիվ մարդկային կյանքեր: Հողի համար պայքարում, տարածքներ գրավելով կամ կորցնելով, այսինքն՝ այդ ամենի մեջ հաղթանակներ կամ պարտություններ տանելուց բացի՝ կա մեկ կարևոր հարց. դա մարդկանց կյանքերն են, որոնք լեցուն լինելով նպատակներով, կյանքով և ապրելու ցանկությամբ, հանկարծ

ոչնչանում են և հեռանում մեզանից անվերադարձ: Հիմա իմ և քո, այսինքն՝ մեր սերնդի հերթն է պայքարելու, բայց ես ցանկանում եմ, որ մեր պայքարը տարբերվի մնացածից, ես ուզում եմ, որ մեր զենքը լինի մեր երկրների անցյալի սխալները և մեր սերնդի լավատեսությունը:

Անշուշտ, հեշտ չէ հարցը լուծել հակառակ կողմից՝ առանց զենքի և հակամարտության, բայց մեր սերունդը, ով ապրում է տեխնիկայի դարում, ուր ամեն ինչ արագ փոփոխվում է և տեղեկատվությունը՝ շատ արագ տարածվում, հնարավոր և կարևոր է, որ այս հարցը բանակցային, խաղաղ ճանապարհով լուծենք: Ես ուզում եմ, որ իմ, քո, մեր բոլորիս նպատակներն ու խաղաղ ապրելու ցանկությունը դառնան հիմք մեր պետությունների և կառավարությունների միջև բարիդրացիական հարաբերություններ հաստատելու համար: Մեր երկրներն ունեն տնտեսություն, կրթական համակարգ, մշակույթ և այլ ճյուղեր, որոնք կարևոր են յուրաքանչյուր երկրի զարգացման համար, բայց դրանք տուժում և ետին պլան են մղվում բանակի լարված վիճակի պատճառով: Գումարները, որոնք ծախսվում են զինամթերքի վրա, կարող են ծախսվել տնտեսության զարգացման համար, Ղարաբաղը կարող է լինել կապող օղակ մեր երկրների համար, որի միջոցով մենք կզարգացնենք առևտուրը, զբոսաշրջությունը և երկու երկրների ռեսուրսները կծառայեն իրենց նպատակներին: Մենք հարևան պետություններ ենք, մենք չենք կարող միմյանցից անկախ ապրել, բայց կարող ենք միմյանց վրա հենվելով՝ ավելի առաջ գնալ և զարգացնել մեր երկրների վիճակը: Լավ դաշնակից ունենալը լավագույն հիմքն է հզոր և բարեկեցիկ պետություն ունենալու համար. եկել է այդ պահը և մենք քայլ առ քայլ կարող ենք դառնալ միմյանց համար դաշնակից երկրներ: Հերթը մերն է պայքարելու. արի՛ անենք դա՝ հիմք ընդունելով խաղաղությունն ու համերաշխությունը: Անհամբերությամբ կսպասեմ քո նամակին:

Սիրով՝

Դիանա

Բարև՝ սիրելի՛ Դիանա,

Քեզ գրում եմ Բաքվից, այն Բաքվից, որին դուք ճանաչում եք իբրև նավթի երկիր ու հարստությունների թագավորություն: Կցանկանայի եթե քո շրջապատում երբևէ Բաքվում եղած ծանոթ լինի, նրան հայտնես, որ Բաքուն շատ փոխվել ու գեղեցկացել է... հույս ունեմ, որ Բաքվի ներկայիս վիճակը թեկուզ մի քիչ կարողացա ներկայացնել քեզ: Ես էլ քեզ պես 20 տարեկան եմ: Իրավաբան եմ դառնալու: Ինչպես դու, ես էլ ունեմ արժեքներ, որոնցով առաջնորդվում եմ: Դրանց մեջ ամենագլխավորը մարդն է: Ես ամեն ինչ անում եմ, որպեսզի իմ նպաստն ունենամ այն միջավայրի ստեղծմանը, որտեղ մարդը կապրի հանգիստ, խաղաղության մեջ և կապաշտպանվեն մարդու իրավունքները: Քո նամակում պատմել էիր նախկինում մեր ժողովուրդների բարեկամական ու եղբայրական կապերի մասին: Իրականում հաճելի է դա լսելը: Ճիշտ է: Ծնողներիցս և ուսուցիչներիցս լսել եմ, որ կար մի ժամանակ, երբ կայինք միայն «մենք», դա մինչև 1988 թվականն էր: Սակայն այժմ կանք մենք և դուք: Մենքը ոչնչացնողը, մեզ ու ձեզ ստեղծողը եղել է պատերազմը: Պատերազմն այնպիսի սարսափելի երևույթ է, որ մեր հիշողությունների մեջ անջնջելի հետքեր է թողել: Էժանացրել է մարդու կյանքի արժեքը: Սովորական է դարձրել մահը:

Չնայած այս ամենին՝ շատ ուրախալի է, որ ժողովուրդների մեջ, հատկապես երիտասարդների մեջ կա հույս, որ հակամարտությունը խաղաղ ճանապարհով կկարգավորվի: Իհարկե, այնպիսի խաղաղություն, որը կլինի արդար: Մեր ժողովուրդները դատապարտված են մոտ ժամանակներում և ապագայում համատեղ հարևանական հարաբերություններով ապրելու խաղաղ պայմաններում, և սա անխուսափելի է: Կարծում եմ, որ

տարածաշրջանում խաղաղության ձեռքբերումը երկու երկրների համար կարող է լինել առաջընթացի ու զարգացման մեկնարկ:

Պատերազմը գրկում է մեզ հաջողություններ գրանցելուց և մեր ընտանիքներին թախիծ ու մահվան բոթերի ցավ է բերում: Որպես քո ուղարկած նամակում խաղաղության կոչի պատասխան՝ ես էլ եմ միանում քեզ և առաջնորդվում խաղաղության ու արդարության վերականգնման ուղղությամբ աշխատելու սկզբունքով:

Ամենահաճելի մաղթանքներով, միշտ արդարություն փնտրող,
իրավաբանության ուսանող՝

Գրող

Լիդիա – Գյուլշան

Բարև՛, սիրելի՛ հարևան,

Ես Լիդիան եմ: Նամակս սկսեմ հարցով. «Ի՞նչ ես հասկանում խաղաղությունն ասելով»: «Ի՞նչ է խաղաղությունը» հարցին կարելի է բազում պատասխաններ տալ, բայց կուզեմ քեզ նաև իմ տեսակետը ներկայացնել: Մեզ այժմ բաժանում են հարյուրավոր կիլոմետրեր, տարբեր կրոնական դավանանքներ, հակադիր քաղաքական հայացքներ, բայց մի բան հստակ է. խաղաղության լեզուն ամբողջ աշխարհում նույնն է: Չնայած մեր այսքան տարբերություններին՝ մենք ունենք մի մեծ նմանություն. մենք բոլորս էլ ՄԱՐԴ ենք: Մենք բոլորս էլ մարդիկ ենք, որոնք ցանկանում են ապրել առանց տագնապի, թշնամանքի, իրենց առօրյա կյանքով: Մարդ լինելը հեշտ է, բարդ է մարդկային կամք դրսևորել միջազգային այսպիսի կոնֆլիկտների լուծման համար:

Մի հետաքրքիր հանգամանք պատմեմ հայ իրականության մասին: Բոլոր հայ երեխաները իրենց ամանորյա մաղթանքներում պարտադիր խաղաղություն են մաղթում ամբողջ աշխարհին: Ես ինքս այդպիսի նամակներ գրել եմ: Հետաքրքիր է, որ երեխաները խաղաղությունը դիտարկում են որպես անիրականա՜նալի բաղձանք, բայց հենց ամենամեծ խաղաբարները մեր փոքրիկներն են:

Հեղափոխությունը շատ բան փոխեց մեր մեջ՝ մեր մտածելակերպը, աշխարհայացքը: Ավելի քան երկու ամիս համառ պայքարից հետո մեր երիտասարդները կարողացան ապացուցել, թե ում ձեռքում է

գտնվում երկրի ապագան: Այժմ այդ նույն երիտասարդները պատրաստ են շրջանցել ատելության ցանկապատը և տարածել խաղաղության իրենց ալիքը:

Գիտեմ՝ մեկ նամակով հայ-ադրբեջանական հակամարտությունը դժվար թե լուծում ստանա, սակայն մենք կարող ենք դրական մթնոլորտ ստեղծել իրավիճակի հետագա լուծման համար: Մենք կարող ենք լինել այն մարդիկ, որոնք վերջ կդնեն ատելության և բռնության քարոզամեքենային: Քաղաքական շահերը չպետք է գերադասվեն մարդկային հարաբերություններից:

Եթե փորձենք ժամանակի մեքենայով մի քանի տասնամյակ հետ գնալ, մենք կտեսնենք, թե ինչպես էին մեր ազգերը բարեկամաբար բնակվում միմյանց հարևանությամբ: Շատերը մինչև այժմ հիշում են իրենց ադրբեջանցի ընկերներին: Ամեն ինչ փոխվեց պատերազմից հետո: Կարելի է ասել, որ միայն պատերազմն է մարդկանց համար ամեն ինչ տարանջատում սև և սպիտակ գույների: Մենք կարող ենք լինել այն մարդիկ, որոնք կփոխեն այս կարծրատիպերը: Մենք պետք է իրավիճակը դիտարկենք ոչ միայն մեզ համար ճիշտ եռանկյունու դիտակետից, այլ պետք է դուրս գանք այդ եռանկյունուց և նայենք ավելի հեռուն քան մենք կարող ենք: Մենք կարող ենք կերտել մեր խաղաղության ուղին, չէ՞ որ աշխարհը փոխվում է մեզանով:

Հարգանքներով՝

Լիդիա

Ողջուն, Լիդիա,

Շնորհակալ եմ նամակիդ համար: Ես խաղաղության ջատագով եմ: Դու էլ, ես էլ գիտենք, թե ինչ է խաղաղությունը: Այսպես ձևակերպենք. խաղաղությունն այն ուղին է, որը մեզ տանում է դեպի բարեկեցություն: Իսկ ո՞վ խաղաղություն չի ցանկանա: Կարծում եմ, բոլորը համաձայն են խաղաղությանը: *Խնդիրը դեպի դրան տանող ճանապարհի մեջ է:*

Ես շատ եմ սիրում իմ Ադրբեջանը: Սակայն նաև հասկանում եմ, որ մեր խաղաղության ուղին շատ խճճված է: Չգիտեմ, լսե՞լ ես արդյոք թիթեռի էֆեկտի մասին. թե ոչ, եթե կարճ ասեմ, դա փոքր քայլերով մեծ էֆֆեկտ ստեղծելն է: Ես հավատում եմ, որ մենք երբևիցե կհասնենք խաղաղության: Ինքս ինձ եմ հավատում: Ես կանեմ ինձնից կախվածը: Առողջ խաղաղություն կառուցելու համար երկու կողմերն էլ պետք է աշխատեն: Գիտե՞ք, անցել է ավելի քան 30 տարի, սակայն իմ բարեկամները այն սարսափը, հողերի գրավումը չեն կարողանում մոռանալ: Չեն կարողանում մոռանալ ոչ թե նրա համար, որ այնտեղից ինչ–որ մեկը պետք է դուրս գա, այլ նրա համար, որ նրանք այնտեղ հիշողություններ և հողին տված խոստումներ ունեն: Չմոռանանք նաև, որ մեր ժողովուրդները համատեղ ապրել են բարեկեցիկ կյանքով, դա միշտ չէ, որ եղել է: Սակայն ցուցիչն այն է, որ եղել են կայծեր:

Էմպատիա եմ ապրում, երբ սահմանում երկու կողմից էլ մահվան մասին լուր եմ կարդում, երբ լսում եմ երազանքները չիրականացած երիտասարդների մասին, երբ գիտեմ, որ չեմ կարող վերադարձնել արտասովոր մորը իր նահատակված որդուն: Քեզ ու ընկերներիդ այնպիսի ԱՐԴԱՐՈՒԹՅԱՆ եմ կոչ անում, որը չի նեղացնի և ոչ մի

կողմի: Այնպիսի արդարություն, որ իմ համերկրացիները
կարողանան իրենց հողի հոտը շնչել այնուհետև հեռանալ կյանքից:
Գիտե՞ս թե որքան տարիքով մարդիկ են մահացել, առանց
Ղարաբաղը տեսնելու, բայց ի՞նչ արած: Չեմ կարծում, որ
խաղաղության հասնելը ուտոպիա է... Մենք կրկին մեր հարազատ
Ղարաբաղում միասին և երջանիկ կարող ենք ապրել: Երբեմն պետք
է մեր ցանկություններին խորությամբ մոտենանք և հավատանք:

Մինչ խաղաղության վերահաստատում և Ղարաբաղում շղթայված
սահմանների բացում:

Ցտեսություն,

Գյուլշան

Ջեմմա – Թուրան

Միրելի՛ ընկեր,

Ես քեզ գրում եմ մեծ հույսով, որ մի օր կհանդիպենք, և քո դիմաց կանգնած՝ կասեմ այն, ինչ հիմա գրում եմ քեզ: Նախ ասեմ՝ Ջեմման եմ՝ 19 տարեկան:

Երբ կարդաս նամակս և փորձես նկարել ինձ քո մտքում, պարզապես պատկերացրու ինձ զանգուր մազերով: Հենց ես եմ՝ խուճուճ Ջեմման:

Ուզում եմ, որ իմանաս մի բան: Ես աղբբեջանցի հրաշալի ընկերներ ունեմ և ո՛չ կրոնը, ո՛չ ազգային պատկանելությունը և ո՛չ էլ հարյուրավոր կիրմետքերը երբևէ չեն խանգարել մեզ մնալ լավ ընկերներ:

Գիտեմ, որ ինձ պես դու էլ հավատում ես, որ մենք կարող ենք խաղաղ ապրել: Մեր ապագան կախված է իմ, քո ու մեզ նման շատ երիտասարդներից:

Գիտե՞ս, գիտակցական կյանքումս միշտ ցանկացել եմ նման մի ծրագրի մասնակցել և հիմա, երբ ունեմ այս հնարավորությունը, հույսով և մեծ սիրով եմ քեզ գրում: Ես քեզ նման երիտասարդ եմ՝ լի խաղաղություն հաստատելու ցանկությամբ:

Երկար եմ կարդացել, փորձիրել պատմության էջերը՝ հասկանալու համար խնդրի սկիզբը, պատճառները: Մի պարզ բան եմ հասկացել, այս կոնիլը ուժով երբեք ավարտ չի ունենա: Մեզ պետք են մարդկային

պարզ զգացմունքներ՝ սեր, խիղճ, կարեկցանք, հասկանալու և լսելու կարողություն: Ահա խնդրի լուծումը: Սրանք մարդկային զգացմունքներ ու հատկություններ են, որ կան յուրաքանչյուրիս մեջ: Ինչպես արդեն ասացի, ես մեծ հավատ ունեմ իմ, քո ու մյուս բոլոր երիտասարդների խաղաղ ապրելու ցանկության հանդեպ: Ես հավատում եմ, ճիշտ քեզ նման: Շնորհակալ եմ ցանկություններս կիսելու համար: Մի օր, համոզված եմ, մենք կծաղկեցնենք մեր միջև կանգնած փշալարերը...

Ջեմմա

* * *

Բարև, սիրելի՛ Ջեմմա,

Նախ շնորհակալություն եմ հայտնում ուղարկածդ նամակի ու խաղաղության ուղերձի համար: Անունս Թուրան է: Ապագա տնտեսագետ եմ: Քո և մյուս նամակները ընթերցել եմ և ուրախ եմ, որ թեկուզ հեռվից ծանոթացել եմ ձեզ պես ինտելեկտուալ երիտասարդների հետ: Իսկ այժմ անցնենք հիմնական թեմային: Նախ այս հակամարտության ժամանակ երկու կողմից կորուստները չափից շատ են եղել, և դրա կարիքը ամենևին էլ չկար: Հորեղբորս որդին՝ Սամիր Ադաևը, այս հակամարտության հետևանքով նահատակվել է 2010 թ. մարտի 23–ին, և դա ինձ ու իմ ընտանիքի համար մեծ հարված էր: Իհարկե, սկզբնական շրջանում ինձ մոտ ձեր հանդեպ ահռելի ագրեսիա էր առաջացել, այնուհետև տեսա, որ և՛ հայ երիտասարդի, և՛ աղլրբեջանցի երիտասարդի մահը անտեղի է: Եթե այդ երիտասարդները ապրեին, գուցե այժմ ավելի լավ գաղափարներ կստեղծեին, ինչ–որ բան կհայտնագործեին, իրենց նպաստը կբերեին գիտությանն ու հասարակությանը: Ցավոք, եղածն արդեն եղել է, սակայն թող այլևս չլինի, վստահ եմ, որ ո՛չ դուք, ո՛չ էլ մենք չենք ցանկանում, որ պատերազմ ու մարդկային կորուստ լինի: Երկրորդ

խնդիրն այն է, որ այս հակամարտությունը երկու երկրների համար չափազանց մեծ ծախսերի պատճառ է դարձել: Եթե բանակին հատկացված միջոցները տրամադրվեին կենսամակարդակի բարձրացմանը, կրթությանը, բժշկությանը, մեր քաղաքացիներն ավելի բարձր կենսամակարդակ կունենային: Ես էլ ձեզ պես խաղաղություն եմ ուզում, և ուզում եմ, որ արդեն վերջ դրվի երկու երկրների համար ստեղծված այս խաղին: Այս խաղը շատ զոհ ու ահռելի միջոցներ է տարել, սակայն բավական է արդեն:

Ժամանակն է՝ կանգնեցնենք այն, մենք պետք է ի չիք դարձնենք այս խաղը շարունակել տվող բարձրաստիճան պաշտոնյաների պլանները, նրանց նպատակն է այս կերպ լցնել իրենց գրպանները:

Ինձ համար քո ազգությունը կարևոր չէ: Ես քեզ ճանաչել եմ ոչ թե որպես 19-ամյա հայ երիտասարդ Ջեմմայի, այլև ճանաչել եմ որպես խաղաղասեր, մարդասեր և անկեղծ սրտով Ջեմմայի: Հույս ունեմ՝ մի օր կհանդիպենք ու այս մտքերը փոխադարձաբար կքննարկենք միմյանց հետ:

Հարգանքով՝

Խաղաղություն կամեցող երիտասարդ՝ Թուրան

Շուշանիկ – Ֆաթիմա

Բարև՛, իմ սիրելի՛ ընկեր,

Կցանկանայի կիսվել քեզ հետ խաղաղության հետ կապված իմ պատկերացումներով: Խաղաղությունը կյանքի շարժիչ ուժն է. այն հիմնված է երջանկության և ներդաշնակության վրա: Աշխարհում խաղաղություն տարածելու համար առաջին հերթին պետք է խաղաղություն լինի մարդկանց մտքերում: Եթե միտքը լի է գայրություն, ապա շատ դժվար է խաղաղության հասնել: Ես կարծում եմ, որ մեզանից յուրաքանչյուրը պետք է ձերբագատվի իր ներսի ատելությունից: Քանի որ պատերազմը մեր մեջ է, ոչ թե դրսում: Մենք երբեք չենք կարող խաղաղություն գտնել արտաքին աշխարհում, քանի դեռ խաղաղություն չենք հաստատել մեր իսկ ներսում: Մեզ պետք չի գա խաղաղություն տարածող ոչ մի կազմակերպություն, եթե մենք չենք կարող խաղաղ լինել մեր սեփական Ես–ի հետ: Աշխարհում գոյություն ունի նույնիսկ Խաղաղության Նոբելյան մրցանակ սակայն մինչ օրս խաղաղություն չի տիրում աշխարհում: Ոչ մի նյութական արժեք չարժե նրան, որ մարդ կորցնի իր խաղաղությունը: Մայր Թերեզան ասել է «Ես երբեք չեմ միանա պատերազմի դեմ կազմավորված շարժմանը: Ինձ կանչեք խաղաղության շարժման ժամանակ»: Ուստի եկեք կազմակերպենք մեր շարժումը, որը տանում է դեպի խաղաղություն: Յուրաքանչյուրը խաղաղությունը տեսնում է իր աչքերով: Ես կարծում եմ, որ այս փոքր նամակն իրականում ունի մեծ նշանակություն: Ասում եմ, պատերազմ սկսելը հեշտ է, ավարտելը՝ բարդ: Եկեք կոտրենք միասին այս կարծրատիպը և ցույց տանք աշխարհին, որ մենք կողմ ենք միայն ու միայն խաղաղությանը: Ես

Շուշին եմ և ես հայ եմ: Ես որոշոցի վստահել ու հավատալ միայն
խաղաղությանը: Դու էլ փորձիր:

Շուշանիկ

* * *

Բարև, Շուշանի՛կ,

Ինչպե՛ս ես: Խաղաղության վերաբերյալ Ձեր ուղարկած նամակն
ընթերցեցի և կարող եմ ասել, որ մեր մտքերն ու մի շարք
արտահայտություններ համընկնում են: Այո՛, խաղաղությունը
հակամարտությունների՝ առանց բռնության կարգավորումն ու կյանքի
որակի բարելավվումն է, և ինչպես գիտեք, խաղաղ իրավիճակը
խախտվում է պատերազմի հետևանքով: Օրինակ՝ խաղաղությունը մի
շրջան է, երբ բոլորը երջանիկ են և մարդիկ միմյանց հետ չեն
պատերազմում: Սիրտը միշտ կուզի, որ խաղաղություն ու անդորր
լինի, որ ավարտվեն պատերազմները, որ մայրերի սրտերը տազնապի
մեջ չլինեն, որ սահմանամերձ շրջաններում բնակվողները գիշերը
կարողանան հանգստություն գտնել: Ես կողմ եմ, որ ապագայի
սերունդները խուսափեն ասելուց, թե նա քո թշնամին է, այլ ասեն՝ նա
քո ընկերն է, կիսվի՛ր նրա հետ: Ինձ ուրախացրեց այն, որ դուք էլ ինձ
հետ համակարծիք եք:

Խաղաղությամբ լեցուն աշխարհում ապրելու հույսով լի՝ քո սիրելի
ընկերոջից՝

Ֆաթմա

AZƏRBAYCAN DİLİ

BÖLMƏSİ

TƏSİSÇİNİN ÖN SÖZÜ

*Əgər sürətlə getmək istəyirsənsə, tək get,
uzağa getmək istəyirsənsə, birlikdə get.*

Afrikalıların atalar sözü

Körpələr dünyaya qəlblərində nifrətlə gəlmirlər. Nifrəti öyrənirlər. O, öyrədilir. Nifrət alətdir ki, ondan iqtidara malik olanlar tərəfindən qorxu saçmaq üçün istifadə edilir. Qorxmuş insanlar daha asan idarə olunurlar, sülh isə təhrif olunaraq səmərəsiz laqeydlilik kimi qələmə verilir, hərçənd, əslində o, cəmiyyətin sağlam bünövrəsidir. Beləliklə, sülh təcrübəsi, müəyyən kontekstlərdə inanılmaz cəsarət tələb edə bilər. Münaqişənin səs-küyü o qədər güclənir ki, transformasiyanın addımlarını qarşımızda görə bilmirik, sülh nitqləri istənilən bombadan daha bərk səslənə bilər.

2018 və 2019-cu illərdə Sülh Naminə Məktublar proqramının qrupları, Ermənistan ilə Azərbaycanda 52 gənc, bağlı sərhədlərin hər iki tərəfində fəvqəladə addım atıblar. Hər iki tərəfdə militarizasiya və nifrət ifadələrinə baxmayaraq, bu fərdlər, alternativ yol cızıblar. Onlar sükutdansa dialoqu tərcih ediblər. Onlar nifrətdənsə ümidi seçiblər. Müharibə vəhşiliyindənə, humanizimi seçdilər. Məktublar Ermənistan və Azərbaycan hökumətləri arasındakı münasibətləri gərginləşdirən problemləri həll etməyəcəkdir. Çağrışlar çoxtərəflidir. Dağlıq Qarabağın (DQ) statusu aysberqin görünən tərəfidir, hansı ki, ərəzi mübahisəsi, və hərbi döyüşlərə çevrilməmişdir və ən pisi, hər tərəfdən günahsız mülki şəxslərin ölümünə səbəb olmuşdur. Nəzərə alanda ki, xarici güclər bu nifrətdən öz mənafeləri üçün istifadə edirlər, kin sarsıdıcıdır.

Həm Ermənistan, həm Azərbaycan nəinki birlikdə qalib gəlməyə əksinə kiməsə qarşı nəysə yaratmağa səy göstərirlər. Bu dinamikayla, kompromisə getmək imkanımızı itiririk: hər iki tərəf bir az itirməklə qarşılıqlı əməkdaşlıq əldə edir. Kompromis olmayınca münaqişə böyüyür, və hər iki tərəfdə itkiləri artır. Bununla birlikdə, məktublar hökumətlərin və hərbiçilərin təmin edə bilmədiklərinə nail ola bilər, bu, – münaqişənin transformasiyası yolunda ilk addımdır. Ermənistan və Azərbaycan əhalisinin, eyni zamanda Dağlıq Qarabağın erməni və azərbaycanlı icmasının bir–biri ilə ünsiyyət qurmağa haqqı vardır. Özlərini müharibəyə həqiqi hərbi xidmət vasitəsi ilə həsr etməyə məcbur etməyi kimi, onların sülhə töhfə verməyə ixtiyarı da vardır. Onlar elə bir həyata layiqdirlər ki, miras qalmış düşmənçiliklə və bir–biri ilə mübahisə edən hökumətlər tərəfindən formalaşdırılmamışdır. Onlar ahəngli bölgədə yaşamağa layiqdir. Vahidlikdən qaynaqlanan hər şeyi birləşdirə biləcək imkanları olmalıdır.

Məndə cavablar yoxdur. Lakin Sülh Naminə Məktublar proqramı işirakçıları tərəfindən yazılan gözəl səhifələrdə transformasiya toxumları əkilib. Mən bu gənclərdən çox şey öyrənmişəm, əminəm ki, kitabı oxumaq üçün özündə yetərincə cəsarət tapan hər kəs anlayacaq ki, niyə başqa, daha yaxşı yol mövcuddur. Əziz oxucu, ümidvaram ki, bu səhifələr mənə maarifləndirici olduğu qədər sənə üçün də olacaq.

Raffi Coy Vartanian

ÖN SÖZ (AZƏRBAYCAN DİLİ)

*“Göy qurşağının sonunda bir qazan qızıl” və ya
“Çalışmaq, axtarmaq, tapmaq və təslim olmamaq”.*
Lord Alfred Tennyson, “Ulysses”

Bu yaxınlarda sülh konsepsiyası üzrə işləmişəm, çalışanda çox məyus oldum. Mən istədim öyrənəm – erməni və azərbaycan cəmiyyətlərində mövcud olan həddindən artıq yüksək səviyyədə düşmənçilik propaqandasını nəzərə alaraq, biz haradayıq. Öz cəmiyyətlərimizdə bir-birimizi rədd etməyimizin yüksək səviyyəsini etdiyimizdə, müharibə böhtanı nə qədər uğurlu olub. Məhdud resurslarla buna müqavimət göstərmək mümkündürmü? Buna görə də, başlıqda aşağıdakı düsturu aldım: münaqişənin sülh yolu ilə həlli – gerçəkləşməyəcək xəyaldır, yoxsa – Mübarizə aparmaq, axtarmaq, tapmaq və təslim olmamaq! Odur ki, sülh naminə mübarizə məqsədyönlü və yaxşı təşkil olunmuş olmalıdır.

Suala səmimi cavab vermək lazımdır: sülh istəyənlər zəifdirmi? Müharibə edənlərdən zəifdirmi? Səhvlərimiz haradadır? Nə etmək olar? Bizdən nə asılıdır və beynəlxalq təşkilatlardan və dünya siyasətçilərindən nə asılıdır? Haraya gedəcəyimizi bilmək üçün cavabı tapılmalı olan bir necə sual var idi.

«Камо грядеши» (tərcüməsi: «Hara gedirsən?»). «Quo vadis?» (latınca). Məşhur polyak yazıçısı Henrik Senkeviçin şöhrət qazanmış kitabı belə adlanır. Həmin kitaba görə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatına layiq görülmüşdür. Bu kitab əsasında üç ekranlaşdırma mövcuddur. İstərdim ki, ədalətin zəfəri uğrunda mübarizə aparan hər kəs bu kitabı oxusun və ya heç olmasa filmi izləsin (2001–ci il). Orada Romada xristianlığın yaranma dövrü təsvir edilir, insanların imanlarına və idealları uğrunda

mübarizədə cəsarətli dözümlərinə görə dəhşətli təqibləri göstərilir. Kami Griadeshi, Quo vadis, hara gedirsən? Müqəddəs Kitaba görə, həvari Pyotr İsadan soruşdu. «Камо грядеши», «Quo vadis?», «Hara gedirsən?»

Qurani-Kərimdə (ən-Nisa 4/114) deyilir: “Onların gizli söhbətlərinin çoxunda xeyir yoxdur. Xeyir ancaq sədəqə verməyi, yaxud yaxşılıq etməyi və ya insanlar arasında sülh yaratmağı əmr edən kimsənin söhbətindədir. Allahın razılığını qazanmaq üçün belə işlər görən kimsəyə (axirətdə) böyük mükafat verəcəyik!”

Və mən Ermənistan və Azərbaycan gənclərinin iştirakı elədiyi Sülh Naminə Məktublar layihəsində azərbaycanlı iştirakçılarla görüşməyə və danışmağa dəvət edirlər. Təkcə müsbət mənada təəccübləndiyimi demək, heç nə söyləməmək deməkdir. O qədər səmimiyyət, bir-birimizi daha yaxşı tanımaq, bir-birimizə çatmaq, xalqları barışdırmaq üçün birlikdə işləmək istəyi!

Bizi – dünya fəalları adətən sadələvh romantik idealistlər adlandırırlar. Ölkələrini qəddarlığa və məhv olmağa, qaçqın, ölüm, yaralar, əlillik, girov, əsirlik, itkiyə aparən siyasi oyunlarda təcrübəli oyunçu olmaqdan daha yaxşı deyilmi?!

Təhlükələrə, inandırmalara, təhdidlərə baxmayaraq öz yolundan, münaqişənin sülh yolu ilə həllini tapmaqdan dönməyən dünya fəalları deyilmi?! Əgər az sayda və məhdud imkanları ilə müharibə tərəfinin saysız-hesabsız mənbələri ilə nəhəng sənayesinə qarşı çıxı bilirlərsə, ağıllı deyillərmi?!

Qarşılıqlı məqbul bir həll əsasında sülh yolu ilə münaqişənin ədalətli həlli üçün yorulmaz və tutarlı işlərinə sülhməramlılar qarşı çıxırdılar.

Əminik: Münaqişəni hərbi yolla həll etmək mümkün deyil. Müharibədə bir dəfə qazanmaq olar. İtirən tərəf həmişə qisas almaq istəyəcək.

Qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan ortaq bir həll münaqişənin son həlli ola bilər. Xalqların barışıqı zəruri bir əsasdır.

Sülhməramlılar münaqişənin həlli üçün qarşılıqlı məqbul bir variant hazırlamaq üçün intellektual potensiala malikdirlər. Qarabağ münaqişəsinin birgə razılaşdırılmış nizamlanması modelinin hazırlanması üçün nümunə kimi götürülə biləcək sevimli dünya örnəkləri də var. Bunun üçün gənc sülhməramlılar və tanınmış mütəxəssislər, beynəlxalq hökumətlərarası təşkilatlar və beynəlxalq QHT–lərlə birlikdə Azərbaycan və Ermənistan cəmiyyətlərinin səylərinin birləşdirilməsi tələb olunur. Biz hər kəsə müraciət edirik: Bir zamanlar silahlı, indi isə dondurulmuş Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizamlanması üçün bir prezident yaratmağımıza kömək edin.

Fürsətdən istifadə edərək, Sülh Naminə Məktublar layihəsinin müəlliflərinə və koordinatorlarına – İlkin Əliyevə və Raffi Vartanyana, Avrasiya Əməkdaşlıq Fondu, digər qurumlara və donor təşkilatlara belə bir yaxşı layihəni dəstəklədiklərinə görə və əlbəttə ki, bütün gənc iştirakçılara gözəl məktublar yazmaqla səmimilik, açıqürəklik və cəsarət göstərdikləri üçün təşəkkür edirəm. Onlar, şübhəsiz ki, azərbaycanlılar və ermənilər arasında sülhün bərqərar olmasına öz töhfələrini verəcəklər... bir–birinə həqiqətən çox yaxındırlar.

Arzu Abdullayeva

Arzu Abdullayeva – Helsinki Vətəndaş Assambleyasının Azərbaycan Milli Komitəsinin sədri, Olof Palme adına sülh mükafatı laureatı, Avropa Birliyi və ABŞ hökumətinin Demokratiyanın və Vətəndaş Cəmiyyətinin qurulucunu uğrunda səylərə görə Marşall mükafatı, Niderland Krallığının İnsan Haqqları və Sülh qurulucunu sahəsində səylərə görə Vətəndaş Cəmiyyəti mükafatı laureatı

ÖN SÖZÜ (ERMƏNİSTAN)

Sülhün qiyməti var

Ermənistan–Azərbaycan dövlət sərhədi və təmas xətti boyunca 1994–cü ildən davam edən “nə sülh, nə müharibə” vəziyyətinin qiyməti var və bu qiyməti 18–20 yaşlı erməni və azərbaycanlı oğlanlar ödəyirlər. 1994–cü ildən bəri minlərlə erməni və azərbaycanlı gənc snayper atəşləri və diversiya əməliyyatlarının qurbanı olublar. “Nə sülh, nə müharibə” vəziyyəti üçün bax belə bir bahalı qiyməti ödəyirik.

Əslində, bu əsl mənada qiymət deyil, bu talesiz ailələr, oğullarını itirmiş analar, həyatın son nəfəsinədək oğullarını gözləyən atalar, bacılar, qardaşlardır. Faciə öz ailələrimizə gəlmədikcə sərhəddə həlak olanlara biz kədərli bir infoqrafika kimi baxırıq, onların ölümü üçün acıyıırıq, amma qısa bir müddət sonra unudub yenə “nə sülh, nə müharibə” vəziyyətinə qayıdırıq. O vaxta qədər ki, media bir sətirlə növbəti əsgərin qurban olduğunu bildirir.

“Dondurulmuş” Qarabağ münaqişəsinin, dünyadakı digər silahlı toqquşmalar kimi, öz həlli yolları vardır. Buna nail olmaq üçün məsələnin həllini eyni zamanda üç müstəvidə tapmaq lazımdır.

Birinci: Böyük güclər – ABŞ, Rusiya və Fransa kimi ölkələr ATƏT–in Minsk qrupu həmsədrləri kimi buna maraqlı olmalıdır. Düzdür, onlar sadəcə vasitəçilərdir, lakin, əslində münaqişəyə cəlb olunmuş hökumətlər istəsələr böyük güclər sülh quruculuğunun çətin yolunda çox şey edə bilər.

Lakin ABŞ, Rusiya və Fransa həkimlər deyillər ki, bizi müalicə etsinlər. Ən yaxşı halda onlar bizə müalicənin acı həbi və reseptini verə bilərlər. Biz – ermənilər və azərbaycanlılar istəməliyik ki, münafişənin yaralarından müalicə olaq, münafişəni müşayət edən nifrət təbliğatından, müharibə təhdidindən, hər b yönümlü ritorikadan qurtulaq.

İkinci: Bu həll münafişəyə cəlb edilmiş bütün hökumətləri maraqlandırmalıdır. Şübhəsiz ki, istənilən həll həmin iqtidar üçün risklidir, çünki nizamlanma prosesi ağır kompromislərdən keçir. Hökumətlər və onların nəzarətində olan medialar hər b yönümlü ritorikaya, müharibə təbliğatına, nifrət nitqinə son qoymalıdır. Çünki həll tapmaq istəyəndə məhz sənin tərəfindən aşılana antiermənçilik və ya antiazərbaycançılıq sənə qarşı işləyir. Ona görə ki, sən öz xalqına öz camaatına nifrət bəslətmisən, sülhə və dözümlülyə isə yer qoymamısən.

Üçüncü: Münafişəyə cəlb edilmiş xalqlar, icmalar üçün həll məqbul olmalıdır.

Bax bu üç səviyyədə (üstəlik eyni zamanda olması labüddür) həllə və harmoniyaya nail olmaq lazımdır.

Amma dördüncü səviyyə də mövcuddur ki, bu görünən deyil. Ermənilər və azərbaycanlılar öncə öz ürəklərində, öz fikirlərində sülhə nail olmalıdır. Onlar dərk etməlidir ki, sülh əlverişli və faydalıdır. Onlar anlamalıdır ki, sülhün alternativini bəlli olmayan nəticələrə gətirib çıxara biləcək müharibədir.

Ermənilər və azərbaycanlılar dünyada digər qonşu xalqlar kimi sülh istəyirlər. Lakin sülhün də öz qiyməti var ki, onu ödəmək istəmirlər, ya da ödəməyə hazır deyillər. Sən isə qiyməti ödəmək istəmədiyində, yaxud ödəməyə hazır olmayanda həmin qiyməti 18–20 yaşlı erməni və azərbaycanlı oğullar ödəyir.

Ermənilər və azərbaycanlılar əmindirlər ki, coğrafiya məsələsində bəxtləri gətirməyib. Coğrafiya isə seçim deyil. Buna görə də ermənilərin və azərbaycanlıların xoşagəlməz coğrafiya ilə razılaşmaqdan savayı başqa seçimi yoxdur. Gec–tez ermənilər və azərbaycanlılar reallıqla barışacaq ki, onlar qonşudur, qonşular isə bir il, on il, bəlkə də daha çox müharibə edə bilərlər, amma əbədi savaşa bilməzlər.

Ermənilər hind–avropalı və xristiandır. Azərbaycanlılar türk dil ailəsinin bir hissəsidir və müsəlmandır. Əgər qonşu xalqlar sülh istəyirsə və onun qiymətini ödəməyə hazırdırlarsa, din, dil ya da mənşə maneələr ola bilməz. Bədəl ödəmək olar, amma bu, 18–20 yaşlı oğulların həyatı bahasına olmamalıdır.

Müharibənin ən qızgın dövründə, 1992–1994–cü illərdə ermənilərlə azərbaycanlılar arasında təmaslar qorunmuşdu. Erməni kəndliləri əsir düşəndə insanlar Qırmızı Xaç və öz yüksək vəzifəli məmurlarından əlavə qonşu Azərbaycan kəndlərindən olan birgə çörək kəsdiyi tanışlarına da müraciət edirdilər. Eyni qayda ilə azərbaycanlılar da dara düşəndə öz erməni tanışlarına müraciət edirdilər. Yüzlərcə belə hadisələr vardır ki, qonşu kəndlər məsələləri öz aralarında həll edə bilib bir–birinə yardım göstərib.

Bu gün həmin kəndlərdə əvvəllər öz qonşusu ilə ünsiyyət qurmuş nəsil dünyadan köçür. Həmin kəndlərdə elə bir nəsil yetişir ki, ermənisi azərbaycanlı, azərbaycanlısı isə erməni görməyib. Onlar yeni müharibə təhdidi və qonşu xalqa qarşı nifrət təbliğatı altında böyüyürlər.

Erməni–azərbaycanlı dialoqu ya da ünsiyyəti bu gün daha çox rəsmi xarakter daşıyır. Vaxtaşırı dünyanın müxtəlif şəhərlərində Ermənistan və Azərbaycan rəhbərləri, Xarici İşlər Nazirləri danışıqlar aparırlar. Erməni və azərbaycanlı vətəndaş cəmiyyətlərinin nümayəndələri isə daha sıx tezlikdə görüşüb təmas qururlar.

Qarabağ münaqişəsinin həlli bir–biri ilə danışmaqdan başlamalıdır. Əgər biz birinci addımı atmırıqsa, bir–birimizlə danışmırıqsa, həlli mümkün görünməyən məsələni necə nizamlaya bilərik? Bir–birinə məktub yazan erməni və azərbaycanlı gənclər doğru yerdən başlayıblar. Onlar deyirlər ki, bir–birimizlə ilə danışmaq lazımdır və artıq danışmağa başlayıblar.

Bəlkə onların işlətdikləri dillər və sözlər hələ də bütövlüklə bir–birinə aydın deyil, amma bir–birinə məktub yazıb danışmaq lazımdır. Onların məktubları və xüsusi ilə də məktubların mətnləri erməni və azərbaycanlı cəmiyyətlərinin böyük bir hissəsinin tənqidlərinə düşər ola bilər, lakin tənqidlərdən qorxmaq lazım deyil.

Şübhəsizdir ki, tək məktublar yazmaqla, yaxud da vətəndaş cəmiyyətinin nümayəndələrinin dialoqu ilə Qarabağ münaqişəsinin həllini tapıb layiqli və tərəflər üçün məqbul sayılan nizamlanmaya nail olmaq mümkün deyildir. Amma dövlət səviyyəsində nifrət, müharibə təbliğatı və hər b yönümlü ritorika təbliğ olunduğu, sərhədlərin bağlı, torpaqların minalanmış olduğu bir zamanda məktublar və dialoq məxsusi məna və əhəmiyyətə sahib olur.

Bunu da bir–birinə məktub yazan erməni və azərbaycanlı gənclərə ünvanlanmış məktubum olaraq qəbul edin.

Tatul Hakobyan

Tatul Hakobyan jurnalistdir və iki kitabın müəllifidir: “Yaşıl və qara. Artsax gündəliyi” və “Araratdan görüntü. Ermənilər və türklər”. CivilNet–də işləyir və ANI Erməni Tədqiqatları Mərkəzinin yaradıcısıdır.

SÜLH NAMİNƏ LAYİHƏSİNİN MİSSİYASI VƏ DƏYƏRLƏRİ

MİSSİYASI

“Sülh Naminə Məktublar” (SNM) layihəsi münəvişədən təsirlənən bölgələrdə konstruktiv dialoq yaratmaq üçün yaradıcı yazı ilə konfliktlərin transformasiyası mövzularının kəsişməsində vörkşoplar (workshop) təşkil edən proqramdır. SNM 2018–2019–cu illərin yay aylarında ümumi 52 erməni və azərbaycanlı gənclərlə (16–32 yaş) çalışmaları aparmağa davam edib. Onlar hər iki əhali arasında sülh gələcəyinin vacibliyini və mümkünlüyünü ifadə edən məktublar yazıblar. Vörkşopun sonunda iştirakçıların hər biri bir məktub hazırlayıb. Həmin məktublar erməni, azərbaycan və inglis dillərində tərcümə edilib. Məktublar erməni və azərbaycanlı iştirakçıları arasında mübadilə olunub, daha sonra isə www.lettersforpeace.org saytında və digər yerlərdə dərc olunub. Layihə gənclərin səsləri əsasında regional münəvişələrin transformasiyasını təşviq edir, regionda və kənarda ermənilər ilə azərbaycanlıların münasibətlərinin alternativini təqdim edir.

Hər iki həftədən ibarət olan seminarlar, yaradıcı yazı və sülh quruculuğunun kəsişməsində həyata keçirilmiş və aşağıdakıları əhatə etmişdir: 1) Dəvətli ekspertlər tərəfindən sülh quruculuğu, regional məsələlər və yaradıcılığın ifadəsi barədə mühazirələr 2) Sülh, münəvişələr, kimlik mövzuları barədə seminar–müzakirələr 3) Poezia, məktublar və digər üsullarla yaradıcı yazı yazmaq bacarıqlarının inkişaf etdirən təlimlər.

Birinci vörkşöp 2018–ci ildə Yerevan şəhərində baş tutub ki, orada tələbələr öz ilk məktublarını yazıblar. Bakı vörkşöpu 2018–ci ilin avqustunda baş tutmuşdur, həmin vörkşöpda tələbələr cavab məktubları yazıblar. SNM proqramının iştirakçıları 2018–ci ildə ümumi 16 məktub hazırlayıblar.

2019–cu ildə keçirilən 4 vörkşöpdən birincisi Bakıda, ardınca isə 2 vörkşöp Yerevanda təşkil edilmişdir. Qruplardan biri Bakıda keçirilən birinci vörkşöpun iştirakçılarına cavab hazırlayıb, eyni vaxtda Yerevanda ikinci qrup Bakıdakı ikinci vörkşöpa məktub yazıb. Sonuncular isə avqust ayında cavab məktubları yazıblar. 2018–2019–cu illərdə iştirakçılar ümumi sayda 52 məktub yazıblar.

DƏYƏRLƏR

1. Biz inanırıq ki, sülh yolunu seçmək və davam etmək üçün dialoq birinci və ən vacib addımdır.
2. Biz inanırıq ki, hörmətə layiq fikir ayrılığı çətin lakin nizamlamaya nail olmaq üçün vacibdir.
3. Biz inanırıq ki, sabit dəyişiklik aşağıdan yuxarıya doğru baş verir.
4. Biz zorakılığı, nifrəti və ayrılığı rədd edirik.
5. Biz sübutlara əsaslanmış biliklərin və faktların çevirici gücünə inanırıq.
6. Biz Dialoqu təqdir edərək müzakirələrdə qərəzsiz mövqe nümayiş etdiririk.
7. İştirakçılarımızın və həmkarlarımızın təhlükəsizliyi bizim üçün prioritet məsələdir.

MƏKTUBLAR 2019

* Məktublar cüt şəkildə, öncə göndərilən, sonra isə cavablandırılan məktub olaraq təqdim olunur. Bəzi məktub yazarları adlarının anonim qalmasını, saxta ad və ya təxəllüslərdən istifadə etməyi seçiblər.

1–Cİ VƏ 2–Cİ QRUPLAR

Pinqvin – Çiçək

Salam, əziz dostum.

Sənə hələ tanımadığın, lakin sənin haqqında tez-tez düşünən bacın yazır. Şadam ki, səninlə danışmağa və səninlə fikirlərimi bölüşməyə imkanım var. Deyiləsi o qədər çox şey var ki, sanki bu kağız yetməyəcək. Amma ilk öncə özümü təqdim edim. Özümü Pinqvin adlandırım. Yox, gülmə, xahiş edirəm. Mən pinqvinləri çox sevirəm (onlar çox gözəl heyvanlardır) – bu həyatda mənim ən dəyərli insanım məni belə adlandırır.

Mən də sənə kimi məqsədlərlə, arzularla, bir az da gerçəkləşməyəcək fikirlərlə dolu bir insanam. Mənim də sənə kimi maraqlandığım çoxlu şeylər var. Bir az bunlardan bəhs etmək istəyirəm (Çox istərdim ki, cavab məktubunda sən də sənə maraqlandıran şeylər haqqında danışasan). Gecələrdə ulduzlara baxmağı sevirsənmi? Bəs aya baxmağı? Yoxsa daha çox günəşi sevirsən? Bəlkə də, gecələrdə ulduzlara baxıb xəyal etməyə heç cəhd etməmişən. Yaxşı, kosmos haqqında bir balaca nağıl danışım.

Biri var idi, biri yox idi, bir balaca qız var idi. O, ulduzlara baxıb öz gələcək həyatını, sevgi və səadətə dolu ömrünü xəyal etməyi çox sevirdi.

Amma bir gün o, günəşlərə baxanda kövrəldi. Tale onu ən sevdiyi insanların itkisi ilə vurdu. Bilirsən, o dilxor olanda evdən çıxıb yerə uzanıb göyə, parlayan ulduzlara, aya baxaraq düşünməyə başlayırdı. Göyə baxanda bilirsən nə hiss edirdi? Tünd mavi göy onun üçün xəyali həyat idi, ulduzlar isə, həmişə ona gülən və həyatı daha gözəlləşdirən itirilmiş insanlar idi. Ay isə... ay haqqında yad insanlara danışmağı sevmirdi, bu onun sirri idi. Bilirsən o niyə xoşbəxt və arzularla dolu gələcək yerində bütün bunları təsəvvür edirdi? Onun üçün çox dəyərli insanlar göydə məskunlaşıb ev inşa edib, hətta bağçada çiçəklər, meyvə ağacları tikmişdilər. Onlar göydə yaşayırdılar. Sülh naminə mübarizə aparmaq üçün onlar göyə getmişdilər. Qızın iki qardaşı və ən yaxın dostu ulduz olub xəyali, hüdudsuz göyə uçmuşdular. Aprelin 1-i idi. Gün günəşli idi, sanki keçmiş günlər kimi adi və sakit keçəcəkdə... lakin qızın ürəyi narahat idi.

O hələ eşitməmişdi ki, sərhəd xəttində döyüşlər gedir, amma bilirdi ki, fəlakət çox yaxındır. Bir gün əvvəl ən yaxın dostunu qucaqlayıb vidalaşmış və yenə xidmətə yollamışdı. Bu dəfə onu yola salanda kövrəlmişdi. Düz deyirlər ki, gözyaşları yaxşı əlamət deyil. O gecə demək olar ki, yatmamışdı. Gün çıxan kimi, dərhal telefonu götürüb dostuna zəng edib. Onunla danışanda dolğun və aydın səsini eşidirdi amma hiss edirdi ki, dostunun ürəyi tez-tez döyünür. Qız soruşanda ki, hər şey yaxşıdır mı, dostu sakitcə cavab verdi. “Mənimlə pis heç nə baş verə bilməz. Amma istəyirəm biləsən ki, bir neçə dəqiqədən postlara gedəcəyəm. Bəli, səni aldatmayacağam, burada vəziyyət gərgindir. Amma əmin ol ki, bütün bunları ondan ötrü edirəm ki, anam, sevdiyim qız, sən sülh içində yaşayasınız. Bir şey də deyim. Əgər nə isə baş versə, bil ki, hər gecə bir Mələk sənin şirin yuxunu izləyəcək. Səni qucaqlayıram. İndi isə getməliyəm”. Telefon bağlandı, və qız bir daha onun səsini eşitmədi, daha onunla qucaqlaşmadı, daha onun günəş kimi parlayan gözlərini görmədi. Dostu ilə danışandan dərhal sonra qız öz qardaşlarına zəng vururdu, ancaq zənglərə cavab verən yox idi.

Səhərin günəşli havası birdən qaranlıq və ağır havaya dəyişdi. Elə bil qız da ölmüşdü. O, dörd hissəyə bölünmüşdü. Üç hissəsi yox idi, ölmüşdülər. Axı bizə yaxın olanların ölümü ilə bizim bir hissəmiz ölür. Həyatın fəlakətlərinə onun yalnız bir hissəsi tab gətiridi, o tez-tez yıxılırdı, lakin itirilmiş insanların xatirəsi qalxıb irəliləməyə vadar edirdi. Gecələri gəlib onu qucaqlayan Mələk onun yalnız bir hissəsini görürdü. Nağılın sonunda göydən üç ulduz düşüb, amma düşən ulduzlar heç bir zaman qızın arzularını gerçəkləşdirmədilər.

Bilirsən, bu nağıl realdır. Qəhrəman isə mənəm. Onlar getdilər ki, mən yaşayım, onlar getdilər ki, mən daha parlaq gələcək görüm, onların gülüşü yarımçıq qaldı ki, mən gülümsəyim, əmin olaraq ki, onlar bunu hiss edirlər. Görürsən tale bizimlə nə qədər ədalətsiz davranır. Bilirsən, bütün var–gücü ilə ağlamaq istəyəndə gülmək nə qədər çətin, bağırmaq istəyəndə susmaq nə qədər çətin, çünki içində yığılmış ağrını söküb atmaq istəyirsən. Onlar qəhrəman olublar, amma ölmədilər, çünki qəhrəmanlar ölmürlər, onlar ölməzdir.

Bilirsən yağış damlaları altında küçədə gəzmək və Əsgərin əlini xəyali tutub onun yanında olduğunu təsəvvür etmək nə deməkdir? Sonra qarşından gələn əsgəri səninki ilə qarışdırıb bir an öncə yaxınlaşıb qucaqlaşmaq isətmək nə deməkdir? İnan, mən bilirəm.

Bilirsən, səhərləri oyanıb əlinə telefonu alaraq sənə çox yaxın olan insanın nömrəsini yığıb amma elə də zəng vurmamaq nə qədər ağırlıdır? Çünki bilirsən ki, sevdiyin insanın yerinə bir qız deyəcək ki, telefon söndürülmüşdür. Bilirsən, onlar indi ona görə burda deyillər ki, mən və sən gecələrdə başımızı arxayın yastığa qoyub sülh içində yataq.

Amma blirsən, biz hamımız qəhrəmanıq. Sən də qəhrəmansan, mən də qəhrəmanam. İnamla öz əsgərlərini gözləyən bizim və sizin qızlarınız qəhrəmandırlar. Hər axşam öz oğulları üçün dua edən bizim və sizin analarınız qəhrəmandırlar. Doğum evlərində hər gün doğulan uşaqlar,

xəstəxanalarda müalicə alan qocalar da qəhrəmandırlar. Gəl heç kəsi ayırmayaq.

Sevimli dostum, düşünürəm ki, sən də mənim kimi sülh içində yaşamaq istəyirsən. Təəssüf ki, bilirəm ki, məktubum bu vətənpərvər işə böyük təsir bağışlamayacaq, lakin düşünürəm ki, mən və sən, yəni biz Birlikdə gələcək nəsilləri Sülh İçində Yaşamağın İncə Mədəniyyətini öyrədə biləcəyik. Biz Birlikdə öz uşaqlarımızı sülhsevərlik ruhu ilə böyüdə biləcəyik. Biz Birlikdə sülh gələcəyinə aparan yolu açə bilərik.

Gələcəyimiz naminə, uşaqlarımızın dərdsiz və parlaq gələcəyi naminə, gələcək nəsillərin həyatla dolu gələcəyi naminə biz bunu BİRLİKDƏ etməliyik.

Mən sülh haqqında pıçıldamaq istəyirəm. Gəl ədavətimizi unudub sülh şəraitində, əmin–amanlıqda yaşayaq. Axı əvvəllər də biz dost olmuşuq, bir–birimizin sevincini, yasını bölüşürdük. Gəl bir–birimizi sevak, bütün dünyaya sevgi yayaq, hamıya göstərək ki, iki millət bir–birini səmimi və təmənnəsiz sevə bilərlər. Gəl dünyanın Güclü, Qürurlu və sülhsevər Olmasının İncə Mədəniyyətini öyrədək.

Gəl qoymayaq ki, bizdən kimsə özünə dəyərli və doğma insan üçün ağlamalı olsun. Gəl ikimiz də əlimizdən gəldiyi qədər elə edək ki, göyə baxanda gözlərimizdən dərd göz yaşları axmasın. Gəl səhərləri daha nəmli yastıqlarda oyanmayaq. Gəl elə edək ki, hərbi xidmətə gedən hər bir Əsgər üçün daha qorxmayaq. Gəl elə edək ki, qəblərimiz həsrətdən tutulmasın. Gəl elə edək ki, Ölüm, Acı, İtki, Gözyaşı və Həsərət bizə daha qonaq gəlməsin. Gəl sülhə bir parça olaq.

Mən bilirəm ki, sənin gözlərindən gözyaşları axmadı. İnan, mən şəfqətə ehtiyac duymuram. Təəssüf ki, çox qürurluyam. Amma ümidvaram ki, səmimi fikirlərimi, acılı xatirələrimi, dərddli günlərimi həmçinin sülhə olan arzumu sənə çatdırə bildim.

Böyük sevgi ilə

sənin dostun Pinqvin

P.S. Əgər bir gün göyə baxanda görsən ki, Ay sənə gülümsəyir, onun gülüşünü eşitsən, əmin ol ki o, mənəm. O zaman mənimlə danışarsan. Söz verirəm, sənə qulaq asacağam.

* * *

Salam, sülhsevər dostum Pinqvin, məni Çiçək adıyla tanı. Çünki adımın mənası tənha Çiçək anlamına gəlir. Sənin yazdığın məktubda arzularını, xəyallarını və hislərini mənim ilə bölüşdüyün üçün sevinirəm və təşəkkür edirəm. Həmçinin sənin sülhsevərliyini alqışlayıram. Kaş ki, sənin kimi sülhsevər insanlar milyonlarla olardı. Və bu Yer kürəsini sülh içində yaşadıb arzu və xəyallarımızı bir yerdə gerçəkləşdirərdik. Məndən məni maraqlandıran şeylər haqqında yazmağımı istəmişən. Utopiya haqqında eşitmişənmə? Utopiya haqqında dünya məni çox maraqlandırır, müasir fikir ilə desək, insanlar orda dinindən, dilindən, milliyyətindən, irqindən asılı olmayaraq çox xoşbəxt və sülh şəraitində yaşayıblar. Kədər, qəm, gözyaşı onlardan uzaq olub, görəsən sənin və mənim kimi sülhsevər insanlar birləşsək belə bir dünya yarada bilərikmi?

Çox istəyirəm ki, insanlar əmin–amanlıq, sülh içərsində yaşasınlar. Anaların göz yaşları, sevdiklərimizin itkisi, acılı günlərimiz olmasın. Bir–birimizə kin, küdurət, qisas hissi ilə baxmayaq. Güllə səsi ilə yatıb, oynanmayaq. “Müharibə” necə də ağır kəlmədir. Onun gətirdiyi fəlakətlər insanların yaddaşlarından silinmir və vurduğu yaralar heç vaxt sağalmır. Keçmiş və indiki nəsillərin yaşadıkları acı və ağır günləri təsəvvür edirəm. Dostum Pinqvin, gəl birlikdə sülh üçün mübarizə aparaq. Gələcəyimiz olan uşaqlar təkrar dəhşətli keçmişi yaşamasınlar. Mənə sual

verirsən ki, ulduzları, Ayı yoxsa Günəşimi sevirsən? Mən Günəşi çox sevirəm, çünki Günəş hamının üzərinə bərabər parıldayır.

Yaxın qohumlarımın, dostlarımın, ata və qardaş itkisini, onlarla birlikdə yaşamışam. Və başa düşdüm ki, acını bütün canlılar bərabər hiss edir. Niyə görə Tanrının bizə bəxş etdiyi ömrü qısa yaşayaq? Nə qədər arzular, xəyallar yarımçıq qaldı, körpələr atasız, Ana və Atalar övladsız qaldı.

Mən inanıram ki, xalqlarımız sülh yoluna gələcəkdir və dediyin kimi bütün dünya buna şahid olacaq. Sülh şəraitində, sakit, əmin–amanlıqla, sevinc ilə, yaxınlarımız və sevdiklərimizlə birgə yaşamaq hamımızın haqqıdır. Biz çox dəyişikliklər edə bilərik, yenidən başlamağımız üçün çox şansımız var. Bütün kinimizi, qürurumuzu kənara qoysaq, sülhə nail olacağıq, biz bunu bacarmalıyıq.

Bir yerdən başlamaq lazımdır, axı biz əvvəldə bir yerdə yaşamışıq bir–birimizlə əlaqəmiz olub, qonşu olmuşuq, bunu yaşlı nəsiləndən eşidirəm–onların danışdıqlarından, xatirələrindən. Sənin dediyin ilə tamamilə razıyam, bəli biz birlikdə yaşayıb bu incə mədəniyyəti hər kəsə göstərməliyik.

Dostum Pinqivin, gəl hər ikimiz xalqlarımızı sülhə çağırmaq. Xalqlarımız xoşbəxt, sülh və səadət içində yaşasınlar. Arzum budur ki, sülh göyərçini dimdiyindəki çiçək ilə səmamızda hər zaman ucsun.

Dediyin kimi Aya baxıb səni xatırlayacam.

Xoş arzularla,

Çiçək

Lilit – Zülfıyyə

Salam, əziz dostum.

Bilirsən, neçə–neçə məktublar yarımçıq qalıb, ən çox sənin yardımına ehtiyacım olduğu zamanlarda neçə yazılmış məktub sənə göndərilmədi, sən də məni anlayardın, çünki müharibə idi, həm sənin həm mənim ölkəmdə müharibə idi.

Bilirsən, yəqin ikimizə də bir gün deyilməmiş sözlərdən, tökülməmiş gözyaşlarından, anlaşılmayan nifrətdən boğulacağıq. Yox, axı mən sənə nifrət etmirəm, eyni taleyini bölüşürəm, dostum.

Bilirsən, mənə elə gəlir ki, yalnız zəiflər nifrət edirlər, çünki onlar qarşıdakını sevmək ya da heç bir hiss bəsləməmək üçün öz içində güc tapmırlar. Sən də mənə nifrət etmirsən, elə deyilmi?

Üzrlü say, bu qədər yazdım, amma hələ özümü təqdim etməmişəm. Mən Lilit Melikcanyan, bir aydan sonra 20 yaşım tamam olacaq, lakin mən ad günümü sevmirəm. Bilirsən, düşünəndə ki, mənim yaşıdlarım öz iyirmi yaşını qeyd etməliydilər, lakin nəyəsə qurban olublar və bu mənə ad günümdə şənləməyə imkan vermir.

Mən Ermənistanın şimali vilayətlərindən birində, Loridə yaşayıram, 18 il Stepanavan rayonunun Aqarak kəndində yaşamışam, hazırda təhsil almaq üçün Vanadzora köçmüşəm, Vanadzor avvəllərdə Qarakilsə adlanırdı. Düzdür, mən doğma kəndimin həsrətini çəkirəm, lakin eyni zamanda başa düşürəm ki, təhsil mənə lazımdır. Sən Lori haqqında eşitmişən? Əgər

əşitməmişənsə, zəhmət olmasa Google–da axtar gör necə bir əsrarəngiz təbiətimiz var.

Bilirsən, lorililəri sadələvh hesab edirlər, çünki çox səmimi və xeyirxahdırlar. Sən öz şəhərin, öz rayonun haqqında mənə nə danışarsan? Mənə çox maraqlıdır. Səni böyük məmnuniyyətlə bizim görməli yerlərimizə dəvət edərdim.

Yeri gəlmişkən, yenə unuttum deyim ki, səni peşəkar bələdçi müşayiət edəcək, çünki mən turizm və xidmət üzrə təhsil alıram. İndi yaqin düşünürsən ki, hər gün Vanadzordan Yerevana gəlməyim haqqında niyə ətraflı yazıram? Çünki məqsədim bu məktubu sənə yazmaqdır. Bu məktubu yazıram, amma inan ki, bu məktubla birlikdə illər boyunca yazıb göndərmədiyim məktubları da göndərirəm. Bilirsən, mənim həm qardaşım, həm bacım var. Bəs sənın bacın, qardaşın varmı? Bilmirəm qardaşın var ya yox, amma sənın ətrafında 100 faiz elə oğlanlar var ki, vətən keşiyində durmağa, sərhədləri qorumağa gedirlər. Onlar üçün qorxursan, elə deyilmi? Mən da öz qardaşlarımdan ötrü qorxuram. Mən onları itirmək istəmirəm və çox gözəl başa düşürəm ki, sənın yaxınların da sənın üçün çox dəyərlidirlər. Bilirsən, əsgərin şəkillərinə baxanda başa düşürsən ki, o, səngərlərdə soyuqda yuxusuz gecələr keçirir, bu çox çətinidir. Sən məni başa düşürsən, elə deyilmi? Bəs heç olmasa biz niyə sülh şəraitində yaşamayaq, hər gün qorxu hissi olmadan yuxudan oyanaq, müharibə haqqında düşünmədən yaşayaq. İstəyirəm, oyanam və dostluq ab–havasını hiss edəm. İstəyirəm birləşək bir yumruq olaq və birlikdə həlli mümkünsüz görünən bu problemi həll edək. Mən və sən güclüyük, mən əminəm. Bilirəm ki, xaricdə yaşayan həmyerli yaşıdlarımız bir–biri ilə tanış olur, ünsiyyət qururlar, hətta dost belə olurlar.

Əgər biz xaricdə birgə yaşaya biliriksə, niyə bizi düşmən olmağa məcbur edirlər. Bəlkə bizim sərhədlərimizi biz cızırıq. Heç düşünmüşən Yer üzündə bizə və sizə düşən payın ölçüsünü kim müəyyən edib, onun belə bir haqqı varmı ki, ikimizin əvəzinə qərar versin?

Axı heç kəs mənim yerimə qərar qəbul edə bilməz, sən belə düşünürsənmi?

Nə qədər də ağırlı olsa, hər ikimiz bizi aldadan tarixin əlində oynucaq olmuşuq. Bu şəffaf sərhəd xəttini kim cızıb, və həqiqətən mi problem yalnız bu sərhəd xəttindədir? Mənə maraqlıdır, sən iqtisadi əməkdaşlıq (başlanğıc üçün turizm sahəsində) etmək istərdinmi? Mən bunu çox istədim. Ümidvaram ki, bu, arzu olaraq qalmayacaq və bir gün mən məmləkətinin turizm “ləl-cəvahiratı ilə” tanış olacağam, eyni zamanda səni mənim məmləkətimlə tanış edərim. Biz də hökumətlərimizə müraciət edək və onlar da bu ideanı bəyənlər, nə deyərsən? Biz birincisi ola bilərik. Sən razısanmı? Gəl düşünək və bunu müzakirə edək, yaxşı?

Elə bir teatr səhnəsi ola, ortada mükafat kimi Qarabağı qoyublar, onun ətrafında isə tamaşaçı kimi super dövlətlər oturur. Biz və siz də aktyor oyunu göstəririk ki, kim daha gözəl oyun göstərəcək, kim daha çox baş əyəcək. Mən baş əyməkdən usanmışam, bilirəm ki sən də elə. Mən müharibədən də usanmışam, bəs sən?

Bilirsən, 2016–ci ilin apreli yadıma salanda dəhşət yaşayıram. gözlərimdən sevimli insanların, vətəndaşlarımin qanından əmələ gələn qan çayı axır. Və bu məni daha güclü edir. Axı bilirəm ki, gözlərimdən axan bu qan çayı səninkinə birləşib. Gözlərimdən nə qədər qan çayları gözyaşı kimi axıb, axıb sərhədləri keçiblər. Yəqin bilirsən, axtaran tapır.

Bəsdır! Nəhayət bu çay yataqlarını bağlamaq lazımdır. Bu yataqları torpaqla dolduraq, orda yaddaş çiçəyi əkək, həlak olanları yad edək, həmin çiçəklərə qayğı göstərək, amma artıq onları gözyaşlarımızla sulamayaq. Gözyaşlarına və qana son qoyaq. Bəsdır! Mən ağlamaqdan yorulmuşam. Bilirsən, bilmirəm məktubumu oxuyanda nə hiss edəcəksən, bilmirəm cavab yazmaq istəyəcəksən ya yox, amma yenə də bil ki, özüm özümü tanımaqda, çətinliklərə qalib gəlməkdə mənə çox yardım etdin, yardım etdin ki, dəyər verməyi öyrənim, bütün bunlara görə təşəkkür

edirəm. Gəl ikimiz də düşünək, cızılmış xətlərdən kanarda çözüm axtaraq. Gəl Baba və Hacı olaq.

Tanrı səni qorusun.

Sənin Lilitin

* * *

Salam, Lilit,

Möhtəşəm məktubuna görə minnətdaram. Fikirlərini oxumaq çox maraqlı idi. Sən çox səmimi idin və mənim üçün bu çox vacibdir. Sən öz barəndə qısa məlumat vermişdin və qeyd eləmişdin ki, haqqımda məlumat almaq istəyirsən. Mən 20 yaşlı bir qızam – təhsillə əlaqədar başqa bir şəhərdən paytaxta köçmüşəm. Mənə elə gəlir ki, mən öz həyat tərzimə çox bənzər həyat yaşayan bir insandan məktub almışam. Keçmişdə ailəmlə yaşadığım şəhər üçün çox da darıxmıram, və həqiqətən də, indi yaşadığım şəhərin memarlığını çox sevirəm. Mən özümü çox xoşbəxt hesab edirəm. Mən, bir çox yaşlılarımdan fərqli olaraq, istənilən zaman öz yurduma gedə bilirəm. Bəzi insanlar heç vaxt öz valideynlərinin vaxtıyla yaşadığı yerləri görməyiblər. Mən bilirəm ki, siz də bu vəziyyətlə tanışsınız, və bəlkə də eyni aqibəti yaşamış tanışların var. Bunula belə, qeyd eləmişdin ki, indi turizm oxuyursan. Təsədüfə bax, mən özüm də bələdçiyəm. Mən turistləri şəhərin mərkəzinə, ətraf yerlərə, eləcə də Qobustana, Atəşgaha aparıram. Bakı həqiqətən möhtəşəmdir. İçəri şəhər, Şirvanşahlar sarayı, Qız Qalası və sairə. Orada həmçinin erməni kilsəsi var. O, dağılmamışdır, və hökumətimiz onu bu günə qədər qoruyub–saxlayır. Mənim əsas ixtisasım tamamilə başqadır. Mən bu işi bir hobbii kimi görürəm. Mən öz işimi sevirəm, çünki müxtəlif ölkələrdən qonaq gələn insanlarla söhbət etməyi xoşlayıram. Yəqin, işim kömək eləyib ki, mən bu qədər tolerant olam. Biz ikimiz də bu cəhətdən çox xoşbəxtik. Mən yaşadığın yeri Google–da tapmışam. Çox gözəl yerdir və əladır ki, öz vətəninlə fəxr edirsən. Mən də balaca bir şəhər olan– Göyçay şəhərindən köçmüşəm. O,

ölkəmin mərkəzi hissədə yerləşir və öz narı ilə məşhurdur. Orda 40 sort nar var, ki bunlar nəinki ölkəmizdə həmçinin qonşu ölkələrdə də məşhurdur. Mənim həmçinin Qəbələdə də qohumlarım var (Biz oranı Azərbaycan İsveçrəsi adlandırırıq). Ora, xüsusilə, yay tətilində ən sevdiyim yerdir. Əgər istəyirsənsə oranın şəkillərinə Google–dan baxa bilərsən. ☺

Məncə, bu sənin ilk sülh layihəndir. Böyük ehtimalla sən bir azərbaycanlıyla ilk dəfə ünsiyyət qurursan. Bunun üçün fəxr edirəm. Səni tanımasam da, bəzi stereotipləri qıra bildim. Çünki demişdin ki, səni dəyişdirə bilmişəm. Mənə gəlincə isə, bu mənim ilk layihəm deyil. Keçmişdə də mən belə layihələrə qatılmışam. Sülh quruculuğu layihələrində iştirak etmək üçün bir neçə dəfə Gürcüstanda olmuşam, Ermənistandan çoxlu tanışlarım var. Onlardan bəziləri ilə biz hətta heç bir problem olmadan müəyyən problematik məsələlər müzakirə edə bilərik. Çünki bir–birimizi başa düşürük, çünki bir–birimizə qarşı dözümlüyük. Ümidavaram ki, biz də görüşəcəyik və bir–birimizi tanımağa imkanımız olacaq. Sən təsəvvür belə edə bilməzsən ki, bizim nə qədər oxşarlıqlarımız var – Bizim düşüncə tərzimiz, əqidələrimiz, stereotiplərimiz, hətta evlilik mərasimlərimiz...

Qeyd eləmişidin ki, qardaşlarından, yaxınlarından sarı narahat olursan. İnan mənə, hər yedə belədir. Heç kəs müharibə istəmir. Heç kəs ölümlər görmək istəmir. Heç kəs xeyli insanın ölümü barədə xəbər eşitmək istəmir. Mən son vaxtlar Tərtərdə (təmas xəttində) olmuşam və yerli uşaqlarla söhbət eləmişəm. Onlar deyiblər ki, 2016–cı ildə müharibə vaxtı bir ay məktəbə gedə bilməyiblər. Onlar bunu təsvir edəndə onların üzünün necə dəyişməsinə təsəvvür edə bilməzsən. Onlar hardasa hər gün atışma səsləri eşidirlər. Onlar hələ balacadırlar, lakin ağır həyat təcrübəsinə malikdirlər.

Məncə, hamı bilir ki, biz bu müharibədə sadəcə olaraq alətik. Əgər bu münəqişədə sadəcə 2 tərəf olsaydı, biz bu müharibəni həll edə bilərdik.

Həm Ermənistan, həm Azərbaycan üçün ən böyük problemlərdən biri odur ki, ikisi də böyük dövlətlərlə həmsərhəddir. Məsələn, bu gün İranda 30 milyon azərbaycanlı yaşayır, halbuki ölkəmizdə sadəcə 10 milyon azərbaycanlı yaşayır. Onların orada muxtariyyəti belə yoxdur. Biz həm də ona görə bədbəxtik ki, Sovet İttifaqının tərkib hissəsi olmuşuq. Əminəm, sən də bunu dərk edirsən. Digər postsovet ölkələri də eyni məsələ ilə üzləşirlər – Gürcüstan da, Ukrayna da və sairə. Mən çoxlu oxşarlıqlar görürəm. Məsələn, Osetiya və Acarıstan Gürcüstan ərazisinin 18 faizi təşkil edir, Azərbaycanda Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların olduğu kimi. Dombasda aprelmə müharibə olub, biz də aprelmə müharibə etmişik.

Ümidvaram ki, mən və sən nə isə dəyişdirə biləcəyik. Bu, o qədər də asan deyil. Əminəm ki, sən də bunu başa düşürsən. Bununla belə mən nəyisə dəyişməyə cəhd edəcəyəm, çünki kiçik addımlar böyük dəyişikliklər gətirirlər. Çətindir, çünki biz cəmiyyətimizdə bu cür düşüncələr arasında azlıq təşkil edirik. Bax buna görə də biz çox çalışmalıyıq və təslim olmamalıyıq. Mən bilirəm ki, sən də dəyişikliklər etməyə həvəsin var. Mənim yaxşı xəbərim var. Sən artıq öz cəmiyyətində nə isə dəyişmisən. Sən özün dəyişmişənmisən? Bu özün üçün ən böyük addımdır. İndi isə başqalarına təsir etməliyik.

Əgər biz global baxsaq, bu, böyük problem deyil. Biz həll tapa bilərik. Buna oxşar minlərlə örnəklər var ki, insanlar münaqişələrə qalib gələ biliblər.

Yəqin sən də Finlandiyanın Aland adaları haqqında eşitmişən. 1917-ci ildə onların bizimkinə bənzər problemi var idi. Bilirsənmi ki, onlar bunu 4 il ərzində həll edibər? Təsəvvür edə bilərsən? Biz isə 30 ildən çoxdur ki, bundan əziyyət çəkirik. Sülh, həqiqətən də, mümkündür. Biz bunu etməyə qadirik. Sənə tövsiyyə edirəm ki, Aland variantını araşdırasan. Bu, eynilə Dağlıq Qarabağ məsələsidir. Onlar bu məsələni həll ediblər. Bu gün Aland adalarının yerli sakinləri bütün Finlandiyanın ən varlı insanlarıdır. İndi onlar xoşbəxtdirlər. Bu ərazi ildə milyonlarla turist cəlb edir, hamı

üçün təhlükəsiz və sakit yerdir. Mən çoxlu misallar çəkə bilərəm ki, əvvəllər həmin ölkələr düşmənlər idilər lakin bu gün çox sıx əlaqələri var.

İndi saat 2:43–dür və mən bu məktubu sənə fortepiano sədələri altında yazıram. Yazarkən sözlərsiz musiqilərə qulaq asmağı çox sevirəm. Bu cür musiqilərdə sözlər yoxdur lakin çox şeydən bəhs edir. Onlar bizə çox şey xatırladır. Onlar bizi susmağa məcbur edirlər və ya biz daha aqressiv oluruz. Məsələn mahnılardan istifadə edib insanları bir–biri ilə düşmənlər edə bilirlər. Sarı gəlin mahnısı misal çəkə bilərəm. Niyə insanlar mübahisə etməkdənsə sadəcə olaraq o mahnıya qulaq asıb öz həyatlarına davam etmirlər?! Niyə biz kiməsə sübut edirik ki, bu mahnı kimə aiddir?! Mən həm də sənə məsləhət görürəm ki, məktubumu sevdinin mahnısının sədələri altında oxuyasan. ☺

Sən də qeyd etdinin kimi mən də qəmgin xəbər eşitməkdən usanmışam. Biz çox güclü Qafqaz ölkələri ola bilərik, çünki bunun üçün çoxlu imkanlarımız var. Qafqaz təbii sərvətlərlə zəngindir, biz müharibə içində olmasaydıq təsəvvür belə edə bilmirəm nə qədər güclü olardıq. Biz gələcək nəsillər üçün, gələcəyimiz üçün, ölkəmiz üçün çoxlu alternativlər yarada bilərik. Mənim üçün insan həyatı çox önəmlidir. Biz gələcək nəsillər üçün düşünməliyik. Yaxınlarını itirən insanların dərini bölüşürəm, onların çəkdiyi çətinlikləri başa düşürəm. Elə buna görə də durdurmalıyıq. Sən də yazdığın kimi biz çox güclüyük və bu çətinliklərin öhdəsindən gələ bilərik. Biz birlikdə daha güclüyük.

Sevgi ilə

P.S. Məktubumu ingiliscə yazmışam ki, orijinalı oxuyasan. Bəlkə sən onu tərcüməsiz oxumaq istəyəsən.

Tatul – İlkin

Salam, qonşum,

Qonşu deyirəm, çünki Ermənistan–Azərbaycan sərhədindən 2 km aralıda yaşayıram. Adım Tatuldur, 32 yaşım var, ixtisasca coğrafiyaçıyam, orduda hərbi xidmət keçmişəm.

Balaca idim, lakin müharibəni, qaranlıq və soyuq illəri xatırlayıram: günlərcə evin zirzəmisində gizlənirdik, gecə–qaranlıqda piyada evlərdən qaçırdıq, bir sözlə, bütün həyatımı ta 1994–cü ilədək aktiv müharibə şəraitində keçib, bundan sonra isə nə müharibə, nə sülh şəraitidir, ki, bu da az təhlükəli deyil. Dostum, bunu ona görə danışırım ki, mənim kim olduğumu biləsən, nə düşündüyümü isə indi danışacağam.

Bütün bunlara baxmayaraq, mən səni düşmən hesab etmirəm. Mən hesab edirəm ki, sən də mənim kimi heç bir şərt irəli sürmədən, günahkarlar axtarmadan yalnız sülh, əmin–amanlıq barədə düşünən insansan. Mən sənə sülh əli uzadaraq təklif edirəm ki, nurlu və rifah gələcək günlərimiz naminə balaca–balaca addımlar ataq. Bizim ailələrimizdən başlayaq, nifrətdən danışmaqdan dostluqdan söz edək. Dostlarımızla müharibədən yox, sülhdən danışaq, silahı qələmlə əvəz etməyinin vacibliyindən danışaq. Dostum, yəqin anladın ki, bizim bir ortaq məqsədimiz var və bu, sülhdür. Buna nail olmaq üçün bizim çoxlu oxşar fikirlərimiz var. Bilirsən, Marneulidə tez–tez oluram, orda azərbaycanlı dostlarım var, çox rahat ünsiyyət qururuq, alış–veriş edirik. Dostlarım məni çay süfrəsinə dəvət edirlər, mən də onlara erməni siqareti verirəm. Onlarla uzun–uzun oxşarlıqlarımızdan, biri–birinə bənzəyən musiqilərimizdən, mətbəxlərimizdən, xarici görünüşümüzdən danışırıq.

Dost, sənə bir təklifim var, gəl Gürcüstanda görüşək, bir–bizimizin gözlərinin içinə baxaraq əl sıxaq və sülh barədə danışaq.

Sənin qonşun,

Tatul

* * *

Salam, Tatul

Həqiqətən sənin sözlərini oxuduqca, mənə “qonşu” deyər xitab etdiyini gördükcə, ifadə edə bilməsəm də, gözəl və qərribə hisslər keçirdirəm. Sanki öz yaşadığım məhlədəki qonşularımın mənə etdiyi şirin və əziz xitablar canlanır beynimdə. Həqiqətən bu qədər yaxın ola–ola, ama bu qədər də uzaq olmağı bacaran qonşular çox nadir hallarda olur, biz də onlardan sayılırq deyəsən. Amma gec–tez həmin qonşular həqiqətən artıq bu qədər uzaqlığın mənasız olduğunu və sevginin verə bildiyi gücün daha çox hər iki tərəfi inkişafa aparacağını görməyə başlayırlar. Mən bizim kimi qonşuları qətiyyən belə görmək istəmirəm. Mənim gördüyüm qonşular həmişə mehriban olmağa, hörmətçil olmağa, bölüşməyə, danışmağa, gülməyə, birlikdə əylənməyə, sevilməyə və sevməyə, qonaq gedib–gəlməyə böyük dəyər verən olublar. Vaxtilə, neçə illər qabaq bizim kimi... Ama heç nə üçün gec deyil.

Mənim adım İlkindi. 20 yaşıam var. Bakıda yaşayıram. İxtisasca iqtisadçıyam amma ki, həvəskar fəaliyyət kimi aktyorluqla məşğul oluram. Sosial aktiv bir gəncəm. Sülh quruculuğu mövzusunda bir çox təlimlərdə iştirak etmişəm eləcə də, tamaşada oynamışam. Gürcüstanda region ölkələrinin birlikdə iştirak etdiyi təlimdə ilk dəfə Ermənistandan olan gənc iştirakçılarla real ünsiyyətdə olmaq imkanım olub. Çox səmimi və mehriban gənclərlə tanış olmaq imkanım olmuşdu. Təlim müddətində

bəzi gənclərin hərəkətlərindən tuta bilirdim ki, məişət həyatında olan bəzi xüsusiyyətlərimizdə necə də oxşarlıq var və bu mənə isti gəlirdi.

Bəli, daha progressiv, daha sevgi dolu , daha rifahlı gələcək üçün birlikdə olub sülh quruculuğu istiqamətində ən azından öz ətrafımızdan başlayaraq nələrsə edə bilərik. Bu münaqişənin uzanması heç kimə fayda vermir amma çox dəhşətli zərərlər yaradır. Nifrət öldürür ama sevgi yaşadır.

Niyə də bu qədər biz–birimizə yaxın ikən həmdə bir–birimizə düşmən olaq? Niyə bir–birimizin ölkələrinə gedib–gələ bilməyək ? Niyə birlikdə uğurlu gələcək üçün ortaq layihələrdə çalışmayaq? Axı bizim birlikdə dəyərləndirə biləcəyimiz çox imkanlarımız var. Torpaq, mahnı, yemək, adət–ənənələr, sərhədlər, sərvətlər–heçnə önəmli deyil. Önəmli olan İnsandır. Önəmli olan sevgidir və hisslərdir. Yaşamaq və Yaşatmaqdır.

Sənin Gürcüstanda görüş təklifini məmnuniyyətlə qəbul edirəm.

İlkin

Gohar T. – Nəzrin

Salam, əziz dost

Mən Gohar, gələcəkdə həkim olacağam. Mən dünyanı sevgi ilə dolu görmək istəyirəm.

Məktubu yazaraq eyni zamanda təsəvvür edirəm ki, illər sonra bəlkə də çay süfrəsi ətrafında görüşüb təbəssümlə yada salacağığ ki, biz necə tanış olduq, necə sülh göyərçinləri olduq.

Bütün bunları görmək və hiss etmək üçün hər şeyi bir qırağa qoyub əlimə qələm –kağız alıb qalan problemləri ilə gündəlik düşüncələrimi unutmuşam.

Biz bir–birimizi tanıyıyıq, lakin bir şey aydındır ki, ikimiz də eyni dünyada yaşayırıq. İkimiz üçün də günəş birdir, səma, ay, ulduzlar eynidir. İkimiz də ağıllı insanıq, ürəyimiz, canımız var, sevməyi bilirik, bizim gözlərimiz və qulaqlarımız yalnız sülh görmək, sülh haqqında eşitmək istəyir.

Hələ beşikdəyəkən mən azadlıq mübarizəsi aparırdım, qollarımız bağlardan qurtarmaq istəyirdim.

Bilirəm, hamımız azadlıq istəyirik, lakin biz sülhü qoruyub–saxlamaq barədə də unutmamalıyıq.

Əsrlərcə ötürülən ədavət milliyonlarca həyat itkisinə səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsində bu dünyada bizim ətrafımızda sevgi azalıb.

Artıq məqam yetişib, mənim və sənin kimi insanlar yalnız sülhün yaşadığı o qeyb olmuş rəyanı tapmalıdırlar.

Tapacaqsan? Mənim özüm türk və azərbaycanlı dostlarım var, və istəyirəm əmin olasan ki, mən nə onlara nə də sənə qarşı düşmənçilik hiss eləmirəm. Arzu edirəm ki, bir gün sən də digər millətlərdən olan insanlar kimi Ermənistana, mənim evimə düşmən kimi yox qonşu ölkənin sakini kimi qonaq gələsən və elə burada mədəniyyətimizlə, ənənələrimizlə, tariximizlə tanış olasan.

Bil ki, bütün bunlar səmimidir, nəinki demək naminə deyilmiş sözlər.

Mənə etibar elə, ver mənə əlini, keçmişin bağlarından xilas olub sevgi və həmrəyliklə dolu bir gələcək qura biləcək nəsil biz olaq.

Öz içindəki nifrətə nəhayət qalib gələn nəsil biz olaq ki, sülh yolunda heç bir maneəyə rast gəlməyək.

Bəs sənin hansı arzuların var, sən sülhü necə təsəvvür edirsən?

Şadam ki , belə bir fürsət oldu və ürəyimdə olanları sənə ötürə bildim.

Ümidvaram ki, sənin məktubunda də səmimilik hökm edəcək.

Məktubumu oxuduğuna görə təşəkkür edirəm, dostum.

Məktubunu səbrsizliklə gözləyən qıvrıq,

Gohar

Salam, əziz dostum Gohar,

Səni ürəkdən salamlayır və məktubuna, eləcə də ifadə etdiyin səmimiyyətə görə təşəkkür edirəm. Mən də öz məktubumda sənə qarşı eyni səmimiyyəti göstərməyə çalışacağam. Sən çox düz qeyd edirsən ki, biz eyni bir dünyada yaşayırıq, eyni bir kainatı paylaşırıq. Əsrlər boyunca xalqlarımız dost və qonşuluq münasibətləri daxilində həyat sürmüşlər. Mən də sülhpərvər bir gənc kimi müharibəni lənətləyir və qınayıram. Çünki müharibə itkidir, acıdır, anaların göz yaşlarıdır, ölümdür, xəstəlikdir. Bu, dəhşətli bir hadisədir. Mən bir neçə qohumumu bu münaqişədə döyüşərkən şəhid olaraq itirmişəm və şübhəsiz ki, sən də belə qohum və tanışların az deyil. Sözsüz ki, biz– gənc nəsil qarşısında duran birinci dərəcəli vəzifə müharibəyə son qoymaq üçün çalışmaq, əlverişli sülhün əldə edilməsinə nail olmaqdır. Xüsusilə də, Ermənistan və Azərbaycan kimi illər boyu dostluq və qardaşlıq altında yaşamış dövlətlər üçün bu, olduqca vacibdir. Mənim valideynlərim, yaşlı nəslin nümayəndələri daim ermənilərlə illər boyu sürmüş əlaqələrimizdən, onlarla yaxınlığımızdan bəhs edirlər. Nənəm qeyd edir ki, illər öncə qonşularından biri erməni olub və onunla çox mehriban olublar, tez–tez bir–birilərinin evinə qonaq gedər, bir–birilərinə köməklik göstərmişlər. Atam və anam qeyd edir ki, onların sinif yoldaşlarının bir qismi erməni olub və onlar üçün bunun heç bir fərqi olmayıb. Burda, zənnimcə, təəccüblü heç bir şey yoxdur. Çünki Bakı SSRİ–nin tərkibində olarkən çoxmillətli şəhər idi və burda bütün millətlərin nümayəndələrinə rast gəlmək mümkün idi. Əslində aramıza düşmüş bu ərəzi münaqişəsini sülh yolu ilə daha əvvəldən həll edə bilərdik, əgər xalqlarımız üçüncü bir tərəfin müdaxiləsinə məruz qalmasaydı. Mən səni tam əmin edə bilərəm ki, mən sizin xalqa, eləcə də sənə qarşı düşmənçilik bəsləmirəm. Çünki zənnimcə, bir insana sırf milliyətinə görə nifrət bəsləmək humanizm

prinsiplərinə uyğun deyil. Xalqın hər bir fərdini heç də müharibə və münəqişə yaşadığına görə günahlandırmaq və ya bu səbəbdən onlara nifrət bəsləmək düzgün deyil. Mən əminəm ki, sən və sənin kimi gənclər müharibənin davam etməsinin, bu qədər soydaşınızın ərəzi mübahisəsi ucbatından hər gün həlak olmasının tərəfdarı deyil və inan ki, mən də bu ideyanın daşıyıcısı olan gənclərdən biriyəm. Çox istərdim ki, mənə bu gözəl məktubu yazmış qızı tanıyam, onunla üz–üzə söhbət edəm, sənin də vurğuladığın kimi, çay süfrəsi ətrafında onunla birgə əyləşəm. Lakin çox təəssüflər olsun ki, dövlətlərimizin düşmənçiliyi üzündən bu hal–hazırda mümkün deyil. Lakin mən ürəkdən inanıram ki, o gün yetişəcək. Ərazi münəqişəmiz məhz sülh yolu ilə həll ediləcək, müharibəyə son qoyulacaq və bizim xalqımız sizin ərazinizə, siz də bizim ərazimizə rahatlıqla səfər edə biləcəksiniz. Bax o zaman mən səni öz evimə qonaq çağıracağam, səni öz tariximiz, ənənələrimiz, mədəniyyətimizlə tanış edəcəyəm. Ümumiyyətlə, səni tanış edəcəyim şeylər sənə o qədər də yad gəlməyəcək. Çünki Qafqaz xalqlarından olduğumuza görə bizim bütün milli dəyərlərimiz bir–birinə oxşardır.

Mənə belə bir sual vermisən ki, sən sülhü necə təsəvvür edirsən. Mənə görə sülh dostluqdur, qardaşlıqdır, iki dövlət arasındakı münasibətlərin ən alisi və ən mükəmməlidir. Dostum, zənnimcə, sülh xalqlardan və onlar arasındakı münasibətlərdən başlamalıdır. Onu sən, mən və bizim kimi hər iki tərəfdən olan minlərlə gənc başlatmalı, davam etdirməli və qoruyub saxlamalıdır. Sülhü əldə etmək çətindir, qoruyub saxlamaq, onun keşiyində dayanmaq daha çətindir.

Mən politoloq ixtisasına yiyələnirəm, artıq üçüncü kursdayam. Gələcəyin siyasətçisi kimi ən əsas hədəfim isə bu münəqişəni sülh yolu ilə həll etmək, itkilərə, acılara, hər iki tərəfdən fəryad edən anaların göz yaşlarına, ah–nalələrinə son qoymaqdır. Ümid edirəm ki, bu arzuma çatacam, çünki bu məqsəd son dərəcədə ali bir məqsəddir. Mən sən

fikirlərin, təəssüratlarınla tanış olduğuma olduqca şadam. Ümid edirəm ki, ölkələrimiz sülhü əldə etdikdən sonra səninlə qarşılıqlı şəkildə sülh naminə bu ali addımı atdığımıza görə özümüzlə fəxr edəcəyik. Məktubuna görə bir daha minnətdarlığımı ifadə etmək istəyirəm. Salamat qal, dostum. Çətin, lakin şərəfli sülh yolunda sənə uğurlar.

Sənin ölkəmizə qonaq gələcəyin günü səbirsizliklə gözləyən sülhsevər.

Nəzrin

Meri – Fira

Salam mənə çox yaxın, eyni zamanda olduqca uzaqda yaşayan sevgili dost.

Mən Meri, əsgər bacısıyam. Ümidvaram ki, bilirsən əsgər bacısı, əsgər qardaşı, əsgər dostu olmaq nə deməkdir. Mən sərhəddən pis xəbər eşitmək qorxusu ilə yatmaq istəmirəm. Mən hər dəfə qardaşımla danışanda güllə səsləri eşitmək istəmirəm, çünki o güllə səsləri bizim zənglərimizi yarımçıq qoyur. Sənə yazmağımın əsas səbəbləri bunlardır. Mən bunu böyük sevinc və həyəcanla yazıram, çünki bilirəm ki, qonşu ölkəsində məni eşidən, mənim fikirlərimi bölüşən biri var. Ola bilər ki, sən mənim bəzi fikirlərimlə razılaşmayasan, amma inan vacib olan odur ki, biz ikimiz eyni məqsəd nəminə birləşmişik, və bu məqsəd sülh həllinə nail olmaqdır.

Sülh nədir?

Sülh terminini hərə öz təbircə izah edə bilər, lakin fikrimcə hər kəsin fikri eyni ideologiya aparıb çıxarır. Biz hamımız öz tariximizi yaxşı bilirik. Biz çoxlu şey itirmişik, bəlkə də bəzi şeylər əldə etmişik, fəqət bu nailiyyətlər insan həyatı bahasına oldu. Mən düşünürəm ki, dünyada maddi elə bir şey, elə bir konflikt elə mənfəət mövuddur ki, insan həyatından daha bahalı ola.

Biz əcdadlarımızın elədikləri işin günahkarı deyilik, lakin onların nəsilləri olaraq cavabdehlik daşıyıraq. Bəlkə onlar da bizim kimi müharibə istəməyiblər, lakin bəzi şərtlər, bəzi insanlar onları müharibə etməyə təhrik edib.

Gələcəkdə baş verəbiləcəklərdən cavabdeh olan bizik, gələcəkdə nə olacağına biz qərar verəcəyik. Onda niyə xeyirxahlıq etməyə, niyə xeyirxah olmayaq.

Biz əcdadlarımızdan müharibə irsi almışıq, əminəm ki, sən də istəməzsən ki, övladlarımıza dahşətli müharibəni miras qoyaq. Təcrübə göstərir ki, biz əmin–amanlıqda yaşaya bilirik, onda niyə elə də yaşamayaq.

Sülhə nail olmaq üçün ilk və vacib addımı biz artıq atmışıq, biz bir–birimizə qulaq asmağa hazırıq, bu ən önəmli şeylərdən biridir.

İkincisi, keçmişi keçmişdə qoyub indiki zamanla yaşayaq. Keçmişə baxmayaq, günahkarlar axtarmayaq. Mən yuxarıda qeyd etmişəm ki, biz dədə–babalarımızın elədikləri üçün günahkar deyilik, lakin indi biz də onların etdiklərini etsək, biz də günahkar olacağıq. Biz gələcəyə baxmalıyıq, nikbin olmalıyıq, bizi addım–addım sülhə aparacaq yeni proqramlar hazırlamalıyıq.

Üçüncü önəmli addım odur ki, sərhədləri təmizləməliyik. Əgər göydə ulduzlar arasında sərhədlər yoxdursa, niyə insanlar yerdə dövlətlər arasında sərhədləri bağlayırlar. Sərhəd xətlərini açmaqdan əvvəl biz ürəklərimizdəki sərhədləri açmalıyıq ki, sevgi, xeyirxahlıq, sülh dünyaya yayılsın. Odur ki, gəl nəinki sərhədlər daxilində həmçinin sərhədlərdən kanarlarda əmin–amanlığı səpələyən sülh göyərçinləri biz olaq. Uzaq olmayan gələcəkdə mən gözəl Azərbaycana qonaq gələrəm, sən isə gözəl Ermənistana, o zaman biz uzun–uzun danışarıq. O zaman sülhə nail olmaq naminə atdığımız addımları iftixarla yada salarıq. Yeni nəsil, eyni zamanda savaşan nəsil üçün nümunə olaraq sübut edərik ki, sülhə silahsız da nail ola bilərik.

Ən xoş sülhpərvər arzularla....

Sənin dostun Meri

Salam əziz Meri,

Mən Fira, bu adımın qısaltmasıdır. Məktubunu gözlədiyim kimi həyəcanla da oxudum və eyni hissləri daşdığımız üçün xoşbəxtəm. O qədər düzgün ifadələr işlətmisən ki, bu məni təsirləndirir. İnanılmaz hissdır mənim sözlərimi oxuyacaq olmağın.

Qardaşınla bağlı yaşadığın qorxuları, narahatlıq hissini mən də yaşayıram və o qədər haqlısan ki, çünki mənim həm atam hərbiçidir, həm də tezliklə qardaşım əsgər gedəcək və bunun məcbur olması yaxşı deyil. Düzdür, sərhədyanı ərazilərdə yaşamasam da, daim baş verənlər məni də narahat edir və bu mənim atdığım ilk çətin addımdır.

Sülh haqqında düşüncələrimiz çox bənzəyir və bu sevindirici haldır mənim üçün.

Sənin də qeyd etdiyin kimi, “biz əcdadlarımızın etdikləri üçün günahkar deyilik”. Bəlkə də, biz bizə deyilən “gerçəklikdən” başqa bir şey bilmirik. Və nə olursa olsun , yenə də, nəticə insan həyatına başa gəlir. Bu vaxta kimi baş verənlər iki tərəfi də məmnun etməyib ,ancaq biz birgə gələcəyimiz üçün bir şey edə bilərik və bu, əsl vətənpərvərlik olar. Mən artıq müharibə istəmirəm, düzdür, nə qədər də bunun olmadığını və hər şeyin yaxşı olduğu deyilir . Amma hələ də əzizlərimiz , həmvətənlilərimiz qurban gedir. Ümid edirəm ki, şəxslər müharibəsiz , itkisiz və silahsız bir ortaq qərara gələrlər. Tarixən necə doğma xalqlar olduğumuzu bilirəm, müharibədən illər keçib və irəliləmə yoxdur . İnsanlarımızsa nə isə uğruna dəyişir. Məni təəssüfləndirən sadəcə budur.

Bilirsən, MERİ, mənim arzum səyyah olmaqdır və dünyanı gəzməkdir. Hələlik ölkəmi gəzsəm də, bir gün mən də Ermənistana gəlmək

istəyərdim . Bəzən Google Earth–də Qarabağa baxıram, mən artıq valideynlərimin danışdığı orda olan xatirələri əvəzinə görmək istəyirəm . Ümid edirəm ki, bir gün qonşular, eyniylə sən və mən qovuşarıq. Və onda biz bu yolda birləşmək üçün atılan bu məktubla qürur duyuruq. Hələlik deyəcəm, çünki biz varıqsa, hələ də ümid var deməkdir...

Sənin sülhsevər dostun

Fira

Mariana – Nazim

Salam, tanış olan, eyni zamanda tanış olmayan dost,

Mən Marina, sənə heç bir zaman olmadığın bir ölkədən yazıram, amma ümidvaram ki, məktubu oxuyanda məni və ölkəmi görmək istəyəcəksən, çünki mən səni – tanış olan və eyni zamanda tanış olmayan dostumu görmək istəyirəm.

Sənə ünvanladığım məktub imkanlar yaradır ki, ölkənizin vətəndaşları ilə əlaqə saxlaya bilməməsi, sülh ətrafında danışa bilməməsi (ki, bu zamanəmizin ən başlıca problemidir) barədə mövcud olan stereotipləri qıraq.

Bilirsən, sülh odur ki, balaca uşaq dünyanı tanımadan belə öz xəyallarında onu təsvir edir, və bütün dünyaya sülh arzulayır, bilmədən ki, düşmənçilik, nifrət anlayışları var, çünki bunlar onun üçün yaddır.

Gəl BİZ, bax mən və sən demirəm, elə BİZ quraq gələcəyimizi. Nifrət etmək və düşmən sözlərini bir qırağa qoyub dost, yoldaş, qohum sözləri işlədək.

Sülhlə bağlı mənim öz fikirlərim vardır, məsələn, mən düşünürəm ki, sülh haqqında formula müəyyən edib mövzunu keçə bilərik. Bu məsələ ətrafında düşünəndə başa düşdüm ki, sülhü çox fərqli dərk etmək olar, vacib olan odur ki, bütün sülh növləri bir–biri ilə bağlıdır. Əgər sənin ölkəndə əmin–amanlıq varsa, sən də, ruhun da əmin–amanlıqdadır. İçin sakit olanda özünü yaxşı hiss edirsən, ölkən sülh şəraitində olanda özünü daha yaxşı hiss edirsən. Mənim üçün sülh rəngləri fərqli olur, məsələn

müharibənin rəngləri boz olur: qaranlıq, toz buludları, qan. Sülh deyəndə bəyaz, göy rəngləri, parlayan günəş gəlir gözünün qabağında. Ümidvaram məni başa düşərsən.

Bilirsən, mənə həmişə maraqlı olub, sən və sənin dostların, yaxınların sülh barədə nə düşünürsünüz, ona nail olacağımızı necə təsəvvür edirsiniz?

Sizin ölkənizə səfər etməyə, ordakı insanlarla danışmağa, onların fikirlərini öyrənməyə imkanım olmadı. Amma əminəm ki, sağlam düşüncəsi olan insan, cəmiyyət üzvü, dövlət vətəndaşı istəyir ki, öz ölkəsində sülh olsun, istəyir ki, iki xalq yan–yana sülh şəraitində yaşasın.

İndi sənə bir əhvalat danışacağam və görəcəksən ki, həmrəylik elə bizim içimizdə gizlənir, sadəcə bəzi maneələr var ki, onları silməliyik.

Nənəm valideynləri ilə Şəmkir rayonunda (keçmiş Şamaxor rayonu) 20 il yaşayıb sonra evlənib Ermənistana gəlib. Onun valideynləri 1992–ci ildə Qarabağ hərəkəti zamanı ordan köçüblər. Nənəm deyir ki, o torpaqlarda onun dədə–babaları da yaşamışlar, və heç şübhə etmirdi ki, o torpaqları tərk edə bilər. Bizim xalqlarımız o qədər yaxın olublar ki, gecələrdə qapıları belə bağlamırdılar, çünki onlar arasında etibar var idi. Nənəmin atasının dostlarının əksəriyyəti azərbaycanlı olub. Dostlarından birinin adı Mahar idi, o, o qədər yaxın adam idi ki, ona Mahar dayı deyirdilər.

Bilirsən, nənəmin arzusudur ki, illər sonra öz baba ocağını görə, o, bunu edə bilməsə, nəvələrinə tapşırıb.

Düşünürəm ki, bəzi faktorlar daha güclü idi və müharibəyə sürükləyən ocaqları alovlandırıdılar. Lakin indi növbə bizimdir, mənim və sənin kimiləri bu faktorlardan daha güclü olmalıdır. Təsəvvür et nə qədər gözəl olardı ki, sən bizim məmləkətə gələsən, mən sənə axtardığın yerlərini göstərərdim, sən də nənəmin yaşadığı yaşayış məntəqəsini göstərərdin. Birlikdə bu məktubları xatırlayıb deyərik ki, nə qədər şey dəyişib. Bu

məktubları yenidən oxuyaraq bol–bol gülərik, təsvir etdiyim bu anlar 10 ildən, 20 ildən sonra da ola bilər, amma yenə də olsun. Biz sülhpərvər fikirlərimizlə insanların ürəklərinə işıq səpərik, nikbinlik təbliğ edərik, ən gözəl nümunə biz olarıq.

Həmçinin deyim ki, Yerevan Dövlət Universitetində Erməni dili və ədəbiyyatı fakültəsində oxuyuram.

Bilmirəm, məktubumu oxuyanda nə hiss edəcəksən, amma ümidvaram ki, duyğularını cavab məktubunda bildirərsən. Bu qədər uzun yazdığımıza görə üzr istəyirəm, sadəcə daha qısa yazı bilmədim. Mənim məktubum humanizmdən qaynaqlanan balaca bir çağırışdır.

P.S. Addımlarım balaca amma konkretidir.

Sevgi ilə Mariana

* * *

Salam, əziz dost Mariana,

Mən Nazim – sənin sülh ilə bağlı düşüncələrini oxuyarkən çox gözəl hisslər keçirdim. Sülh barəsində düşündüklərinə qatılıram və sənə qısaca mənim sülh anlayışından bəhs etmək istəyirəm. Mən səyahət etməyi sevən 20 yaşlı bir gəncəm. Sülhün bərqərar olduğu dünya isə mənə görə, istənilən ölkəyə səyahət edə bildiyim dünyadır. Çox təəssüf olsun ki, hal–hazırkı vəziyyətdə nə mən sənin ölkənə, nə də sən mənim ölkəmə səyahət edə bilmirik.

Sənin nənənin Şəmkirdəki və sonrakı həyatı barəsində oxuyarkən, həyatlarımızın və talelərimizin necə də oxşar olduğunu bir daha gördüm.

Babam və ailəsi 1965–ci ildə Çəmbərək (Krasnoselski) rayonundan Bakıya köçürülmüşdür. O, uşaq vaxtlarında mənə tez–tez ermənistanlı sinif yoldaşlarından ,əsgər yoldaşlarından danışardı. Birlikdə oynadıqları oyunlardan, yedikləri yeməklərdən söz edərdi. Atam isə Qubadlı rayonunda dünyaya gəlsə də, 1992–ci ildə məcburi köçkün kimi Sumqayıt rayonuna yerləşmək məcburiyyətində qalmışdı. Hətta, bu məktubu yazarkən o, uşaqlıq yaşlarında ermənistanlı dostları ilə Həkəri çayının qırağında necə kabab bişirdiklərindən danışır. Bu isə mənə bu münəfişənin sülh yolu ilə daha tez müddətdə həll olunmasına həvəsləndirən səbəblərdən biri olmuşdur.

Mən də özümü qısaca olaraq tanıtmıq istəyirdim. Beynəlxalq Münasibətlər ixtisasında təhsil alıram. Bu proses bəlkə 50 il sonra olacaq, amma iki xalq arasında sülh bərqərar olarsa, açılacaq səfirlikdə sevə–sevə çalışacaq şəxslərdən biri olaram.

Fikirlərimi bəlkə də, uzun və bəzəkli cümlələrlə ifadə edə bilmədim, amma sülhü sənə qədər istədiyimi bilməyini istəyirəm.

Sülh ilə qal,

Nazim

Gohar H. – Lalə

Salam, dostum.

Adım Gohardır. Mənim 18 yaşı var, Ermənistanda yaşayıram. Sənə fəxrlə əl uzadıb sülhün bərqərar edilməsi barədə danışmaq istəyirəm. Biz hər ikimiz də çətin şəraitdə yaşayırıq: hər gün cəbhədən acılı xəbərlər eşidirik. Əlbəttə heç kim bunu istəmir, hamımız insanıq və sülh şəraitində yaşamaq istəyirik.

Biz də sülhə nail olmaq istəyirik, bəs sülhə aparan yollar hansılardır? Biləndə ki, bizimlə həmyaş olan gənclər sülhü qorumaq istəyirlər, biz buna biganə qala bilmərik. Lakin bu yetərli deyil.

Sülh, təbii ki, dialoq vasitəsi ilə olmalıdır. Mən əminəm ki, sən də mənim kimi müharibə istəmirsən, əziz dost. Mənim sülhsevər dostum, gəl dünyaya sülh səpələyək və bizim ölkələrimizdə rəngarəng sülh təmin edək.

Bilirsən, mən hətta düşünmüşəm ki, sülh bərqərar olunmasından sonra nə olacaq:

*Mavi səma,
Sevinc və səadət,
Gözyaşsız gözlər,
Həyəcansız qəlblər, xoşbəxt uşaqlıq
Sərhədlərdə əmin–amanlıq, əsgərlərin ürəklərində həyəcan yoxdur
Və nəhayət yaradıcılıq və çiçəklənmə.*

Biz – mən və sən müharibədən irəli gələn fəlakətləri başa düşürük, elə deyil mi? Şikəst olmuş talelər, itirilmiş həyatlar, məgər bizə bu lazımdır?

Onda, əzizim, gəl bir anlıq hər şeyi bir kənara qoyaq, neçə ildir bizi öz içində sıxıb möhkəm–möhkəm saxlayan bu həlqədən çıxaraq. Gəl əl–ələ verək, içimizdəki o stereotipləri guya ki, biz adi insanlar kimi ünsiyyət qura bilmirmişik– yox edək.

Gəl dost olaq. Ölkələrimizi dəyişikliyə aparacaq güc biz olaq. Əzizim, sabahımız və gələcəyimiz bizim. Gəl sevgi ilə yan–yana yaşayaq. Gəl motivasiyaya səbəb olan addım ataq, nəinki addım atmaq üçün motivasiya axtaraq.

Dostum, bil ki, ən yaxşı yaradıcılıq Yer üzündə sakit və sülh şəraitində yaşamaqdır.

Gəl həmişəlik yadımızda saxlayaq ki, səhv düzəldilməyənəcən səhv qalır. Gəl səhvlərimiz üzərindən dərs almağa çalışaq. Bir–birimizə güzəştə gedək. Bir–birimizi sevak, çünki dünyada insani sevgidən daha gözəl duyğu yoxdur.

Mən də sənə kimi öz vətənimə sevirəm. Mən səni burada görmək istəyirəm. Adımı təkrar oxu, Mən Gohar, gəl və tap məni.

Sənə Ermənistanlı dostun, ya da yaxın tanışın (necə məqbul görərsən)

Gohar

* * *

Salam əziz Gövhər (Gohar). Məni mükafatlandırıdığınız “dost” kimi fəxri statusa şad oldum. Sizin məktubunuzu oxuyub anladım ki, biz eyni düşüncədəyik və istəyimiz eynidir – sülh.

Siz artıq qeyd etdiyiniz sülh əldə etdikdən sonra biz nəyə nail ola bilərik: bu mavi səmadır, sevinc və səadət, çiçəklənmə. Azərbaycan və Ermənistan qonşu ölkələrdir. Belə çətin siyasi vəziyyətdə olan xalq bir çox imtiyazlardan məhrumdur.

Biz səyehət edə bilmirik. Ermənistanın və Azərbaycanın bir çox gözəl yerləri var, hansıları ki görmək lazımdır. Hətta bəzilərimiz öz doğulduğu yerləri görə bilmirlər!

Biz dostlardan da məhrum oluruq. İndi müəyyən səbəblərə görə düşmən gözündə görülən insanlar bizə nə vaxtsa dost olublar və gələcəkdə ola bilərlər. İllər keçəcək, biz bir birimizə etibar edə bilənə qədər. Mən balaca bir rayondanam, harda ki SSRİ vaxtı ermənilər də yaşayıb. Əhali dinc yaşayırdı, lakin 90-cı illər hadisələrindən sonra qarşılıqlı nifrət yarandı. Ermənilər Azərbaycan torpaqlarını tərk edirdilər, illərlə yaşadığı bir evi qoyub gerdilər. Amma hamı yox. Bəziləri bunan razılaşmadı, adlarını dəyişdilər və doğma saydıqıları torpaqda qaldılar.

Anamın məktəb şəkillərinə baxanda bir neçə foto tapdım— uşaqların üzü kəsilmişdir. Sonradan bildim ki, anamın sinfində erməni uşaqları oxuyub, vaxtı ilə bir yoldaş gözündə görən insanları öz həyatından, yaddaşından çıxarmaq istəyib. Bu, 1989–1990–cı il hadisələrinə görə oldu, yeniyetmə bir gəncin düşüncəsi dəyişildi, tanıdığı insanlar haqqda fikri dəyişdi onlara artıq etibar qalmadı.

Münaqişə vəziyyətində olduğumuz üçün biliyimizi də itiririk. Təcrübə mübadiləsi inkişafın ən yaxşı yoludur, ancaq coğrafi və etnik baxımdan yaxın bir ölkə ilə bilik paylaşa bilmirik.

Bəzilərinə merkantil kimi görünən başqa bir məsələ ölkələrin iqtisadi vəziyyətidir. Silahlara, müdafiəyə, sərhəd müdafiəsinə çoxlu pul

xərcləyirik. Bu cür vəsaitləri SİLAH–a xərcləməsək, tibbin, təhsilin və digər sistemlərin necə dəyişə biləcəyini təsəvvür etmək çətin deyil.

Hansı yollar sülhə aparır? Bu sual sizin məktubunuzda var idi, ancaq ona cavab tapmaq çox çətinidir. Hesab edirəm ki, əsas əhalidir. İlk yolu biz qoyduq və əminəm ki, sizin və mənim kimi insanlar az deyil.

Stereotiplər haqda da siz qeyd etdiz. Təəssüf ki, onları dağıtmaq çox çətinidir.

Dostumun atası Kəlbəcəri tərk edən son şəxslərdən idi. Onun bacıları doğma torpaqları tərk etməyəcəklərini söyləyərək dağlara gediblər, onlar haqqında heç bir xəbər yoxdur hələ də. Bu ailə necə stereotipləri dağıtsın? Necə sülhə inansın? Kəlbəcəri tərk etdikdən sonra onların evində 20 il yaşayan insana (ermənilərə) necə dost kimi yanaşınsınlar? Bu insanlar hələ də Kəlbəcərdəki evin açarını saxlayırlar, ümid edirlər ki, bir gün öz evlərinə qayıdacaqlar. Bu insanlar üçün sülhü anlamaq, onları sülhə inandırmaq çox çətinidir.

Əminəm ki, bu tip hekayələr sizdə də çoxdur, əziz dostum. Stereotipləri məhv etmək, bir–birimizə alışmaq, dünyanın istəyinə inanmaq, güvənmək özümüzə qoyduğumuz ən çətin işdir.

Bu vaxt aparacaq və əminəm ki, biz öhdəsindən gələ bilərik. Növbəti nəsil fikirlərini məktublar vasitəsilə ifadə etmək məcburiyyətində qalmayacaq, hər şeyi şəxsən söyləyə biləcəklər.

Sülh söz, fikir, hərəkət azadlığıdır. Sülh barış və sakitlikdir. Sülh sevinçdir.

Sofya – Ləman

Salam, sevimli qonşu,

Mən Sofya, gənc tələbəyəm, ədalət tərəfdarıyam. Mən özüm nikbin adamam. Həyata və bütün vəziyyətlərə nikbinliklə yanaşıram.

Bilirsən, başlanğıcda düşünürdüm ki, sənə məktub yazmaq çox çətin alınacaq. Düşünürdüm ki, içimdə hər şey biri–birinə qarışacaq, keçmiş qurdalayıb tarixi xatırlayacağam, həyəcan yaşayacağam. Düşünürdüm ki, düzgün sözlər tapım ki, məktubum elə sənə qismət olsun, və sən məktubumu oxuyanda ən vacibi sülhsevərliyin qoxusunu hiss edəsən. Sonra başa düşdüm ki, yazarkən heç bir gərginlik, acı yoxdur yalnız sülh hiss edərək fikirlərimi kağıza verirəm. Hətta yeni qələm almışam ki, yeni bir zövqlə yazım. İstərdim ki, sən də öz duyğularını, öz xüsusiyyətlərini bölüşəsən.

Birinci xatirələrim atamla bağlıdır, o söyləmişdi ki, aramızda ziddiyyətlər var idi, sərhədlərimiz bağlıdır və sərbəst ünsiyyət qurub get–gəl edə bilmirik. Atam Yerasxda iştirak elədiyi döyüşlərdən danışmış, amma heç vaxt nifrət ya da pis mövqe nümayiş etdirmədi, əksini edirdi. Deyirdi ki, döyüşə sizə nifrət etdiyi üçün getmirdi, sərhədə gedirdi. Mühəribəyə nifrət etdikləri üçün getmirlər, mühəribə sadəcə özünü xilas etmək üçün bir üsuldur ki, iqtidarlar təhrik edirlər.

Ətafimdə olan bir çox adam, ailəm danışır ki, sizinlə yan–yana eyni kənddə yaşamışlar, eyni məktəbə getmişlər, yaxşı dostları, yaxşı münasibətləri var idi.

Sərhədləri açmağa, dövlətlərin razılığa gəlməyinə əngəl törədən “o üçüncü şəxs” SİYASƏTDİR.

Mən hiss edirəm ki, həyatda bizim böyük missiyamız var. Biz bir ideya ətrafına birləşib bizim sülh simvolumuzu müəyyən etməliyik. Dünyaya sübut edək ki, mümkün olmayan heç nə yoxdur. Yalnız istək, iradə və bir–birinə qulaq asmaq qabiliyyəti lazımdır.

Ümidvaram sən də istəmirsən ki, bu vəziyyət davam etsin, ki, məsələn 20 il sonra televizorun qabağında oturub cəbhədəki gərgin vəziyyəti barədə eşitməyəsən.

Sürəkli davam edən bu məsələni həll etmək üçün təşəbbüskarlar biz olmalıyıq ki, həyatımızda nə isə dəyişək, siyasi qərarlara təsir göstərək.

Mən inanıram ki, bu kiçik addımlarımızla, məktublar yazmaqla müəyyən qədər sülhə nail olmaq mümkündür.

Yəqin bu qədər. Məktubumu səmimiyyətlə yazmışam, sətiraltı heç nə yoxdur.

Sevgi və səbrsizliklə məktubunu gözləyəcəyəm.

Mənə qulaq asdığına görə təşəkkür edirəm.

Hörmətlə

Sofya

Salam, Əziz qonşu Sofya,

İlk olaraq, məktubun üçün təşəkkür edirəm. Mənim adım Ləmandır. Sizə Bakıdan yazıram. Özüm jurnalistika ixtisası üzrə təhsil alan tələbəyəm.

Siz və sizin kimi sülhün, ədalətin tərəfdarı olan digər gənclərin məktubunu böyük həvəslə oxudum. Müəyyən özünəməxsus xüsusiyyətlərin var ki, mənimlə eynidir demək olar ki və məktubda qeyd etdiyiniz bütün fikirlərlə razıyam.

Sizin heç tanımadığınız, bəlkə də heç vaxt qarşılaşmaq qismət olmayacaq bir insana necə həvəslə, necə həyəcanla bu məktubu yazmağınız mənə həqiqətən sülh hisslərini oyandırdı və məni ürəkdən sevindirdi.

Sizin də qeyd etdiyiniz kimi bu həyatda əmin – amanlıq, qurub – yaratmaq, dinclik, mədəni inkişaf üçün qarşımızda bir məqsəd var. Bir ideya ətrafında bərqərar olub, sülhə nail olmaq lazımdır. Dünyada sülhün, əmin–amanlığın, ədalətin bərqərar olunması, təhlükəsizliyin təmin edilməsi hər bir sülhsevər xalqın, bütün insanların, xüsusilə uşaqların arzusudur. Ədalətli cəmiyyət axtarışı, insanlar üçün əbədi sülh ideyası insan əqlini narahat edən, onu daim düşünməyə vadar edən ən ümdə problemlərdən biri olub.

Sülh – həyat, yaşamaq, sağlam nəsillər deməkdir. Azadlıq, bərabərlik və ədalətlə yanaşı, sülh hər bir cəmiyyətin, ümumiyyətlə bəşəriyyətin ən çox arzu etdiyi dəyərlərdəndir. Bütün bunların toplumu ayırı–ayrı ölkələrdə, dünyada, davamlı inkişaf, qarşılıqlı əməkdaşlıq deməkdir.

Mən müharibə istəmirəm və mən bilirəm ki, mənim kimi neçə Azərbaycanlı və Erməni gənc müharibəni istəmir, bizlər ortaqlıq mövqə tapılmasını, yenidən bərabər şəkildə yaşamağı istəyirik. Mən bir

Azərbaycan vətəndaşı kimi, Gürcüstana gedə bildiyim kimi, Ermənistana getmək, oraları gəzmək istəyirəm.

Mən hər iki ölkənin insanların bərabər mühitdə yaşadığı bir Qafqaz istəyirəm.

Səmimi qəlblə,

Ləman

Susanna – Sülh Tərəfdarı

Salam, əzizim,

Mən Susanna, 16 yaşıam var, qonşu Ermənistandanam. Məktubu yazanda bir anlıq çaşıb qaldım, həyəcan boğazıma dirənmişdi, ürəyimdə ağrı və qüssə hiss edirdim, lakin şüurum ayıq idi.

Bilirəm ki, sən də mənim kimi cavansan. Sənin də məqsədlərin var və sən də düşmən sözü eşidib işləmək istəmirsən. İllər boyunca xalqlarımız qonşu kimi həmrəy yaşayıblar. Nənəm deyir ki, İcəvan bazarında satıcıların əksəriyyəti azərbaycanlı idi, və biz yaxşı qonşular idik, sizin dilinizdə desək, hər erməni ailəsinin azərbaycanlı dostu var idi.

Müharibə kəlməsi eşidəndə bədənim titrəyir. Mən günahkarlar və birinci kimin başladığını axtarmağa çalışmıram. Hər iki tərəfin qaytarılmaz itkiləri oldu. Axı müharibə insanların çin olmamış arzularını məhv edir, dövlətləri viran qoyur, uşaqları, övladları analarından edir, aşıqları bir-birindən ayırır, və ən dəhşətlisi, insanlar arasında düşmənçilik və nifrət yayır. Müharibə bizdən hər şeyi alır.

Dövlətlər müharibələrdən yayınmalıdır, necə ki, gəmiçi qəzalardan yayınır. Amma bizim dövlətlərimiz ədavəti və müharibəni təqdir edirlər. Övladını itirən anaya mükafatlar, qəhrəman adı lazım deyil, ona sadəcə öz balasını yenidən qucaqlayıb onun qoxusunu duymaq lazımdır.

Mən və sən millətlərimizin gələcəyiyik. Biz nəsillərimizi inandırmalıyıq ki, müharibə heç nə verməyəcək. Biz imkan verməməliyik ki, millətlərimizin yeni qurbanları olsun. Bizim uşaqlarımız sevginin,

həmrəyliyin, parlaq gələcəyi olan hər şeylə təmin olunmuş ölkələrdə yaşamaladırlar. 21-ci əsr sülhün və həmrəyliyin əsri olmalıdır.

Mən istəyirəm ki, dövlətlərimiz arasında açıq sərhədlər olsun. Bizdən hər kəs öz qohumunun qəbrini ziyarət edə bilsin, çünki hər iki tərəfdən olan insanların da müxtəlif yerlərdə qohumlarının məzarları vardır.

Aprəl Müharibəsi bir çox cavanların ölümünə səbəb oldu, bir çox arzular çin olmamış qalıblar, bir çox məqsədlər yox oldu. Mən istəyirəm ki, başımı vicdanla yastığa qoyum, mən istəyirəm ki, millətlərimiz nifrətsiz yaşasınlar.

Gəl elə bu gündən bütün var–gücümüzlə çalışaq, ətrafımızda təbliğ edək ki, müharibə etmək lazım deyil, 21-ci əsr sivilizasiya əsridir, biz daha əziyyət çəkə bilmərik, biz daha yas tuta bilmərik, biz daha ağlaya bilmərik.

Qoy tanrı bizə və sizə ayıq düşünmək üçün ağıl, əmin–amanlıq, həmrəylik, ehtiram duyğusu versin.

Gənclik qüdrətli gücdür, əminəm ki, “Müharibə” adlanan kitabın son vərəqini məhz biz vərəqləyə “Sülh” başlıqlı kitab yazı bilərik.

Hörmətlə

Sülh tərəfdarı

Susanna

Salam. 20 yaşım var. Öz hislərini belə gözəl şəkildə çatdırdığın üçün və bu məsələnin sülh yolu ilə həll olması tərəfdarı olduğun üçün sənə təşəkkürümü bildirirəm. Dediyn fikirlərlə razıyam.

Sənin valideynlərin kimi mənim də valideynlərim o vaxtkı vəziyyəti mənə izah ediblər. İki xalqın bir–biri ilə dostluq münasibətləri barəsində danışılar. Anam uşaq olarkən dostlarından bəzilərinin erməni uşaqlarının olması, nənəm və babamın erməni dostları və tanışlarının olması göstərir ki iki xalq yaxşı münasibətdə yaşayıb və müharibənin olmasını istəməyiblər.

Ancaq vəziyyət elə gətirdi ki, belə bir faciəvi hadisə baş verdi. Bu da xalqın bir–birinə qarşı olan münasibətinə çox ciddi təsir göstərdi. Bir zamanlar yaxşı münasibətdə olan xalq, indi düşmən münasibətindədir.

Müharibənin olmasını heç bir insan istəməz və mən də istəmirəm. Mənim də yaxınlarım müharibə zamanı həlak olublar, xəsarətlər alıblar və bu hadisələr mənə çox pis təsir edir.

Aprəl döyüşləri bir daha göstərdi ki, müharibə heç də yaxşı çıxış yolu deyil. Çox sayda insan həlak oldu və həmin insanların ailələri çətin vəziyyətdə qaldı.

Çox istəyirdim ki, yerli erməni qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş ərazilərdə işğal rejimi bitsin, insanlar bərabər yaşasın yenidən və mən də gedim oraları görüm. Babam Laçın rayonunda doğulub və tez–tez mənə oranın gözəlliklərindən danışır və bu məndə daha da o əraziləri görməyə həvəs yaradır. Çox istərdim ki, valideynlərim öz yaxınlarının məzarlarını ziyarət etsinlər və ata baba yurdlarını görsünlər. Bunlar mənim kimi hər bir Azərbaycanlının arzusudur.

Bu günümüzün necə olmasından asılı olmayaraq, sabahımız sülh olmalıdır. Keçmişdə baş vermiş bu hadisələrə görə biz gənc nəsil qurban olmamalıdır. Mən çox istərdim ki, xalqıma, dövlətimə köməyim dəysin, ancaq xalqa borcu müharibə yolu ilə ödəməməliyik. Biz gənclərdən asılıdır gələcək. Biz öz gücümüzü müharibəyə yox, sülhə, təhsilə, inkişafa sərf etsək, daha xeyirli bir vətəndaş olarıq. Bu məsələnin sülh yolu ilə həll olması üçün əlimizdən gələni eləməliyik.

Hörmətlə

Sülh tərəfdarı

Megi – Anonim

Salam,

Mən Megi – Sənin Ermənistanlı dostunam. Bilirsən niyə səni özümə dost hesab edirəm? Çünki dərk edirəm ki, nə sən nə də mən ölkələrimizin bir birinə düşmən olmasında günahkarıq. Əvvəla sənə öz haqqımda danışmaq istəyirəm. Mən Ermənistanda Arnavir vilayətinin Sardarapat kəndində yaşayıram. Tələbəyəm, Komitas adına Yerevan Dövlət Konservatoriyasında oxuyuram, ixtisasca klassik müğənniyəm, bu il opera müğənnisi kvalifikasiya almışam. Mahnı ifa etməyi çox sevirəm, arzularımdan biri dünya şöhrətli müğənni olmaqdır. Yeri gəlmişkən, bir azərbaycanlı tenor tanıyıram, onun adı Yusif Eyvazovdur. Çox yaxşı oxuyur, dünya şöhrətli müğənni Anna Netrebko ilə ailə qurub, mən onları Instagramda izləyirəm, dostlarım bu fakta çox normal yanaşırlar. Bilirsən, Bakıdakı opera teatrınızın binasında olmaq çox istəyirəm, şəkillərdə görmüşəm çox gözəl teatrınız var. İstərdim bilim sənin hansı hobbilərin var, harda oxuyursan, ixtisasın nədir?

İndi keçim əsl mövzuya, mən Ermənistanda və Qarabağda sərhədyanı kəndlərdə çox olmuşam, yerli sakinərlə söhbət edib onlara bu sual vermişəm: “nə istərdiniz?” Cavab belə idi: “sülh, ona görə ki daha heç bir zaman atəş səsləri eşitməsinlər, rahatca öz həndəvərinə çıxıb gəzə bilsinlər, qorxmadan ki, bir gözəl gün biz azərbaycanlı əsgər bir güllə ilə onların həyatında son qoya bilər. Elə bir həyat istəyirlər ki, öz balalarını əsgər göndərəndə gözyaşları ilə yola salmasınlar, elə bir həyat istəyirlər ki, gecələrdə rahat yatsınlar, beyinlərində, ürəklərində vahimə yuva salmasın.

Həm sizin analarınız həm bizim analarımız istəyirlər ki, öz övladları əsgərliyə gedəndə heç bir xəsarət almadan doğma ailələrinə qayıtsınlar. Əminəm ki, sərhəd bölgələrində yaşayan sənin həmvətənlərin də eynisini istəyirlər, onlar da sülh istəyirlər. Biz müharibə istəmirik, biz sülhsevər xalqıq. Bilirəm, itkilər böyükdür, həm mənim həm də sənin sərhəddə həlak olmuş dostlarımız, qardaşlarımız var, elə bu acıya görə də bir–birimizi bağışlaya bilmirik. Əgər belə davam etsək, yeni müharibə başlaya bilər, yeni qurbanlarımız olacaq, itkilər daha böyük olacaq.

Mən başa düşürəm ki, güclə sülh təbliğ etmək mümkünsüzdür. Sülh anlaşma sayəsində bərqərar olur, nə qədər ki, biz öz içimizdə sülh yaratmamışıq ətrafımızda sülh tapa bilməyəcəyik. Əgər sən mənim məktubumu oxuyursansa deməli sən də bir addım irəliyə gedib eyni mənim istədiyimi istəyirsən. Valideynlərim həmişə danışırırlar ki, biz bir zamanlar dost olmuşuq, bir birimizə qonaq gedirdik, çörək kəsirdik, uşaqlarımız bir biri ilə oynayırdılar. Əgər vaxtıyla yaxşı dost olmuşuqsa demək idi də ola bilərik. Mən inanmıram ki, bəşəriyyət müharibələri ilə o qədər sıx bağlanmışdır ki, sülh gələcəyinin gəlişi mümkünsüzdür. Mən inanıram ki, həqiqət və sevgi həlledici rol oynayacaqdır.

Sülh təbəssümdən başlayır, gəl gülümsəyək və deyək ki, bağışlamışıq.

Məktubunu səbrsizliklə gözləyirəm.

Sevgilərlə

Sənin dostun

Salam,

Mənim adım Anonim. Universiteti keçən il bitirdim. İxtisasım sosial–psixologiyadır. Məndən maraqlarımı soruşdun. Kitablar, filmlər izləmək, sahəmlə bağlı araşdırmalar etməyi sevirəm.

Məktubunu oxudum. Əgər məktubumu oxudunsa, sən də bir addım irəli gedib, mənim istəyimi istəyirsən deyə vurğuladın cümlələrinin birində. Əslində bu layihəyə qoşulmağım elə o addımlardan birini atdığım anlamına gəlir.

İxtisasımdan dolayı mən müharibənin psixoloji təsirlərini, onların yaratdığı fəsadları dərk edə bilirəm bütün aydınlığı ilə. Ağrı, gözyaşı, acı, ölüm, ayrılıq, qorxu – Budur Müharibə!

Bilirəm nə sən, nə də mən günahkarıq ölkələrimizin düşmən olmasında. İki ölkə olaraq çox itkilər, qurbanlar vermişik. Gözəl günün birində Azərbaycanlı əsgərin hansısa erməni əsgərin başına güllə atmasını siz istəmədiyiniz kimi, eynilə bir erməni əsgərinin də bir gənc azərbaycanlı əsgərinin öldürməsini biz də istəmirik. Nə qədər yaxınlarımız, dostlarımız cəbhə bölgəsinə yaxın ərazilərdə xidmət edirlər, və hər gün onların ailələri üçün qorxu, narahatlıq duyğusu yaşanır. Bizi Sülh bir araya gətirir. Biz bu deviz altında birləşə bilərik. Çünki, sizin də, bizim də istədiyimiz məhz budur. İnsanların qorxusuz, rahat yaşaması. Sağlam uşaqlar, xoşbəxt ailələr üçün, rahat həyat naminə. Bunun üçün səni anlaya bilirəm. Keçmiş müharibə dövrələrində doğulmamışam amma oxuduğum kitablar, izlədiyim filmlər, araşdırdıklarım, eşitdiklərim mənə həqiqətləri, müharibəni çıpaqlığı ilə təsvir edə bilir.

Babam ailəsini, doğmalarını müharibədə itirib və bu onun psixologiyasında mənfi izlər buraxdı. Babam müharibədə yaşadığı

sarsıdıcı olay nəticəsində qəddar bir insana çevrildi. İçində nifrət, qorxu, iztirabla böyüdü. Kimsəsiz, quru çörək və soyuq su ilə böyüdüyünü – dedi, ancaq yaşadım. Bir zaman, övladlarına və nəvələrinə müharibənin dəhşətlərini, nələr yaşadığını gözümüz önündə canlandırır hiss edərək biləcək şəkildə izahlandı. İnsanları içdən yaralayan, yaxınlarını əlindən alan– bunun adı müharibədir.

Mənim də bildiklərimə əsasən biz dost olmuşuq. Birgə çörək kəsmişik. Demək indi də ola bilərik. Tarixən çox şeylər yaşamışıq. İstər ərazi istərsə də insan qurbanları vermişik. Bilirəm çətindi bəlkə də, amma sadəcə düşmən mövqeyinə, müharibəyə fokuslanıb, insanların sülh istəyini unutmaq olmaz. Cəbhəyə yaxın rayonların birində oldum layihə ilə əlaqədar. Oradakı uşaqlarla görüşdük. Onların da müharibənin yaratdığı və yaşatdıqları ilə bağlı üstəlik müharibənin acı nəticələrinə dair fikirlərini dinlədim. Həyəcanın içində olduqlarından dolayı idi. Suallara dolğunluğu ilə izah verə bilmələri : doğmalarının yaşadıklarından xəbərdar olması da öz təsirini buraxıb bu əsnada. Əgər sadəcə eşitdiklərin oxuduqlarına rəğmən müharibədən danışmaq çətindirsə bunu yaşayan həyəcan və qorxunun içində olub, doğmalarını itirən, insanların yazı biləcəkləri, daha təsirlidir. Bilirəm içimizdə sülh yaratmadan ətrafımıza bu devizi aşılardan olmayacaq .Təhlükəli zonalarda yaşayanlar hər gün qorxu altında yaşayırlar. Müharibənin dəhşətini, həyəcanını yaşayan, övladları üçün narahat olan nə qədər analar var. Olanları dəyişə bilmərik. Amma bundan sonra o dəhşətlərin olmaması üçün edərək biləcəklərimiz var.

Biz birlikdə güclüyük...

Sevgilərlə

3–CÜ VƏ 4–CÜ QRUPLAR

Səadət – Aleks

Salam,

Odlar yurdu, neft diyarı gözəl Azərbaycandan yazıram bu məktubu. Doğrusu, bu məktubu yazmaq mənim üçün həm çətin idi, həm də düşündürücü. İlk dəfədir sülh motivli məktub yazıram.

Hər kəsin sülhə yanaşması fərqlidir. Mənə görə sülh, insanlar arasında tolerantlığın bərqərarıdır, təhlükəsizlikdir, inkişafdır, tərəqqidir, azadlıqdır. Nifrət toxumlarının kök saldığı, konfliktlərin hökm sürdüyü, müharibə şəraitində olan cəmiyyətlərdə isə həmin anlayışlar ya mövcud deyildir, ya da yarımçıq şəkildə öz əksini tapır. Ölkələrimiz arasındakı münafiqə hamıya məlumdur. Tarixdə və bu gün yaşananlar. Günahsız qətləmlər, qırğınlar, saysız–hesabsız itkilər və dağıntılar, yurd–yuvalarından didərgin salınmış sivil əhali, göz yaşları, kədərlər və iztirablar... Bütün bunlar dəhşətlidir, düzdür? Həmin dəhşətləri, faciələri yaşamış Azərbaycanın bu gün sülh ətrafında müzakirə aparması bu dəhşətləri görənlərin obyektindən bəlkə də, qəbul edilməzdir. Ancaq mən istərdim ki, tarix təkrarlanmadan, eyni müsibətləri yaşamadan Dağlıq Qarabağ problemi, xalqlar arasındakı düşmənçilik sona çatsın. Sosial şəbəkə üzərindən nifrət nitqləri, yersiz ittihamlar, jarqonlar olmasın. Bu gün ölkələrimizdə müharibə və orduya ayrılan vəsaitlər təhsilə, səhiyyəyə və inkişafını gözləyən digər sahələrə yönəlsin. Xalqların sosial, iqtisadi rifahı güclənsin. Tolerantlıq və dözümlülüyü artıraraq. Mən istəyərdəm ki, Azərbaycan vətəndaşı bu gün haradasa sivil Ermənistan vətəndaşı ilə qarşılaşdıqda özünü digər millətlərin yanında olduğu kimi təhlükəsiz,

rahat hiss etsin. Bir çoxlarının utopik yanaşdığı sülh anlayışı və ədalət real əksini tapsın.

Sosial iş tələbəsi olaraq humanizm, sülh ideyalarını yüksək dəyərləndirirəm və sizi nifrət çağırışına yox, ədalətli sülhə dəvət edirəm.

* * *

Salam, Səadət

Çox gözəl adın var. Mən internetdə axtardım və bildim ki, adın “xoşbəxtlik” deməkdir. Burda hava çox istidir. Hətta asfaltda yumurta qızartmaq olar. Əminəm ki, orada da hava istidir. Bax buna görə də, soyuq havanı daha çox sevirəm. Atam həmişə deyir ki, soyuq havadan evdə qalmaqla yaxud daha qalın geyinməklə həmişə yayınmaq olar. Bəs isti havada nə edə bilərsən ki, lüt gəzəsən yoxsa belinə kondisioner bağlayasan.

Mən Aleks, sənin qonşu ölkəndənəm, sol tərəfindən. Öncə məktubuna görə təşəkkürümü bildirirəm. Sərhədin o biri tərəfində yaşayan birindən – yəni səndən konflikt haqqında fikirlər eşitmək möhtəşəmdir. Mən məktubunu oxumuşam və sülh ilə insan həyatının dəyəri barədə bütün yazdıqlarınla razıyam.

Mən çox şadam ki, iki ölkə arasında sülh və ahəngdarlıq həmçinin qanaxmaların və göz yaşlarının dayandırılması ilə bağlı arzularıma sən şəriksən. Tarixi heç vaxt unutmaq olmaz, amma eyni zamanda biz buna yapışıb qalmamalıyıq, biz tarixdən necə gözəl gələcək quracağımızı öyənməliyik. Onda gəl mənim və sənin barmağımın olmadığı o tarixi bir kənara qoyub qura biləcəyimiz tarixə fokuslanaq.

Yeri gəlmişkən, mənim 23 yaşım var, universitetdə oxuyuram. Dostlarımla içib əylənməyi çox sevirəm. Ən sevdiyim yemək xinkalidir,

çox şadam ki, bu yeməyi bişirən millətlə biz qonşuyuq. Sən gürcü mətbəxi sevirsən? Bəs sizin orada gürcü restoranlarınız varmı? Lütfən mənimlə razılaş ki, xinkali dünyanın ən dadlı yeməyidir. Maraqlıdır ki, bizim burada daha çox gürcü restoranlarımız var nəinki erməni. Bəs orada? Bilirsən, biz bir–birimizdən o cümlədən gürcülərdən dedi–qodu etməyi sevirik, lakin bu bizə onların yeməyini nuş etməyə maneə törətmir.

Bütün uşaqlığım xaricdə keçib. Müxtəlif ölçülü, müxtəlif xasiyyətləri, müxtəlif mənşələri olan dostlarım olmuşdur. Ən yaxşı dostum azərbaycanlı idi. Mən onunla 11 yaşdaykən görüşmüşəm və yaxın dost olduq. Biz birgə çox zaman keçirirdik, çox–çox dəcəlliklər edirdik və bu üzdən həmişə problemlərimiz olurdu. Biz birlikdə çox zaman keçirirdik və qoymurduq ki, konflikt bizim aramızda peyda olsun. Biz bəzən mübahisə edirdik amma Dağlıq Qarabağ münaqişəsi barədə yox, hansı filmə baxacağımız, hansı oyuna gedəcəyimiz, toyuq ətinin son tikəsinin kimə pay düşəcəyi haqqında mübahisə edirdik (O məndən iri idi, ona görə də son tikəsi ona pay düşürdü). Yəqin belə şeylər haqqında yalnız axmaqlar mübahisə edərlər. Yəqin ki, o yaşda sən də belə şeylər etmişən.

Nəhayət, milliyyətimizdən, irqimizdən, ana dilimizdən, tərcih elədiyimiz musiqidən, propaqandadan asılı olmayaraq, biz sadəcə uşaqlıq və biz sadəcə dost olmaq istəyirik.

Artıq 7 ildir ki, onu görməmişəm. Biz əlaqə saxlayırıq, amma bu eyni deyil. Dostumla son dəfə görüşəndən və Ermənistana gələndən 3 il sonra orduya əsgərliyə getmişəm. Mən iki il eyni günü yaşayıb 730 gün, 104 həftə 24 ay saymışam. Əgər orduda xidmət etmiş dostun, tanışın varsa onlardan soruşa bilərsən ki, necə günləri sayırlar. Bizim oğullar öz kəmərlərində adətən telefon batareyası cızıb yavaş–yavaş onu doldururdular. Batareya dolanda tərxis vaxtı çatmış olur.

Ordu mənə böyük təsir bağışlayıb və mənim orduyla bağlı bu günə qədər xatirələrim var. Mən hələ yaxşı günləri xatırlayıram, lakin təəssüf ki, pis günlər daha çox idi. Mən klarnet ifa edirdim və məni müxtəlif tədbirlərə aparırdılar, bəzən əsgərlərin dəfn mərasimlərinə də aparırdılar və mən hərbi orkestrlə ifa edirdim. Qulaqlarımda hələ də səslənən səslərdən biri haray səsidir. Xüsusilə valideynlərin harayı... Mən ağlamağa tərəddüdlə yanaşırdım, lakin öz övladının üzərinə ağlayan valideynin harayı ürəyinə dağ verir.

Mən həmişə düşünmüşəm ki, başlamadığın münafişədə öz övladını itirmək ədalətsizdir. Mən təəvvür edirəm ki, eynisi sənə ölkəndə baş verir. Həqiqətən də, bu dünyada 20 il belə yaşamamış insandan həyatını oğurlamaq haqsızlıqdır. Münafişənin sülh yolu ilə həll edilməsinin başlıca məqsədi bütün itkilərə, göz yaşlarına son qoymaqdır.

Mən heç vaxt dəfn mərasimlərini və ağlamağı sevməmişəm. Bu mənim əsəblərimə toxunur. Bunun əvəzinə mən insanların gülüş səslərini sevirəm. Əslində, mən düşünürəm ki, gülmək edilə biləcək ən insani şeydir.

Deməli, sentimentalizmə xitam verək.

Bu zarafatı mən və azərbaycanlı dostum bir birinə danışırıdık. Deməli bir erməni, bir gürcü bir azərbaycanlı bara girirlər. Barmen onlara deyir: "İtilin buradan!".

Aleks

P.S. Əgər mənimlə əlaqə saxlamaq və zarafatlar eşitmək istəyərsənsə, elektron ünvanım budur.

Cavidan – Anna

Hörmətli Qonşum,

Salam, Mənim adım Cavidandır. Mən Qafqazın ən böyük şəhəri olan Bakıda yaşayıram. Çox qəribədir, mən daha öncə Erməniləri görmüşəm , bildiyin kimi, bu gün belə Azərbaycanda 20 mindən çox Erməni yaşayır, bunların əksəriyyəti Bakı və Sumqayıtda yaşayırlar. Bundan əlavə, Türkiyə və Ərəb ölkələrində yaşayan Erməniləri də görmüşəm. Ama bu gün ilk dəfə Ermənistanda yaşayan birisinə, yəni sənə məktub yazıram.

Bildiyin kimi artıq 30 ildən çoxdur ki, aramızdakı münaqişə davam edir. Müharibələri başlatmaq çox asandır, lakin bitirmək isə çox çətin. Sənə sual vermək istərdim, dünyada övladın ata və anasını itirməsindən daha dəhşətli nə ola bilər? Və yaxud, böyüyüb başa çatdığın torpaqlara həsrət qalmaqdan daha faciəvi nə var? Məşhur ərəb filosofu İbn Haldunun gözəl bir sözü var, “Coğrafiya millətlərin alın yazısıdır”. Bizim xalqlarımız əsrlərcə yanbayan qonşu olaraq yaşayıblar. Məşhur erməni şair Sayat Nova həm erməni, həm də türkcə əsərlər yazıb.

Hörmətli qonşum, sənə bir neçə sual vermək istərdim. Səncə də əcdadlarımızın arasında olan və bizə ötürülmüş olan bu münaqişəyə bir son verməyin vaxtı gəlməyibmi? Gəl bir saniyəliyinə də olsa qırağa çəkilmək və baxaq, bu münaqişədən kim qazanır, kim udur? Əminəm ki, sən də mənim kimi görəcəksən ki, bu münaqişə iki tərəfə də ziyan verir. Onda belədirsə, niyə biz buna son qoymayaq, niyə barışmayaq? Əlbəttə, millətlərimizi barışdırmaq asan olamayacaq, amma haradansa başlamalıyıq, uşaqlar atasız–anasız qalmasın deyə, ölkələrimiz talan olmasın deyə, sülh üçün nəse etməliyik ya yox ? Əvvəlcə bir birimizə

salam verməyi, sonra bir birimizi gördükdə gülümsəməyi, bir vaxtdan sonra bir birimizin evlərinə gəlib getməyi və sairə– keçmişdəki kimi yenə mehriban qonşu olmağa çalışmamalıyıq mı?

Mənim nənəm əslən Ermənistanın indiki Sunik bölgəsinin Sisyan şəhərindəndir, nənəm Azərbaycana 60–cı illərdə gəlib. Mənim dostlarımin çoxunun əslə Qafan, Sisyan , Masisdən gələn Azərbaycanlılardır. Mənə oraların Sevanın və saydığım bütün bu yerlərin necə gözəl olduğunu danışirlar hər dəfə. Mən də əlbəttə çox istərdim dostlarımin danışdığı yerləri görmək. Xarici ölkələrdə olarkən bir çox kəz Azərbaycanda yaşamış erməniləri görürəm, hər dəfə Bakıdan və yaxud Gəncədən danışirlar və dönmək istədiklərini bildirirlər.

Məktubumu bitirərkən, müharibəsiz sülh və tərəqqi içində bir dünya diləyi ilə.

Cavidan

* * *

Salam, əziz Cavidan

Mən Anna, qonşu Ermənistandan. 20 yaşım var. Dilçilik universitetində oxuyuram. Üçüncü kursa keçirəm. Məktubunu aldığım üçün çox sevindim, Erməni–Azərbaycan münəqişəsi ilə bağlı fikirlərini oxuyanda isə ruhlandım və bir az da təəccübləndim. Mənim üçün də ilk dəfədir azərbaycanlı gəncə məktub yazıram. Mənim əslim Ermənistanın şimalı rayonlarından Lori rayonunun Vanadzor şəhərindəndir.

İndi gecə saat üçdür. Anam da, qardaşım da dərin yuxudadırlar. Yalnız mənəm oyaq. Kompüterin qabağında oturmuşam, əllərim hazır, klaviyaturaya yaxınlaşıb məktubumu yazmağa hazıram. Qulaqcıq taxmağı özümə vərmişəm, və indi də qulaqcıqlarlayam, hazırda

“Sarı axcık” yada siz dediyiniz kimi “Sarı gəlin” mahnısı səslənir. Erməni mahnısı olsun ya da Azərbaycan mahnısı olsun, çox sevirəm. Əslində, nə əlaqəsi var kim onu yaradıb. Bir şey aydındır, o, dahidir və möhtəşəm mahnı bəstələyib. Son illərdə Cənubi Qafqaz ölkələrinin mədəniyyətləri ilə ələlxüsus musiqiləri ilə maraqlanıram. Təsəvvür edilməyəcək qədər oxşarlıqlarımız var. Əlbəttə, hər bir xalq özününkünü əlavə edir, müxtəlif alətlərlə melizmlərlə zənginləşdirir. Deyim ki, bizim tinimizdəki “yarımçıq musiqiçi” lakin böyük ürəkləri olan ağsaqqallar bütün var–gücləri ilə indi də Zeynəb Xanlarovaya pərəstiş edirlər. Pinəçi Hamlet dayının köşkündə dəzgahın tam başından 1980–ci ilin təqvimini asılmışdır. Həmin təqvimdə sehrli baxışa malik Azərbaycan xalq artisti Zeynəb Xanlarovanın ağ–qara şəkli təsvir olunmuşdur.

Nə isə, əsas mövzuya keçim. Öncə sənin suallarına cavab vermək istəyirəm, mənə elə gəlir ki, onlar bir az ritorik xarakter daşıyır. Bəli, mən səmimi olaraq fikirlərini bölüşürəm – dünyada övladın valideynlərini itirməkdən, doğulub böyüdüyn yerlilərini itirməkdən dəhşətli heç nə yoxdur. İki millətdən də çoxlu adamlar var ki, öz həyatından, keçmişindən bu cür əhvalatlar, ağır xatirələr xatırlaya bilərlər. Hər iki tərəf də ziyanlıdır. Müharibədən heç kəs qazanmır. Hər millətdə əclaflar var, onlar üçün pul qandan dəyərlidir.

Çox istərdim ki, hər şey bizim ikimizin əlində olaydı. Əminəm ki, xalqlarımız arasında yenə dostluq və etibar təmin edərdik. Amma əgər romantikanı bir kənara qoysaq, bunu gerçəkləşdirmək həqiqətən də çox çətindir. Əminəm ki, sən də bunu çox gözəl başa düşürsən. İllər boyunca bizə öyrədilmiş qarşılıqlı düşmənçilik, həqiqi ya da təhrif olunmuş tarix iki xalqın sinəsində böyük yaralara səbəb olub.

Üzr istəmək, kimliyin bir parçası olan bilikləri təqzib etmək, sərhəddən səni atəşə tutanı qəbul etmək, xüsusilə, iki qürurlu və istiqanlı millət üçün asan iş deyil.

Universitetdə junalistika müəllimimiz deyirdi: “ Əgər sən özün görməmişsənə, yaxud eşitməmişsənə, onda heç vaxt əmin ola bilməzsən ki, həqiqətdir. Odur ki, aldığın məlumatı ən azı üç etibarlı qaynaqdan yoxlamalısan”. İndi bizim nəyimiz var?

Qara və ağ vərəqlərlə nəhəng bir tariximiz var və hər iki millət bir–birindən fərqli öz istədiyi kimi o tarixi təqdim edir.

Mən də, əminəm ki, sən də doğulduğumuz gündən bir–birinə zidd olan tarixlər eşidirik: bir tərəfdən bir–biri ilə qonşuluq, dostluq edən xalqlar, digər tərəfdən bir–birini məhv edən ordular, və ən başlıcası korlanmış münasibətlərə qayğı göstərən dövlətlər və hökumətlər. Hər şey elə yuxarıdan gəlir. Amma düşünürəm ki, münasibətləri və gerçəyi formalaşdıran təkərin yolunu elə dəyişmək olar ki, öz talelərinə məhz xalqlar sahib çıxsınlar.

Biz ikimiz bir–birimizə cildlərlə sevgi ilə dolu dost məktubları yazsaq belə, ölkələrimiz arasında heç nə dəyişməyəcək. Amma ikimiz arasında nə isə dəyişər. Və bu da məhz birinci addım olacaq. Axı biz ikimiz də öz xalqımızın bir parçasıyıq. Təsəvvür elə, mənim və sənin kimi nə qədər fərdlər var ki, illər ərzində bir–biri ilə ünsiyyət qururlar. Və bəlkə gün gələcək ki, o fərdlərin sayı xalqların sayı ilə bərabər olacaq.

And olsun, nə sənə nə millətinə, nə də səngərdə duran, dağıdıcı əmrlər yerinə yetirən 18 yaşlı əsgərə qarşı heç nəyim yoxdur. Xahiş edirəm hər hansı bir vasitə ilə məktubuma cavab yazasan. Məktubumda E–mail ünvanımı və Facebook profilimi tapacaqsan. Bil ki, Ermənistanda bir yaxşı dostun var.

Ən böyük arzumdur ki, səni burada görəəm və məktubunda yazdığın, haqqında çox eşitdiyin fəqət heç vaxt görmədiyin kəndləri sənə göstərəm. Ermənistana gələrsən, birgə gəzərik, dolma bişirərik. Kimin hazırladığı dolma daha az dadsız olsa o da deyəcək ki, dolma mənimdir. Yeyib

gülərik. Yolda maşında bir Sari Axciki qoşarıq bir Sarı gəlini. Sonra tanış olmayan birinin toyuna gedərik. İkimiz də zurna–nağara sədaları altında oynayırıq. Axı biz qonşularıq. Bizim qonşu Gülö xanımdan (yeri gəlmişkən, o öz erməni əsilli əri ilə Bakıdan Ermənistana köçüb) qəhvə istəyəndə evimizdəki qəhvə qoxusu onlarkının qoxusuna, dadına oxşayır. Demək istəyirəm ki, qonşuyuq, dalaşarıq da, barışarıq da...

Səbrsizliklə cavabını gözləyirəm

Sənin erməni dostun

Anna

Həmidə – Dianna

Salam!

Adım Həmidədir. Bildiyin kimi, sənə qarşı tərəfdən, doğulandan bəri düşmən ölkəsi bildiyin bir yerdən yazıram. Amma bu məktubu yazıramsa və sən bunu oxuyursansa, deməli, bu mövcud vəziyyəti dəyişməyə addım atanlardanıq.

Hər erməninin pis biri olmadığı, bu müharibədən, köçürmələrdən təkcə bizim əziyyət çəkmədiyimiz əvvəllər də ağılıma gəlib. Birinci dəfə bu, Qaraqanın (Azərbaycan yazıçısı) “A romanı” nı oxuyarkən baş verdi. Orada bir azərbaycanlı bütün varlığı ilə Ermənistana, ermənilərə nifrət edir, onların körpəsindən tutmuş yaşlısına kimi hər birinin qəddar, pis, qaniçən olduğuna inanırdı. Ta ki, bir gün özünün əslində erməni olduğunu, lakin müharibə zamanı qarışaraq buraya düşüb və burada böyüdüyünü bilənə kimi. Buradan görünür ki, bu nifrət, bu kin bizə aşılana bir şeydir. Kim istərdi ki, öz evini, həyatını, bağını qoyub birdəfəlik getsin? Biz adicə burada – Bakıda tələbəyik . Hər tətil fərsətində rayonumuza getməyimizə baxmayaraq, yenə də ora üçün darıxırıq. İndi düşünək ki, kimlərsə öz xatirələrinin məkanını geridə buraxıb gedir. Bu, hər iki tərəfin vətəndaşlarının həyatında baş verən amansız hadisədir.

İkinci dəfə isə bu haqda özüm düşünmüşəm ki, necə oldu birdən–birə dünənə kimi qonşu olan, çörək kəsən, bir–biriləri ilə evlənən insanlar səhəri gün uşaqlara, qadınlara, qocalara rəhm etmədən onları işgəncə ilə öldürüb. Təbii ki, bunları ilk əvvəl dinc əhali edib deyə düşünmürəm. Yəqin ki, bunun üçün xüsusi, rəhmsiz insanları seçiblər. Və bundan sonra

hər iki tərəf özünü müdafiə məqsədi ilə müəyyən xoşagəlməz hadisələr törədib.

Düzdür, aramızda olan bu münaqişə son 30 ildə baş verənlərdən daha əvvələ gedib çıxır. Amma mənə, burada təkcə sizin günahınız yoxdur. Bizim indi bir gənc olaraq məqsədimiz, bu heç kimə xeyri olmayan nifrəti məhv etmək, övladlarımıza Erməni/Azərbaycanlı düşmənidir demədən böyütməkdir.

XOŞ ARZULARLA !

* * *

Salam Həmidə

Mən Diana, Yerevandanam. Mənə çox maraqlı idi ki, necə bir məktub alacağam, sənin məktubunu böyük məmnuniyyətlə oxudum.

Öncə fikirlərimi paylaşmaq istərdim. Yazanda ki, sən o tərəfdən yazırsan ki, biz onu düşmən bilirik, sən haqlısan. Amma yenə də mən demək istəyirəm ki, mən azərbaycanlıları heç vaxt düşmən hesab etməmişəm, mən onları bəlkə də münasibətlərimiz çox da yaxşı olmayan qonşu hesab etmişəm, amma düşmən saymamışam. Hər halda bunun səbəbi odur ki, ailəm heç vaxt “militarizasiya” olunmamışdır və müharibə ilə bağlı itkilərim yoxdur. Mən həmişə düşünmüşəm ki, insanlar sərhədin o biri tərəfində nə fikirləşirlər. Bizim toplam düşüncəmiz bizi bir birimizə nifrət eləməyə məcbur etmişdir, lakin sənin misal çəkdiyin erməni–azərbaycanlı qəhrəmanla baş verənlər uşaqlıqdan bəri bizə öyrədilən nifrətin və fərqli olmağımızın bariz nümunəsidir. Biz nəinki torpaqda və insanlar arasında hətta mədəniyyətdə, düşüncə tərzində, ənənələrdə həddlər cızmışdıq ki, bu düzgün deyil.

Mən öz təcrübəmi bölüşmək istəyirəm, Rusiyada beynəlxalq layihə çərçivəsində azərbaycanlı ilə görüşmüşdüm. Bizdən tələb edirdilər ki, öz mədəniyyətimizi–mətbəximizi təqdim edək. Musiqilərdə, mətbəxdə hətta rəqslərdə bizim nə qədər oxşarlıqlarımız var imiş, bu fakt məni çox heyran etmişdi. Axırda məlum oldu ki, həm ermənilər həm azərbaycanlılar öz mədəniyyətlərini nümayiş etdirmək üçün eyni mahnını– “Sari axcik” ya da siz dediyiniz kimi “Sarı gəlin” mahnısını hazırlamışdılar. O an biz sadəcə öz mədəniyyətlərimizi birləşdirib şənliyi “Erməni–Azərbaycan mədəniyyət axşamı” adlandırdıq. Eyni mahnını iki dildə qulaq asanda mən istilik və həyəcan hiss elədim.

Əminəm ki, əgər biz daha çox fərqlərimizə yox, oxşarlıqlarımıza diqqət yetirsək, bir–birimizi eşitməyə qadir olarıq və nəhayət dialoq üçün platforma yaradarıq. Mən, əlbəttə, sadəlövh deyiləm və başa düşürəm ki, hər iki xalqın əcdadlarının etdikləri üzündən də bir–birindən narazılıqları var, reallıq odur ki, ekstremistlər öz mənafeələrindən ötrü hərbi əməliyyatlara başlayırlar. Müharibənin dağıdıcı nəticələrini dərk edib hər vəhclə onun qarşısını almalıyıq.

Demək istəyirəm ki, Ermənistanda konfliktin transformasiyasını dialoq və danışıqlarda görən gənclər çoxdur. Əminəm ki, eynisi Azərbaycanda da var, çünki biz indi bir–birimizə məktub yazırıq. Bu, mümkünsüz deyil. Bu artıq baş verib. İndi oxuduğum kitabda baş verənlər məni çox ruhlandırır.

Belə ki, 1980–lərdə Erməni–Azərbaycan hərbi eskalasiyası zamanı Ermənistanın Qızıl Şəfəq kəndinin azərbaycanlı əhalisi Azərbaycanın Kərkənc kəndində yaşayan erməni əhalisi ilə öz təşəbbüsü ilə görüşüb evlərinin dinc surətdə mübadiləsi barədə razılıq əldə edirlər. Bu hadisə mənim üçün qeyri– siyasiidir. Bu hadisə öhdəliyi heç bir itki vermədən öz üzərinə götürən insanlar haqqındadır.

Hökumətlərimiz sərhədin o tərəfdə itkiləri saydığı, bunlarla fəxr etdiyi müddətcə iki xalq haqsız xof, itki və acı tələsinə düşmüşdür.

Biz öz tariximizi daşıyanlarıq, amma eyni zamanda yeni tariximizi yaradanlar da bizik. Mən əminəm ki, cəmiyyətlərimizin ehtiyac duyduğu dəyişiklik bizik.

P.S. Əgər sən də o kitabı oxuyub kəndlərin dinc şəkildə mübadiləsi haqqında məlumatlanmaq istəyirsənsə kitabın adı “Qarabağ münəfişəsindən o tərəfə: kəndlərin mübadilə hekayəsi”—dır. Kitab erməni və azərbaycanlı araşdırmaçıların əməkdaşlığı nəticəsində hazırlanıb.

Səmimiyyətlə,

Diana

Fuad – Lusine

Salam əziz dost,

Mənim adım Fuaddır. Universitet tələbəsiyəm və hal-hazırda Bakıda yaşayıram. Həyat dolu və pozitiv biriyəm.

Mənə görə, müharibədə itirən və daha çox itirən tərəf olur, qazanan yox. Buna görə də, sülhün insanların rifah içində və birgə yaşaması üçün yeganə yol olduğuna inanıram.

Ölkələrimiz arasında olan münasibət bir çox aspektdən; millətlər arası dialoq, iqtisadi və siyasi tərəfdən neqativ təsirlərini özündə göstərir. Hərbiyə ayrılan vəsaitlər, təhsilə, səhiyyəyə ayrılma bilərdi. Sərhədlər açıla və həm yurd yuvalarından ayrı düşmüş azərbaycanlılar öz məmləkətlərini sərbəst şəkildə ziyarət edə bilər, həm də iqtisadi cəhətdən ölkələrarası satış sferası genişlənərdi. Bizə uşaqlıqdan məktəbdə, ailədə, cəmiyyətdə anti-erməni düşüncələr yeridilib və hələ də davam edir. Beləliklə, bir çox stereotiplər meydana çıxır, daxili süni nifrət yaradılır. Deməli, ilk öncə öz baxış bucağımızı dəyişməliyik ki, bu nifrət və anlaşılmazlıqların səbəbini tapaq və həll edək. Bütün bunları aşmaq çox zaman alacaq amma “Sülh naminə məktublar” kimi layihələr olduğu müddətcə bu məsələ üzrə optimist düşünürəm. Hər kəsi nifrətə yox, sülhə, dostluğa dəvət edirəm. Artıq istəmirəm ki, haradasa biri ilə danışanda onun erməni olduğu üçün ondan uzaq durum və ya düşüncələrimi onun milliyətinin pərdələməsini istəmirəm. Əslində bu mən tərəfdən heç zaman baş verməyib. Çünki, mənim üçün milliyət, din, irq fərqlilikləri heç zaman problem olmayıb. Bir çox ölkədən çoxlu dostlarım var. İnsanları düşüncələrinə görə sevmək lazımdır, digərləri əngəl deyil.

Ümid edirəm ki, sən də mənim kimi düşünürsən. Bəs sənin fikrincə sülh nədir? Sənin üçün insanların milliyəti, iki nəfərin qələm dostu olmasına əngəl ola bilərmi? Sülh quruculuğunda (Hal hazırda etdiyin kimi) daha sonra da iştirak etmək istərdinmi?

Sülh dolu bir gələcək naminə!

Ən xoş arzularımla,

Fuad

* * *

Salam, hörmətli Fuad

Adım Lusinedir. Mən Yerevandanam, sənin kimi tələbəyəm. Universitet illərindən bəri münaqişələrlə və onların nizamlanmaları ilə maraqlanmışam, (xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və ətrafında gedən danışıqlar prosesi) başa düşmüşəm ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi hökumətlər arasındadır, nəinki xalqlar arasında. Mənim üçün bu münaqişə bu və ya digər super güc tərəfindən öz mənafeələrinə görə süni şəkildə yaradılan münaqişələr sırasındadır. Məsələ ondadır ki, super güclər hökumətlərə təzyiq göstərirlər, hökumətlər isə xalqlara. Bax bu səbəbdən dolayı, hökumətlər bir-birinə qarşı nifrət təbliğ etməkdə davam edirlər. Öz ölkələrindən kənarlarda isə beynəlxalq ictimaiyyət üçün vaxtaşırı sülh və sülh nizamlanması barədə bəyanatlar verirlər. Lakin məsələ ondadır ki, tərəflərdən biri problemin davamlı həllini xalqların öz müqəddəratını təyin etmə hüququ çərçivəsində, o bir tərəf isə ərəzi bütövlüyünün bərpasında görür. Lakin sülh mənim üçün sərhədlərdən üstündür. Sülh deyəndə öncə münasibətlərdə ahəngdarlıq təsəvvür edirəm. Əgər bunu münaqişə sahəsinə transformasiya etsək, problemin sülh yolu ilə kompromislər əsasında həlli mümkün olur, bunun

nəticəsində nəinki münaqişə, ikitərəfli diplomatik münasibətlər də nizamlanmış olur. Başqa cür desək, tərəflər arasında əməkdaşlığa önəm verilir, çünki əmin–amanlıq üçün hər iki tərəf səy göstərməlidir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizamlanması Cənubi Qafqazda iqtisadi və siyasi tərəqqiyə töhfə verəcək.

Məktubunu oxuyaraq sülhlə bağlı, eləcə də münaqişənin hər iki ölkəyə göstərdiyi təsiri barədə fikirlərini bölüşürəm. Şadam ki, sənin kimi şüurlu insanın məktubuna cavab yazıram. Çünki sülhə nail olmaq üçün ən önəmli alət şüurdur. Əfsuslar olsun ki, bizim cəmiyyətlərimizdə hər kəs buna sahib deyil, buna görə də, nəinki silahlı, hətta informasiya münaqişəsi davam edir. Bəlkə bunun səbəbi odur ki, münaqişə zolaqlarında yaşayan insanlardan fərqli olaraq münaqişə zolaqlarından uzaqlarda yaşayanlar başqa millətlərə qarşı daha dözümlü olur.

Başqa bir təəssüfləndirici fakt da odur ki, hökumətlər milli olanı qorumağa çalışanda millətçiliklə məşğul olurlar, bu isə başqa millətlərə qarşı nifrət və dözümsüzlük formalaşdırır.

Axı dövlətlər arasında mədəni oxşarlıqlar var. Bu il Gürcüstanda seminar çərçivəsində azərbaycanlı gənclərlə ünsiyyət qurmağa imkanım olub. Deyə bilərəm ki, insanların milliyyəti ünsiyyət qurmağa və dostluq etməyə mane ola bilməz, tarixdə yer alan nüsxələr də bunu sübut edir.

Beləliklə, ermənilənlə azərbaycanlılar keçmişdə, Sovet İttifaqı dövründə yaşadığı kimi indi də Gürcüstanın Kvemo–Kartlı vilayyyətinin Marneuli rayonunun Mirzoyevka, Tsop, Xojorni kəndlərində yan–yana sülh içində yaşayırlar.

Mənim və sənin məktubun maddi sübut olar bilər ki, sülhsevər insanlar mövcuddur və onlar millətlər arasında ahəngdarlığa nail olmağa çalışırlar.

P.S. Əgər dialoqu bu formatdan kənar davam etdirmək istəsən, sənə facebook profilimi göndərirəm.

Stereotiplərin və nifrətin yox edilməsi naminə

Sülhpərvər arzularla

Lusine

Röya – Nelli

Salam Dəyərli dost!

Mən Röya! Hazırda həyatımda bir ilk yaşayıb heç görmədiyim, tanımadığım birinə məktub yazıram. Bunu bir neçə dəfə edə bilərəm, amma tanımadığım o insanla görüşüb, danışib, əlaqələri möhkəmlətmək kimi şansım ola bilər. Amma təəssüf ki, bu, indiki halda səninlə mənim aramda qeyri mümkün bir haldır. Və etiraf etməliyəm ki, bu, məni olduqca məyus edir.

Mən heç vaxt, virtualda belə, bir erməni ilə danışmamışam, bir erməni görməmişəm. Amma sizinlə görüşüb danışma şansı olan tanışlarım həmişə müsbət rəylər bildiriblər. Bu qədər yaxın olub da heç erməni görməmək nə qədər də ironik səslənir, elə deyil ? Dostlarım mənə tez tez utopiyada yaşayırsan deyə şikayət edirlər. Bəli mən xəyal qurmağı sevirəm. Hərəkəsin sülh və əmin-amanlıq şəklində yaşadığı, müharibələrin, sərhədlərin, olmadığı, insan hüquqlarının tapdalanmadığı, uşaqların daima üzünün güldüyü, hərəkəsin azad olduğu bir dünya xəyal etmişəm həmişə. Amma təkcə xəyal etməklə qalмайıb saydıqlarımın hamısına bütün qəlbimlə inanmışam da, inanmağa da davam edirəm. Bu saydıqlarım bəlkə heç vaxt olmayacaq amma buna inanan insanların sayı nə qədər çox olsa zorakılıqların, vəhşiliklərin, cahilliyin, nifrətin sayı bir o qədər də azalacağını bilirəm. Çünki hər şey inancda başlayır, inancda bitir. Nəyə inanırıqsa o realdır. Buna görə də dostum səni sülhə və əlində olduğu qədər sülhü təbliğ etməyə çağırıram. Bunu sadəcə öz yaxınlarımızın, dostlarımızın, ailəmizin vətənimizin təhlükəsizliyi üçün yox, həm də bütün dünyanın rifahı üçün etməliyik.

Düzdür biz müharibəni görmüş, itkilər, ağrılar çəkmiş, əzablara düşər olmuş insanlara bütün bunları unutdura bilmərik. Unutmamalıyıq da. Unutmamalıyıq ki bütün bunların bir daha yaşanmaması üçün çalışaq, əlimizdən gələn hər şeyi edək. Hər şey bizim öz əlimizdədir dost!

Səbrsizliklə məktubunu gözləyəcəm

* * *

Salam, əziz Röya

Mən Nelli, 20 yaşım var.

Gözəl məktubuna görə təşəkkür edirəm.

Məktubu oxuyanda səni fikirlərimdə təsəvvür etməyə çalışdım. Əgər indi eynisini sən etməyə çalışırsansa mən əsmər, qara, qıvrıciq saçlı bir qızam. Mən də ilk dəfə tanımadığım birinə məktub yazıram. Ümidvaram ki, bir gün bəlkə Gürcüstanda, Ukraynada ya da başqa bir dövlətdə, kim bilir bəlkə də Ermənistanda və yaxud Azərbaycanda şəxsən səninlə görüşəcəyəm. Əvvəllər də mən azərbaycanlı gənclərlə görüşmüşəm və onlarla şəxsən danışmağa imkanım olmuşdu. İcazə ver sənə bir gözəl şey deyim: mən onlardan yalnız yaxşı və müsbət təəssürat almışam.

Elə sən kimi mən də inanıram ki, bir gün hər şey bitəcək, dünyada sülh olacaq, mənim daha çox imkanım olacaq ki, azərbaycanlı dostlarım olsun və biz ikimiz bir–birimizin məmləkətlərinə səfər edə biləcəyik. Yaxın keçmişdə mən Ukraynada bir konfransda mədəniyyət gecəsində iştirak edirdim. İştirakçılar bütün iştirakçı ölkələrin adlarını qarışdırıb qutuya atmışdılar və yalnız bir kağız parçası götürməli idik. Kağızda yazılan ölkənin milli rəqsini oynamaq lazım idi. Mənim kağızımda Azərbaycan yazılmışdı. Əslində mən çox ruhlanmışdım və maraqlı idi ki, sizin ənənəvi rəqslərindən birini oynamaq idim. Rəqsin adı “Naz eləmə”–idi.

Mən onu partnyorla ifa etməli idim, və mənim partnyorum gürcü idi. Biz gördük ki, üçümüzün ənənəvi rəqs hərəkətləri, qızların əllərinin nazik hərəkətləri, oğlanların əl çalmaları bir–birinə çox oxşayır. Erməni və gürcü azərbaycan rəqsi ifa edirlər, gülməli deyilmi? O gün mən anladım ki, millətlərimizin mədəniyyətləri, rəqsləri bir–birinə çox bənzəyir. O rəqsi ifa edəndə mən özümə tanış və isti hisslər keçirdim.

Mən düşündüm ki, əgər bir gün fərqlərimiz əvəzinə oxşarlıqlarımıza mərkəzlənə bilsək, biz daha ideal və sakit dünyada yaşayırıq. Əgər sülh okeandırısa, mən onun bir damcısı olmaq istəyirəm.

Dostum, mən səninlə razıyam ki, biz keçmişin təkrar olunmaması üçün əlimizdən gələni etməliyik. Mən istəyirəm ki, biz inanaq ki, nəsillərimiz sülh səfirləri olacaqlar.

Vaxt ayırdığına görə təşəkkür edirəm. Ümidim var ki, bir gün şəxsən səninlə görüşüb daha yaxşı tanıyacağam səni. İndi isə elektron ünvanımı yazıram. Səndən xəbər alsam, sevinərəm :)

Sevgi ilə sənin ilk erməni dostun

Səyyad – Nina

Salam.

Mənim adım Səyyaddır. 20 yaşı var. Sənə bu məktubu böyük ümidlərlə yazıram. Çünki bilirəm ki sən də sülh tərəfdarısən. Səni tanımıram. Amma bilirəm ki, sən mənim məktubumu oxuyacaqsansa, deməli sən də sülh istəyirsən. Səninlə səmimi olmaq istəyirəm. Bizim cəmiyyətdə erməni deyəndə düşməni yada düşür. Əminəm ki, bu sizdə də belədir. Amma mən belə düşünürəm. Çünki bizim neçə illər müharibə şəraitində yaşamağımız bizə ancaq ziyan vurub. Məndə sənə qarşı nifrət hissi belə yoxdur. Çünki bizim müharibə vəziyyətində olmağımız nə mənim günahımdır, nə də sənin. Düşünürəm ki, Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların işğalı, bizim minlərlə əhalimizin öldürülməsi, bir milyondan artıq əhalinin öz torpaqlarına dönə bilməməsi sənin günahın deyil. Bu münaqişənin hələ də davam etməsi mənim üçün çox üzücü haldır. Çünki bu hal hər iki tərəfə ancaq ziyan vurur. Bizim əsgər cəbhədə öldükdə biz çox qəmli olduğumuz kimi, əminəm siz də əsgərinizin ölümünə bizim qədər məyus olursuz. Axı orda ölən əsgərlər hansısa ananın balası, hansısa uşağın atasıdır. Axı bizim sülh içində yaşaya bildiyimiz halda müharibə vəziyyətində yaşamağımız məntiqsizdir. Axı bu münaqişə hər iki xalqa, hər iki dövlətə ancaq zərər gətirir. Bu münaqişə hər iki dövlətin həm iqtisadi, həm də sosial olaraq geri qalmasına səbəb olur. Məncə, sən mənə gözəl başa düşürsən.

Bizim regionda sülhün olması hər iki tərəfin yüksək inkişafına səbəb olacaq.

Sülhün bərqərar olması diləyi ilə...

Sağlqla qal

Salam, Səyyad

Mən Nina, 17 yaşı var. Bilmirəm neçə Nina tanıyırsan, ümumiyyətlə bu adı neçə dəfə eşitmişən? Amma əminəm ki, sənə məktub yazan ilk erməni Nina mənəm.

Əqidəmcə, sülhü xalqlar qururlar. Xahiş edirəm diqqət elə– xalq yox, xalqlar. Ermənistanla Azərbaycanın münasibətləri, Dağlıq Qarabağ məsələsini də biz həll etməliyik. Biz – mənəm və sən, hələ əsgərliyə çağırılmamış balaca qardaşımdır, orduda xidmət etmiş sənin dostlarındır, bəlkə də, artıq həlak olmuş mənim və sənin tanışlardır. Mən əminəm, yüz faiz əminəm ki, həm ermənilər, həm də azərbaycanlılar çox ağlayıblar, çox göz yaşı töküblər. Bəsdir artıq!

Bilirsən, Dördgünlük Aprel müharibəsində həlak olan onlarla 18–19 yaşlı igidlərin qəhrəmanlıqları, yarımçıq qalan xəyalları haqqında eşidəndə bütün xalq yas tuturdu, çünki itkilər ağır idi. Qohumlarımin, dostlarımin, ya da tanış olmayanların acısını görəndə özüm də acı hiss edirdim, hiss edirdim ki, burda nə isə öz yerində deyil. Biz – ermənilər və azərbaycanlılar nə isə yanlış edirik. Sən minlərlə qurbanlar haqqında qeyd etmişdin, indi təsəvvür elə ki, bir o qədər cavan həyat da biz itki vermişik. Yəni təsəvvür elə hər iki tərəfdən, millətdən asılı olmayaraq, neçə min insan həlak olub. O gənclər nələr–nələr edə bilərdilər, nə qədər xeyirxahlıq edə bilərdilər, lakin edə bilmədilər.

Haqlısan, bizdə də sizi düşmən hesab edirlər. Raziyam ki, bütün bunların davam etdirilməsi məntiqsizdir. İnanıram ki, əgər bizim nəsillərimiz sülh ideyasını təbliğ eləsələr, bəlkə bir gün bizim uşaqlarımız birlikdə iqtisadi əməkdaşlıq haqqında müzakirələr apararlar.

Mən istəmirəm ki, qardaşımın, gələcək ərimin, oğlumun, yaxın dostumun ya da hər hansı birinin tarixçəsi yarımçıq qalsın. İstəmirəm ki, kimsəyə müharibədən sonra ölümündən sonra qəhrəman adı versinlər. Artıq qəhrəmanlarımız çoxdur, həlak olan qəhrəmanlar daha çoxdur. İstəmirəm ki, analar öz oğullarını, qadınlar öz ərlərini itirsinlər, istəmirəm ki, uşaqlar yetim qalsınlar. Görürsən, demirəm erməni ana, erməni uşaq. Qoy sizinkilər də həlak olmasınlar, qoy sizinkilər də sülh içində yaşasınlar, gülümsəsinlər.

Dəcəl uşaq kimi bir az çox şey istəyirəm, elə deyilmi? Amma biz uşaq kimi düşünməliyik. Əgər erməni və azərbaycanlı uşaqlar yan–yana otursalar, onlar heç də soruşmayacaqlar sən kimsən? Deməyəcəklər ki, sən bizim torpağımızı işğal etmək istəyirsən, ya da bizim ərazilərimiz geri qaytar. Onlar sadəcə bir–biri ilə oynayacaqlar, gülüşəcəklər. Bəlkə oyuncaqlardan ötrü dalaşarlar, amma sonda barışarlar. Biz isə uşaq kimi barışmağı belə bacarmırıq. Bir–birimizin sifətindən təbəssümləri oğurlayırıq...

Yəqin sadəcə tez–tez danışmalıyıq, bir–birimizin üzünə baxıb biz – ermənilər görəcəyik ki, azərbaycanlılar da pis gülümsəmirlər, siz də görəcəksiniz ki, biz də gülümsəməyi bilirik. Bu təbəssümləri dəyərləndirsək, önəmsəsək daha kimsədən təbəssüm oğurlamağa cürət edə bilməyəcəyik...

Üf, bilmirəm, Səyyad, çox danışırım, elə deyilmi? Əgər hələ bezməmisənsə və oxuyursansa, yəqin başa düşmüşən ki, bu uzun mətnlə sənə demək istəyirəm ki, hardasa bütün fikirlərinlə razıyam. Həmişə qısa danışa bilmirəm, üzr istəyirəm ki, vaxtını aparıram.

Yaxşı, nəysə, bu qədər. İstərdim ki, sən də cavab yazasan, istərdim ki, səninlə nəsə uzun–uzun müzakirə edəm. Amma daha danışmasaq belə, görüşə bilməsək belə, istəyirəm yadında saxlayasan ki, Yerevanda uzun–uzun danışan, vaxtını aparan, dəcəl, amma çox gözəl təbəssümü olan,

sənin fikirlərini paylaşan, sülhü gözləyən bir tanışın var (yada dostun, necə məqbul görərsən).

Sevgi və təbəssümlə

Nina ^_^^

P.S. Sən də gülümsə.

Amelia – Panda

Salam mənim qələm dostum,

Mən Amelia. 19 yaşım var. Və mən ilk dəfədir ki, bir erməniyə məktub yazıram. Düzünü desəm bayaqdan fikirləşirəm amma nə yazacağımı, hardan başlayacağımı heç bilmirəm. Mən hər hansısa bir kitab, və ya hekayə oxuyanda ordaki insanları beynimdə canlandırmağı sevirəm. Və çox istərdim ki, əlində tutduğun bu məktubu yazan insanı sən də təsəvvür edə biləsən. Mən qıvrıqcı saçlı, çox danışan, çox gülən, orta boylarda bir qızam.

Mənim ailəm Zəngilandandır, amma təəssüf ki, mən orada doğulmamışam. Onlar sizinlə çox yaxın olduqlarını deyirlər. Mənim dayım deyir ki, onun çoxlu erməni dostu olub, birlikdə çox yaxşı vaxt keçiriblər və maraqlı xatirələri var. Anam isə danışır ki, alışveriş etməyə Qafana tez tez gedib gəlirdilər. Mən orda doğulub böyüməsəm belə oralar mənə həmişə çox maraqlı gəlib. Bilirsən, yayda Bakıdakı dostlarım tətildə öz rayonlarına – şəhərlərinə gedirlər. Ancaq təəssüf ki, mən gedə bilmirəm. Çünki işğal edilib.

Bəlkə də, sən mənim görməyi arzu etdiyim yerlərdə dəfələrlə olmusan. Kim bilir, bəlkə də, nə vaxtsa görüşüb Çinar meşəsində gəzəciyik. Və ya təsəvvür et ki, Arazın qırağında oturmuşuq və bir birimizə məktub yazarkən keçirdiyimiz hisslərdən danışırıq. Düzdür, bəlkə də, bu çox uzun illər sonra olacaq. Amma bu prosesi tezləşdirmək üçün biz sülhü daha çox insana aşılmalıyıq. Mən düşünürəm ki, əgər sən bu məktubu oxuyursansa, deməli sən də müharibəni yox, sülhü seçmişən.

Ən xoş diləklərimlə!

Salam, əziz Amelia,

Sülh məktubuna görə təşəkkürümü bildirirəm. Səninlə həmfikirəm. Sülhü insanlar arasında təbliğ etmək barədə fikirlərini bölüşürəm. Mənə çox xoşdur ki, qohumların ermənilərlə ünsiyyətdə olublar və onlarla bağlı yaxşı xatirələri var.

Mən Panda. Dostlarım məni tez–tez Panda adlandırırlar, səbəb isə odur ki, mən “Yumşaq” və “Balaca”–yam (yəqin boyumu nəzərdə tuturlar). Odur ki, mən Panda, 19 yaşlı, arzularla dolu bir qızcağızam. Ailəmlə, özümlə, yaxınlarımla bağlı o qədər arzularım var ki. Arzum odur ki, öz şəxsi məktəbimi açım ki, uşaqlar keyfiyyətli təhsil alsınlar. Arzum odur ki, kimsəsiz uşaq evlərinə, qocalar evlərinə, ehtiyacı olan ailələrə köməklik etməklə xeyirxahlıq edim. Arzularımda sülhün xüsusi yeri var sülhün bütün təzahürləri – ailələrdə, insanların münasibətlərində, və ən önəmlisi sərhəddə.

Bilirsən, mən də daha əvvəl azərbaycanlıyla ünsiyyətdə olmamışam, və çox şadam ki, indi belə imkanım var. Sənə yazıram, eyni zamanda ümid bəsləyirəm ki, bir gün görüşəcəyik. Görüşümüz müharibənin əks tərəfində – əmin–amanlıqda olacaq. Bəlkə o görüş sənin ölkəndə və yaxud mənim ölkəmdə baş tutacaq, hər iki halda mən çox şad olaram. Əgər dediyim o görüş baş tutsa, sülhlə bağlı arzum yarım şəkildə gerçəkləşmiş olacaq.

Amelia, əzizim, mən də sənin kimi sülh tərəfdarıyam. Sülh dünyanın ən gözəl şeylərindən biridir. O, ruh ahəngdarlığının zəmanətidir. İnsanları eyni idea ətrafına toplayan və mədəniyyət inciləri yaratmağa imkan yaradan sülhdür. Sülhü dialoqsuz, ətraf mühitlə ünsiyyətsiz, əlaqəsiz təsəvvür etmək qeyri–mümkündür.

Ölkələrimizin qonşu olmalarına baxmayaraq, əfsuslar olsun ki, sülh içində deyil. Vaxti ilə xalqlarımız bir–birinə düşmən olub torpaq uğrunda mübarizə aparmağa başlamışlar. Onlar öz nəsillərinə rəqibə qarşı vuruşmağı, hətta öldürməyi tapşırırlar. Tarixə nəzər salanda görürük ki, heç bir müharibə xeyir gətirmədi. Qurbanlar, yaralılar, itirilmiş gənc həyatları – müharibə bax bunları “doğur”.

Bu qəddar reallıqdan imtina etməyin vaxtıdır. Artıq bəsdir, daha “Sərhəddə vəziyyət gərgindir, itkilər var” cümlələrini eşitmək istəmirik. Əslində müharibəni dövlətlər aparırlar, xalqlar əksərən sülh istəyirlər. Müəllimim Artsax (Dağlıq Qarabağ) müharibəsində iştirak edib. O deyir ki, atəşkəs olanda erməni və azərbaycanlı əsgərləri kəndirlə bir–birinə qida, su göndərirdilər. Həm sənin xalqın, həm mənim xalqım ədavəti başlayandan bəri böyük itkilər verib. Biz ölkələrimizin gələcəyi olaraq xalqlarımıza sülh çağırışı etməliyik ki, heç bir ailə daha itki verməsin.

Deyirlər ermənilərlə azərbaycanlılar vaxti ilə eyni yerlərdə yaşamışlar, eyni dildə danışmışlar, uşaqları eyni məktəbdə oxutmuşlar. Əgər illər əvvəl dostluq mövcud idisə, indi niyə ola bilməz? Sülh varkən mübarizə etmək nəyə lazımdır?

Dayımın arvadı Qafanlıdır. Sovet dövründə onun ailəsi Yerevan–Bakı dəmir yolunun yaxınlığında yaşayıb. Deyir ki, stansiyada işləyənlərin əksəriyyəti azərbaycanlılar olub, onlar yerlilərə qarşı çox mehriban və ehtiramlı olublar. Xatırlayır ki, stansiyada işləyən azərbaycanlı satıcılardan çaylar, vafllər alırdılar. Deyir ki, onlar da çox xeyirxah insanlar idilər.

Atam Moskvada çalışdığı illərdə bir azərbaycanlı ilə tanış olmuşdu və deyir ki, çox ünsiyyətçil hörmətəlayiq adam idi.

Beləliklə, mənim sülhsevər dostum, gəl öz sülh çağırışımız ilə sülhün bərqərar olunmasının uzun və gözlənilən prosesinin bir parçası olaq.

Məktubumu oxuduğuna görə təşəkkür edirəm.

Sülh arzuları ilə, ermənistanlı Panda

P.S. Çox gözəl adın var, Amelia!

Nara – Mane

Salam mənimlə eyni ideologiyada olan insan.

Mənim adım Naradır, bəlkə də, biz sənlə eyni yaşdayıq. Həmçinin düşüncə və fikirdə. Bu məktubu sənə yazmaqda məqsədim bəllidir. Tək bir adı var, “Sülh”. Biz səninlə eyni ad altında birləşirik. Olmazmı bu ad altında milyonlarla insan birləşsin? Bunu istəməzmişən? Mən bunu hər şeydən və hərəkədən daha çox istəyirəm. Mən keçmişə toxunmaq istəməzdim, irəli və gələcəyimizin daha yaxşı olmasına baxmaq istərdim. Amma bu unudulması bir şey deyil. Hər ikimizin də yaddaşında acı xatirələr və izlər var. Lakin biz gələcəyimizin belə bir şəkildə olmaması üçün, mənə, nəşə edə bilərik. Səncə elə deyilmi? Bu bizim əlimizdə deyilmi? Milyonlarla insanı sevgi, mərhəmət, insanlıq, cəsarət, mərdlik və.s bu kimi gözəl hisslərə çağırma bilmərikmi? İçimizdə bu inam olduğu müddətcə hər şey edə bilərik. Sülh sözü hərəkət üçün 4 hərfdən ibarətdir, amma onun nə olduğunu, məqsədinin necə çətin bir proses olduğunu çox insan bilmir. Sən xoşbəxt, firavan, sülh, əmin–amanlıq olan bir dünyada yaşamaq istəməzmişən? Təkrar olunan göz yaşları, ah nalə, fəryad, qorxu, itki, əzab və nifrət, yaşamaq istəyirsən bunları? Yoxsa gülən üzlər, parlayan gözlər, sevgi və bundan artığını istəməzmişən? Mən səni bu gözəlliklərə dəvət edirəm və ən əsası sizi “Sülh”ə çağırıram. Biz sülh ilə dünyamızı gözəlləşdirəcəyik və mən buna əminəm!

Hörmətlə,

Sülh istəyən bir qız!

Əziz Nara,

Mən Mane, 17 yaşım var. Öncə məktubuna görə təşəkkürümü bildirmək istəyirəm. Heç vaxt düşünməmişdim ki, bir azərbaycanlı ilə söhbət edərdəm, lakin mənə verilmiş imkana görə çox şadam, çünki əminəm ki, məsələni həll etmək üçün yeganə yol danışib bir–birini başa düşməkdən gedir. Bu, həmçinin bizim üçün möhtəşəm dostluğun başlanğıcı ola bilər. Sülhlə bağlı ideaların mənim xoşuma gəlir. Mən inanıram ki, gec–tez milyonlarla insan eyni ideologiyanın ətrafına yığısacaqlar, başa düşəcəklər ki, bundan əhəmiyyətli heç nə yoxdur.

Düz sənin kimi mən də ölkələrimiz arasında sülh haqqında xəyal qurmuşam, çünki dövrən var idi ki, biz birlikdə, yan–yana yaşayırdıq. Uşaqlıqda düşünürdüm ki, əgər dövlətlər qonşudursa onda onların münasibətləri həmrəy və möhkəm olmalıdır. Ona görə də, ölkələrimiz arasında mövcud olan nifrət həmişə məni təəccübləndirib. Həmişə özüm özümə sual eləmişəm – niyə biz sadəcə bir–birini öldürməyə son qoyub sülh içində yaşaya bilmərik?

Heç düşünmüşən – əgər biz düşmən olmasaydıq, əgər müharibə olmasaydı və insanlar öldürülməsəydi ölkələrimiz necə olardı? Əminəm ki, ölkələrimiz çox daha yaxşı vəziyyətdə olardı, nəinki hazırki vəziyyətdə. Çünki müharibə heç vaxt yaxşı nəticəyə gətirib çıxarmır. Mən də keçmişə xatırlamaq istəmirəm. Bəli, təbii ki, unutmaq mümkün deyil, amma düşünürəm ki, əgər həmişə keçmiş barədə düşünsək, gələcək haqqında fikirləşə bilməyəcəyik.

Bəli, hamımızın şəxsi tarixçələri, acı xatirələri vardır. Hamımız bizə əziz olan insanlar itirmişik, hamımız yas tutmuşuq.

Məncə, ikimizdə də elə anlar olub ki, bir–birimizə qarşı nifrətlə dolu idik və düşündük ki, yeganə yol qisasdır. Amma bu belə deyil, həqiqətən də belə deyil. Xalqlarımızdan heç biri –nə bizimkilər, nə də sizinkilər istəyir ki, bu vəziyyət davam eləsin, hətta heç vaxt sülh içində yaşamağa razılaşmayacaqlarını, heç vaxt keçmişi unudub bağışlamayacaqlarını deyən insanlar belə. Amma söhbət bağışlamaqdan yaxud keçmişi görmədən keçməkdən getmir, söhbət baş verənlərin anlaşılmasından gedir ki, biz onu daha dəyişə bilmərik. Biz heç vaxt keçmişi dəyişə bilmərik, lakin sən dediyin kimi, gələcəyin qurulması bizim əllərimizdədir. Biz birləşib əlimizdən gələni edə bilərik ki, gələcəyimiz keçmişimizdən tamamilə başqa cür olsun ki, sevgi və xoşbəxtliklə dolu olsun. Biz bunu birlikdə edə bilərik. Birlikdə biz dəyişiklik gətirə bilərik.

Səmimiyyətlə

Mane

P.S. Məktuba E–mail adresimi də əlavə edirəm. Ümidvaram ki, mənə yazarsan.

Ümid – Syuzi

Salam əziz insan, adım Ümiddir və Bakıdanam. Necəsən? Düşünürəm ki, səndə hər şey qaydasındadır.

Mənim sənə bu məktubu yazmaqda məqsədim səni sülhə səsləməkdir. Bildiyin kimi, illərdir hər ikimizin yaşadığı dövlətlər müharibə şəraitindədir. Hər iki dövlət itkilər vermişdir. Sənə bir sual verirəm, bu qədər itki, bu qədər ölüm nəyə lazım idi ki? Bu dünya bütün bəşəriyyət üçündür, niyə insanlar bu dünyada qardaşca deyil də, düşmənə yaşamalıdır ki? Həyat çox qısadır əziz qonşu, bir müddətdən sonra heç biz də bu dünyada olmayacağıq. Mən düşünürəm ki, bir–birimizlə bu soyuq münasibəti bir kənara qoyub, bütün dünyaya sülh və əmin–amanlıq mesajı verməliyik. Bu dünya hamımız üçündür, Napalyon, İskəndər, Sultan Süleyman kimi dahi şəxsiyyətlər bu dünyanı tutub qala bilmədi. Biz nə üçün bir qarış torpaq üçün bir–birimizlə düşmən olmalıyıq ki? İnsanlığı, mənə, sülh xilas edəcək.

Mən düşünürəm ki, sən də mənim kimi eyni fikri dəstəkləyirsən. Baxmayaraq ki biz ayrı millət və mədəniyyətləri özümüzdə əks etdiririk, mənə, düşünürəm ki, biz ikimiz də sülhün yeganə həll yolu olduğunu anlayırıq. Düzdür, illərdir bizə sizin, sizə də bizim düşmən olduğumuz deyilir. Amma mən belə düşünürəm ki, artıq biz bu düşüncələri qırmalıyıq. Mən ömrümdə sadəcə 1 dəfə erməni görmüşəm. O zaman Rumıniyada idim, çox onunla söhbət etmək şansım olmadı. İstəyərdim bir gün sənlə söhbət edərkən. Nəyin necə olduğunu anlayaıq. Sənin bizə qarşı münasibətini öyrənməyi çox istəyərəm. Əgər alınsa, düşünürəm ki, biz bu

layihə çərçivəsində görüşəcəyik və uzun–uzun söhbət etməyə vaxtımız olacaq. Sənə bu məktubun çatacağı günü görəcəyim üçün çox səbirsizlənirəm. Düşünürəm ki, hər ikimiz üçün də və nəinki hər ikimiz üçün, hər iki xalq üçün hər şey öz həllini tapar.

Hörmətlə, Azərbaycanlı sülhsevər.

* * *

Yaxın dostlarımdan birinə,

Salam, əziz dostum,

Biz heç vaxt görüşməmişik, danışmamışıq, amma düşünürəm ki, biz dostlarıq. Necəsən? Düşünürəm ki, səndə hər şey yaxşıdır. Mən sənin fikirlərini və düşüncə tərzini paylaşırım. Elə bil eyni səma altında, lakin eyi zamanda bir–birimizdən çox uzaq dostlarıq. Bu gün yuxuya dalanda arzu tutacağam. Bu, bizim ikimizin sirri olacaq. Sırrımız odur ki, bir gün görüşək. Mənim sənə danışacağım, səninlə söhbət edəcəyim çox şeyim var.

Mən Syuzanna, Qavardanam. Qavar Ermənistanda kiçik bir şəhərdir. Mən tələbəyəm, məşhur aktrisa olmaq istəyirəm. Mən üzməyi çox sevirəm, dostlarım məni üzgüçü Syuzan adlandırırlar. Gündüz–gecə məktubunu düşünürəm, özümü sənə tanıtmaq, və səni tanımaq istəyirəm.

Nənəm millətlərimizin oxşarlıqları barədə mənə bəhs edib. O mənə danışib ki, bizim mahnılarımız, musiqilərimiz, rəqslərimiz, hətta xörəklərimiz bir–birinə çox oxşayır... onda biz necə düşmən ola bilərik?

Biz dost idik və bəzi fikir ayrılıqlara baxmayaraq biz dost olaraq qalacağıq. Amma inan, gün gələcək, mən səni görə biləcəyəm, sən də mənə, bir masa ətrafına oturub söhbət edəcəyik. Mən sənə üçün yemək hazırlayacağam, sənə dadına baxarsan. Ümidavaram ki, yaxşı aşpazam, hahaha... sadəcə zarafat edirəm. Gəl hər şeyi bir qırağa qoyaq, bütün dərdləri, gözyaşları keçmişə buraxaq və yaxşı dost olaq. Hamımıza möhtəşəm gələcək arzulayıram.

Ən yaxşı arzularla

Syuzanna

MƏKTUBLAR 2018

Tatev – Kamran

Sülh naminə məktub

Salam, əziz dostum.

Mən erməniyəm.

Məktubumu böyük fəxr və həyəcanla yazıram, çünki bilirəm ki, məhz sən oxuyacaqsan – sən ki, eyni səma altında yaşayan, fəqət fərqli dünyagörüşü olan qonşu Azərbaycandakı mənim yaşıdımsan. Mən Tatev. Ermənistanda, səndən o qədər də uzaqda olmayan, lakin düşüncələrlə və dünyagörüşü ilə fərqli qütbə yerləşən bir ölkədə yaşayıram. illər boyunca yubadılan münəfiqə iki ölkəmiz arasında düşmənçilik anlayışını formalaşdırıb, Qarabağ və Azərbaycan kəlmələri müharibə sözünə sinonimə çevirib.

Mən və sən, valideynlərimiz, qohumlarımız, dostlarımız yaratmaq, bir-birini sevmək, bir-birimizi təbbəsümlə qarşılamaq və dünyada əmin-amanlıq şəraitində yaşamaq üçün dünyaya göz açmışıq.

Bəs niyə biz daim savaşıırıq? Bəlkə ona görə ki, bu torpaqlar bizim ya da sizindir, ya da başqa səbəblər var. Lakin bir şey çox aydındır – sülh üçün insanlardan daha çox mərdlik tələb olunur, nəinki müharibə üçün. İnanıram ki, bir gün xalqlarımız bir-biriylə təkcə sənədlər vasitəsilə deyil, həm də öz düşüncələri, ideları ilə sülh haqqında fikir mübadiləsi aparaçaqlar.

Deyirlər əvvəldə ermənilər və azərbaycanlılar qonşu–qonşuluqda yaşayıb, istənilən məsələdə bir–birinə yardım göstəriblər. Babam və nənəm öz azərbaycanlı dostları, rəfiqələri haqqında çox danışdılar. Onlar danışdılar ki, hər il Naftalan şəhərinə gedib istirahət edirdilər. Orda azərbaycanlılarla ünsiyyət qururdular. O qədər yaxın əlaqələri var idi ki, onlardan bir neçəsini bibimin toyuna dəvət etmişdilər və hətta bizim evimizdə gecələyiblər. Onlar bütün bunları rəğbət və təbəssümlə danışdılar.

Nənələrimdən biri də Azərbaycanın Kirovabad (Gəncə) şəhərində anadan olmuşdur. Onun bütün xatirələri, uşaqlıq illəri bu şəhərlə, orda yaşayan insanlarla bağlıdır. Deyir ki, azərbaycanlılarla birgə yaşayırdılar, çörək kəsib, oynayıb məktəbə gedirdilər, bir sözlə, bir ailə kimi idilər. Nənəmin qardaşı hələ orda (Azərbaycanda) yaşayan dostları ilə əlaqə saxlamaqda davam edir. Öz uşaqlıq şəhərinə qayıda bilməməsi fikrinə öyrəşmək nənəm üçün çox çətindir. Çünki Ermənistan və Azərbaycan arasında qapalı dəmir pərdələri asılmışdır.

Mən isə Azərbaycanda heç vaxt olmamışam, heç vaxt azərbaycanlı görməmişəm, onlarla heç danışmamışam. Mən yalnız millətin, ölkənin, mədəniyyətinizin haqqında eşitmişəm. Lakin 3 il əvvəl Qarabağa getmək, iki gün qalmaq və ən maraqlısı əvvəllər azərbaycanlıya aid olan evdə yaşamağa imkanım olmuşdu. Həmin evdə artıq azərbaycanlılar yaşamırdılar, lakin onların qonşuları öz sevimli keçmiş qonşuları haqqında həmişə bəhs edirdilər. Həmin azərbaycanlılar öz evini, hər şeyini qoyub tərk etməyə məcbur qalmışdılar. Bilirsən, qorxu, nifrət yox idi, erməni və azərbaycan evləri arasında heç bir fərq yox idi. İki gün mən həmin adi evdə qaldım, lakin sonra anladım ki, bu ev adi ola bilməzdi, çünki o evin divarlarını, baxçasını, hasarlarını ermənilərlə azərbaycanlılar birgə yaratmışdılar.

Ermənistanda yaxud dünyanın istənilən ölkəsində erməniylə rastlaşsan və ondan soruşsan ki, ən çox nə istəyirsən, deyəcək ki, sərhədlərimizdə və əsgərlərimiz üçün sülh olsun.

Ermənistanda erməni əsgərinin şərəfinə sağlıq içəndə sərhəddə dayanan sənin qardaşlarını da unutmurlar, sizin əsgərlərinizə də igidlik və əmin–amanlıq azrulayırlar.

Mənim əziz dostum, ümidvaram ki, bir gün ermənilərlə azərbaycanlılar mövcud stereotipləri keçib sevgi, həmrəylik mühitində dost xalqlar kimi yaşayacaqlar.

Biz anlamalıyıq ki, millətlərimiz eyni cür fikirləşə bilməzlər. Biz eyni həqiqətə fərqli prizmalardan baxırıq, bəlkə də, eyni prizmadan baxa bilməyəcəyik, lakin bir-birimizi həzm edib sülh şəraitdə yaşamalırıq. Ermənilər və azərbaycanlılar bir-birini bağışlamaq üçün iradə göstərməlidir. illər boyunca xalqlarımız içində formalaşan nifrət duyğusunu biz sevgi və həmrəyliyə çevirməliyik.

Bilirəm, sülhü nə təbliğ edirlər, nə məcbur edirlər, nə yalvarırlar, nə də tələb edirlər– sülhü hər kəs özü yaradır, ya da öz daxilində sülhü yenidən tapır. Öz daxilində əmin–amanlıq daşıyan insanı və milləti yalnız sülh gözləyir.

Əziz tanış, eyni zamanda tanış olmayan dost, xalqlarımıza şüurlu əmin–amanlıq arzulayıram.

Məktubumu oxuduğuna görə minnətdaram.

Hörmətlə Ermənistandan,

Tatev

Salam Tatev,

Elə məktubuma sənin cümlənlə başlamaq istərdim. Həqiqətən də bir şey çox aydındır ki, sülh üçün insanlardan daha çox mərdlik tələb olunur, nəinki müharibə üçün. Savaşmağı, döyüşməyi nələrdənsə ötrü mübahisə etməyi hamı bacarar. Ancaq yaxşılıq etmək, sülh düşünmək, insanlıq göstərmək hər insanın cəsaret edə biləcəyi iş deyil. Tarixdə kimlərinə etdiyi səhvlərə görə bu gün iki millət bir birinə düşməndir. Ancaq əlbəttə ki, bu gün Dağlıq Qarabağın işğalında, ya da o müharibədə ölən minlərlə günahsız Azərbaycanlının qanında sənin günahın yoxdur. Axı kim istəyərdi ki, elə bir şey olsun? Xocalıda vəhşiliklə öldürülən neçə-neçə günahsız körpələrin şəkillərini görsən, videoları izləsən göz yaşlarını saxlaya bilməzsən və o hadisənin günahkarlarının cəzalandırılmasını sən də istəyərdin. Bəli, bu gün sizdə olduğu kimi bizdə də böyük əksəriyyət erməni xalqını düşmən kimi görür. Amma həqiqət odur ki, bir–birinə düşmən olan insanlar yoxdur. Düşmən kimi yetişdirilən insanlar var. İnan ki, sən yazdığın bütün sülh cümlələrinə mən də şərikəm. Mən də sülh olsun istəyirəm, mən də kimlərinə bu müharibədən əziyyət çəkməsinə qarşıyam, mən də barışıq istəyirəm. Mən də ölkələrimizin inkişafını sülh yolunda görürəm. Mən də istərdim ki, nə vaxtsa İrəvana gəlsəm, bir marketdə, ya da taksidə mənə düşmən kimi deyil, qonşu ölkənin dost vətəndaşı kimi baxsınlar. Elə sən də Bakıya gəlsən eyni münasibəti görəsən.

Nənənin də danışdığı kimi, Qarabağdakı insanların da danışdığı kimi biz istər Azərbaycanda, istər Ermənistanda mehriban yaşamışıq. Və ümid edirəm ki, bu yenidən belə olacaq.

Ən xoş Sülh arzularımla,

Kamran

Anayis – Tofiq

Əziz dost,

Qəribədir, mən elə bir insana yazıram, kiminlə ki, bəlkə heç öz vətəninə görüşməyəcəm. Elə bir insana yazıram ki, təyyarəylə, qatarla yaxud avtobusla onun yanına gedə bilmərəm, hərçənd ki, coğrafi baxımdan çox yaxıniq. Əgər biz görüşmək istəsək, ən asan variant Gürcüstanda görüşmək olar, orda isə sən öz evini göstərib “Mən burada yaşayıram, içəri gir, gedək çay içək, mənə sənə danışacaq çox şeyim var” deyə bilməzsən. Bizi ayıran fiziki sərhədlərdir, lakin fiziki sərhədlərdi icad edən də mənəvi sərhədlərdir. Bizi ayıran divarları hökumətlərimiz, siyasətçilərimiz, müəllimlərimiz, qohum–qonşularımız hörüblər. Divarlar ki, tarixi və özünüdərk anlayışını qarışdırır, bəzən isə saxtakarlıqdan ibarətdir. Divarlar ki, bizi sual soruşmaqdan çəkindirilər, çünki bizim kimi xalqların tarixlərində hələ də tam aydın olmayan məqamlar var, və mövcud olanlara alternativ axtarmaq hərdən qorxuludur. Elə alternativlər ki, bəlkə də qalıbların və məğlubların var olması şərt deyil. Alternativlər... harada ki, biz aşırı dərəcədə humanistik. Çünki insanlar daxilən həm yaxşı, həm də bəddirlər... insanlar səhlər buraxırlar, onlar həm düzgün, həm də yanlış şeylər edirlər...

Qəribədir ki, mən və sən heç vaxt bir–birimizlə görüşməməyimizə baxmayaraq bizə bir–birimizdən uzaq qalması öyrədiblər. Sən və mən, kimlər ki, bu qədər ortaq dəyərlərimiz və ənənələrimiz var. Biz ki, qonaqpərvərlik, əxlaq və qardaşlıq kimi eyni mədəniyyətə sahibik.

Biz hamımız düzgün olanı etmək istəyirik, və qonşularımız üçün də düzgün olanı etmək arzusundayıq. Biz eqoist xalq deyilik. Biz başqaları üçün də düşünürük.

Əgər biz küçədə rastlaşsaydıq və sən yıxılıb dizini zədələsəydin, mən çantamdan sarğı çıxarıb sənə yardım təklif edərdim, əminəm eynisini sən də edərdin. Çünki bizim bir yerimiz qanayanda ikimizin qanı da qırmızıdır.

Evlərimizə qayıtdığımızda xəbər tutuanda ki, qardaşlarımız və dostlarımızı əsgərliyə çağırırlar, biz ikimiz də ürəklərimizdə eyni qorxu hissini yaşayırıq.

Qardaşlarımızın əsgərliyə gedərkən ya da əsgərlikdən onlar deyil, onların tabutu gələndə analarımızın fəryadı eynidir. Həmin acını həm bizim, həm sizin analarınız çəkir.

Onlar bu dünyada dərddən, əzablardan, hirsərdən nalə çəkəndə eyni sözləri səsləndirirlər.

Mənim dostum, bəlkə də, düşünürsən ki, mən hər şeyi irdal kimi qələmə verirəm, ya da adiləşdirirəm. Bəs sən heç soruşmusan ki, niyə irdallaşdırmaq bu qədər asan olmalıdır? Niyə? Çünki biz ədavəti, sərhədlərlə, ərazilərlə bağlı bu ideaları bir kənara qoyduqda qarşı tərəfədə, qarşıdakı insanda olan insani dəyərləri görmək çox asan olur. Biz bir an düşünüb özümüzə sual verəndə başa düşürük ki, o qədər şey var ki, biz heç vaxt dayanıb bu haqda düşünməmişik.

Təbii ki, bu da çox asan səslənir. Mən, təbii ki, bu qədər sadələvh deyiləm ki, düşünüm ki, bir neçə məktub, bizim kimi düşünən bir neçə insan bu gün ya da gələn həftə nəyisə dəyişdirə bilər.

Mən inanıram ki, bizim örnəyimizin dəyişikliklər gətirəcək gücü var. Bu seminarlara gəlməklə biz status–kvonu şübhə altına alırıq, bizə danışılardan imtina edirik, münafişəyə, düşmənçiliyə, fərqlərə “yox” deməklə biz dəyişiklik gətiririk.

Biz özümüzə və ətrafımızda olan insanlarla bu məsələlər barədə danışmaqla bu günümüzdə və sabahımıza dəyişiklik gətiririk.

Mən ətrafımda maraqlanmış insanlar görürəm. İnsanlar ki, artıq yorulmuşlar. Onlarda sual yaranır. “Niyə belə olmalıdır.” Və buradaca biz deyirik: “Belə olmamalıdır”

Əziz dostum, qəribə deyilmi ki, mən, sən və bizim yaşadığımız heç vaxt görüşməyiblər, və əgər heç nə dəyişməsə görüşməyəcəyik. Bəlkə də, valideynlərimiz, nənələrimiz, babalarımız əvvəllərdə eyni küçəni gəzirdilər, oxuduqları son kitabı müzakirə edirdilər. Amma biz və yaşadığımız bəlkə də, heç vaxt bəşəriyyətə xas olan bu təcrübəyə malik olmayacaq.

Ümidvaram ki, bizim, yəni mənim və sənəin gördüyümüz iş bir gün bunları bizim üçün də mümkün edəcək.

Ümidvaram ki, bir gün sən evini göstərərək məni içəriyə dəvət edib “Gəl çay içək, sənə danışacaq o qədər şey var ki” deyəcəksən.

Hörmətlə

Anais

* * *

Əziz dost, Mən də bu məktubu həyatda, bəlkə də, heç vaxt qarşılaşmayacağım bir insana yazıram, amma buna baxmayaraq inanıram

ki, biz də bir gün görüşə bilərik, aramızda olanlara baxmayaraq sülh istədiyim kimi... Yazdığın məktubdakı fikirlərlə razıyam və münaqişənin həll yolunu yalnız sülhdə, danışıqlar prosesində görürəm. Mənim kimi düşünən gənclərin olmağı məni sevindirdi və içimdəki sülh hissini oyandırdı.

Məktubunda qeyd etmisən ki, mən öz evimi göstərib “mən burada yaşayıram, içəri gir, gedək çay içək, mənim sənə danışacaq çox şeyim var” deyə bilmərəm. Əslində isə bu belə deyil, mən də o günün gəlməyini ən az sənə istədiyin qədər arzulayıram və bu məktublarda belə ortaq fikirlərimizin olması dəyəri də bizi sülhə çağırır. Mən də inanıram ki, bizim örnəyimiz gələcəkdə nələrsə dəyişdirəcək və biz hər cür zorakılığa, münaqişələrə, arada olan nifrətə son qoyacağıq.

Tofiqdən Anaisə

Milena – Günel

Əziz dost can,

Mənim adım Milenadır, 16 yaşı var. Gözəl Dilican şəhərindənəm. Lakin bir ildən çoxdur ki, Azərbaycanla həmsərhəd bir kənddə yaşayıram. Yaşadığım kənddən Azərbaycandakı yaşayış məntəqələrini, orda yaşayan insanları, hətta heyvanları da aydın şəkildə görürəm. Ordakı kəndlər bizim kəndlərə çox oxşayır. Hərdən mənə elə gəlir ki, biz eyni reallığın müxtəlif kənarlarında yaşayırıq. Biz çox yaxırıq. Amma eyni zamanda sərhədlər bizi ayırır.

Bilirsən, bir şey var ki, bizi bir–birimizlə bağlayır. Sərhəddən keçən “Xnzorut” çayı, hansı ki, həm Azərbaycan, həm də Ermənistan ərazisində axır, elə burdan keçir. Mən çayın sahilinə gedəndə və orada duranda çayın suyuna baxaraq orada Azərbaycanın mənzərəsini və suya baxan insanların təsvirini təsəvvür edirəm. Mən təsəvvür edirəm ki, çayın o biri sahilində mənim dostum var və o, mütəmadi olaraq çayın o biri sahilinə gedir və mənə salamlar, məktublar göndərir, əhvalatlar danışır. Mən ora gedəndə gül–çiçək dərib astaca suya atıram ki, o biri sahildəki dostuma çatsın. Bu kənddə yerləşdikdən sonra çay sahili ən sevimli yerlərimdən biri oldu. Çünki düşünürəm ki, ölkənlə əlaqə saxlamaq üçün bu yeganə yoldur.

Lakin bunu gerçəkləşdirmək üçün indi mənə möhtəşəm bir fürsət verildi. Mən sənə ölkəm və özüm barədə danışmaq istərdim. Məxməri inqilab sübut etdi ki, erməni xalqı birləşmiş və qüdrətlidir. Biz gələcəyə qətiyyət və ümidlə baxırıq. Erməni mədəniyyətinin xüsusiyyətlərindən biri də dildir, ələlxüsus ifadələrdən biri – “Can” sözü. Gördüyün kimi,

məktubumu başlayanda sənə “can” deyərək xitab edirəm. Bu elə bir sözdür ki, onu tərcümə etmək mümkün deyil. Bununla biz, insana isti münasibətimizi bildiririk. Sevdiiyim ifadələrdən biri də “Həyatına ölüm” (Azərbaycanca Qurban olum sənə)* ifadəsidir. İngiliscə onun hərfi tərcüməsi qorxulu səslənir. Əslində, bu, çox gözəl ifadədir, mənası isə odur ki, canımı sənə görə fəda etməyə hazıram.

İndi isə mənim barəmdə. Yəqin ki, mən dünyanda ən çox arzuları olan insanam. Pişikləri çox sevirəm və koreya mədəniyyətinin dəli pərəstişkarıyam. İnsanlar hərdən məni “Smaylik” adlandırırlar və inanıram ki, sülh elə təbəssümdən başlayır. Böyüyəndə mən həkim olmaq və beynəlxalq “Sərhədsiz həkimlər” təşkilatında işləmək istəyirəm. Bu təşkilat, müharibə olan regionlara gedib münafişələrdən əziyyət çəkən insanlara yardım edir.

Ən böyük arzularımdan biri 17 Beynəlxalq birləşmiş kolleclərdən birində təhsil almaq, onun missiyasıyla yaşamaq və bu dünyanı daha yaxşı etməkdir. Bir bayram var ki, ad günündən daha çox sevirəm. Bu, 21 sentyabrdir – beynəlxalq sülh günü. Hər il beynəlxalq sülh bayramında Dilicanın beynəlxalq birləşmiş kollecinin tələbələri yürüşlər keçirir, şəhərdə sülhü təbliğ edən tədbirlər təşkil edirlər. Bayramı qeyd etmək və sülhü, mədəni xüsusiyyətlərini təmsil etməkdən ötrü tədbirlərə ermənilər, türklər, yahudilər, fələstinlilər qatılırlar.

Anladığın kimi, sülh mənim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir və mən öz kiçik töhfəmi vermək istəyirəm. Mənim üçün sülh, insanın haqqıdır, sülh elə bir mühitdir ki, insanlara tərəqqiyə və inkişafa yol açır. Bəlkə də, aşırı dərəcə nikbin, ya da cəhrayı gözlük taxmış kimi görsənə bilərəm, amma mən inanıram ki, məktublarımız dəyişikliklər gətirəcək.

Əgər bir tələbə bir məktub yazırsa, yüz tələbə yüz məktub, min tələbə min məktub yazar, və bir gün, hakimiyyətlərimiz çağırışlarımıza qulaq asıb münafişəni sülh yolu ilə həll etməli olacaqlar.

Sərhəddən əsgər ölümü barədə eşidəndə ürəyimə dağ çəkilir. Mən hər şeydən daha çox məyus qalıram ki, belə hadisələr adiləşir. Şiddətdən istifadə edən, adam öldürən insanlar mükafatlandırılanda, hətta “milli qəhrəman” elan olunanda ürəyim çox sıxılır. Müəllimlər günahsız uşaqlara bizimlə düşmənçilik etməyi və bizə nifrət etməyi öyrədirlər və mən belə video görüntülərə baxanda çox darıxıram. Bir zamanlar biz eyni səma altında – Sovet İttifaqında yaşamışıq. İndi nə dəyişdi?

Bilirəm ki, münaqişənin kökündə çoxlu siyasi səbəblər və mənafeələr var, lakin mən həm də bilirəm ki, heç bir siyasi mənafe, insanın həyatından üstün olmamalıdır. İki tərəfdən də yüzlərlə əsgər ölüb, yüzlərlə ailə dağıldı, yüzlərlə aşıqlar ayrı düşdülər. Bəsdir! Bu münaqişədə heç vaxt qaliblər olmayacaq. Günahsız insanlar öləndə biz hamımız məğlub oluruq. Atalar sözündə deyilir. “Birgə biz güclüyük, ayrılanda məğlubiyyətə məhkumuq”. Biz bunu dərk etməliyik və yan–yana durub iqlim dəyişiklikliyi, yoxsulluğun aradan qaldırılması kimi daha ciddi problemlərin həlli üçün mübarizə aparmalıyıq.

Axı biz hamımız xoşbəxt yaşamağa haqqı olan mülayim məxluqlarıq. Mənim azərbaycanlı dostumun dediyi kimi “aralarında problem olan çox ölkə var, lakin hər birinin öz həlli var. Bizim babalarımız buna həll tapa bilməyiblər”.

Amma bugünkü nəsil çox həyəcanlıdır və ədalət, dünyada sülh, dostluq naminə mübarizədə əlindən gələni əsirgəməyəcək. Hər ölkənin gəncliyi öz dövlətinin mövqeyini dəyişdirə bilər. Bugünkü gəncliyin dünya görüşü, düşüncəsi çox daha genişdir, və onlar üçün mümkün olmayan heç nə yoxdur. Əgər sən də sülh məktubumuzu oxuyursansa, bu o deməkdir ki, sən bir addım irəlidəsən.

Səbrsizliklə məktubunu gözləyəcəyəm

Səmimi qəlbdən, Milena

Əziz Milena,

Mən sənın məktubunu oxudum və fərqli hisslər yaşadım. Bu hisslər içərisində həm 16 yaşında bir gəncin bu qədər sülhpərvər olduğuna sevinmək, digər tərəfdənsə sənın xalqının və millətinin qüdrətini tərif etməyində heyfislənmək. İndi sənə bu məktubda hislərimi izah edəcəm. Milena mən Bakıda yaşayıram, Azərbaycanlıyam. Amma əgər mənə kimlik olaraq bir status vermək istəsən, mən məcburi köçkünəm. Zamanında ailəm öz torpaqlarından məcburi şəkildə didərgin salınıb. Bu hadisənin heç bir səbəbi haqqında danışmaq istəmirəm. Çünki mən sənə bu statusdan, və sənın erməni xalqına mənsub olmağından qabaq hər ikimizin Tanrının yaratdığı insan olaraq sülhdən və insani dəyərlərdən danışmağımızı istəyirəm. Məktubların içərisində xüsusilə sənın yazdığı məktub məni cəlb etdi. Çünki 16 yaşında sülh arzu etməyin, gələcəkdə heç bir fərq qoymadan yaralı hər bir kəsə kömək etmək istəyin məni çox sevindirdi. Səndən xahişim odur ki, əgər sülh arzusunda olursansa, bunu tam qəlbədən hiss et. Sülh hiss etdikdə sadəcə Milena ol, erməni millətinin bir nümayəndəsi yox. Mən də bunu edirəm. Hər ikimizin ölkəsi, bütün dünya üçün sülh arzu edəndə sadəcə sülhü görmək istəyən və bunun uğrunda insanlara kömək etmək istəyən gənc bir qız oluram. Bu zaman artıq bütün milli kimliyimi, yaşanan hadisələri unutmağa cəhd edirəm. Çox sevindirici haldır ki, eyni mavi səmanın altında yaşayan sənə mən hər iki tərəf üçün, hətta bütün insanlar üçün xoşbəxt və sülh içərisində həyat arzu edirik. Gəl hər ikimiz də sadəcə biz olaraq, sən və mən olaraq sülhə cəhd edək. Bütün insani dəyərlər, ədalət, humanizm, yaradılan eqolar milli kimlik, kin və nifrətdən önəmlidir. Bu məktubu tam səmimiyyətimlə yazır və ikimizin də daim bu sülh dəyərini qəlbimizdə saxlamağımızı diləyirəm. Bir şeyi unutmamamı xahiş edirəm. Sən mənim üçün , erməni milliyətindən olan Milena deyilsən. Sən mənim

üçün 16 yaşında sülhü arzulayan, bu qədər gözəl, xeyirxah məqsədləri olan mərhəmətli ürəyə sahib Milenasan və həmişə də elə qalmağını arzu edirəm.

Hörmətlə,

Sülhə cəhd edən bir gənc qız – Sevinc

Arayik – Toğrul

Salam, əziz və hörmətli dost. Mən də sənini kimi xeyirxah və sülhpərvər bir cavanam və sənə öz əhvalatımı danışib ölkələrimiz arasındakı münasibətləri və onun həlli haqqında fikrimi bildimək istərdim.

Mən Qarabağlı ailəsində dünyaya gəlmişəm və atam Dağlıq Qarabağ müharibəsində iştirak edib. Ailəmizdə həmişə anti–Azərbaycan mövqe və əhval–ruhiyyə var idi. Bütün bunlar aprel hadisələri zamanı daha da güclənib. O vaxt mən əsgərlikdə idim. Xidmətimi başa vurduqdan sonra mən Moskvaya əminin yanına getməli idim və həmin səfər mənim düşüncə tərzimə böyük təsir bağışlayıb. Orada mən qardaşımın dostu olan azərbaycanlı bir cavanla tanış oldum. Onunla ünsiyyət quraraq və onu tanıyaraq mən başa düşdüm və dərk elədim ki, ölkələrimiz bir birini yalnız dövlət səviyyəsində sevmir və hər cür təbliğat aparırlar ki, xalqlar arasında ədavət salsınlar. Axı biz istəmirik ki, ailələrimizdə şəhidlər ola, əksinə, sən də mənim kimi çiçəklənən cavansan, gələcəyimiz bizim əllərimizdədir və sülhdən savayı heç kimə heç nə lazım deyil. Belədirsə, niyə sülh naminə mübarizə aparmayacaq? Bir anlıq təsəvvür elə ki, biz dost ölkələri, illər əvvəl olduğu kimi, o vaxt biz hələ anadan olmamışdıq. O vaxt hər şey möhtəşəm idi, əmin–amanlıq var idi. Tikanlı məftillər bizi ayırmırdı, elə bu səbəbdən dolayı, biz bütün mümkün sülh variantlarından istifadə edərək həmin dövrü bərpa etməliyik. Mən bütün dostlarıma çağırış edirəm ki, onlar da sülh yolu uğrunda mübarizə aparsınlar. Əminəm ki, eynisini sən də edərsən, ona görə ki, sülh dolu gələcəyə bir addım daha yaxınlaşaq.

Hörmətlə erməni gənc

Arayik

* * *

Salam, Arayık. Necəsən? Necə keçir həyat?

Sənin sülh mesajını oxudum, müəyyən nüanslar olsa da, bu o demək deyil ki, mən sülh istəmirəm, ümumiyyətlə, hər bir insan, öz ölkəsində sülh və əmin–amanlıq olmasını istəyir.

Hansı qız istəyər ki, qardaşı həlak olsun? Ya da hansı ana öz oğlunun cansız bədənini görmək istəyər?

Hər bir ölkə ki ölkəsində sülhün bərqərar olmasını istəyir, o, ilk növbədə öz qonşuları ilə sülh şəraitində yaşamalıdır.

Ölkəni var edən də onun xalqıdır, xalq ən öncə öz içində azsaylı xalqlarla birgə sülh şəraitində yaşamağa başlayır, sonra qonşular və digər dövlətlərlə.

Sənlə açıq danışacam, mən də sülhü sevirəm. Artıq heç bir tərəfdən insanların gözü yaşlı qalmasını istəmirəm, axı mən kosmopolit düşüncəli bir dünyalıyam.

Sənə bir də sirr verim, (düzdür, bu sirr sənə çatana qədər artıq bir çoxları tərəfdən oxunmuş olacaq) mən həyatımı erməni bir qıza borcluyam. O bilirdi ki, mən azərbaycanlıyam və o ermənidir, yenə də mənə boğulduğum Qara dənizdən çıxarıb mənə nəfəs vermişdi. Rejimə və bir çox insanlara görə ümumi xalqa qiymət vermək olmaz.

Əbədi sülh arzusu ilə.

Toğrul

Diana – Yazıçı

Salam, mənim əziz dostum, mənim adım Dianadır, sənə qonşu Ermənistandan yazıram. Mənim 20 yaşıam var, dilçilik univesitetində oxuyuram və inglis dili mütəxəssisi olmaq istəyirəm. Hər kəs kimi, mənim beynim də çoxlu fikirlərlə, arzularla və məqsədlərlə doludur. Amma mənim başqa çox önəmli bir arzum da var, bu – sülhdür. Hər kəs onu fərqli təsəvvür edir, hər biri üçün sülhün fərqli dəyəri vardır. Amma yaşdan, cinsdən, milli mənsubiyyətdən asılı olmayaraq, bir şey dəyişməzdir. Hər insan sülh şəraitində yaşamaq istəyir. Mənə görə, sülh, mənim və sənin dostluğu, ölkələrimizin həmrəyliyidir. Həm mən, həm də sən məktəbdə ölkələrimizin tarixini keçmişik, ikimiz də yaxşı bilirik ki, düşmənçilikdən və müharibədən başqa bizim həm də sevgi və qardaşlıq hissləri ilə dolu illərimiz olmuşdur.

Düzdür, biz tarix daşıyıcılarıyıq, milliyyətimizi, həyat tərzimizi tarix formalaşdırıb və formalaşdıracaq. Mən, sən, ya da başqa biri ağrılı hadisələri silə ya da unuda bilmərik. Həmin hadisələr ki, bizə heç nə verməyib, əksinə, insan ölümlərinə səbəb olmuşdur. Torpaq uğrunda mübarizədə, ərazilər ələ keçirməkdə ya da itirməkdə, yəni bütün bunlarda qalibiyyətlər ya da məğlubiyyətlər görməkdən başqa bir mühüm məsələ də var, bu, insan həyatıdır, onlar məqsədlərlə dolu ola–ola, yaşamağı arzu edə–edə qəfildən məhv olub bizi birdəfəlik tərk edirlər. İndi mübarizə aparmaq üçün mənim və sənin, yəni bizim nəslimizin növbəsidir. Mən istəyirəm ki, biz dövlətlərimizin keçmiş xəstəliklərini təkrarlamayaq və nikbin olaq.

Şübhəsiz, məsələni əks tərəfdən həll etmək asan deyil. Amma bizim nəslimiz texnologiya əsrində yaşayır, hər şey dəyişir və informasiya çox

tez yayılır, mənəcə, mümkün və önəmlidir ki, məsələni danışıqlar yolu ilə həll edək. Mən istəyirəm ki, mənim və sənin hamımızın məqsədləri və sülh içində yaşamaq istəyimiz, ölkələrimiz və hökumətlərimizin dostluq münasibətləri qurmaq üçün əsas olsunlar. Ölkələrimizin iqtisadiyyatı, təhsil sistemi, mədəniyyəti və digər sahələri var, bunlar hər bir dövlətin inkişaf etməsi üçün vacibdir, amma ordu gərgin vəziyyətdə olduqda bu sahələr zədələnir. Silah–sursata xərclənən vəsaitlər iqtisadiyyatın inkişafına xərclənə bilər. Qarabağ ölkələrimizi bağlayan halqa ola bilər. Bunun vasitəsiylə biz ticarəti, turizmi inkişaf etdirərək və iki ölkənin resursları öz məqsədlərinə sərf olunar. Biz qonşu ölkələrək, bir–birimizdən asılı olmayan vəziyyətdə yaşaya bilmərik, amma bir–birimizə dayanaraq irəliləyib ölkələrimizi inkişaf etdirə bilərik. Güclü və firavan dövlətə sahib olmaq üçün yaxşı müttəfiqin var olması ən yaxşı təməldir. Bu an çatıb və biz addım–addım bir–birimiz üçün yaxşı müttəfiqə çevrilə bilərik. Mübarizə aparmaq üçün növbə bizimdir, gəl sülhü və həmrəyliyi əsas götürərək bunu edək.

Sevgiylə, Diana

Səbrsizliklə məktubunu gözləyirəm

* * *

Salam, əziz Diana.

Sənə Bakıdan yazıram, sizlərin neft diyarı, sərvətlər səltənəti kimi tanıdığı Bakıdan. İstəyirəm əgər ətrafında nə vaxtsa Bakıda olmuş tanışın varsa, bildirəsən ki, Bakı çox dəyişib, gözəlləşib... Ümid edirəm ki, Bakının indiki vəziyyətini sənə az da olsa təsvir edə bildim. Mənim də sənə kimi 20 yaşım var. Hüquqşünas olacam. Mənim üçün də sənə olduğu kimi rəhbər tutduğum dəyərlərim var. Bunlardan ən başlıcası insandır. İnsanların bu dünyada rahat, sülh içində, haqlarının qorunduğu bir mühitdə yaşamasına töhfə vermək üçün əlimdən gələyi qədər

çalışıram. Məktubunda xalqlarımızın keçmişdə olan dostluq və qardaşlıq əlaqələrindən bəhs etmişdin. Əslində qulağa xoş gəlir. Düzdür.

Validəyinlərimdən və müəllimlərimdən eşitdiyimə görə elə bir zaman olub ki, yalnız biz var idik. Haradasa 1988–ci illərə qədər. Lakin indi isə bir siz varsız, bir də biz. Bizi yox edən və sizləri və bizləri yaradan isə müharibə oldu. Müharibə elə qorxulu fenomendir ki, yaddaşlarımızda silinməz izlər qoydu. İnsan həyatını ucuzlaşdırdı. Ölümü adıləşdirdi.

Bütün bu olanlara baxmayaraq, xalqlar içərisində, xüsusi ilə də gənclər içərisində munaqişəni sülh yolu ilə həllini tapmasına ümidlərin olması çox sevindirici haldır. Təbii ki, ədalətli olan sülhün. Xalqlarmız uzaq və ya yaxın gələcək zamanda sülh şəraitində, birlikdə qonşuluq münasibətində yaşamağa məhkumdur və bu, olduqca labüddür. Düşünürəm ki, regionda sülhün əldə olunması hər iki dövlət üçün tərəqqinin və inkişafın başlanğıcı ola bilər. Munaqişə davam etdikcə əldə edə biləcəyimiz uğurlardan məhrum edir və nəticədə isə ailələrimizə kədər və ölüm xəbərlərinin acısını yaşadır.

Göndərdiyin məktubundakı çağırışına cavab olaraq mən də sənə qoşulur, sülhün və ədalətin bərpa olunması üçün çalışmağı rəhbər tuturam.

Ən xoş arzularla,

Hər zaman ədalət axtarışında olan hüquq tələbəsi.

Lidia – Gülşən

Salam əziz qonşu. Mənim adım Lidiadır. Məktubumu sualla başlayım: sülh deməklə nə başa düşürsən? “Sülh nədir” – sualına çoxlu cavab vermək olar. Amma sənə öz mövqeyimi danışmaq istəyirəm. İndi bizi minlərlə kilometr məsafəsi, fərqli dini əqidələr, bir–birinə əks olan siyasi baxışlar ayırır. Amma bir şey aydındır – bütün dünyada sülhün dili eynidir. Bunca fərqlərə baxmayaraq, bizim çoxlu oxşarlıqlarımız da vardır. Biz hamımız İNSANıq. Biz hamımız həyəcansız, ədavətsiz öz gündəlik həyatını yaşamaq arzusunda olan insanlarıq. Adam olmaq asandır, lakin beynəlxalq konfliktlərin həllində insani iradə göstərmək çətinidir.

Erməni reallığı barədə bir maraqlı detal danışmaq istəyirəm. Bütün erməni uşaqlar öz təzə il arzularında bütün dünyaya mütləq sülh arzulayırlar. Mən özüm də bu cür məktublar yazmışam. Maraqlıdır ki, uşaqlar əmin–amanlığı çin olmayacaq arzu kimi görürlər, amma ən böyük sülhməramlılar məhz bizim körpələrimizdir.

İnqilab öz daxilimizdə çox şey dəyişdirib: düşüncə tərzimizi, dünya görüşümüzü dəyişdirib. İki aydan artıq davam edən inadkar mübarizədən sonra gənc nəsil ölkənin gələcəyinin kimlərin əllərində olmasını sübut etməyə müvəffəq olub. İndi həmin gənclər nifrət hasarını keçib, sülh dalğasını yaymağa hazırdır.

Bilirəm, bir məktubla Erməni–Azərbaycan münaqişəsi çətin ki tənzimlənsə, lakin gələcəkdə ixtilafın həll olunması üçün biz müsbət mühit yarada bilərik. Biz, nifrət və zorakılıq aşılانan maşına son qoyacaq

insanlar ola bilərik. Siyasi mənafeələr insanlar arasında ünsiyyətdən üstün tutulmamalıdır.

Əgər zaman maşınıyla bir neçə onillik keçmişə qayıda bilsək görərik ki, millətlərimiz qonşuluqda necə mehriban yaşayırdılar. Çoxları öz azərbaycanlı dostlarını xatırlayır. Hər şey müharibədən sonra dəyişib. Demək olar ki, yalnız müharibə insanlar üçün hər şeyi qaraya və ağa bölür. Biz bu stereotipləri dəyişdirəcək insanlar ola bilərik. Biz, vəziyyəti bizim üçün düzgün olan üçbucaq kimi görməməliyik, o üçbucaqdan çıxıb daha uzağa baxmağı bacarmalıyıq. Sülh yolumuzu biz qura bilərik, çünki dünya bizimlə dəyişir.

Hörmətlə, Lidia

* * *

Salam, Lidia, məktubun üçün minnətdaram. Mən sülh tərəfdarıyam. Sən də, mən də bilirəm ki, sülh nədir. Belə deyək, sülh bizi rifaha aparan yoldur.

Kim sülh istəməz ki? Məncə, hər kəs sülhə razıdır.

Problem ona aparan yoldadır

Mən Azərbaycanımı çox sevirəm. Amma onu da anlayıram ki, bizim sülh yolumuz çox dolaşıqdır. Kəpənək effekti barədə eşidib–eşitmədiyini bilmirəm, qısaca deyim ki, kiçik addımların böyük effekt doğurması. Mən inanıram ki, biz nə vaxtsa sülhə nail olacayıq. Özümə inanıram. Öz üzərimə düşəni edəcəyimə. Sağlam sülh yaratmaq üçün iki tərəf də çalışmalıdır. Bilirsiniz necədir, artıq 30 il keçib, amma mənim soydaşlarım o dəhşəti, torpaqlarının tutulduğunu unuda bilmirlər. Ona görə yox ki, oradan kimsə çıxmalıdır. Ona görə ki, onların xatirələri və torpaqlarına verdiyi vədlər var. Amma xalqlarımızın bir yerdə, firavan

yaşadıqlarını da unutmayaq, bu hər zaman olmayıb. Lakin göstərici odur ki, qığılımlar olub. Sərhəddə hər iki tərəfdən ölüm xəbərini oxuyanda, gözü yaşlı anaları, arzuları gerçəkləşməmiş insanlarla empatiya qururam. Bilirsən, mən gözüyaşlı anaya öz övladın qaytara bilmirəm və ya canını qoyacaq şəhidi geri qaytara bilmirəm. Səni və dostlarını heç bir tərəfi incitməyəcək ƏDALƏTƏ çağırıram. O ədalət ki, mənim soydaşlarım öz torpağının qoxusunu alıb ölsün. Bilirsən neçə ahıl olub ölümə yaxın və heyfislənib, amma nə edək?! Axı o Qarabağa gələ bilmir.

Düşünürəm ki, bizim sülhə qovuşmağımız utopiya deyil. Biz yenə Doğma Qarabağımızda bir və məsud yaşaya bilərik. Bəzən istəklərimizə dərin yanaşmalı və inanmalıyıq.

Sülh əldə edib, Qarabağımızda zəncirli sərhədləri qıranadək

Hələlik.

Gülşən

Cemma – Turan

Əziz dost, mən sənə böyük ümidlə yazıram ki, bir gün görüşüb yazdıqlarımın eynisini sənə söyləyəm.

Əvvəla deyim ki, adım Cemmadır, 19 yaşım var. Məktubumu oxuyanda və fikrində məni cizmaq istəyəndə sadəcə məni qıvrıciq saçlarla təsəvvür elə. Elə mənəm– qıvrıciq Cemma. İstəyirəm ki, bir şeyi biləsən. Mənim azərbaycanlı gözəl dostlarım var. Nə din, nə milli mənsubiyyət, nə də yüzlərlə kilometr məsafə yaxşı dost qalmaq üçün maneə olmayıb. Bilirəm, mənim kimi sən də inanırsan ki, biz sülh şəraitində yaşaya bilərik. Gələcəyimiz məndən və səndən və bizim kimi gənclərdən asılıdır. Bilirsən, şüurlu həyatımda həmişə istəmişəm ki, belə bir layihədə iştirak edəm, indi bu imkan var və mən böyük ümid və sevgi ilə sənə yazıram. Mən sənə kimi bir gəncəm, sülh bərqərar etmək arzusunda olan bir gənc. Məsələnin kökü, səbəblərini anlamaq üçün tarix səhifələrini uzun–uzun oxuyub araşdırmışam. Bir adi gerçək anlamışam ki, güclə bu savaş heç bir zaman bitməycək. Dərk etmək və dinləmək üçün bizə insani duyğular– sevgi, insaf, şəfqət lazımdır. Məsələnin həlli bax budur. Bunlar, hər birimizdə olan insani duyğular və xüsusiyyətlərdir. Qeyd etdiyim kimi, böyük ümidim var ki, mən, sən və digər gənclər də sülh içində yaşamaq arzusundayıq. Mən də elə sənə kimi inanıram. Arzumu bölüşmək üçün minnətdaram. Əminəm bir gün aramızda duran tikanlı məfilləri biz çiçəkləndirəcəyik...

Cemma

Salam əziz dost Cemma. Öncəliklə yazdığın məktuba və sülh mesajına görə təşəkkür edirəm. Mənim adım Turandır. 20 yaşıma var. İqtisadiyat ixtisası üzrə təhsil alıram.

Sənin məktubunu və digər məktubları oxudum və sizin kimi intellektual gənclər ilə uzaqdan da olsa, tanış olduğum üçün sevinirəm. İndi isə keçək əsas mövzuya.

İlk olaraq, bu münaqişədə hər iki tərəfdən itkilər həddən artıq çox olub və buna gərək yox idi. Mənim əmim oğlu Samir Ağayev bu münaqişədə 2010 cu il mart ayının 23–də şəhid oldu və bu məni və ailəmi dərinəndən yaraladı . Təbii ki, ilk zamanlar mənə sizə qarşı həddən artıq aqressiya yarandı, amma sonradan artıq həm Erməni gənclərin və həm də Azərbaycan gənclərinin ölümünün əbəz yerə olduğunu gördüm . Əgər o gənclər yaşasa idi, indi bəlkə ölkəmiz üçün daha gözəl ideyalar yarada bilər və ya nələrisə kəşf edə bilərdi, elmə, cəmiyyətə töhfə verə bilərdi . Təəssüf oldu, baş verdi, amma artıq olmasın, əminəm ki, müharibəni, insan itkisini nə siz, nə də ki, biz istəyirik.

İkinci məsələ isə odur ki, bu münaqişə həddən artıq iki ölkə üçün də xərcə səbəb olmuşdur. Əgər o orduya ayrılan vəsait rifahın artırılmasına, təhsilə, səhiyyəyə yönəlsə idi, insanlarımız daha yaxşı həyat səviyyəsinə malik olardı .

Mən də sizin kimi sülh istəyirəm və artıq iki ölkə üçün qurulmuş bu oyunun bitməsinə istəyirəm. Bu oyun çox qurban və xərc apardı, amma artıq yetər.

Oyunu dayandırmağın vaxtıdır və bu oyunu davam etdirib öz mənafeələrini və cəblərini güdən yüksək vəzifəli şəxslərin və ölkələrin planını pozmalıyıq.

Mənim üçün sənin milliyətinin bir önəmi yoxdur. Mən səni 19 yaşında Erməni Cemma kimi deyil, 19 yaşlı sülhsevər, humanist, səmimi qəlbli Cemma kimi tanıdım. Ümid edirəm ki, bir gün sənle görüşüb bu fikirlərimizi qarşılıqlı şəkildə müzakirə edəcəyik ...

Hörmətlə , sülh istəyən gənc

Turan

Şuşanik – Fatimə

Salam, əziz dostum. Səninlə sülhü necə təsəvvür etdiyimi paylaşmaq istəyirəm. Sülh – həyatın hərəkətləndirici qüvvəsidir, o, ahəngdarlığa və xoşbəxtliyə əsaslanmışdır. Dünyada sülhü yaymaq üçün ilk növbədə elə insanların beyinlərində sülh olmalıdır. Əgər beyin hiddətlə doludursa, sülhə nail olmaq çox çətindir. Məncə, biz hamımız öz içimizdə olan nifrət duyğusundan qurtulmalıyıq. Çünki müharibə daxilimizdədir, nəinki xaricimizdə. Daxilimizdə sülh bərqərar etmədikcə, biz dünyada əmin–amanlıq bərqərar edə bilmərik. Dünyada hətta Nobel Sülh Mükafatı vardır, lakin bu günədək dünyada sülh bərqərar olunmur. Heç bir maddiyyat dəyməz ki, insan əmin–amanlığını itirsin. Tereza Ana demişdi: “Mən heç vaxt müharibəyə qarşı təşkil olunmuş hərəkata qoşulmayacağam. Sülh naminə hərəkət olsa əgər, çağırın mənə”. Odur ki, gəlın sülhə aparan hərəkətimizi təsis edək. Hər kəs sülhü öz gözləriylə görür. Məncə, əslində bu kiçik məktubun böyük əhəmiyyəti var. Deyirlər müharibəni başlamaq asandır, dayandırmaq çətin. Gəlın mövcud olan stereotipləri məhv edək və dünyaya göstərək ki, biz ancaq və ancaq sülhün tərəfdarıyıq.

Mənim adım Şuşidir, mən erməniyəm. Mən qərar vermişəm ki, yalnız sülhə inanım və etibar edim. Sən də cəhd et.

Şuşanik

* * *

Salam Şuşanik. Necəsiniz?

Sülh haqqında göndərdiyiniz məktubu diqqətlə oxudum və onu deyə bilərəm ki, fikirlərimiz, bir çox ifadələriniz də üst–üstə düşür. Bəli, Sülh,

Münaqişələrin zorakılıqsız həll olunması və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşmasıdır və bildiyimiz kimi, sülh şəraiti müharibə nəticəsində pozulur. Məsələn, Sülh– Hamının xoşbəxt olduğu, insanların bir–biri ilə müharibə aparmadığı bir dövrdür. Ürək həmişə arzu edir ki, sülh və əmin-amanlıq olsun, müharibələr bitsin, anaların ürəyi səksəkədə olmasın, gecələr sərhədyanı bölgələrdə yaşayanlar rahatlıq tapsın, silah səsləri atəşfəşanlıqla əvəz olunsun. Dəyirmi masalar arxasında münaqişələr, modellər yox, ad günləri üçün insanlar toplaşsın. Gələcək nəsillərə o sənin düşmənidir deməkdən qaçınıb, o, sənin dostundur, onunla paylaş, əl–ələ olun deyilməsinin tərəfdarıyam. Sizin də mənimlə eyni fikirdə olmağınız məni sevindirdi.

Sülh dolu dünyada yaşamaq ümidi ilə, əziz dostundan.

ACKNOWLEDGMENTS

ԵՐԱԽՏԻՔԻ ԽՈՍՔ

ТӘШӘККҮРЛӘР

Letters for Peace wishes to thank the following partners and stakeholders who made possible our programmatic objectives.

Նամակներ հանուն խաղաղության ծրագիրը շնորհակալություն է հայտնում հետևյալ գործընկերներին և շահագրգիռ անձանց, ում աջակցությամբ իրականացվել են մեր ծրագրի նպատակները.

Sülh Naminə Məktublar layihəsi, proqramımıza göstərdikləri dəstəyə görə aşağıda adı çəkilən tərəfdaşlara və maraqlı şəxslərə öz minnətdarlığını ifadə edir.

PARTNERS

European Union
Eurasia Partnership Foundation
Individuals and local organizations in Azerbaijan
Davis Projects for Peace
Impact Hub Yerevan
Imagine Center for Conflict Transformation
Center for Creative Writing, American University of Armenia
International House – New York
Hostel Sakharov

INDIVIDUALS

Ilkin Aliyev	Tatul Hakobyan
Raya Sargsyan	Arzu Abdullayeva
Ashot Movsisyan	Karine Khachatryan
Anahid Yahjian	Sharistan Melkonian
Vazgen Karapetyan	Arto Vaun
Azniv Tadevosyan	Maria Titizian
Ani Tovmasyan	Karine Abelyan
Sarah Anjargolian	Garine Palandjian
Lilit Gizhlaryan	Ethan Ogilby
Phil Gamaghelyan	Chris Horng
Lusine Kharatyan	Jackie Sofia
Arman Khachatrian	Zach Fineblum
Nune Harutyunyan	Matilda Douglas–Henry
Maria Karapetyan	

ԳՈՐԾԸՆԿԵՐՆԵՐ

Եվրոպական միություն
Եվրասիա համագործակցություն հիմնադրամ
Անհատներ և տեղական կազմակերպություններ Ադրբեջանում
Դեյվիս խաղաղության ծրագրեր
Իմփաքթ հաբ Երևան
Հակամարտության փոխակերպման Իմեջին կենտրոն
Ստեղծագործական գրի կենտրոն, Հայաստանի ամերիկյան
համալսարան
Ինթընեշնըլ Հաուս Նյու Յորք
Սախարով հոսթել

ԱՆՀԱՏՆԵՐ

Իլկին Ալիև
Ռայա Սարգսյան
Աշոտ Մովսիսյան
Անահիդ Յահջյան
Վազգեն Կարապետյան
Ազնիվ Թադևոսյան
Անի Թովմասյան
Սառա Անջարգոյան
Լիլիթ Գիժլարյան
Ֆիլ Գամաղելյան
Լուսինե Խառատյան
Արման Խաչատրյան
Նունե Հարությունյան
Մարիա Կարապետյան

Թաթուլ Հակոբյան
Արզու Արդուլանա
Կարինե Խաչատրյան
Շարիստան Մելքոնյան
Արտո Վաուն
Մարիա Թիթիզյան
Կարինե Աբելյան
Գարինե Փալանջյան
Իթըն Օկիլբի
Քրիս Հորնգ
Ջեքի Սոֆիա
Չաք Ֆայնբլում
Մաթիլդա Դուգլաս-Հենրի

TƏRƏFDAŞLAR

Avropa İttifaqı

Avrasiya Əməkdaşlıq Fondu

Fərdlər və Azərbaycanda yerli təşkilatlar

Deyvis sülh layihəsi

İmpakt hab Yerevan

“Imagine Center” Münaqişələrin transformasiyası mərkəzi

Ermənistan Amerika Universitetininin Yaradıcı yazı mərkəzi

İnterneyşnl Haus – Nyu–York

Saxarov Hostel

FƏRDLƏR

İlkin Əliyev

Raya Sargısyan

Aşot Movsisyan

Anahid Yahcyan

Vazgen Karapetyan

Azniv Tadyevosyan

Ani Tovmasyan

Sara Ancargulyan

Lilit Gijlaryan

Fil Qamağelyan

Lusine Xaratyan

Arman Xaçatryan

Nune Harutyunyan

Maria Karapetyan

Tatul Hakobyan

Arzu Abdullayeva

Karine Xaçatıryan

Şaristan Melkonyan

Arto Vaun

Maria Titizyan

Karine Abelyan

Qarine Palancyan

İten Ogobi

Kris Horng

Caki Sofia

Zak Faynblum

Matilda Dagles–Henri

LETTERS FOR PEACE

•

ՆԱՍԱԿՆԵՐ ՀԱՆՈՒՆ ԽԱՂԱՂՈՒԹՅԱՆ

•

SÜLH NAMİNƏ MƏKTUBLAR

Տպագրությունը՝ օֆսեթ: Չափսը՝ 60x84/16: Թուղթը՝ օֆսեթ
Ծավալը՝ 23,5 տպ. մամ.: Տառատեսակը՝ Times New Roman

Տպագրվել է «ԶԱՆԳԱԿ-97» ՍՊԸ-ի տպարանում

ՀՀ, 0051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2, հեռ.՝ (+37410) 23 25 28
Էլ. փոստ՝ info@zangak.am, էլ. կայքեր՝ www.zangak.am, www.book.am
Ֆեյսբուքյան կայքէջ՝ www.facebook.com/zangak

Peacebuilding through Capacity
Enhancement and Civic Engagement

European Union Initiative

**EURASIA
PARTNERSHIP
FOUNDATION**

LETTERS FOR PEACE